

ATATÜRK
UNIVERSITY
PUBLICATIONS

Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi

Journal of Literature and Humanities

*Formerly: Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Official journal of Atatürk University Faculty of Letters*

Sayı / Issue: 71 • Aralık / December 2023

Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi

Journal of Literature and Humanities

Editor-in-Chief

İsmail ÖZ

Department of General Sociology and Methodology, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Editors

Serkan ERDAL

Department of History, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Cansu GÜR

Department of American Culture and Literature, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Çağlar Kıvanç KAYMAZ

Department of Geography, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Ufuk ŞAHİN

Department of English Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Editorial Board

Mohamed Younes ABDELAAL

Ayn Şems University, Cairo, Egypt

Eid Fathi Abdellatif ABDELAZİZ

Bayburt University, Bayburt, Turkey

Sedat ADIGÜZEL

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Yıldız AKPOLAT

Dokuz Eylül University, İzmir, Turkey

Dündar ALİKILIÇ

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Sarah ATIS

Wisconsin Madison Üniversitesi, Wisconsin, USA

Cevat BAŞARAN

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Hüseyin BAYDEMİR

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Daniele BENATİ

Alma Mater Studiorum University of Bologna, Bologna, Italy

Almaz Ulvi BINNATOVA

Literature Institute of Nizami, Baku, Azerbaijan

Lilian Elena BOSCAN

Bükreş University, Bükreş, Romania

Eric de BRUYN

Freie Universität Berlin, Berlin, Germany

Birol CAN

Uşak University, Uşak, Turkey

Rainer Maria CZICHON

Uşak Üniversitesi, Uşak, Turkey

Mustafa ÇİÇEKLER

İstanbul Medeniyet University, İstanbul, Turkey

Geza DAVID

Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary

Elena Napolnova DEMİRİZ

İstanbul Özyeğin University, İstanbul, Turkey

Steve DERY

Laval University, Quebec, Canada

Carlos DEWS

John Cabot University, Rome, Italy

Dilaver DÜZGÜN

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Süleyman EFENDİOĞLU

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Ayten ER

Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara, Turkey

Founder

İbrahim KARA

General Manager

Ali ŞAHİN

Finance Coordinator

Sinem Fehime İLHAN

Journal Managers

Deniz KAYA

Irmak BERBEROĞLU

Arzu ARI

Publications Coordinators

Alara ERGİN

İrem ÖZMEN

Derya AZER

Beril TEKAY

Nisanur ATICI

Şeref Mert GÜCÜN

Simge AKKAŞ

Web Specialists

Erdem ERCİVAN

Doğan ORUÇ

Project Assistant

Batuhan KARA

Contact

Publisher: Atatürk University

Address: Atatürk University, Yakutiye, Erzurum, Turkey

Publishing Service: AVES

Address: Büyükdere Cad., 199/6 34394 Şişli, İstanbul, Turkey

Phone: +90 212 217 17 00

E-mail: info@avesyayincilik.com

Webpage: www.avesyayincilik.com

**Edebiyat ve
Beşeri Bilimler Dergisi**
Journal of Literature and Humanities

Ramiz ESGEROV

Baku State University, Baku, Azerbaijan

Mohamed Abdellatef HAREDY

Ayn Şems University, Cairo, Egypt

Nurşat JUMADİLOVA

Karaganda University Bolashak, Karaganda, Kazakhstan

Murat KACIROĞLU

Erzurum Technical University, Erzurum, Turkey

Funda KARA

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Nuray KARACA

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Vedat KELEŞ

Ondokuz Mayıs University, Samsun, Turkey

Aysel Ergül KESKİN

İstanbul Aydın University, İstanbul, Turkey

Ümit KILIÇ

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Kelvin KNIGHT

Londra Metropolitan University, London, United Kingdom

Kâzım KÖKTEKİN

Ordu University, Ordu, Turkey

Muhammet Hanifi MACİT

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Alexander MURPHY

Oregon Eugene University, Oregon, USA

Mevlüt ÖZBEN

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Haldun ÖZKAN

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Lorenzo PERICOLO

Warwick University, Coventry, United Kingdom

Etienne PIGUET

Neuchâtel University, Neuchâtel, Switzerland

Kasımcan SADIKOV

Tashkent State University of Oriental Studies, Taşkent, Uzbekistan

Berikbay SAĞINDUKULI

Farabi University, Almaty, Kazakhstan

Ahmet SARI

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Anke STRUEVER

Hamburg University, Hamburg, Germany

Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Erzurum Teknik University, Erzurum, Turkey

Cumali ŞABANOV

Tashkent State University of Oriental Studies, Taşkent, Uzbekistan

Bakıcan TAHLİYEV

Tashkent State Nizami Pedagogical University, Tashkent, Uzbekistan

Orhan KEMAL TAVUKÇU

Recep Tayyip Erdoğan University, Rize, Turkey

Ali TİLBE

İstanbul University -Cerrahpaşa, İstanbul, Turkey

Zaza TSURTSUMIA

St. King Tamar University, Tbilisi, Georgia

Ali UTKU

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Ahmet Kâzım ÜRÜN

Selçuk University, Konya, Turkey

Esedullâh VÂHİD

Tabriz University, Tabriz, Iran

Heike WIESE

Berlin Humboldt University, Berlin, Germany

M. Jafar YAHAGHI

Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

Nevzat H. YANIK

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Mehmet YAVUZ

Karadeniz Technical University, Trabzon, Turkey

İbrahim YEREBAKAN

Recep Tayyip Erdoğan University, Rize, Turkey

Nimet YILDIRIM

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Hüseyin YURTTAŞ

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Mehmet ZAMAN

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi

Journal of Literature and Humanities

AIMS AND SCOPE

Journal of Literature and Humanities is a scientific, open access, online-only periodical published in accordance with independent, unbiased, and double-blinded peer-review principles. The journal is official publication of the Atatürk University Faculty of Letters and published biannually in June and December. The publication languages of the journal are Turkish and English.

Journal of Literature and Humanities aims to contribute to the literature with original research articles and reviews that have high scientific quality in the field of humanities.

The target audience of the journal consists of scientists, amateur and professional workers and all people who are interested in humanities.

Journal of Literature and Humanities is currently indexed in DOAJ, EBSCO, ERIH Plus, TUBITAK ULAKBIM TR Index and China National Knowledge Infrastructure (CNKI).

The editorial and publication processes of the journal are shaped in accordance with the guidelines of the Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE), and National Information Standards Organization (NISO). The journal is in conformity with the Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice).

Disclaimer

Statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the opinions of the editors, editorial board, and/or publisher; the editors, editorial board, and publisher disclaim any responsibility or liability for such materials.

Open Access Statement

Journal of Literature and Humanities is an open access publication, and the journal's publication model is based on Budapest Access Initiative (BOAI) declaration. All published content is available online, free of charge at <https://literature-ataunipress.org/>. The journal's content is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which permits third parties to share and adapt the content for non-commercial purposes by giving the appropriate credit to the original work.

From January 2022 onwards, content is licensed under a Creative Commons CC BY-NC 4.0 license. The journal's back content was published under a traditional copyright license however the archive is available for free access.

You can find the current version of the Instructions to Authors at <https://literature-ataunipress.org/>

Editor in Chief: İsmail ÖZ

Address: Atatürk University Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

E-mail: ismailoz@atauni.edu.tr

Publishing Service: AVES

Address: Büyükdere Cad., 199/6 34394 Şişli, İstanbul, Turkey

Phone: +90 212 217 17 00

E-mail: info@avesyayincilik.com

Webpage: www.avesyayincilik.com

Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi

Journal of Literature and Humanities

AMAÇ VE KAPSAM

Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi; bağımsız, tarafsız ve çift-kör hakem değerlendirme ilkelerine bağlı yayın yapan, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin açık erişimli bilimsel elektronik yayın organıdır. Dergi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanmaktadır. Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi beşeri bilimler alanında yüksek bilimsel kaliteye sahip özgün araştırma ve derleme türündeki makalelerle literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Derginin hedef kitlesini beşeri bilimler alanında araştırma yapan bilim insanları, amatör ve profesyonel olarak çalışanlar ve bu alana ilgi duyan tüm kişiler oluşturmaktadır.

Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi DOAJ, EBSCO, ERIH Plus, TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin ve China National Knowledge Infrastructure (CNKI) tarafından indekslenmektedir.

Derginin editöryal süreçleri Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) ve National Information Standards Organization (NISO) kılavuzlarına uygun olarak biçimlendirilmiştir. Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi'nin editöryal süreçleri, Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama (doaj.org/bestpractice) ilkelerine uygun olarak yürütülmektedir.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna <https://literature-ataunipress.org/> adresinden ulaşabilirsiniz.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayımlanan makalelerde ifade edilen bilgi, fikir ve görüşler Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Baş Editör, Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı'nın değil, yazar(lar)ın bilgi ve görüşlerini yansıtır. Baş Editör, Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı, bu gibi yazarlara ait bilgi ve görüşler için hiçbir sorumluluk ya da yükümlülük kabul etmemektedir.

Açık Erişim Bildirimi

Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi yayınlanma modeli Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) bildirgesine dayanan açık erişimli bilimsel bir dergidir. Derginin arşivine <https://literature-ataunipress.org/> adresinden ücretsiz olarak erişilebilir. Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi'nin içeriği, Creative Commons Atıf-GayriTicari (CC-BY-NC) 4.0 Uluslararası Lisansı ile yayımlanmaktadır.

2022 Ocak'tan itibaren dergi Creative Commons CC BY-NC 4.0 lisansı ile yayın yapmaya başlamıştır. Bu tarihten önceki dergi içeriği ücretsiz erişime açık olmakla birlikte geleneksel telif sistemiyle yayınlanmıştır.

Baş Editör: İsmail ÖZ

Adres: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Erzurum, Türkiye

E-posta: ismailoz@atauni.edu.tr

Yayınevi: AVES

Adres: Büyükdere Caddesi, 199/6 34394 Şişli, İstanbul, Türkiye

Tel: +90 212 217 17 00

E-posta: info@avesyayincilik.com

Web sayfası: www.avesyayincilik.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

- 1** Sözlü Gelenekteki Âşık Tarzı Halk Hikâyelerinin Üretim ve İcra Biçimlerindeki Değişimin Geleneğe Etkileri
The Effects of the Change in the Production and Performance Forms of Minstrel-Style Folk Tales in Oral Tradition on the Tradition
Dilaver DÜZGÜN, Aslıhan SÜMBÜLLÜ
- 9** Ebe Kadından Erkek Doktora: Sarah Daniels'ın Byrthrite Oyununda Cadılık, Tıbbi Teknoloji ve Ataerkil Hegemonya
From Midwife to Male Doctor: Witchcraft, Medical Technology and Patriarchal Hegemony in Sarah Daniels's Byrthrite
Esra ÜNLÜ ÇİMEN
- 18** Esnaf Kültürünün Değişimi: Erzurum'da E-Ticaretin Etkisi
The Change of the Tradesmen Culture: The Impact of E-Commerce in Erzurum
Sait GÜLSOY, Şeymanur ŞİŞECİOĞLU
- 27** Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların Dilsel Becerileri
Language Skills of Children With Autism Spectrum Disorder
Eda CAN KÖKMEN, Ayşegül ÖZCAN VURAL
- 33** Türkçe-Bulgarca Bireylerin Düzenek Karışırımı
Code Mixing in Turkish-Bulgarian Bilingual Individuals
İsmail ORKUN ATASOY, Gülsüm SONGÜL ERCAN
- 44** İspir/Erzurum'da Bağdadi Kubbeli Armutlu Mahallesi Camii
Armutlu Mahallesi Mosque with Bağdadi Dome in İspir/Erzurum
Burak Muhammet GÖKLER
- 54** Ortak Geçmişe Bir Armağan: Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin İnşa Süreci ve Mimarisi
A Gift to the Common Past: The Construction Process and Architecture of the Vienna Yunus Emre Fountain
Gülferi AKIN ERTEK
- 68** Presokratik "Doğa" Algısı ve Bu Algının Günümüz Bilim Felsefesine Yansımaları
The Pre-Socratic Perception of "Nature" and Its Reflections on Contemporary Philosophy of Science
Uğur DAŞTAN
- 77** Hipergerçekçilik Perspektifinden Uygur Sanatının Simülasyon ve Simülakrlarla İnşa Edilen Dünyası
The World of Uyghur Art Constructed by Simulation and Simulacra from the Perspective of Hyperrealism
Yaşar ÖZRİLİ
- 91** Redefinition of Englishness in Julian Barnes's *Arthur & George*
Julian Barnes'ın Artur ve George Adlı Romanında İngilizliğin İrksal Söylemi
Naghme VARGHAİYAN
- 96** Navigating Identity Across Nonheteronormative Borders in Jackie Kay's *Trumpet*
Jackie Kay'in Trompet Adlı Eserinde Heteronormatif Sınırların Ötesinde Kimlik
Selçuk ŞENTÜRK, Mine SEVİNÇ KAYAHAN
- 101** The Prevent Duty Act Through a Teenage Girl in *I Am Thunder*
Genç bir Kız Aracılığıyla I Am Thunder Romanında Terörü Önleme Kanunu
Alper TULGAR
- 109** Dijital İstifçilik Ölçeği Türkçe Formu'nun Psikometrik Özellikleri
The Psychometric Properties of the Turkish Form of the Digital Hoarding Scale
Çiğdem BERBER ÇELİK, Feridun KAYA
- 116** Modern Arap Edebiyatı Yazarlarından Necib El-Kılânî
Najib Al-Kilani, One of the Authors of Modern Arabic Literature
Fatma Betül ASLAN
- 123** Acknowledgement of Reviewers
- 124** Erratum

Sözlü Gelenekteki Âşık Tarzı Halk Hikâyelerinin Üretim ve İcra Biçimlerindeki Değişimin Geleneğe Etkileri

The Effects of the Change in the Production and Performance Forms of Minstrel-Style Folk Tales in Oral Tradition on the Tradition

Dilaver DÜZGÜN^{ID}
Aslıhan SÜMBÜLLÜ^{ID}

Atatürk Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Erzurum, Türkiye

Öz

Değişen yaşam koşullarına bağlı olarak âşık tarzı hikâye geleneği içinde değerlendirilen ürünler farklı ortamlarda üretilmiş ve icra edilmişlerdir. Başlangıçta bunların yüz yüze sözlü ortamda üretildikleri görüşü genel bir kabul görmüştür. Ancak zamanla ürünlerin hedef kitleye ulaştırılmasında farklı araçlar kullanılmıştır. Yüz yüze sözlü ortamdan sonra âşık tarzı hikâyelerin okuyucuya aktarılmasında kâğıdın kullanımı yaygınlaşmış, böylece gelenek yazılı ortamda varlığını sürdürmüştür. 20. yüzyılın başlarından itibaren insanoğlunun hayatına giren elektronik cihazlar birçok alanda değişikliğe yol açtığı gibi yüzlerce yıllık geçmişli olan âşık tarzı hikâye geleneğini de etki alanına sokmuştur. Başlangıçta sınırlı ölçüde kullanılan elektronik cihazlar yüzyılın ikinci yarısından sonra büyük bir dinleyici ve seyirci kitlesi tarafından kullanıma imkânını yakalayınca âşık tarzı hikâye geleneği elektronik sözlü ortama taşınmıştır. Yüz yüze ve elektronik sözlü ortamlarda devam eden gelenek diğer yandan yazılı ortamda da varlığını korumuştur. Elektronik sözlü ortam, gelenek temsilcisi sanatkar ile dinleyici/izleyicinin karşılıklı etkileşimini ortadan kaldırdığı veya çok sınırlı düzeye çektiği için ürünlerin üretim ve icra şekillerinde de değişiklikler ortaya çıkmıştır. Yüz yüze sözlü ortamdaki âşık tarzı hikâyelerin en eski metinlerine ulaşılmamakla birlikte geleneğin canlı bir biçimde yaşadığı 20. yüzyılın ikinci çeyreğine ait metinler ve gözlemlerin yanı sıra yakın dönemlere kadar yapılan araştırma sonuçları da elektronik sözlü ortamdaki değişimi izlemeye fırsat vermektedir. Bu dönüşümün en önemli sonuçlarından biri varyantlaşmanın azalması, diğeri de icra süresinin kısalmasıdır.

Anahtar kelimeler: Âşık tarzı, hikâye, yüz yüze sözlü ortam, elektronik sözlü ortam

ABSTRACT

Depending on the changing living condition, the products evaluated within the tradition of minstrel-style tale have been produced and performed in different environments. At first the view that they have been produced in a face-to-face oral environment has been generally accepted. However, different tools have been used in the delivery of products to the target audience in the course of time. After the face-to-face oral environment, the use of paper has become widespread in the transfer of minstrel-style tales to the reader; thus, the tradition continues its existence in the written environment. Since the beginning of 20th century, electronic devices that have entered the lives of human beings have let to changes in many areas, as well as the tradition of minstrel-style tale, which has a history of hundreds of years, has also been brought into the sphere of influence. When electronic devices, which have been used to a limited extent at first, have been used by a large audience after the second half of the century, the tradition of minstrel style tale has been transferred to the electronic oral environment. The tradition, which transfers in face-to-face and electronic environments, has also preserved its existence in the written environment. Since the electronic oral environment has eliminated or limited the interaction between the artist presenting the tradition and the listener/audience, changes have also occurred in the production and performance of the products. Although the oldest text of minstrel style tales in face-to-face oral environment are not reached, not only the text and observations from the second quarter of twentieth century when the tradition is alive but also the results of the researches have carried

Geliş Tarihi/Received: 09.10.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 15.12.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 28.12.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Dilaver DÜZGÜN
E-mail: duzugun@atauni.edu.tr

Atf: Düzgün, D., & Sümbüllü, A. (2023). Sözlü gelenekteki âşık tarzı halk hikâyelerinin üretim ve icra biçimlerindeki değişimin geleneğe etkileri. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 1-8.

Cite this article as: Düzgün, D., & Sümbüllü, A. (2023). The effects of the change in the production and performance forms of minstrel-style folk tales in oral tradition on the tradition. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 1-8.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International License.

out until recently, provide the opportunity to follow the change in the electronic oral environment. One of the most important consequences of this transformation is the reduction of variation and the other is the shortening of the performance time.

Keywords: Electronic oral environment, face-to-face oral environment, minstrel style, tale

Giriş

Farklı tarihi, coğrafi ve kültürel kaynaklardan beslenerek Azerbaycan ve Türkiye’de geniş bir etki alanı oluşturan âşık tarzı hikâye geleneği içinde üretilen ve icra edilen hikâyelere yahut onların izlerine geniş bir coğrafyada rastlanmaktadır. Bu hikâyelerin ilk şekillerinin sözlü kültür ortamında üretildiği ve icra edildiği konusunda görüş birliği vardır. Ancak gelenek, sözlü kültür ortamında varlığını sürdürürken yazılı ortamla temasa geçmiş, yıllar ve yüzyıllar içinde değişen yaşam koşullarına bağlı olarak birtakım değişikliklere uğramıştır. Bu süreçte bir yandan yazılı ortamla alışverişini sürdürürken bir yandan da teknolojik gelişmelere bağlı olarak elektronik cihazlarla tanışmıştır. Özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren elektronik cihazların gündelik hayata girmesiyle birlikte gelenek de bu cihazları kullanarak hitap ettiği kitleyi genişletmiş, buna bağlı olarak yeni teknikler eşliğinde yeni üretim ve icra biçimleri geliştirmiştir. Bu araştırma bütün bu değişimlerin gelenek üzerinde çeşitli açılardan etkili olacağı varsayımından hareketle yapılmıştır. Sadece geleneğin sözlü ortamı ele alınmış, yüz yüze ve elektronik sözlü ortam olmak üzere iki başlık hâlinde sunulmuştur.

Yüz Yüze Sözlü Ortam

“En yakın mesafeden sesin veya beden dilinin doğrudan veya dolaylı olarak duyurulabileceği/gösterebileceği en uzak mesafeye kadar insanın herhangi bir araç kullanmadan kurduğu iletişim” (Düzgün, 2022, s. 2) olarak tanımlanan yüz yüze sözlü ortam, âşık tarzı hikâye geleneğinin en çok kullandığı ortamdır. Bu konuda araştırma yapanlar hikâyelerin kaynakları ve oluşumları hakkında bilgi vermişler ancak bilinen âşık tarzı halk hikâyesi formatındaki anlatıların bu son şeklini ne zaman aldığı konusunda doyurucu bir açıklama yapamamışlardır.

Pertev Naili Boratav, 1946 yılında yayımladığı ünlü eserinde bu hikâyelerin doğuşu ve gelişmesinin oldukça karışık bir mesele olduğunu belirterek “tam ve aydınlık bir neticeye varabilmek için hikâye mahsullerinin en basit safhalarından en mürekkebine doğru çeşitli örnekleri incelemek zarureti” bulunduğunu ifade eder (Boratav, 2020, s. 155). Halk hikâyelerinin tekevvünü hakkında değerlendirme yaparken kendisinin bizzat tanık olduğu tasnif örneklerinden veya o günkü sözlü kaynakların en fazla yarım asır öncesine dair verdikleri bilgilerden elde ettiği çıkarımlarla genellemeye gider (Boratav, 2020, ss. 184-189). Bu yaklaşımla “Musannifî meçhul eserleri de tekevvünleri bakımından musannifî malum eserlere irca etmiş oluyoruz” (Boratav, 2020, s. 190) diyerek önceki dönemlere ait hikâyelerin oluşumu hakkında yorum yapar. Fikret Türkmen de âşık-hikâyecilerin halk hikâyelerini yalnız nakletmekle kalmayıp birçok yeni motifi bu maceralara eklemelerinin “halk hikâyelerinin değişmesine, varyantlarının oluşmasına, bunun sonucu olarak da otantik özelliklerinin kaybolmasına yol açtığını” belirterek bu durumun “halk hikâyelerinin menşee ve teşekkülünün tesbitini oldukça karmaşık hâle getirdiğini” ifade eder (Türkmen, 1998, s. 488).

Âşık tarzı şiir geleneği ürünlerinin ilk örneklerine 15. yüzyılda rastlandığı, geleneğin öncüsü sayılan sanatkarların 16. yüzyılda ortaya çıktığı, kurallarını oluşturarak sınırlarını belirlemesinin 17. yüzyılda gerçekleştiği gerçeğinden hareketle âşık tarzı hikâyelerin ortaya çıkışını da XVI. yüzyıldan geriye götürmenin mümkün olmadığını belirtmek gerekir.

Hikâyelerin sözlü gelenekteki süreciyle ilgili tespitlerde bulunan O. Spies, “Herhalde 17. asırda halk hikâyeleri bugün karşımıza çıkan şekillerini almış bulunuyordu” (Boratav, 2020, s. 155) biçimindeki tahminini ortaya koyarken geleneğin başlangıcına değil, olgunlaşmış hâline işaret etmiştir kuşkusuz. Ancak o dönemin sözlü kültür ortamındaki âşık tarzı hikâye icrasının ayrıntılarını içeren kaynaklar mevcut değildir. Mevcut verilere göre sözlü ortamdan derlenen ve günümüze ulaşan en eski âşık tarzı halk hikâyesi metni Köroğlu’nun Paris Nüşası olarak bilinen metindir (Chozdko, 1842, ss. 17–344). 1834 yılında Chozdko’nun girişimiyle Âşık Sadık’tan derlenen bu metin, doğal ortamında icra edilmiş bir hikâyenin şekil ve üslup özelliklerini tam olarak yansıtmaktan uzaktır. Bu nedenle Boratav bu metinle ilgili olarak “Nigaristanlı Âşık Sadık, Köroğlu destanını halk destanlığından çok uzaklaştırmış, ona realist bir renk vermiştir. Bazı fantastik epizotlar müstesna, bu rivayet iptidai bir roman vasfını haizdir” yorumunu yapar (Boratav, 1984, s. 230).

Yüz yüze sözlü ortamın öncelikli üretim ve icra mekânının kahvehane olduğunu belirtmek gerekir. Kahvehane sadece üretim ve icra mekânı olmakla kalmamış, aynı zamanda gelenek temsilcilerinin yetiştiği bir mektep olma özelliğini de kazanmıştır. 16. yüzyılın sonlarında İstanbul’da kıssahanların etkin bir biçimde kahvehanelerde yer aldığı bilinmekle birlikte bu dönemde kahvehanelerde saz eşliğinde şiir söyleyen sanatkarların varlığı konusunda ulaşılabilen bir kayıt yoktur. Âşıklık geleneği temsilcilerinin 17. yüzyıl ortalarında kahvehaneyi öncelikli icra mekânı olarak kullandıklarına dair kesin veriler mevcuttur. Ancak, bu icralarda hikâye anlatımının yeri ve niteliği hakkında yeterli kanıt bulunmamaktadır. Hatta 20. yüzyıl başlarındaki şekil ve üslubuyla halk hikâyelerinin ilk anlatıcıları hakkındaki bilgiler de en fazla 18. yüzyılın ikinci yarısını işaret etmektedir. Bunlardan Kars’ta doğmuş ve 1767–1830 arasında yaşamış olan Abo Ağa’nın hikâye tasnif ettiği bilinmekle beraber Kars ve yakın çevresi dışına pek yayılmamış olan türkülü halk hikâyelerinden hangisinin Abo Ağa’ya ait olduğu henüz kesin olarak tespit edilememiştir (Taşlıova, 2006, s. 111).

Rivayetten öteye gitmeyen bir bilgiye göre adına ulaşılabilen en eski hikâye musanniflerinden biri de Lezgi Ahmet’tir.¹ 1791–1847 yılları arasında yaşadığı tahmin edilen (Özarıslan, 2001, s. 358) Lezgi Ahmet hakkında Murat Uraz’ın aktardığı halk rivayetleri, onu 16. yüzyılda

¹ Köroğlu’nun Behçet Mahir anlatmasının son bölümünde şu bilgiler yer alır: Köroğlu’nun derebeyliği sona erince onun yanında 30 yıl kalan Lezgi Ahmet, diğer koçaklar gibi memleketine dönerken bir dağda erenler halkasına girmiş olan Köroğlu ile karşılaşır. Köroğlu ona “git köyüne, başımızdan geçenleri anlat” der. Lezgi Ahmet hayatı boyunca Köroğlu hikâyelerini anlatır. 247 yıl yaşayan Lezgi Ahmet’in anlattıkları dinleyenler tarafından yazıya geçirilir. Böylece Köroğlu hikâyeleri günümüze ulaşmıştır.

yaşamış bir saz şairi olarak kabul eder.² Lezgi Ahmet'in hikâyeciliği hakkında ayrıntılı malumat olmadığı için onun anlattığı hikâyelerin şekil ve üslubu hakkında da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Boratav, 1984, s. 230).

18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilen bu iki hikâyeciden derlenen herhangi bir hikâye metnine ulaşılmamıştır.

Âşık tarzı halk hikâyelerini tasnif eden, anlatan âşık/hikâyecilere dair en sağlam bilgiler 20. yüzyılın başlarına kadar gidebilmektedir. "İran'ın Tebriz, Hoy ve Rezaie gibi Türklerin çoğunlukta bulunduğu Tebriz'de bulunan iki kahvehanenin bütün sene sabahdan akşama kadar âşıklar tarafından hikâye anlatılmaya tahsis edildiği" belirlenmiştir (Aslan, 2001, s. 54).

Ulaşılabilen verilere göre Türkiye'de sözlü ortamda yapılan en eski âşık tarzı hikâye derlemesi Sırrı Numan ile Murat Uraz tarafından 1930–1931 yıllarında gerçekleştirilmiştir (Sırrı Numan, 1931, ss. 2–3). Bu derlemede kaynak kişi olan ve 1866–1941 yılları arasında yaşayan (Özarslan, 2022) Hafız Mıkdat'ın önceleri şiir ve muamma söyleyen bir âşık olduğunu, sonradan hikâyeciliğe başladığını belirten Sırrı Numan, hikâyelerin çoğunu meşhur Karslı Kılıççı Köse ve İhsani Baba ile Limon adlı bir kişiden öğrendiğini ifade eder (Sırrı Numan, 1931, s. 30). Köroğlu hikâyesini bunlardan başka Çenber İsmail, Recep ve Bahri adlı şairlerden de dinlediğini ifade eder (Sırrı Numan, 1931, s. 33). Esra Bilge Savcı, Köroğlu'nun Erzurum rivayetini önemli kılan bir özelliğini de metnin icracısı olan Hafız Mıkdat'ın bir geleneğin devamacısı olduğu biçiminde açıklar (Bilge Savcı, 2019, s. 195). Türkiye sahasında Pertev Naili Boratav'ın, Azerbaycan sahasında Tehmasib'in (Alptekin, 1984) 1938 yılından sonra yaptığı derlemeler bu hikâyelerin şekil ve üslubu hakkında doyurucu malumat vermektedir.

Bütün bu bilgiler dikkate alındığında sözlü gelenek içinde icra edilen hikâye metinlerinden ulaşılabilen en eskisinin 20. yüzyılın ikinci çeyreğine ait olduğu görülmektedir. Hikâyelerin yüz yüze sözlü ortamda kazandığı şekil ve üslup hakkındaki en doyurucu bilgiler ise Boratav'ın 1939–1942 yılları arasında Doğu Anadolu bölgesinde yaptığı alan araştırmalarında elde ettiği kayıtlarla gün yüzüne çıkmıştır. Boratav, geleneğin canlı bir biçimde yaşadığı Erzurum, Kars, Artvin, Erzincan ve Sivas civarında yaptığı derlemelerden (Boratav, 1946) sonra bu hikâyelerin şekil ve üslubu hakkında çok açık ve güvenilir bilgileri ortaya koymuştur.

Bu durum, hikâyelerin sözlü ortamdan yazıya aktarılışına dair birtakım tahmini bilgileri ortaya koymakla birlikte yazılı ortamdaki eserlerin yüz yüze sözlü ortamdaki üretim ve icrayı nasıl etkilediği konusu müphemiyetini korumaktadır. Alanda yoğunlaşan araştırmacılar, bu konuda en doyurucu bilgileri veren Boratav'ın değerlendirmeleri ile yetinmek zorunda kalmışlardır.

Boratav'ın beş başlık hâlinde verdiği farklı tekevvün örneklerinden ilki Şarkışlalı Âşık Ali İzzet'in kendi biyografisini ve Âşık Veli'nin hayatını yazılı hâle getirmesi ile oluşan tasniflerdir (Boratav, 2020, s. 183). Bu tasnifler önce yazılmış, sonra sözlü ortamda yayılarak gelişmiştir. Bu realiteden hareketle şöyle bir soru akla gelmektedir: Önceki yüzyıllarda da bir sanatkârın kendi biyografisini veya başkalarına ait hayat hikâyesini yazılı bir metin olarak ortaya koyması, sonra bu metni okuyanların sözlü ortamlarda icra etmek suretiyle hikâyeye yeni bir şekil ve üslup kazandırmış olmaları söz konusu mudur? Yani hikâyeler sözlü ortamdan yazılı ortama aktarılırken kısaltılmıştır (Boratav, 2020, s. 59) yargısını tersinden söyleyerek hikâyeler yazılı ortamdan sözlü ortama aktarılırken genişletilmiştir iddiası ortaya atılabilir mi? Bu konuda araştırmacıların kesin sonuçlara gitmesini güçleştiren faktör, geleneğin en canlı olduğu tahmin edilen 17. yüzyılda söz konusu hikâyelerin sözlü gelenekteki üretim ve icrasına dair ayrıntılı bilgilerin olmamasıdır. Örneğin, Boratav "basma hikâyelerin içinde yer yer rastladığımız, türkü geldiği sırada geçen 'aldı bakalım ne dedi' veya sadece 'aldı oğlan', 'aldı kız', 'aldı Kerem', 'Aldı Garip', vs. klişeleri sözlü gelenekten kitaba geçmiştir" yargısını ortaya koyarken bu yargıya gerekçe olarak söz konusu klişelerin sözlü anlatmada yeri ve anlamı olan söz kalıpları olduğunu ileri sürer. Yani bu, karine ile ortaya konulan bir bilgidir ve kesinlikten yoksundur. Çünkü Boratav'ı kesin sonuçlara götürecek önceki yüzyıllara ait icra kayıtları yahut onların yazıya aktarılmış metinleri yoktur. Bu nedenlere bağlı olarak hangi unsurların yazılı ortamdan sözlü ortama hangilerinin sözlü ortamdan yazılı ortama geçtiğinin belirlenmesi oldukça güçtür.

Bilinen, bu geçişmelerin sürekliliğidir. Umay Günay'ın büyük medeniyetler kurmuş milletlerin kültür birikimlerinde sözlü ve yazılı kültürün birlikte geliştiği (Günay, 1992, s. 25) biçimindeki genel yargısı bu sürekliliği açıklayacak niteliktedir.

20. yüzyılın sonlarına doğru ulaşım ve iletişim imkânlarının genişlemesi televizyon başta olmak üzere çeşitli elektronik alet ve makinelerin gündelik hayat içinde yoğun bir yer edinmesinin ardından kahvehane, âşıklık geleneği ve buna bağlı olarak âşık tarzı hikâye geleneğinin etkili bir icra ortamı olmaktan uzaklaşmıştır. Âşık geceleri, anma veya kutlama törenleri, paneller, sempozyumlar gibi salon organizasyonlarında program yapan âşıkların bu etkinlikler esnasında hikâye icrası için yeterli zamanı bulamayacağı açıktır.

Yüz yüze sözlü ortamda hikâye icrasının bir başka zemini olan düğünlerin salonlara taşınması, köy ve kasabalarda günlerce süren düğün etkinliklerinin olmaması gibi nedenlere bağlı olarak hikâye anlatımı da ortadan kalkmıştır.

Böylece yüz yüze sözlü gelenekte klasik âşık tarzı halk hikâyesi icrası bitme noktasına gelmiştir. Bu ihtiyaç, yeterli olmamakla birlikte elektronik sözlü ortama kaymıştır.

Elektronik Sözlü Ortam

Halk hikâyelerinin yazılı ortama aktarılmasıyla sözlü ortam dönemi kapanmış değildir. Yazılı ortama rağmen, daha doğru bir ifadeyle yazılı ortamla birlikte varlığını sürdüren sözlü ortamdaki âşık tarzı halk hikâyeleri gelişen teknolojiye bağlı olarak kendine yeni ifade imkânları bulmuştur. Hikâyeyi karşısındaki insanlara anlatan hikâyeciler bazen anlatıyı bir elektronik cihaza aktararak karşılarında görmedikleri dinleyicilere ulaşma fırsatını elde etmişlerdir. Burada yapılan iş sözlü ortamın elektronik cihazlar eşliğinde devam etmesinden ibarettir.

² Uraz, Lezgi Ahmer hakkında şu bilgileri verir: "Efsane kahramanı Köroğlu'nun oğlu imiş, anası da Erzurum Valisi Cafer Paşa'nın kızı Telli Nigâr imiş. Bu da efsaneli maceralar geçirmiş. Tiflis valisi Gürcü Mehmet Paşa'nın kızı Lalezar'ın resmini bir derviş ona getirmiş, o da âşık olmuş, kızın aşkına pir elinden bade içmiş, çok cefalar çekmiş, Anadolu'nun şarkında çok dolaşmış, en sonunda kız almış imiş" (Uraz, 1933, ss. 154-155).

Yani gelişen teknolojiye bağlı olarak elektronik cihaz eşliğinde sunulan hikâyenin anında veya farklı zamanlarda dinleyiciye ulaştırılması sağlanmıştır.

Gramofon ve pikap plaklarıyla başlayan sözlü elektronik sürece bir yandan radyo ve televizyon yayınları, diğer taraftan makara bantlar veya kasetlerin kullanıldığı ses kayıt cihazları ve görsel kayıt yapan çeşitli özelliklere sahip kameralar eklenmiştir. Bilgisayarın kullanım alanındaki yaygınlaşmanın ardından internet adı verilen bilgi ağı her tür hikâye kaydını sayfalarında ilgililerine sunma fırsatını oluşturmuştur. “Cep telefonu” olarak adlandırılan iletişim cihazının “akıllı” türlerinin üretilmesiyle birlikte sosyal medya denilen ortam geniş halk kitlelerinin ilgi odağı hâline gelmiştir. Âşık tarzı hikâye geleneğinin bu cihazların sunduğu imkânları ne ölçüde kullanıldığının araştırılması, geleneğin taşındığı boyutu görmek bakımından önemlidir.

Ayşe Yücel Çetin’in tespitiyle “Halk hikâyelerinin elektronik ortamla tanışması başlarda derleme/tespit amacıyla yapılmış, dolayısıyla anlatıcının hitap ettiği dinleyici kitlesi adeta bir dekor görevi görmüştür” (Yücel Çetin, 2016, s. 489). Bu nedenle bir derleyici tarafından kayda alınan hikâye icrası ile stüdyoda bir dinleyici/izleyici kitlesine hitap ettiğini varsayarak hikâyesini anlatan sanatkarın ortaya koyduğu performans arasında bazı farklılıkların olacağı muhakkaktır. Ama bunların hiçbirisi yüz yüze sözlü ortamdaki anlatıcı–dinleyici etkileşiminin ortaya çıkardığı performansın otantikliğini sağlayamaz. Bu nedenle Yücel Çetin, elektronik sözlü ortamdaki hikâyelerin anlatımında ve dolayısıyla anlatıcı tipolojisinde değişikliklerin söz konusu olduğunu ifade eder (Yücel Çetin, 2016, s. 489).

Elektronik cihazların üretimi ve kullanımının 20. yüzyıl başlarında gerçekleşmesine rağmen bunların geniş halk kitleleri tarafından kullanımı yüzyılın ikinci yarısından sonra mümkün olabilmektedir. Ayrıca âşık tarzı hikâye anlatıcılarının sektör tarafından fark edilmesi için de bir zamana ihtiyaç vardı. Şimdi artık bu süreç tamamlanmış, hikâye anlatıcıları kendilerini yeni teknolojik cihazların ortasında bulmuşlardır. Özellikle cep telefonu kullanımının yaygınlaşması, hikâye anlatıcısı ve dinleyicisini yeni yöntemler kullanmaya zorlamıştır.

Elektronik Cihazlar

Türkiye’de halk kültürü ürünlerinin derlenmesi çalışmalarında ilk elektronik cihaz kullanımının 1926 yılında Dârülelhan tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir (Ragıp [Gazimihal], 1928, s. 158). Ancak âşık tarzı halk hikâyelerinden ilk kez hangisinin derlenmesi sırasında ses kayıt cihazı kullanıldığı konusunda kesin bilgiye sahip değiliz. Müzik sektörünün 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren temasa geçtiği pikap ve plak ile âşık tarzı hikâye temsilcilerinin tanışması 1960’lı yıllarda mümkün olmuştur. Bu gecikmenin bir nedeni âşık tarzı hikâye temsilcilerinin sayılarının azalması, mevcutların ise çoğunlukla ulaşım ve iletişim imkânlarından yoksun taşra kentlerinde, kasabalarında ve köylerinde yaşıyor olmalarıydı. Bir başka neden ise sadece bir müzik eserinin icrasına imkân veren plağın hacminin darlığı, böylece uzun soluklu hikâyelerin icrası için elverişli olmayışındır. Buna rağmen bazı âşık hikâyeciler, uzun soluklu halk hikâyelerini dilimlere hâlinde birden fazla plağa kaydetme yoluna gitmiştir. Bu nedenle elektronik sözlü ortamın araçlarından biri olan plak, hikâye geleneğini yaşatmak ve aktarmak işlevini üstlenememiş, sadece meraklılarına –tabir yerinde ise– tadımlık bir sunum fırsatı oluşturmuştur. Darülelhan derlemeleriyle oluşturulan kayıtlardan 15. defterin Anadolu’daki türkü icracılarının plakları dinlenilerek notaya alınan eserlerden oluşması (Feyzi ve ark., 2023, s. 408) plak teknolojisinin derleme faaliyetleri açısından önemli bir yer ifade ettiğini kanıtlamaktadır.

Ses kaydeden ve kaydettiği sesi dışarıya duyurabilen cihazların gelişmesi halk hikâyelerinin gelenek temsilcilerinden derlenmesi fırsatını genişletmiştir. 1935 yılında geliştirilen (Altınbaş, 2020, s. 447), önceleri kurumsal işletmelerin profesyonel kullanıcıları tarafından kullanılan, daha sonra hususi ellerde birçok kimsenin ses kaydı için kullandığı ses kayıt cihazlarının ilk örnekleri şerit makaralar üzerine kayıt yapan cihazlardı. Bir çanta veya küçük bavul görünümüne sahip, oldukça ağır olan bu cihazlar başta TRT olmak üzere çeşitli yayın kuruluşlarının tercih ettiği bir cihaz olmuştur. Taşınmasındaki güçlüğü, kurulumunun uzun zaman almasına rağmen ilk âşık tarzı hikâye derlemelerinde araştırmacılar tarafından bu cihazlar kullanılmıştır. Mehmet Kaplan’ın gözetiminde Muhan Bali ve Mehmet Akalın’ın Behçet Mahir’den 18 Nisan 1959 tarihinde derlemeye başladıkları Köroğlu Destanı’nın ses kaydı bu cihazla gerçekleşmiştir (Mahir, 1973, ss. V–VI). Takip eden yıllarda Muhan Bali, Fikret Türkmen, Saim Sakaoğlu, Bilge Seyidoğlu, Umay Günay ve Ensar Aslan tarafından yapılan hikâye ve masal derlemelerinde de bu cihaz kullanılmıştır.

Ses kayıt cihazıyla gelenek temsilcisi olan kaynak kişiden yapılan derlemenin, hikâyenin şekil ve üslubu hakkında en güvenilir veri olduğunda kuşku yoktur. Bu derlemenin doğal veya yapay ortamda gerçekleşmesi elbette farklı sonuçlar verecektir ama kaynak kişinin ağzından çıkan her sözün en doğru tespit şekli budur.

Manyetik ses kaydının yapıldığı cihazların bundan sonraki aşamasını yaygın kullanımıyla “teyp” olarak adlandırılan cihaz oluşturur. Teypelerin farklı boyutlarda üretilmesi, taşınabilir ve kullanımdaki kolaylığı ile kısa sürede yaygınlaşmasıyla birlikte âşık tarzı hikâyelerin bu cihazlar yoluyla oldukça geniş bir dinleyici kitlesine ulaşması sağlanmıştır. Kaset olarak adlandırılan depolama aygıtları teknik açıdan donanımlı stüdyolarda hazırlanarak hedef kitleye arz edilmiştir. Kullanım kolaylığından dolayı bundan başka, hatta bundan daha fazla olmak üzere kişisel kaset hazırlama yöntemine de başvurulmuştur. Özellikle 1960’lı yıllarda yurt dışına işçi olarak gidenlerin ülkemize dönüşlerinde teyp getirmelerinin, zamanla yurt içindeki ilginin artmasına büyük katkısı olmuştur.

Hususi ortamlarda kayıtları yapılan kasetler elden ele dolaştırılarak çoğaltılmış, böylece kasetlerin aile ortamında birçok kez dinlenme fırsatı oluşturulmuştur. Kasetlere yüklenen hikâyelerle ilgili olarak Taşlıova’nın tespiti şöyledir: “Burada üzerinde durulması gereken iki nokta vardır. Bunlardan birincisi, kasetlerin bir kısmında bir hikâye, o kasetin iki yüzünü de dolduracak şekilde anlatılmıştır, diğer bir ifadeyle, o kaset tamamen bir hikâye kaseti olmuştur.

Âşık, kasete sığması düşüncesiyle, hikâyede geçen olayları kimi zaman kısa şekilde atlamakta, kimi zaman da nazım kısımlarında bu kısıtlamaya gitmektedir. İkinci olarak da şunu söylemek gerekmektedir ki bu kasetlerin bir kısmında da baştan sona hikâye anlatılmamaktadır. Kasette, deyiş–türküler yer almakta olup, kasetin bir yarısında da kısa bir hikâye anlatılmakta veya kısaltabilmenin kolay olduğu bir hikâye seçilmektedir” (Taşlıova, 2006, s. 238). Taşlıova, hikâyelerin anlatıldığı kasetlerin ticari bir amaç içerisinde, halkın diğer kasete de talep göstermesi için, hikâyenin diğer kısmının bir sonraki çıkacak kasete bırakıldığını ancak bazen plak firmaları bazen de

âşıklardan kaynaklanan sebeplerle ikinci kasette devam etmesi düşünülen hikâyelerin ilk kasetteki kadar anlatılıp orada kaldığını belirtir (Taşlıova, 2006, s. 238).

Yüz yüze sözlü ortamda icra geleneğinin zayıflaması ve ilginin elektronik sözlü ortama kayması gerçeğine kayıtsız kalmayan gelenek temsilcileri daha itinalı kayıtlar yapmaya, yüz yüze ortamdaki performans düzeyinde olmasa da yüz yüze ortamdaymış gibi dikkatli bir icra gerçekleştirmeye özen göstermişlerdir. Mete Taşlıova'nın tespit ettiği gibi teyp kasetlerine aktarılan hikâye metinleri, doğal ortamında anlatıldığı şekliyle olmasa da radyo ve televizyon programlarında anlatılanlara göre daha düzenli bir yapı göstermektedir (Taşlıova, 2006, s. 239). Hatta bu kasetleri dinlemek suretiyle kendisi için bir hikâye dağarcığı oluşturan âşık/hikâyeci adaylarının sonraki yıllarda geliştirdikleri icra üslubunda elektronik sözlü ortam etkisinin bariz bir şekilde görüldüğünü, o sanatçıların yüz yüze icralarında da aynı üslubu devam ettirdiğini söylemek mümkündür. Yani yüz yüze ve elektronik sözlü ortamların karşılıklı etkileşim hâlinde olduklarını belirtmek gerekir.

Teyplerin ses kaydedilme özelliklerine ilaveten sesi ve görüntüyü aynı anda kaydedebilme özelliğine sahip olan kameralar sayesinde anlatılar görsel zeminiyle birlikte kayıt altına alınmıştır. İlk örneklerine ilaveten gelişen teknoloji ile birlikte öncelikle kolay taşınabilir kameralar ile ardından her an yanımızda olan bilgisayar, tablet, telefon kameraları ile birlikte kayıtlar çoğalıp çeşitlenmeye başlamıştır. Âşıkların icraları esnasında başkaları tarafından kameralar ile kayda alınan gösterim haricinde âşığın bizzat kamera karşısına geçerek kayıt altına aldığı icralar da söz konusudur.

“Manyetik olmayan ince bir metalden oluşmuş ve yüksek yoğunluklu ışık kaynağı kullanarak optik tarama düzeneği ile okunan veri saklama ortamı; yoğun disk” (TDK, 2011) biçiminde tanımlanan, çoğunlukla kısaltılmış şekliyle CD olarak yazılan ve günlük dilde “si- di” biçiminde telaffuz edilen kompakt disk, her türlü uzun anlatıyı koruyabilecek kayıt alanına sahip olduğu için elektronik sözlü ortamdaki hikâye anlatımının icrası için uygun fırsat sunar.

Taşlıova, teyp kasetleri için ortaya koyduğu tespiti CD için de yineleyerek “son zamanlarda CD'lere aktarılan hikâye metinleri, doğal ortamında anlatıldığı şekliyle olmasa bile radyo ve TV programlarında anlatılanlara göre daha düzenli ve tertipli bir yapı göstermektedir.” yargısını ortaya koyar ve yine kaset örneğinde olduğu gibi tek CD'yi dolduracaksa buna göre bir daraltmanın yapıldığını, bunun yanında, daha sonra çıkartılacak yeni CD'ye bölünecekse hikâyenin uygun bir yerinden bölündüğünü açıklar (Taşlıova, 2006, s. 239).

Sinema

Teknolojideki gelişmelere bağlı olarak görsel ve işitsel bağlamı birleştiren sinema sahnesi/beyaz perde yer yer içinde bulunduğu toplumun geleneksel yaşamını yansıtan filmlerle seyircisine hitap etmektedir. Böylece seyirci kendi kültüründe var olan anlatıların, nesnelerin, kişilerin uyarlanmış biçimlerini sahnede görür. Güvenç, halk edebiyatı verimlerinin sinemadaki kullanımlarının öncelikle bir yazın süreci geçirmelerine bağlı olduğuna dikkat çekerek herhangi bir metnin olduğu gibi filme aktarılmayacağını, öncelikle senaryolaştırılması gerektiğini belirtir (Güvenç, 2020, s. 289). Türk sinemasının her döneminde filmlerde gerçek mekânlar kullanılmıştır. Yönetmenlerin gerçek mekân arayışlarının yurt dışına da taşıdığını belirten Güvenç bu duruma örnek olarak “Ömer Lütfi Akad'ın yönettiği 1952 yapımı, ikisi de birer halk anlatısı uyarlaması olan Tahir ile Zühre ve Arzu ile Kanber filmlerinin çekimleri için Bağdat ve çevresi”nin tercih edildiğini ve bu süreçte tarihi mekânların yanı sıra yerel halktan da yararlanıldığını aktarmıştır (Güvenç, 2020, s. 81). Beyaz perdeye yansıyan halk hikâyelerinin hemen hepsinde bu şekilde gerçek mekân kullanıldığı görülmektedir.

Âşık tarzı halk hikâyeleri sinema sahnesinde kimi doğrudan hikâyenin adıyla ve konusuyla seyirci karşısına çıkarken kimi zaman da hikâyeye anırtıma yapılarak sahnede yerini almıştır. Güvenç, Folklor ve Sinema isimli eserinde halk anlatılarının sinemaya yansımalarını ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Hikâyelerinin sinemaya uyarlanmış formlarını alt metin-asıl metin karşılaştırmasıyla inceleyen Güvenç, geçmişten günümüze kadar yapılan halk hikâyesi uyarlaması olan filmleri de şu şekilde sıralamıştır: “Köroğlu anlatısı” (Köroğlu (1945), Köroğlu- Türkân Sultan (1953), Dağlar Kralı (1963) ve Köroğlu Çamlıbel Aslanı (1968)” (s. 332), Ferhat ile Şirin hikâyesi 1966–1970 ve 1978 yıllarında (s. 342), Kerem ile Aslı hikâyesinin ise 1942, 1971 (s. 361), Yusuf ile Züleyha 1969. Bunlarında dışında Arzu ile Kamber 1952;³ 1972,⁴ Leyla ile Mecnun Gibi 1963, Leyla ile Mecnun 1982, Tahir ile Zühre 1952;⁵ 1972⁶ hikâyeleri de beyaz perdeye aktarılmıştır. Bu hikâyelerin senaryolaştırılarak geniş kitlelere sunulması klasik hikâye dinleyicisi dışında kalan kitlelere geleneğin tanıtılması ve aktarılması imkânını doğurmuştur.

Medya Yayıncılığı

Âşık tarzı hikâye geleneği temsilcilerinin bizzat dinleyici/izleyicilere hitaben anlattıkları hikâyelerin şekil ve üslup özelliklerini bire bir koruyarak elektronik ortama aktarmalarının mümkün olmayacağı açıktır. Çünkü anlatıcı ile aynı yüz yüze ortamı paylaşan dinleyici, ortaya konulan anlatı metninin oluşmasında önemli bir paya sahiptir. Anlatı, dinleyicinin tepkileri, katılımları ve katkıları ile şekillenir. Aynı anlatıyı karşısında bizzat bulunmayan dinleyici için icrayı amaçlayan sanatkar, bunu “yüz yüze ortamda yaptığını tekrarlamak” ve “karşısında bir dinleyici varmış gibi” davranmak suretiyle gerçekleştirebilir. Gelenek temsilcilerinin bu yöntemle dinleyicisine ulaştığı ilk elektronik cihaz radyodur. Avcı'nın ifadesiyle “Radyonun yaygınlaşması ozan/âşık tipi sanatçının anlatıcı işlevini sarsmıştır. Diğer taraftan radyo yöresel kültür unsurlarının ön plana çıkartılmasında genel olarak oynadığı önemli rol gibi âşıklık geleneği ürünlerinin kitleleşmesine katkıda bulunmuştur” (Avcı, 2021, s. 95).

Radyo, sözlü kültürü işitsellik boyutuyla devam ettirebilmiştir. İster bant yayını ister canlı yayın olsun radyoda gelenek temsilcisi tarafından icra edilen bir hikâye yüz yüze ortamda sunulan ile bire bir uygunluk gösteremese de ana karakteri bakımından orijinalini andırabilir. Ama ister eldeki metinden okusun ister doğaçlama anlatsın gelenek temsilcisi olmayan bir kişinin gerçekleştirdiği hikâye icrasında otantikliğin korunması mümkün değildir. Böylece radyo dinleyicisi için geliştirilen, içerik aynı olmakla birlikte üslup bakımından modern hikâyeye yaklaşan bir sunum söz konusudur.

3 <https://www.youtube.com/watch?v=K9gPMf4F3mY&t=1389s> (izlenme tarihi 19.09.2023)

4 <https://www.youtube.com/watch?v=FfmmE4bJCgQ> (izlenme tarihi 19.09.2023)

5 <https://www.youtube.com/watch?v=JY-1XG5LKYk> (izlenme tarihi 19.09.2023)

6 <https://www.youtube.com/watch?v=KtFcBWdQEO> (izlenme tarihi 19.09.2023)

Âşık tarzı hikâye geleneğinin iki önemli üretim ve icra alanından biri olan Azerbaycan'da 1945 yılından itibaren radyo programları arasında bu türden hikâyelere ağırlıklı olarak yer verilmiş, 1975'e kadar bu programlar önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Aynı dönemde TRT radyolarında ise bizzat gelenek temsilcilerine yer vermek yerine geleneğin yapısını ortaya koymaktan uzak yayınlara yer verilmiştir (Taşlıova, 2006, s. 95). Bu programlarda hikâye metninin tek bir kişi tarafından okunduğunu ve şiirlerin hikâyeyi anlatan kişi tarafından, deyişmelerin farklı iki kişi tarafından okunduğunu belirten Taşlıova (2006, s. 237), Radyolarda halk hikâyelerinin kısa bölümler hâlinde anlatıldığı programların TRT Radyoları ile bazı özel radyo kanalları tarafından gerçekleştirildiğini, TRT Kars Radyosunda Şeref Taşlıova'nın yaptığı programlarda Bağdat ile Hafız'ın Hikâyesi'nin bölüm bölüm anlatıldığını aktarır (Taşlıova, 2006, s. 235).

Günümüzde ise âşıklar kendi sosyal medya hesaplarından radyo programlarının reklamlarını yapmaktadır. Belirtilen gün ve saatte, belirtilen radyo kanalında ilgili hikâyenin anlatılacağına dair bilgilendirme yapılmakta, böylece radyo da sosyal medya ortamından desteklenmektedir.

Âşıklık geleneği radyo, plak ve kasetin yanında hem dinleme hem görme duyusuna hitap eden televizyona taşınmıştır. Böylece "Sözlü ortamda bir icra esnasında kendi programını yapan, yöneten ve dinleyici/izleyicilerle performans niteliklerine göre gerçek bir etkileşim içerisinde olan âşık tipi sanatçı, sinema ve televizyon içerisinde önceden kurgulanmış programların bir parçası olarak yer almıştır" (Avcı, 2021, s. 97). Ancak televizyonda saz eşliğinde olsun veya olmasın bir hikâyecinin âşık tarzı kapsamındaki hikâyelerden birini baştan sona kadar irticalen anlatması biçimindeki programlara rastlamak güçtür. Çünkü televizyonun konsepti bir hikâyeyi klasik formunu koruyarak anlatmak için yeterli imkânı sunmaz. Bu nedenle gelenek temsilcileri televizyon programlarında klasik hikâyelerden kesitler sunmakla yetinmektedirler. Örneğin, Köroğlu kollarından biri olan Kızıroğlu'nun Köroğlu ile karşılaşması olayı bazı âşık hikâyeciler tarafından özetlenerek, saz eşliğinde bir iki şiir söylenerek bir anlatı gerçekleştirilmektedir. Bu, anlatılması günler sürecek olan Köroğlu hikâyesinin "kol" diye adlandırılan bölümlerinden, olay halkalarından birinin kısa bir süreye sığdırılmış hâlidir. Taşlıova'nın ifadesiyle âşıklar, televizyon hikâyeciliği için bir 'form-tarz' oluşturamamış ve geleneksel içerik ve uzunlukta anlattıkları hikâyeleri, elektronik kültür ortamına ve görüntü araçlarına aktarmaktan öte fazla bir işlev görememişlerdir (Taşlıova, 2006, s. 228).

Taşlıova, Murat Çobanoğlu'nun Sarı Tel adlı televizyon programında hikâye anlatımını yaşatmaya çalıştığını ancak bu programların televizyona dönük bir yayın olmaktan çok küçük stüdyolarda kayda alınarak daha sonra TV izleyicisine kayıttan izlettirildiği bir şekilde girdiğini ve netice olarak da televizyon programlarında hikâye türüne hemen hemen hiç yer verilmediğini belirtirken (Taşlıova, 2006, s. 228) "Âşıkların televizyonda program yapmaları 1980 yıllarına kadar devlet denetimindeki TRT bünyesinde, özellikle Ramazan, mahallî kurtuluş günleri, millî ve dinî bayramlar dolayısıyla yapılmıştır. Bu programlarda âşıklar serbest deyişlerle tek olarak; sistemli deyişlerle de iki veya ikiden fazla olmak şartıyla katılmışlardır. 1987 yılında vefat eden Behçet Mahir tarafından anlatılan hikâye bantları uzun yıllar TRT'de Ramazan ayı boyunca yeniden yayınlanmıştır. Yine Ramazan dolayısıyla Âşık Reyhanî'nin yaptığı hikâye bant kayıtları TRT dışında özel televizyonlar tarafından mükerrer olarak yayınlanmıştır" (Özarslan, 2001, s. 327).

Âşıkların hikâyelerini icra ettikleri ortamlarda icrayı şekillendiren izleyici kitlesi canlı yayınlarda da varlığını sürdürmüştür. Canlı yayınlarda gerek telefonla katılan gerekse stüdyoda yer alan izleyiciler tıpkı geleneksel anlatımdaki gibi icrayı biçimlendirmeye devam eder.

Âşıkların müstakil olarak hazırlayıp sunduğu televizyon programları da vardır. "TRT'nin âşıklık geleneğini ele aldığı 'Ozanın Kopuzundan Âşığın Sazına' isimli programda alanın uzmanları ile Şeref Taşlıova, Murat Çobanoğlu gibi gelenekteki hikâyeci âşıkların dilinden ve görüntüleriyle, örnekler eşliğinde halk hikâyeciliği hakkında bilgiler verilmiştir" (Sadiç, 2014, s. 38)

Televizyonda yayınlanan programlar dışında film kültüründe de halk hikâyeleri önemli ölçüde yer alır. "Bazı türkülerin oluşumu ve türkünün yakılma amacı konusu, televizyon kanallarında, televizyonun halk hikâyelerine yaklaşımının farklı bir yönüdür" (Taşlıova, 2006, s.234). Taşlıova, bir aşk hikâyesinin veya yaygın olarak bilinen bir aşk türküsünün ele alınıp işlendiği bu programlarda izleyiciye hikâye anlatma geleneğinden soyutlanmış sıradan bir senaryonun sunulduğunu belirtir (Taşlıova, 2006, s. 234). Televizyonda yer alan dizlerde ya da filmlerde âşık tipi sanatçıların yer aldığı, halk hikâyelerinden uyarılma senaryoların bulunduğu dikkat çekmektedir. Ancak bu senaryolar hem dönemsel özellikleri değiştirilerek hem de hikâye ana teması korunsa bile epizotları değiştirilerek güncellenmiştir. Bu durumu Ahmet Özgür Güvenç yazarı belli olan ya da anonim bir eserden yola çıkarak üretilen yeniden yazımlar için "ana metnin yazarı kendisine esin kaynağı olan yapıtı, kendi çağına veya yaşadığı döneme göre yeniden şekillendirebilir" (Güvenç, 2019, s. 36) ifadesiyle açıklamıştır. Ferhat ile Şirin, Kerem ile Aslı, Leyla ile Mecnun hikâyeleri isimleri ve konularıyla birlikte müstakil diziler hâlinde televizyonda yer alırken Arzu ile Kanber hikâyesi Kınalı Kar dizisinde asıl olaydan bağımsız ikinci bir konu olarak işlenmiştir. Bu dizi ve filmlerde çoğu zaman yalnızca baş kahramanların isimlerinin kullanıldığı görülür, senaryo güncellenmiş ama hikâyenin epizotları değiştirilmiştir.

Mehmet Çevik'e (2015, s. 45, s. 38) göre, "bugün geline nokta televizyon dizilerinin, halk hikâyelerinin yerine ikame edildiği, bu hikâyelerle karşılanan ihtiyaçların dizilerle karşılanmaya çalışıldığı ve bunlara bağlı olarak da dizilerin, işlevsel anlamda halk hikâyelerinin modern şekli hâline getirildiği söylenebilir." Kültür endüstrisi olarak televizyon; okuryazarlık, kentleşme ve elektronik kültür ortamlarının toplumsal kültürel süreçleri yönlendirmeye başlamasıyla birlikte, halk hikâyelerinin yerini dizilerle doldurur. Halk hikâyelerinin icrasında kullanılan şiir ve müzik unsurlarına benzer biçimde, televizyon dizilerinde de verilmek istenilen mesajı güçlendirmek için müzik unsurları vardır. Sahneler, "sesi ve tonu değişen fon müzikleriyle" örülür. Dizide bir şarkı veya türküyü, dizinin akışı içinde uygun bir bağlamda âdeta bir müzik klipi gibi yer verilir."

İletişim Ağları

Toplumsal hayatta yaygın bir şekilde yer alan radyo, televizyon gibi medya unsurları internet kullanımının öncesine kadar çoğunlukla tek yönlü bir iletişim sağlamıştır. İnternet ile birlikte haberleşme araçları üzerinden dinleyici-izleyici ile temas kurma özelliği oldukça ileri noktalara taşınmıştır.

İnternetin bilgisayar ve telefonda kullanımı sayesinde medya kültürü yaygınlaşmıştır. İnternet, yıllar önce hazırlanmış bir kaset veya plağın dijital ortama aktarılmış şeklini, radyo ve televizyon programlarını, facebook, instagram, twitter gibi sosyal medya ağlarını, çeşitli konularda düzenlenmiş web sayfalarını da içine alan geniş bir etkileşim alanına sahiptir. Bu nedenle elektronik kayıt yoluyla elde edilen işitsel, görsel, yazılı her türlü hikâye anlatımını ilgililerin dikkatlerine sunar.

Gelenek temsilcileri internet ortamına taşınarak burada bir kitleye sahip olmuş ve ürünleri oldukça rağbet görmüştür. Dijital ortamın sağladığı hızlı yayılım ve etkileşim sayesinde âşıklar birçok kişiye aynı anda ulaşabilmektedir. Yine internet sayesinde reklamlarını da kendileri yapabilmektedir.

Sözlü ve yazılı medyayı bünyesinde barındıran internet vasıtasıyla gelenek unsurları üretilip yaşatılmaya devam etmektedir. Geleneğin elektronik kültür ortamına ayak uydurması ile birlikte birtakım güncellemeler yaşandığını belirten Uğur Durmaz, içerik olarak âşıklık geleneğinde akla gelen anlatılmalık türlerin kısılmasının bu ürünlerin devingenliğinin ve yeni ortama uyum sağlayarak yaşamasının bir göstergesi olarak yorumlamaktadır (Durmaz, 2020, ss. 74-75). Geleneğin elektronik ortamda üretilmesi ve tüketilmesi aynı zamanda satın alma eylemini gündemden kaldırmıştır. Günümüzde bir hikâye anlatımını internetin olduğu herhangi bir ortamda dinlemek/izlemek kolaylıkla mümkündür.

20. yüzyılda internet ortamında yaşanan gelişmelerle birlikte âşıklık geleneği medya ortamlarında yeni bir icra ortamına kavuşmuş, böylece gelenek yeni bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Bu ortam radyo, plak, kaset gibi sınırlı ortamlar olmadığından icracılara geniş ve serbest bir alan sağlamaktadır.

“Başlangıçta internetin sosyal medya boyutu genç kitleler üzerinde etkili olurken daha sonra toplumun büyük çoğunluğu sosyal medyanın üyeleri hâline gelmiştir. Her yaş grubunda internet kullanımının artması ve medya üyesi olması kültürün de farklı katmanlarının bu ortamlara taşınmasını kolaylaştırmıştır” (Avcı, 2021, ss. 89-90). Âşıklık geleneğinin kendi kitlelerini beraberinde getirdiği sosyal medya sözlü kültür üretiminin devamı için yeni bir ortam oluşturmıştır. Facebook, Instagram, Twitter gibi sosyal medya platformları ilk başlarda tek yönlü iletişim sağlayan bir mecra iken zamanla “canlı yayın”ların da yapıldığı, dinleyici- izleyicinin aynı anda temas hâlinde olduğu bir ortama dönüşmüştür. Âşıklar bu ortamın haber verme özelliğini de kullanmaktadır. Örneğin, Ahmet Poyrazoğlu sosyal medya hesabında Kerem ile Aslı ve Ercişli Emrah ile Selvihan hikâyelerini TRT Radyoda anlatacağı haberini gönderi olarak paylaşmıştır.⁷ Burada âşığın sosyal medya hesabını haber verme aracı olarak kullandığı görülmür. Konuyla ilgili olarak Taşlıova’nın şu tespiti geleneğin değişim ve dönüşüm temposunu dikkatlere sunması bakımından önemlidir: “Âşıkların hayat hikâyeleri ve şiirlerinden örneklerin yer aldığı İnternet sayfaları, günümüz âşıkları için televizyon ve radyo kadar önemli bir beslenme kaynağı durumunda değildir. Televizyon ve radyo yayınları ile geniş kitlelere hitap edebilme imkânını ve beraberinde ulusal ve yurt dışı programlar ile de uluslararası bir şöhrete kavuşabilen âşıklar için, İnternet, teyp kasetleri ve CD’ler kadar önem taşımamaktadır” (Taşlıova, 2006, s. 241). Bu tespitin gerçekleştiği 2006 yılından bugüne kadar uzun bir süre geçmemiş olmasına rağmen günümüzde internet kullanımının yaygınlaşmasına bağlı olarak âşıkların da bu ortamı etkili bir şekilde kullandıkları görülmektedir. Bu, internet teknolojisinin değişim hızını göstermesi bakımından önemli bir ölçüttür. Bu durum özellikle 2020’li yıllarda âşıkların, icra ortamlarının sosyal medya platformları ile, kitlelerinin takipçi sayıları ile ve güncelliklerini de videolarındaki beğenme sayıları ile doğru orantılı görülen sanatçılar olduklarını doğrular niteliktedir.⁸ Günümüzde artık YouTube kanallarında hikâye kayıtları bulunan onlarca âşık mevcuttur. Bu kayıtların bir kısmı önceki yıllarda plak, kaset veya CD olarak düzenlenen, sonradan YouTube’a aktarılan, bir kısmı da son zamanlarda yapılan kayıtlardır. Bu mecraların hikâye anlatımı için uzun soluklu ortamlar olmayacağı açıktır.

Âşık tarzı hikâye geleneği yüz yüze sözlü ortamda ortaya çıkmış ve yüzyıllar içinde gelişimini bu ortamın gerektirdiği biçimde sağlamıştır. Ancak, 20. yüzyılın başlarında üretilen elektronik cihazlar zamanla gelişip günlük hayatın bir parçası hâline gelince hikâye anlatıcıları teknolojinin sunduğu bu imkândan yararlanarak daha geniş kesimlere hitap etme yollarını aramışlardır. Bu arayış, üretim ve icra biçim-lerindeki değişim ve dönüşüm sürecini de beraberinde getirmiştir.

Karşısında bizzat dinleyiciyi görmeyen anlatıcının elektronik cihazlar aracılığıyla gerçekleştirdiği hikâye icrasında metnin kısılması, önlenemez bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Bu kısılmayı zorunlu kılan nedenlerden biri, yüz yüze ortamdaki dinleyici tavrının metne yansımalarıyla ilgilidir. Yüz yüze ortamda dinleyici anlatının her aşamasında aktif bir takipçidir. Hem anlatıcıyı denetler hem de yer yer ona katkıda bulunur. Buna bağlı olarak anlatıcı, karşısındaki dinleyici profiline göre metni şekillendirme gayreti içindedir. Elektronik ortamda bu denetim mekanizması bozulmak durumundadır. İster stüdyo ortamında bir depolama aygıtına kayıt yapılsın, ister bir radyo veya televizyon programında sunulsun, isterse sosyal medyadan bir icra gerçekleştirilsin, bunların hepsinde anlatıcı geniş bir dinleyici kitle-sine hitap ettiğinin farkındadır. Yaş, cinsiyet, meslek, eğitim düzeyi gibi faktörlerin çeşitlilik arz ettiği böyle bir dinleyici profili, anlatıcıyı geleneksel üslubun dışına çıkmaya zorlamaktadır. Bunu bir bozulma veya yozlaşma olarak görmemek gerekir. Gelenek açısından asıl risk unsuru bu yöntemin varyantlaşmayı güçleştirmesidir. Farklı kesimlere hitap etmek üzere icra edilen ve bir cihaz aracılığı ile kayda alınan metin bir bakıma sabitlenmiş demektir. Ses kaydını taşıyan cihazın veya medya yoluyla yapılan yayının ulaştığı her yerde tek tip olarak dinlenmesi varyantlaşmayı azaltan, böylece yeni edebi metinlerin üretimini güçleştiren bir faktördür.

Hikâye metninin kısılması ve geleneksel üslubun dışına çıkılmasını zorunlu kılan nedenlerden biri de hikâye metnini elektronik kayıt cihazlarının standart depolama sürelerine veya medya yayınlarında belirlenen program sürelerine sığdırma zorunluluğudur. Stüdyo ortamında geniş bir zamanda yapılan kaset veya CD kaydı bu kısılmayı nispeten önlese de anlatıcı, yüz yüze ortamdaki vakit genişliğine sahip olamaz.

⁷ <https://www.instagram.com/p/Ctqs-yTqUQ7/> (erişim tarihi: 06.09.2023)

⁸ Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde 19 Aralık 2022 tarihinde Türk Halk Bilimi Kulübü tarafından gerçekleştirilen “Sosyal Medya ve Âşıklık Geleneği” başlıklı programa ozan Rahim Sağlam ve Mevlüt Merdoğlu katılmıştır. Rahim Sağlam programın başında sosyal medyadaki sayfasını tanıtarak buradaki takipçi sayısı ve beğenilerin kendileri için önemli olduğundan bahsetmiş, program akışında da ara ara kendisinin YouTube kanalına abone olunmasını istemiştir. Yaklaşık olarak bir saat süren programın sonunda ozan Rahim Sağlam’ın abone sayısı 56 kişi artmıştır. Âşıkların bu tutumlarıyla ilgili örnekleri artırmak mümkündür.

Görsel ve işitsel medya yayınlarında programın sunuluş vaktinin uygun olmayışı dinleyici ilgisini azaltmaktadır. Ayrıca hikâye anlatımının uzun bir süreyi gerektirmesi de dinleyici ilgisini ve sabrını zorlayan bir husustur. Yüz yüze ortamda bir kahvehanedeki hikâye dinleyicisi o etkinlik için geniş bir zaman ayırmış ve kendisini o performansın havasına sokmuştur. Yani oradaki sanatsal etkinliğin aktif bir unsuru durumundadır. Gerçekleştirilen icradan duyduğu haz, dinleme sabrını artırır. Medya yayınlarında ise icra, dinleyicinin uygun zamanına ve konumuna denk düşmeyebilir ve bu nedenle dinleyici icrayı izleme konusunda gerekli sabrı gösteremeyebilir.

Bütün bunlar, elektronik ortamdaki hikâye icrasının kullanılan cihazın niteliğine göre şekillendiğini göstermektedir. Geniş bir dinleyici/izleyici kitlesine ulaşma çabası gelenek aktarımını kolaylaştırırsa da üslup ve içerikteki değişimi kaçınılmaz hâle getirmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – D.D., A.S.; Tasarım – D.D., A.S.; Denetleme – D.D., A.S.; Kaynaklar – D.D., A.S.; Malzemeler – D.D., A.S.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – D.D., A.S.; Analiz ve/veya Yorum – D.D., A.S.; Literatür Taraması – D.D., A.S.; Yazıyı Yazan – D.D., A.S.; Eleştirel İnceleme – D.D., A.S.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – D.D., A.S.; Design – D.D., A.S.; Supervision – D.D., A.S.; Resources – D.D., A.S.; Materials – D.D., A.S.; Data Collection and/or Processing – D.D., A.S.; Analysis and/or Interpretation – D.D., A.S.; Literature Search – D.D., A.S.; Writing Manuscript – D.D., A.S.; Critical Review – D.D., A.S.

Declaration of Interests: The authors declare that they have no competing interest.

Funding: The authors declare that this study had received no financial support.

Kaynaklar

- [Uraz], M. (1933). *Halk edebiyatı şiir ve dil örnekleri*. Sühulet Kütüphanesi Yayınları.
- Alptekin, A. B. (1984a). Azerbaycan halk hikâyeleri. *Türk folkloru*, 5(54), Ocak İstanbul, 9–13.
- Alptekin, A. B. (1984b). Azerbaycan halk hikâyeleri. *Türk folkloru*, 5(55), Şubat İstanbul, 11–15.
- Altınbaş, G. (2020). Ses kaydının macerası. *Z. Kültür Sanat Edebiyat Tematik Dergi*, 2020(4), 447.
- Aslan, E. (2001). Doğu Anadolu ve Azeri sahasında halk hikâyesi anlatma geleneği. *Erdem, Türk Halk Kültürü Özel Sayısı*, (37), 53–71. [CrossRef]
- Avcı, C. (2021). *Kent ve medya ortamlarında âşıklık geleneği Ozan Ali Dağcı*. Grafikler Yay.
- Bilge Savcı, E. (2019). *Umay Ana'dan Umay Hoca'ya Prof. Dr. Umay Günay Türkeşe Armağan* (İ. Çetin & B. Gül, Eds., pp. 195–210). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Boratav, P. N. (1946). Doğu Anadolu'da folklor derlemeleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 4(1), 85–95.
- Boratav, P. N. (1984). *Köroğlu destanı*. Adam Yayınları.
- Boratav, P. N. (2020). *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği*. Bilgesu Yayınları.
- Çevik, M. (2015). Televizyon dizileri halk hikâyelerinin modern şekli midir? *Milli folklor*(106), 34–46.
- Chodzko, A. (1842). *Specimens of the popular poetry of Persia as found in the adventures and improvisations of Kurroglou, the Bandit-Minstrel of Northern Persia*. Harrison and Sons, Limited.
- Durmaz, U. (2020). *Elektronik kültür ortamında bir âşık: Şemsi Yastıman*. Paradigma Akademik.
- Düzgün, D. (2022). Üretim ve icra ortamları bakımından sözlü ve yazılı kültür. *Culture and Civilization*, 1(3), 1–5.
- Feyzi, A. (2015). Darü'l Elhan'a ait Anadolu halk şarkıları defterlerinde Erzurum türküleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 54, 829–856.
- Feyzi, A., Sümbüllü, H. T., & Turhan, S. (2023). Darüelhan derlemeleri ve Anadolu halk şarkıları külliyyatının melodi, ritim ve güfte açısından incelenmesi. *Selçuk Türkiyatı*, 57, 403–421.
- Günay, U. (1992). Ahmet Yesevi'den hareketle yazılı kültürün sözlü kültüre etkisi konusunda tespitler. *Milletlerarası Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, 26-27 Eylül 1991, Ankara, 25–31.
- Güvenç, A. Ö. (2019). *Halk anlatılarının yeniden yazım sürecinde Tepegöz*. Ötüken Yayınları.
- Güvenç, A. Ö. (2020). *Folklor ve sinema*. Ötüken Neşriyat.
- Mahir, B. [Anlatan] (1973). *Köroğlu destanı* (M. Kaplan, M. Akalın & M. Bali, Der.). Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Özarslan, M. (2001). *Erzurum âşıklık geleneği*. Akçağ Yayınları.
- Özarslan, M. (2022). *Kemal/Hafız Mikdat, mikdat*. Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk edebiyatında isimler sözlüğü. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/k-emal-hafiz-mikdat-mikdat>
- Sadiç, G. (2014). *Sözlü kültürden âşıkların hazırlayıp sunduğu radyo programlarına aktarılan unsurlar* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sırrı, Numan. (1931). *Köroğlu Erzurum rivayeti*. İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi.
- Taşlıova, M. (2006). *Kars'ta sözlü hikâyecilik ve hikâyeler* (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TDK (Türk Dil Kurumu) (2011). *Genel açıklamalı sözlük*. TDK Yayınları.
- Türkmen, F. (1998). Hikâye. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 17, 488.
- Yücel Çetin, A. (2016). *Türk halk hikâyelerinde anlatıcı tipolojisi*. Kitabevi Yayınları.

Ebe Kadından Erkek Doktora: Sarah Daniels'ın *Byrthrite* Oyununda Cadılık, Tıbbi Teknoloji ve Ataerkil Hegemonya

From Midwife to Male Doctor: Witchcraft, Medical Technology and Patriarchal Hegemony in Sarah Daniels's *Byrthrite*

Esra ÜNLÜ ÇİMEN^{ID}

Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Batı, Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Çankırı, Türkiye

Bu makale, yazarın 2017 yılında, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü/İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında, Yrd. Doç. Dr. Zeynep Zeren Atayurt Fenge danışmanlığında hazırladığı *The Witch, The Witch of Edmonton, Vinegar Tom* ve *Byrthrite* Oyunlarında Cadı İmgesinin Feminist Analizi başlıklı yüksek lisans tezinden yeniden düzenlenerek oluşturulmuştur.

This article is produced, with rearrangements, from the author's MA thesis *The Witch, The Witch of Edmonton, Vinegar Tom* ve *Byrthrite* Oyunlarında Cadı İmgesinin Feminist Analizi written under the supervision of Assist. Prof. Dr. Zeynep Zeren Atayurt Fenge at Ankara University Graduate School of Social Sciences, Department of Western Languages and Literatures/ English Language and Literature in 2017.

Geliş Tarihi/Received: 12.08.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 05.12.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 28.12.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Esra ÜNLÜ ÇİMEN
E-mail: esraunlu@karatekin.edu.tr

Atıf: Ünlü Çimen, E. (2023). Ebe kadından erkek doktora: Sarah Daniels'ın *Byrthrite* oyununda cadılık, tıbbi teknoloji ve ataerkil hegemonya. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 9-17.

Cite this article as: Ünlü Çimen, E. (2023). From midwife to male doctor: Witchcraft, medical technology and patriarchal hegemony in Sarah Daniels's *Byrthrite*. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 9-17.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Sarah Daniels'ın *Byrthrite* adlı oyunu on yedinci yüzyıl İngiltere'sinde geçer. Oyunun geçtiği dönemde Avrupa'da "cadı" olarak yaftalanan kadınlar, büyü yaparak insanlara zarar vermekle itham edilirdi. Ayrıca ebeler de büyüye başvurarak bebekleri öldürdüklerine inanıldığı için sıklıkla olağan suçlular arasındaydı. Oysa ki *Byrthrite*'ta cadı olarak anılan kadınlar ataerkil baskılara karşı direnç göstermeyi amaçladıkları için suçlanırlar. Oyun, ataerkiden bağımsız olmaya çalışmak, sanat ve tarihle ilgilenmek gibi konular üzerinden kadınların uğradığı baskıları da resmeder; ancak asıl vurgu yirminci yüzyılda ortaya çıkan üreme teknolojisinin kadınlar için ne gibi korkutucu durumları beraberinde getirebileceğidir. Bu noktadan hareketle, çalışmada, ataerkil toplumlarda kadın bedenine yönelik baskının zamanla azalmadığı, teknolojik gelişmelere paralel olarak biçim değiştirdiği fikri ele alınır. Makalenin amacı, oyundaki "cadı," "cadılık," ve "ebe" kavramlarına odaklanarak, bu kavramlarla tıbbi teknoloji ve ataerkil toplumlarda kadın bedenine yönelik baskılar arasındaki paralellikleri göstermeye çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Cadı, ebe, *Byrthrite*, üreme teknolojisi

ABSTRACT

Sarah Daniels's *Byrthrite* (1986) is set in seventeenth-century England, when women were stigmatized as witches on the accusation of casting spells on innocent people. Another group who were labeled as witches were the midwives who were blamed for infanticide. However, none of the female characters engage in sorcery in the play; they are persecuted for trying to surpass patriarchal oppression. The play displays different fields, such as art and history, where women are oppressed; however, its major focus is on the reproductive technology of the twentieth century and the dystopian consequences it may bring about for women. Accordingly, it is argued in the article that oppression against women in patriarchal societies changes in accordance with technological developments. Focusing on the notions of "witch," "witchcraft," and the "midwife," the study aims to highlight the parallelisms between these notions and medical technology and manipulation of the female body in modern patriarchal societies.

Keywords: *Byrthrite*, midwife, reproductive technology, witch

Giriş

İnsanlar çok eski çağlardan bu yana büyüye ve cadılara inanmışlardır. Antik çağlarda kadın ya da erkek cinsle ilişkilendirilmeyen cadılık, Orta Çağ'a gelindiğinde Hristiyan din adamlarının bu yöndeki çabaları neticesinde kadınlarla özdeşleştirilmeye başlanmıştır. Orta Çağ ve erken modern dönemde ebelik yapan kadınlar erkek doktorun¹ alanına girdikleri gerekçesiyle cadılık suçlamalarına maruz kalmışlardır. Zamanla büyücülük ve cadılık kavramları birbirlerinden ayrılmaya başlamış ve büyücülük erkeklerle

¹ Çalışmada "doktor" ifadesi gerçek anlamıyla değil, ataerkinin temsil ettiği değerlerin taşıyıcılığı yapan, kadın bedeni üzerinde tahakküm kurmayı amaçlayan erkek doktorları kast edecek şekilde, olumsuz bir bağlamda ele alınmıştır. Bu doktorlar, kadınların bedenleri üzerinde söz sahibi olmalarını engelleyerek doğum ve üreme konularında patriarkaya hizmet etmektedirler.

ilişkilendirilirken, cadılık tamamen kadınlara atfedilen bir olgu hâlini almıştır. Stephanie Irene Spoto, büyücü ve cadı arasındaki farkı şu sözlerle açıklamıştır:

Bilginin aktarımındaki değişiklik “cadılık” ile “büyücülük” arasındaki temel bir fark gibi görünüyör; büyücünün [...] bilgisi kabul edilebilir ve daha kolay kontrol edilebilen yazılı aktarım yoluyla aktarıldı; halbuki cadının bilgisi yazılı olmayan biçimde, sözlü olarak aktarıldı, bu da onu daha az bilinebilir ve muhtemelen daha tehdit edici yapardı² (2010, s. 60).

Bu yorumdan yola çıkarak, erkeklerle ilişkilendirilen büyücülüğün kitabi bilgiye dayanması neticesinde daha makul ve takibi mümkün bir bilgi türü olarak görülmesine karşın, cadıların sahip olduğuna inanılan bilginin sözlü olarak aktarılması ve yalnızca kadınlar arasında yayılıyor olmasından dolayı erkek egemen toplumlarda tehlikeli bulunduğu sonucuna ulaşılabilir.

Orta Çağ’da cadılara duyulan bu büyük korkunun temelinde büyüyü şeytana tapınmak olarak nitelendiren skolastik felsefecilerin dile getirdiği “şeytanla sözleşme” inancı vardır (Martin, 2009, s. 29). Cadıların gün doğumundan önce sabbat toplantılarında bir araya gelerek büyüler üzerinde konuştuklarına, dans ettiklerine ve şeytana kurban kestiklerine inanılırdı (Güngören, 1998, s. 78). İnancıya göre cadılar bu toplantılara gitmeden evvel “tavşan, köpek, kedi [...], fare, baykuş, karga” vb. hayvanlara dönüşürdü (Akin, 2011, s. 188).

Avrupa’da cadı avları en yoğun olarak Orta Çağ’ın sonlarıyla Yeniçağ’ın başlarında görülmüştür. Brian P. Levack’ın açıkladığı gibi, bu süreçte cadı avlarını tetikleyen faktörlerden bazıları “savaş, veba, kıtlık, kötü hasat”tı (2006, s. 182). Belirli bir bölgede bu etmenlerden birkaçının bir araya gelmesi cadı avına yol açabilirken, aynı faktörler başka bir bölgede avları tetiklemeyebilirdi; çünkü avların başlaması bölgedeki insanların içinde bulundukları ruh hâli ile de ilgiliydi (s. 182). Silvia Federici’ye göre, cadı avlarının ortaya çıkış nedenlerinden biri, cadıların bebeklerini şeytana kurban ettikleri inancıydı. Bu nedenle, Federici cadı karşıtlığının sebeplerinden birinin bu dönemde ortaya çıkan ve iş gücü ihtiyacı artan kapitalist devletlerin nüfus politikası olduğunu ileri sürmüştür (2014, ss. 130-131).

Cadı avlarında suçlu bulunan kadınlar sadece bir kişinin rastgele bir ifade vererek yaptığı şahitlik üzerine yargılanmış ve işkenceye maruz kalmışlardır (Martin, 2009, ss. 59-60). Cadılık suçlamaları genellikle “erkeklerden bağımsız –dul, boşanmış ve hiç evlenmemiş– ve yerleşik normlardan sapmış – ebeler, şifacılar ve bilge olarak kabul edilen – kişiler”e yönelik olurdu (Roberts, 1995, s. 329). Suna Arslan Karaküçük’ün dile getirdiği üzere, daha çok yaşlı veya fiziksel engeli bulunan kadınların cadı olarak suçlanmasına rağmen, “genç, güzel, çekici ya da yetenekli olmak da cadılıkla suçlanma nedeni”ydi (2010, s. 56).

Kırsal bölgelerde yaşayan, çeşitli bitkiler ve yağlarla hastalara yardım etmeye çalışan, şifacı olarak tanımlanan ve “bilge kadınlar” [wise women] olarak anılan kadınlar da cadılık suçlamalarının hedefi olmuşlardır (Levack, 2006, ss. 146-147). *Cadılar, Büyücüler ve Hemşireler* başlıklı kitapta anlatıldığı gibi, “[b]üyücü yalnız başına adam öldürmeyle, yiyeceklere zehir katmayla, erkekleri cinselliğe kıskırtmakla ve kutsal değerlere küfür etmekle değil, [...] yardımcı ve iyileştirici olmasından ötürü de suçlanmıştır” (Ehrenreich & English, 1992, s. 24). Benzer şekilde, ebeler de cadılık suçlamalarına uğruyordu. Bu durumun temel nedeni ise bebek ölümlerinden mesul tutulmalarıydı; çünkü bu dönemde doğan bebeklerin beşte biri doğum esnasında ya da ilerleyen aylarda ölüyordu ve ebelerin büyü yaparak bu bebekleri öldürdüklerine inanılıyordu (Levack, 2006, s. 147). Bu nedenle, ebelere duyulan öfkenin ve onlara yönelik cadılık suçlamalarının asıl nedeninin kaybedilen işgücünden sorumlu tutulmaları olduğu düşünülebilir. Diğer bir sebepse, ebelerin mesleklerini yaparken kilise öğretileri yerine kendi bilgi birikimlerini esas almalarıdır. Barbara Ehrenreich ve Deirdre English’in ifade ettiği gibi, cadı-iyileştirici deneme-yanılma yöntemine güveniyor ve hastalık, hamilelik ve doğum için en uygun ilaçları bulmaya çalışıyordu. Kilise ise onların bu araştırmacı tavrına karşı çıkıyor, doğadaki her şeyi tanrı yarattığı için bunlar üzerine araştırma yapmayı anlamsız buluyordu. Oysa ki, kilisenin doğum sancısının Havva’nın günahından ötürü tanrı tarafından kadınlara ceza olarak verildiğini söylediği bir dönemde, bu kadınlar ergotunu sancıyı azaltmak için kullanıyordu. Bu bitki ve türevleri bugün de doğum sancısını hafifletmekte kullanılır (Ehrenreich & English, 1992, ss. 26-27).

Cadı avlarının yaklaşık yüzde yetmiş beşi Almanya, Fransa ve İsviçre gibi Avrupa ülkelerinde yaşanmıştır (Levack, 2006, s. 211). Haydar Akin’ın ifade ettiği üzere, İngiltere’de cadı avları nispeten daha ılımlı geçmiştir. Bu durumun nedenleri genel hukukun [Common Law] işkenceyi yasaklamış olması, diğer ülkelerde yaşanan ekonomik sorunların burada yaşanmaması, engizisyonun olmaması ve cadı avlarının daha geç ortaya çıkmasıdır (Akin, 2011, s. 255). Levack’ın söylediği gibi, İngiltere’de cadılara dair sabbat ve bebek eti yeme inancı da güçlü bir şekilde yerleşmemiştir (2006, s. 218). Burada cadılar daha ziyade hastalık yaymak veya ürünlere zarar vermek vb. basit suçlarla itham ediliyordu (Martin, 2009, s. 69). I. Elizabeth döneminde yalnızca birinin ölümüne ya da yaralanmasına yol açtığı düşünülen büyüler yapanlar en ağır cezayı alırdı; bunun haricindekiler bir yıl hapis cezasına çarptırılırdı. I. James dönemindeyse uygulamalar çok daha sert bir hâle gelmiş ve cadılıkla uğraşan herkesin asılmasını gerektiren düzenlemeler yapılmıştır (Tyson, 2011, ss. 6-7).

Cadılığın İngiltere’deki gelişimini ele alırken değinilmesi gereken bir isim Baş Cadı Avcısı³ olarak tanınan Matthew Hopkins’tir. Akin’ın ifade ettiğine göre, Hopkins vücutlarında yara izi, leke, ben, siğil vb. olan kadınların şeytan emaresi⁴ taşıdıklarını iddia etmiş ve her “mua-yeneden” kırk şilin alarak bu işten kazanç sağlamıştır (2011, ss. 258-259). “Almanya, İsviçre ve Fransa gibi merkez ülkelerle karşılaştırıldığında sicili temiz olan İngiltere, *Witch-Finder-General* Matthew Hopkins’in kısa süren ‘witchhunt’⁵ serüveniyle bu unvanını önemli ölçüde lekelemiştir” (Akin, 2011, s. 261).

On altıncı yüzyılla birlikte cadı avları sayıca azalmış ve Avrupa’nın farklı bölgelerinde farklı tarihlerde – örneğin, Hollanda’da on altıncı yüzyılın sonlarında, Polonya’da on sekizinci yüzyılın ortalarında– farklı gerekçelerle son bulmuştur (Levack, 2006, s. 253). İngiltere’de ise on altıncı yüzyılda cadı avlarına karşı “akılcı sesler” yükselmeye başlamıştır. Örneğin, Reginald Scot Katolik kilisesini fakir kadınları cadı olarak yaftalamakla suçlamıştır (Martin, 2009, s. 72). Aydınlanma Çağı ile birlikte akıl ve rasyonalite önem kazanmış ve insan hayatının

² Çalışmada Türkçe çevirisi olmayan İngilizce kaynaklardan alınan alıntı ve atıfların çevirisi kaynakçada aksi gösterilmedikçe makale yazarı tarafından yapılmıştır.

³ Witch-Finder-General.

⁴ The devil’s mark.

⁵ Cadı avı.

değeri vurgulanmıştır. Okuryazarlığın artmasına bağlı olarak cadılık hikâyelerine olan ilgi ve cadılara duyulan korku azalmıştır. Kısaca, eğitim seviyesinin yükselmesi aklın ve mantığın önem kazanması ve nispeten daha ılımlı hayat koşullarının ortaya çıkmasıyla beraber cadı avları zamana yayılarak bitmiştir.

İngiltere’de cadılara dair yukarıda bahsi geçen bu inanışlar gerek cadılık suçlamalarının en üst seviyeye ulaştığı on yedinci yüzyılda, gerek feminist hareketlerin ivme kazandığı yirminci yüzyılda yazılan tiyatro oyunlarına yansımıştır. On yedinci yüzyılda dönemin ünlü tiyatro yazarlarından Thomas Middleton *The Witch* (1616), William Rowley, Thomas Dekker ve John Ford *The Witch of Edmonton* (1621), Thomas Heywood ve Richard Brome *The Witches of Lancashire* (1634) adlı tiyatro oyunlarında doğrudan cadılık konusunu ele almışlardır. William Shakespeare’in *Macbeth* (1606) adlı oyunu ise esas olarak cadılıkla ilgili olmamasına karşın, bu oyunda da dönemin cadılık inanışlarını yansıtan karakterler karşımıza çıkar.

Bu oyunlardan *The Witch*’te mağarasında yardımcı perileriyle yaşayan baş cadı Hecate, kendisinden aşık etme ya da cinsel gücü yok etme gibi büyüler yapmasını isteyen oyun karakterlerine yardım eder ve olayların şekillenmesinde rol oynar (Middleton, 2007). *The Witch of Edmonton*’da Elizabeth Sawyer isimli baş karakter kimsesiz, yoksul, yaşlı ve güçsüz bir kadın olduğu için yaşadığı köyde komşularının başına gelen hayvan ölümü, ürünlerin zarar görmesi gibi durumların sorumlusu olarak görülür ve cadılıkla suçlanır (Rowley ve ark., 1999). *The Witches of Lancashire*’da cadılar, aile düzenini tehdit eden ve yok edilmesi gereken varlıklar olarak resmedilirler (Heywood & Brome, 2002). *Macbeth*’teki cadılar, gelecekte Macbeth’in kral olacağı yönünde kehanetlerde bulunarak onun bu konuda hırslanmasında ve trajik bir sona sürüklenmesinde rol oynarlar (Shakespeare, 2015). Bu örneklerden görülebileceği üzere, on yedinci yüzyılda kaleme alınan ve sahnelenen cadılıkla ilgili oyunlarda çoğunlukla cadı olarak yaftalanan kadınların büyü yaptıklarına ve bu yolla insanların hayatlarına müdahale edebilecekleri ve onlara zarar verebilecekleri inanışına yer verilmiştir.

Yirminci yüzyılda ise cadılar ve cadılık, 1970’lerde ortaya çıkan ikinci dalga feminist hareketle beraber tiyatro eserlerinde sıkça ele alınmaya başlanmıştır. Bu yıllarda kadınlar “özel olan politiktir” [the personal is political] söyleminden yola çıkarak her alanda kişisel haklarını aramaya girişmişlerdir. İkinci dalga feminizmin asıl amacı, çağlar boyu susturulmuş, kendilerine önyargıyla yaklaşmış kadınların hikâyelerini yeni baştan, kadınların perspektifinden sunmak olmuştur. Bu nedenle cadılık, bu dönemde feminist araştırmacıların, tiyatro topluluklarının ve oyun yazarlarının da ilgisini çeken bir konu olmuştur. Radikal feministler kadınların yaşadığı sorunların ataerkiden kaynaklandığını ileri sürmüş ve bu sorunların çözümü için kaynağını kadınların sahip olduklarına inandıkları ruhani güçten alan yeni bir kültür yaratmayı amaç edinmişlerdir. Cadı imgesi feminist eleştirmen ve yazarların elinde yeni bir kimlik kazanmış, Rönesans döneminde büyü yaparak insanlara zarar verdiği gerekçesiyle cadılıkla yaftalanan kadın figürüne alternatif, yeni bir cadı kimliği ortaya çıkmıştır. Bu cadı figürü, hayatına kendisi yön vermeye çalışan, ataerkil baskılardan kurtulmak için mücadele edebilme cesareti olan, güçlü bir kadındır.

Yirminci yüzyılda feminist konuları ele alan oyun yazarlarından Bryony Lavery’nin *Witchcraze* (1985) adlı oyununda hem temizlikçi hem büyücü olan üç oyuncu, maske takarak farklı karakterleri canlandırırlar (Lavery, 1991). “*Witchcraze* izleyicileri büyü[nün var olduğu] tarih öncesi dönemden, tarihin başlangıcı ve dinin doğuşuna götürür” (Griffin & Aston, 1991, s. 16). Oyunda ataerkil toplumların, kapitalizmin ve mülkiyetin ortaya çıkmasının neticesinde büyücü kadınların şeytanlaştırıldıkları fikri ele alınır (Griffin & Aston, 1991, s. 16). Dönemin feminist temaları ele alan bir başka oyun yazarı April De Angelis, *Crux’ta* (1989) Orta Çağ’da “özgür ruh doktrini”ni benimseyen kadınların öyküsünü ele almıştır (De Angelis, 1991). Bu öğretinin savunucuları, tanrıyla aynı maddeden yaratıldıkları için günah işlemelerinin mümkün olmadığı fikrini savunurlardı. Tanrının herhangi bir eksiği olamayacağına göre, onlara göre mülk de bir ihtiyaç değildi. Orta Çağ Avrupası’nda bu özgür ruhçuların yaşadığı evlerden biri de kadınlara ayrılmıştı. Beklenilebileceği şekilde, insanın günahkâr olduğu fikri üzerine kurulu olan kilise bu öğretiyi reddetti ve öğretiyi benimsemiş olanlar işkenceye maruz kaldı (Angelis, 1991, s. 48). Görülebileceği gibi, Lavery ve De Angelis oyunlarında daha çok cadılığın pagan ve ruhani boyutu üzerinde durmuşlardır.

Yirminci yüzyıldaki feminist yaklaşımlar neticesinde İngiliz tiyatrosunda görülen yeni, güçlü, - her durumda başarılı olamasalar ve zaman zaman ataerkinin baskılarına boyun eğmek durumunda kalsalar ya da bedel ödeseler de - otoriteye başkaldırma gücü sergileyen cadı figürleri daha net hâliyle Caryl Churchill’in *Vinegar Tom* (1976) ve Sarah Daniels’in *Byrthrite* (1986) oyunlarında görülür. *Vinegar Tom*’da cadı olarak yaftalanan kadınlar kendi cinselliklerinin bilincinde olan ve bundan ötürü erkekleri korkutan, alternatif tıbbi tedaviler hakkındaki bilgilerini kullanarak insanlara yardım eden, kürtaj talep eden, evlenmeyi reddeden kadınlar olarak tasvir edilmişlerdir (Churchill, 1985a,b). Churchill, oyunun başındaki “Vinegar Tom” başlıklı yazısında “içinde hiç cadı olmayan ancak cadılıkla ilgili bir oyun yazmak istedim; kötülükle, histeriyle, ya da ruhun şeytan tarafından ele geçirilmesiyle ilgili değil; yoksullukla, aşağılanmayla, önyargıyla ve cadılıkla suçlanan kadınların kendilerini nasıl gördükleriyle ilgili bir oyun” (1985, s. 130) yorumuyla oyunda cadılığın büyü yapmakla ilgili bir kavram olarak ele alınmadığını vurgulamıştır. Bu oyunda kadınlar toplumsal cinsiyet normlarına karşı geldikleri için cadılıkla suçlanırlar. Benzer bir durum *Byrthrite*’ta da görülür. Bu oyunda cadılık suçlamaları, yıllarca yalnızca erkeklerin girebildiği tıp alanına kendi yöntem ve bilgileriyle dâhil olan kadınlara yönelik olmuştur.

Byrthrite’ta Üreme Teknolojilerinin Baskı Unsuru Olarak Kullanımı

Sarah Daniels’in 1980’lerde ortaya çıkan ve Louise Page, April De Angelis gibi isimlerin de dâhil olduğu kadın yazarlar kuşağının “en tartışmalı ve en başarılı temsilcisi” olduğu söylenebilir (Aston & Reinelt, 2000, s. 152). Daniels, oyunları the Royal National Theatre, the Royal Court, the Royal Shakespeare Company gibi İngiltere’nin seçkin tiyatro topluluklarınca sahnelenmiş kanonik bir tiyatro yazarıdır (s. 152). 1980’lerin başından bu yana profesyonel olarak oyun yazarlığı yapan Daniels’in eserlerinde pornografi ve delilik temaları ile mit ve incil’den hikâyelerin keskin bir mizah dili kullanılarak yeniden yazımlarına rastlanır (Bartleet, 2002, s. 191).

Sarah Daniels, *Plays:1* kitabına yazdığı “Giriş” yazısında oyun yazarı olmayı planlamadığını (1997b, s. ix) ve feminizmle çok ilgili olmadığını, yine de oyunlarının feminizme katkı sunmuş olmasından mutluluk duyduğunu ifade etmiştir (1997b, s.xii). Yazar, her ne kadar feminizmin özel ilgi alanına girmediklerini belirtmiş olsa da, oyunları çoğu zaman farklı sosyal sınıf ve yaş gruplarından kadınların hayatlarını zorlaştıran ataerkil düşünce kalıpları ve yerleşik uygulamalarla mücadelelerini konu edinir. Daniels’in kadın karakterleri kendileri olabilmek ve toplumsal hayatta erkeklerle eşit muamele görebilmek adına kimi zaman aile bireyleriyle (*Ripen Our Darkness*, 1981), kimi zaman hukuk

otoriteleriyle (*Neaptide*, 1984), kimi zaman iş arkadaşlarıyla (*The Gut Girls*, 1988) karşı karşıya gelirler. Yazarın *Byrthrite* (1986) oyununda ise yirminci yüzyılda gelişme gösteren üreme teknolojisi ve bu alandaki erkek hakimiyeti, ataerkinin iş birliği yaptığı ve kadınları baskı altına alan güncel bir mücadele alanı olarak yansıtılmıştır.

Daniels, *Byrthrite* oyunu için çok fazla okuma ve araştırma yapmış, Matthew Hopkins'in cadı avı yürüttüğü Essex'teki Mistley ve Manningtree bölgelerine birkaç defa gitmiştir. Yazar burada, cadılıkla suçlanan kadınların teste tabi tutuldukları; boğulmaları durumunda masumiyetlerine, hayatta kalmaları durumundaysa suçlu olduklarına kanaat getirilen⁶ havuzun kenarında oturmuştur (Daniels, 1997b, s.xi). Daniels bu deneyimini "onun [havuzun] hâlâ orda olduğu düşüncesiyle ürperdim" (Daniels, 1997b, s. xi) sözleriyle ifade etmiştir.

Byrthrite, on yedinci yüzyıldaki cadı avlarından yola çıkarak hem o dönemde, hem de yazıldığı dönemde kadın bedeni üzerindeki ataerkil baskılara ışık tutar. Daniels'ın, oyunu on yedinci yüzyılda geçiyormuş gibi kurgulaması iki dönem arasında kadınlara yönelik baskıların paralellliğini göstermesi bakımından önemlidir. Carina Bartleet'e göre, oyun dini bir içeriğe sahiptir ve "byrthrite"⁷ kelimesi doğum yoluyla kazanacağı hakkını Jacob'a bırakan Esau'nun hikâyesine bir göndermedir (2002, s. 195). İncil'de Yaradılış kitabında (Genesis) yer alan bu hikâyeye göre, Isaac'ın ikiz oğulları Esau ve Jacob annelerinin karınıdayken önce hangisinin doğacağı noktasında anlaşmazlık yaşarlar; çünkü ilk doğan çocuk varis olarak babalarından sonra ailenin yönetimini ele geçirecektir. Önce doğacak olan Esau, yiyeceğe karşılık bu hakkını kardeşine bırakarak ilk doğmanın, doğuştan elde edeceği hakkının, kendisine sağlayacağı haklardan feragat etmiş olur. Bartleet'e göre, bu anlatı oyunun iki ana teması - cadılıkla suçlanan kadınların işkence görmeleri ve yirminci yüzyılın sonlarında gelişmeye başlayan üreme teknolojisi - ile bağlantılıdır. Her iki tema da kadınların doğuştan sahip oldukları haklarını kaybetmeleri ile ilgilidir (2002, s. 195). Şöyle ki, cadılıkla yaftalanan bir kadın ölüm cezasına çarptırılacağı için yaşam hakkını kaybetmiş olacaktır. Benzer şekilde, üreme teknolojisi baskıcı toplumlarda kötü niyetler için kullanıldığında kadınların bedenleri üzerindeki haklarının yok sayılmasına neden olabilir.

Oyun Grace, Rose, Jane, Mary, Helen ve Ann gibi farklı yaş gruplarına mensup kadınların on yedinci yüzyılda, İngiliz İç Savaşı döneminde (1642–51), hangi sebeplerle tahakküm altına alınarak cadılıkla itham edildiklerini konu edinir. Bu kadınlar, erkeklerden bağımsız olmaya çalışmaları, sanat ve tarih yazımıyla ilgilenmeleri, çeşitli bitkiler hakkındaki bilgileri sayesinde hastaların tedavisine yardımcı olmaları gibi gerekçelerden ötürü baskı altındadırlar. Fakat, başlığında da ima edildiği üzere, oyunun esas vurgusu yirminci yüzyıl sonlarında üreme teknolojilerinde görülen ilerlemenin kadınlar açısından doğurabileceği tehlikelerdir. Öyle ki, Bartleet oyun hakkında "teknoloji ve kadın bedeninin gittikçe tıbbileştirilmesi yoluyla insanın üremesi kosundaki erkek [...] müdahalesinin bir sorgulaması" (2010, ss. 150-151) yorumunu yapmıştır. Sarah Daniels, oyunda üreme ve doğum kontrolüne olan devlet müdahalesini on yedinci yüzyıla ait bir konu gibi ele alarak bu meseleyi tarihselleştirir ve devletin bu alanlardaki baskıcı tavrının oyunu yazdığı dönemde de devam ettiğine dikkat çeker. Yazar, *Plays I*'ın "Giriş" yazısında *Byrthrite*'i yazmaktaki amacının yanı sıra, oyunu neden on yedinci yüzyılda geçiyormuşçasına kurguladığını şu sözlerle ifade etmiştir:

Üreme teknolojisinin kadınlar için yol açabileceği [...] tehlikeleri içeren bir oyun yazmak istedim. Oyunun, on yedinci yüzyılda - iyileştirici rolünün kadınların elinden alınıp (erkek) doktora yüklendiği dönemde - geçiyor olmasının oyunda açıklanan fikirleri daha etkili hâle getireceğini düşündüm (1997, ss. xi-xii).

Bu ifadelerden hareketle, Daniels'ın oyunu yazma amacının üreme teknolojisinin ulaşabileceği en son noktaya ulaşması durumunda kadınları ne gibi tehlikelerin beklediğine dikkat çekmek olduğu yorumu yapılabilir. Bunun yanı sıra, oyun geleneksel olarak kadınlarla özdeşleştirilen ebelik mesleğinin yerini ataerkinin temsilcisi olan erkek doktora bırakmasının kadınlar açısından ortaya çıkardığı sonuçları da gösterir. Önsöz'de Jalna Hanmer, üreme teknolojisinin ne olduğunu 1972 tarihli *Journal of the American Medical Association*'ın⁸ tanımından yola çıkarak şöyle ifade etmiştir:

[N]ormal yolla gerçekleşenler hariç diğer hamilelikler, rahim içerisindeki hastalıkların tedavisi, [...] nihai olarak gerçek bir insanın tüm özelliklerini taşıyan insanlar üretmek gibi çeşitli amaçlar için yumurta ve sperme müdahalede bulunulması ile ilgili her şeyi kapsar . . . [İ]lk aşama . . . yapay dölleme; [...] bir sonraki aşama [...] yapay aşılama ... gelecekte tamamen vücut dışında gerçekleşen gebelik [...] ve en son (üreme) mühendisliği denildiğinde yaygın olarak anlaşılan şey gelir, üretim - daha doğrusu, istenilen özelliklerdeki insanın biyolojik olarak imal edilmesi (akt. Hanmer, 1997, s. 331).

Bu tanımda üreme teknolojilerinin ilerlemeye ve gelişmeye son derece açık bir alan olduğu ifade edilir ve bu teknolojilerin aşama aşama varabileceği nihai noktaya dikkat çekilir. Bu nokta, yapay yöntemlerle insan üretmenin mümkün hâle gelebilmesidir. Önsöz'de Daniels'ın bu tanıma yer vermesinin oyunun yazılış amacıyla doğrudan ilişkili olduğu düşünülebilir; çünkü oyunda üreme teknolojileri ile dikkat çekilmek istenen husus gelecekte bu teknolojilerin çok fazla ilerlemesi durumunda üremenin kadın bedenine ihtiyaç olmadan gerçekleşebilmesi ve bunun kadın soyunu tehlikeye atacak olmasıdır.

Byrthrite, Grace, Rose, Mary ve Helen Ann'in lohusa odasında bir aradayken, doğan bebek kız olduğu için şarkı söyleyip sevinç gösterisinde bulundukları törensel bir sahneyle başlar. Kadınlar, bebeğin doğumunu kutlamak için "Doğum Şarkısı" adlı bir şarkı söylerler:

Çocuğun doğup
Sana bir kız verildiğinde
O andan itibaren git ve bütün kadınlara de ki;
Bu kızın mirası kuşaktan kuşağa geçsin
Kadınların töreni, kadınların [...] hakkı olarak
Sonsuza dek sürsün (Daniels, 1997a, s. 335).

6 "Soğuk su deneyi", Orta Çağ ve bilhassa on altıncı yüzyılda cadılıkla itham edilen kadınların gerçekten suçlu olup olmadıklarını tespit etmek için kullanılan bir yöntemdi. Bu yöntemde, suçlanan kadın çıplak bir şekilde el ve ayakları bağlı olarak derin bir suya atılırdı. Literatürdeki bir yorumu göre, kadın suya batmazsa suyun günahından ötürü onu kabul etmediğine inanılır ve cadılığı kesinleşirdi. Kadın batarsa masum olduğuna inanılır ve ayaklarındaki ipten çekilerek kurtarılırdı (Akin, 2011, ss.273-275).

7 Doğuştan kazanılan hak; doğum ritüeli.

8 *Amerikan Tabipler Birliği Dergisi*.

Şarkıda, doğum yapabilmenin sadece kadınlara özgü olduğu ve böyle kalması gerektiği vurgulanır. Bu durumu değiştirmeye çalışacak her türlü girişim kadınların doğuştan sahip oldukları haklarına ve doğum ve üreme süreçlerindeki ayrıcalıklı konumlarına bir müdahale olarak görülür. Bu hakkın kuşaklar boyu aktarılmasında sorumluluğun kadınlara düştüğü ifade edilir.

Silvia Federici *Caliban ve Cadı: Beden ve İlksel Birikim* adlı kitabında devletin doğum kontrolü ve üreme konularındaki müdahalesini kapitalizm çerçevesinde incelemiş ve insanların devletin iş gücü ihtiyacını sağlayacak birer kaynak olarak kabul edilmeye başlandığını ifade etmiştir. Bu dönemde aile kurumu, mülkiyetin devam ettiricisi olarak ön plana çıkmış; nüfus kayda geçirilmeye başlanmış; devlet cinsellik, üreme ve aile konularına müdahil olmaya başlamıştır. Devletin bu müdahalesi en belirgin biçimde doğum kontrolüne yönelik olmuştur. Devlet, nüfus artışını istediği seviyeye getirebilmek için kadınların kendi bedenleri üzerindeki kontrolünü kısıtlamayı hedeflemiş, bunun için de cadı avlarını kullanmıştır. Cadı avlarında kadınlar çocukları şeytana kurban etmekle suçlanmış; her türlü doğum kontrol metodu ve üreme amaçlı olmayan cinsellik kınanmıştır. On altıncı yüzyılın ortalarında Avrupa’da doğum kontrolü ve kürtaja ağır cezalar verilmeye başlanmıştır (2014, ss. 130-131). Bu bağlamda, oyun ilk sahnesinden itibaren ataerkil devletin doğum konusuna olan müdahalesinin bir eleştirisini sunar.

Hanmer Önsöz’de Claire McDonald’ın cümleleriyle yaratma ve üreme konularının kökenine değinmiş ve bu konulardaki temel inancın teknolojik ve tıbbi gelişmelere rağmen aynı kaldığını ima etmiştir:

Teknolojinin, olasılıklarıyla, mit ve sembol diliyle bilim kurguyu geride bıraktığı ve üreme araştırmaları dünyasında babalık kavramının bütünüyle derin bir anlam değişikliğine uğradığı bir çağda yaşıyoruz. Yine de kültürümüz[ün] en geçerli miti hem tanrı formunda dünyayı yaratan hem de kadın aracılığıyla uzaktan oğluna baba olan nihai erkek üremesi[dir] [...] (akt. Hanmer, 1997, s. 332).

Bu düşünceye göre, ataerkil toplumlarda kadınların doğurganlıklarının ve doğumun kontrol edilmek istenmesi özünde erkeklerin kadınlara karşı sürdürdükleri güç ve iktidar mücadelesi ile ilişkilidir. Rohn Rowland *Living Laboratories: Women and Reproductive Technologies* başlıklı kitabında bu konuya değinmiştir. Rowland’a göre, erkeklerin üremeyi kontrol etmek istemeleri her alanda güç sahibi olmak istemeleriyle bağlantılıdır. Ancak kadınlar hamilelik ve doğum süreçlerinde özel bir kontrol gücüne sahiptirler. Hamileliği erkek başlatır; ama gebelik baştan sona kadın bedenini ilgilendiren bir süreçtir ve erkekler bu süreci yalnızca kadınlardan öğrendikleri kadarıyla, dolaylı olarak tecrübe edebilirler. Bu konudaki talepleri sürecin tümüne hakim olmaktır (1992, s. 12). Üremenin kontrol altına alınması hususundaki erkek arzusu kadın bedeninin yanı sıra, yeni doğan bebeğin - ve dolayısıyla - gelecek kuşakların da baba tarafından kontrol edilmesini mümkün kılar. Bu yapı, gücünü erkek egemen aile kurumundan alır ve ataerki bu sayede varlığını sürdürebilir.

Shulamith Firestone, *Cinselliğin Diyalektiği: Kadın Özgürlüğü Davası* başlıklı kitabında toplumsal hayattaki erkek egemenliğinin ve kadınların ve çocukların ikincil statülerinin temelinde biyolojinin ve biyolojik aile içerisindeki güç sınırlamasının olduğunu belirtmiştir (1993, s. 22). Buna göre, kadınların ve çocukların baskı altında olmalarının esas sebebi erkeklerle aralarındaki biyolojik farklardır. Kadınlar ve çocuklar arasındaki bu paralellikten Firestone şöyle bahsetmiştir:

[Kadınlarla] çocuklar hep birlikte alınır ağza (‘Kadınlarla çocuklar kaleye çekilsin!’). Kadınlarla çocuklar arasındaki özel bağı herkes kabul eder. Ama bence bu bağ, ikisinde de ortak olan baskı altında [...] [olmaktan] başka bir şey değildir. Sonra bu baskı öylesine karmaşık yollardan birbirine girmiş, birbirini destekler olmuştur ki, çocukların özgürleştirilmesinden söz etmeden kadınların özgürleşmesinden söz edemeyiz – bunun, tersi de doğrudur. Kadının ezilmesinin nedeni çocuk doğurması, çocuk yetiştirmesidir. Buna karşılık, çocuklar da bu role göre tanımlanır, ruhsal bakımdan bu role göre biçimlenirler; bu rol büyüyünce onların nasıl insanlar olacaklarını, kuracakları ilişkileri, sonunda kuracakları toplumu belirler (1993, s. 83).

Firestone’a göre, biyolojik aile toplumu erkek-kadın olarak ikiye ayırır ve toplumsal sınıf sistemlerini doğurur. Bu nedenle, kadınların ve çocukların maruz kaldıkları bu baskının ortadan kaldırılmasının yolu biyolojik aile kavramının ortadan kaldırılmasından geçer; bu da ancak büyük çaplı bir cinsel devrimle mümkündür. Firestone, doğumların yapay ortamlarda gerçekleşmesi fikrini savunur; çünkü bu sayede bebekler erkeğe ya da kadına bağlı olmaksızın doğabilirler ve yetişkin dünyasından uzakta daha özgür yaşayabilirler. Ancak, Firestone teknolojinin de üreme sürecinde erkekler tarafından kadınlara karşı bir baskı aracı olarak kullanılabileceğini hatırlatır ve bu sürece kadınların hakim olması gerektiğini ekler (ss. 22-23). Buna karşın, Daniels’ın bu kadar radikal bir önermesi yoktur. Oyunda kadınların ve çocukların özgürleşebilmesi için biyolojik ailenin yok edilmesi yönünde bir değerlendirmeye yer verilmemiştir. Bu sebeple, yazarın biyolojik aile konsundaki fikirleri Firestone’un görüşleriyle paralellik göstermez. Daniels’ın karşı olduğu nokta, bebek sahibi olma çabasının ticari bir boyuta varması ve kadınların bu uğurda kendi bedenlerinin kontrolünü kaybetmeleridir. Daniels, ileride tamamen ataerkinin kontrolüne geçmiş bir insan ırkının ortaya çıkmaması için kadınlara kendileri ve çocukları üzerindeki baskılar karşısında bilinçli olmaları gerektiği mesajını verir.

Günümüzde üreme teknolojileri sayesinde çocuk sahibi olamayan çok sayıda kadın çocuk sahibi olabilir. Daniels’ın eleştirdiği nokta, bu teknolojik bilginin kadınların talebi ve bilgisi dışında veya maddi kazanç amaçlı kullanımıdır. Örneğin, oyunda Helen bebek sahibi olmak istemesine rağmen olamaz ve birinci bölümün sonunda cadı avcısı Pricker’dan ele geçirdikleri paranın kendine kalanıyla şehre giderek bebek sahibi olabilmek için bir doktor bulmak istediğini söyler; çabası işe yaramazsa bir bebek satın alabileceğini dile getirir (s. 370). İkinci bölümde Helen’in bu isteğini gerçekleştirmediğini, doktorların kötü muamelesine maruz kaldığını ve hayalinden vazgeçtiğini öğreniriz (s. 387). Burada Daniels’ın eleştirdiği noktanın kadınların doğum yapabilmek için bedenlerinin kontrolünü doktorlara bırakmaları ve bu yolda tüm varlıklarını harcamaları olduğu düşünülebilir. Yazarın bakıma muhtaç çocukların evlat edinilmesinin daha doğru olduğu yönündeki iması, Mary’nin Helen’in bir bebek satın alma fikri karşısındaki yorumundan anlaşılabilir: “Dünyada annesi olmayan o kadar çok çocuk var” (Daniels, 1997a, s. 370).

Orta Çağ ve on yedinci yüzyıl cadı avlarıyla modern dönemde kadın bedenine yönelik baskı arasındaki ilişki birinci bölümün üçüncü sahnesinde açıkça ortaya koyulur:

Jane: [Fransa] tarihinde, ülkenin her yerinde, hatta güneydeki ülkelerde, kadınları toplayıp kasaba meydanında bir saat içinde yaktılar. Koca köylerde sadece tek bir kadın kaldı. Tek bir kadın. Bunu yapan doktor değildi, kiliseydi.

[...]

Rose: Var olan şeylere yeni adlar veriyorlar. O da olmazsa başka bir ad veriyorlar.

Grace: Bu hiç bitmeyecek. Ne şimdi, ne de sonra. Erkekler doğurabilene kadar bu durum böyle devam edecek, sonra da hepimizi ortadan kaldıracaklar (Daniels, 1997a, s. 349).

Daniels'ın vurguladığı üzere, ataerkinin kadınları baskı altına almak için başvurduğu yöntemler her dönemde farklılık göstermiştir. Grace'in sözlerinden kadın üzerinde var olan bu baskının farklı dönemlerde meydana gelen bilimsel ve teknolojik ilerlemelerle paralellik gös- terecek şekilde dönüşüme uğrayarak varlığını devam ettirdiği anlaşılabılır: "Zamanla yeni icatlar ve işkence iş birliği yapar" (1997, s. 348). Özetle, toplumun kadın üzerindeki baskısı her dönemde şekil değiştirerek var olmayı sürdürmüştür. Dinin toplumsal hayatta merkezi bir konumda olduğu dönemlerde, yaşam biçimleri normlara aykırı bulunan kadınlar dinden saptıkları bahanesiyle cadı olarak yaftalanmış ve yakılarak öldürülmüşlerdir. Ancak, on sekizinci yüzyıldan itibaren dinin toplumsal hayatta merkezi konumunu yitirmeye başlamasıyla birlikte, bilimsel bilgi ön plana çıkmış ve cadılığa olan inancın sarsılmasıyla cadılık suçlamaları zeminini kaybetmiştir. Kadınlara uygulan- an baskı şekil değiştirmiş, tedavi adı altında bazı uygulamalar baskı aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu durumun bir örneği olarak, on dokuzuncu yüzyılda histeri ve nevrasteni (sinir zayıflığı) tanısı alan kadınlara dayatılan yatak istirahati tedavisi gösterilebilir. Tania Woods'un ifade ettiğine göre, 6-8 hafta süren yatak istirahati boyunca hastalar en yakınlarından dahi uzak tutulur ve konuşmadan, yazmadan, kendi kişisel ihtiyaçlarını karşılamadan, özbakımlarını dahi yapamadan sürekli yatakta kalırlardı (2012, s. 37).

Daniels, ataerki toplumun kadın üzerindeki baskısının altında erkeklerin doğum süreçlerine hakim olma arzularının yattığını Jane karakteri üzerinden örnekendirir. Erkek kılığında orduya katılan Jane, erkeklerin dünyası hakkında daha fazla bilgi edinme fırsatı yakalar ve onların savaş ve kadın bedenini kontrol altına alma konularındaki eğilimleri arasındaki ilişkiye dikkat çeker:

Jane: [Savaşmak] erkeklerin yetersiz oldukları konuların telafisi olabilir. Doğuramadıklarından dolayı paniğe kapıldıkları için, öldü- rerek nam salıyorlar. Bu durum kendilerini kanıtlamak dışında bir şeye yaramayan konularda neden sıklıkla tehlikelere atıldıkları konusunda kesinlikle yeterli bir açıklama sağlıyor – 'doğum kıskançlığı' (Daniels, 1997a, s. 375).

Jane'in bahsettiği "doğum kıskançlığı" kavramı, "rahim kıskançlığı" kavramı ile ilişkilendirilebilir. Jerry M. Burger'ın açıkladığı üzere, Ame- rikalı psikanalist Karen Horney, "rahim kıskançlığı" kavramını Freud'un "penis kıskançlığı" kavramına karşılık olarak geliştirmiştir (2006, s. 176). Freud, penis kıskançlığını kız çocuklardaki erkek olma arzusu olarak yorumlamıştır (s. 176). Horney ise "erkekleri pohpohlayan bu görüşe *rahim kıskançlığı* [vurgu orijinal] kavramı ile (erkeklerin kadınların çocuk doğurma ve bakma yeteneklerini kıskanması) karşılık verdi" (Burger, 2006, s. 176). Buna göre, erkekler çocuk doğuramamalarını başka alanlarda kazandıkları başarılarla telafi etmeyi amaç- larlar (s. 176). Bu durum oyunda Grace'in sözleriyle ortaya koyulmuştur: "Bizim cinsimiz yalnızca doğurabilme gücünden ötürü köylerin, kasabaların, şehirlerin ve ülkelerin yönetimi üzerindeki erkek hakimiyetine karşı bir tehdit oluşturur" (Daniels, 1997, s. 410). Bu çerçeveden bakıldığında, *Byrthrite*'ta erkeklerin kadın bedeni üzerinde otorite sahibi olmak istemeleri ile yönetme ve savaş konularındaki istekleri doğum kıskançlığı bağlamında açıklanabilir.

Rowland'a göre, erkekler doğum sürecine yabancılaştıklarını hissettiler ve onlar da kadınları bu sürece yabancılaştırmak istediler. Kadın- ların rahimlerine, yumurtalarına, bedensel benliklerine müdahale ederek onları bu süreçten dışladılar. Kadın bedeni ve insanlık üzerinde "terapi" adını verdikleri deneyler yaptılar ve insan genetiğiyle oynama isteklerini "çocuğu olmayanlara yardım etmek" söylemi altında giz- lediler. Böylece çocuklar ticaret, bilim ve tıp arasındaki ilişkilerin malzemesi hâline dönüşmüş oldu. Neticede kadınlar erkeklerin yaratma fantazilerinin birer "deneysel hammaddesi," "ataerkinin canlı laboratuvarları" hâline geldiler (1992, s. 13). Kadın bedeninin böylesi bir mal- zemeye dönüştürülmesi, Daniels'ın oyunda patriarkaya dönük asıl eleştirisidir. Daniels'ın ima ettiği üzere, kadınlar patriarkanın kendi bedenleri üzerindeki planlarını fark etmezlerse daha büyük tehlikelerle karşılaşmaları olasıdır. Bu tehlikenin varabileceği nihai nokta ise kadın neslinin tamamen yok edilmesidir.

Birinci bölümün üçüncü sahnesindeki "Ve Armstrong İsimli Bir Adam Ayda Yürüdü" adlı şarkı, yazarın kadın soyunun ataerki tarafından ortadan kaldırılabileceği yönündeki uyarısını açıkça ifade eder. Şarkı, ayda yürünmesi gibi on yedinci yüzyılda düşünüldüğünde imkânsız görünen bir olayın yirminci yüzyılda gerçekleştiğini hatırlatarak, ileride kadın neslinin yok olmasının da mümkün olabileceği mesajını yirminci yüzyıl kadınlarına iletir:

Burada bir uyarı var, kardeşler, buna dikkat edelim,

[...]

Çocuklarınızın doğumunu kontrol edebiliyorsunuz

Ama yakın zamanda, bizim yerimizi alacaklar.

Laboratuvarlarda Yıldız Savaşları başlayacak.

Kökümüzü kurutmak ve erkeklerin doğurabilmesi için yarışı kazanacaklar.

Erkeklerin içine yeni rahimler yerleştirecekler.

Bu yüzden, bilim adamlarının [...]

Teknolojiyle ilgili şakasına gülmeyin (Daniels, 1997a, s. 350).

Şarkı, yazarın kadınlara kendi gelecekleriyle ilgili mesajlarını iletmesinin yanı sıra, oyunun feminist distopya boyutunu da vurgular. Robin Anne Reid'in tanımladığı üzere, distopik anlatılarda nüfusun tamamı ya da belirli bir kesimi ürkütücü siyasi, ekolojik veya sos- yoekonomik bir ortamda yaşar. Feminist distopyalarda ise ataerki toplumlardaki cinsiyetçi ayrımcılığı gözler önüne sermek amacıyla, yaşanan dönemin sosyal koşulları göz önüne alınarak, cinsiyetçi ideolojiler ve toplumsal cinsiyetin sebep olduğu problemler konu edilir

(2009, s. 91). Çoğu feminist distopyanın ortak noktasıysa, *Byrthrite*'ta olduğu gibi, üreme ve doğum konularındaki erkek baskısına dikkat çekiyor olmalarıdır.

Daniels, kadınlar için nasıl bir dünya hayal ettiğini de okuyucuya sezdirir. Bu dünyanın en belirgin özellikleri, feminist ütopyalarda genellikle olduğu üzere, üreme ve doğumun yalnızca kadınları ilgilendiren konular olması ve kadın dayanışmasıdır⁹. Oyunda kadın dayanışması bilhassa Grace'in diğer kadınlara olan tavırlarında rahatlıkla gözlemlenebilir. Grace oyundaki en yaşlı kadındır ve tüm tecrübesini diğer kadınlarla paylaşır. Örneğin, Rose'a okuma yazmayı o öğretmiştir. Böylelikle Rose, kendisinin ve arkadaşlarının maruz kaldığı baskıları ele alan bir tiyatro oyunu yazabilir. Bu sayede, gelecek kuşaklar erkek egemen toplumda kendilerini bekleyen tehlikelere karşı daha bilinçli olabileceklerdir. Grace'in kulübesi, diğer kadınların toplum baskısından kaçıp kısa süre için de olsa rahatça vakit geçirebilecekleri bir mekândır. Grace kulübesinde insanlardan uzakta, doğaya yakın, bitki ve hayvanlarla iç içe bir yaşam sürer ve doğal tedavi yöntemleri kullanılarak hastalara yardım eder. Ayrıca, oyunun başında Ann doğum yaparken de onun yanındadır. Bu nedenle Grace, on yedinci yüzyılda cadılıkla suçlanan şifacı ve ebe kadınların oyundaki yansımasıdır. Grace, tedavi amacıyla kullanılabilen otlar ve bitkiler hakkındaki bilgi ve deneyimine rağmen kendisinin yaşam ve ölüm konularında bir otorite olduğunu düşünmez; yalnızca hastalara yardımcı olabileceğini söyler. Bu tavrından ötürü Grace, hastalandığında kanını akıtarak onu tedavi edebileceğini söyleyen baskıcı doktor figüründen ayrılır. Kadınlar, kendi hayallerini gerçekleştirmek için ayrı yollara gidip iki sene sonra döndüklerinde hiçbir şey eskisi gibi değildir. Korkutup kaçırdıkları Pricker bu sürede daha da güçlenmiştir. Cadılıkla suçlanan Ann, Mary ve küçük kız Ursula'nın annesi öldürülmüştür. Grace ise cadılık suçlamasıyla hapsedir ve öldürülmeyi beklemektedir. Bu ürkütücü tablo, kadınlara dayanışmadan vazgeçmeleri hâlinde başlarına nelerin gelebileceği konusunda bir uyarıdır.

Oyunda kadınlar için idealize edilen toplumun bir başka özelliği de kadınların ataerkil davranış biçimlerini benimsemeden kendileri olarak yaşayabilmeleridir. İkinci bölümün dördüncü sahnesinde bulunan, Jane gibi savaşa katılmış olan, Rose'un söylediği "Rosie'nin Şarkısı" adlı şarkı kadınlara patriarkanın bir parçası olarak değil, kendileri olup birbirlerini desteklediklerinde ataerkil baskılardan kurtulabilecekleri mesajını verir:

Erkeklerin doğuştan sahip oldukları
Özgürlük için onlarla omuz omuza savaşırken,
Köyümü tekrar ziyaret edebilecek miyim ve
Yeni bir [...] mücadeleye başlayabilecek miyim diye meraklandım.
Bir erkek olarak dolaşmamın bedelini
Kendi cinsime olan inancımı kaybederek ödedim
[...]
Ve onlar savaşacak bir asker daha kazandılar
Ve doğuştan gelen hakkını savunmak için bir kadın eksildi.
[...]
Başarmanın tek yolu direnmek ve güçlü olmak,
Ve onların savaşında kadın olarak bulunmamak,
[...]
[G]üçleneceğim ve haklarımıza göz diken,
Ve aslında doğuştan gelen hakkımızı, özgürlüğümüzü
Ele geçirmeye çalışan
Doktorlara, askerlere ve erkeklere karşı savaş başlatacağız. Yeniden savaşacağız! (Daniels, 1997, ss. 391-392)

Şarkıda ikinci dalga feminist hareketin en çok altını çizdiği "tıpkı erkekler gibi" meselesi" nin (Belkis, 2015, s. 30) eleştirildiği yorumu yapılabilir. Bu düşünce, feminizmin günümüzde de yanlış anlaşılmasına sebebiyet verir. Feminizmin esas niyetinin ataerkinin düşünce sistemlerinin ve kurumlarının kadınlar lehine düzenlenmesi olduğu yönünde yanlış bir algı vardır (Belkis, 2015, s. 30). Oysa oyunda ataerkiye karşı önerilen çözüm, kadınların kendi bedensel ve cinsel kimliklerini olduğu gibi benimsemeleri, kadın oldukları için doğuştan gelen hamilelik, doğum, annelik vb. ayrıcalıklarına sahip çıkmaları ve bu ayrıcalıklarını erkeklere bırakmamalarıdır. Bu da ancak ataerkinin bu ayrıcalıkları ele geçirmek için onlara kuracağı tuzakların farkında olup, bu baskılara karşı birlikte hareket etmeleriyle mümkün olabilecektir.

Sonuç

Sonuç olarak, oyunun temel imgesi olan "cadı," kadınlara yönelik baskıların her dönemde var olduğunu gösterir. Geçmiş yüzyıllarda büyü yapan cadı figürüne karşın, *Byrthrite*'ta cadı, ataerkil baskılara karşı çıkabilen kadındır. Oyunda yirminci yüzyılda yeni teknolojik ilerlemeler sonucunda oluşan üreme teknolojileri, kadını bedeni üzerinden kontrol etmeye çalışan yeni bir alan olarak sunulur ve patriyarkal toplumlarda kadınlara yönelik baskıların zaman içerisinde azalmaktansa dönemin koşullarına göre şekil değiştirdiği gerçeği ortaya koyulur. Kadın bedeni ve üreme konularındaki erkek egemenliği ataerkil toplumlarda var olan güç ve iktidar mücadelesinin yansıması olarak ele alınır.

Oyunun esas vurgusu, kadın bedeninin denetlenmesinin ve devletin doğum kontrolü politikasının Orta Çağ ve erken modern dönemden bu yana sürdüğü, değişen tek şeyin yöntemler olduğudur. Orta Çağ ve erken modern dönemde cadıların büyü yoluyla insanların çocuk sahibi olmalarını engelledikleri ve bebekleri kaçırıp ayinlerde şeytana kurban ettikleri inanışı cadılara duyulan korkunun sebeplerinden

⁹ Daniels'in *Ripen Our Darkness* (1981) adlı oyunu da kadın dayanışmasını konu edinir. Yazar oyunda bu dayanışmanın önündeki engelleri ele alır ve oyun, bu oyunda olduğu gibi, feminist ütopya unsurları da içerir. Bknz. Ünlü, E. (2016). Patriarchal oppression and a new feminist order as a solution in Sarah Daniels's *Ripen Our Darkness*. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 4(2). 155-165. <https://dergipark.org.tr/en/pub/karefad/issue/40189/478479>

biriydi. Cadılara duyulan bu korku, ebelik yapan kadınların doğum sürecinin dışına itilmesine yol açmıştır. Kadın ebelerin yerini erkek doktorların almasıyla devletin doğum üzerindeki denetimi varlığını sürdürebilmiştir. Daniels, oyunda kadınların kendi bedenleri ve doğum konularında devletin denetim mekanizmasının farkında olmaları gerektiğinin önemini vurgular. Oyunda kadın bedeni üzerinde her dönemde var olan ataerkil baskının ulaşabileceği nihai nokta, kadın neslinin yok edilmesidir. Yazar, bu korkutucu olasılık üzerinden kadınlarda ataerkil toplumlardaki baskı ve denetimlere duyarsız kalırlarsa başlarına gelebilecek tehlikeler hakkında farkındalık uyandırma amaçlamıştır.

Yazar, kadınları geleceğe dair uyarırken birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmeyi başarabilirlerse ataerkiyle mücadele edebilecekleri imasında bulunur:

Jane: [...] Oyunun kopyasını güvenli bir şekilde saklamak ve Grace'in mezarının yanına gömmek için bu kutuyu getirdim.

[...]

Helen: Böylece sen hayattayken olmasa da senden sonra bulunacak.

Rose: Ya hiç bulunamazsa?

Jane: [...] Dünyadaki tek kadın sen değilsin, Rose (Daniels, 1997a, s. 420).

Jane'in, Rose'un tiyatro metninin bir gün kadınlar tarafından bulunacağı ve oyunun mesajının geleceğe aktarılabilirliği inancının, yazarın kadınlar bilinçlendikçe ve birbirlerine destek oldukça ataerkinin gücünü yitireceği yönündeki inanışının bir yansıması olduğu düşünülebilir. Ayrıca, oyunun sonunda hastalığı sebebiyle ölen arkadaşları Grace'in anısına kadınlar bir ebe okulu açmaya karar verirler. Böylece, kadınların bitkiler yoluyla tedavi ve doğum konularındaki bilgi birikimleri gelecek kuşaklara aktarılabilir. Ann ve Mary'nin ölmeden önceki işvereni olan Bayan H. de onlara katılmak ve bu hayallerini gerçekleştirmelerine destek olmak istediğini söyler. Bu nedenle, her ne kadar distopik unsurlar içerse de, oyunun nispeten iyimser bir bakış açısıyla sona erdiği söylenebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author declares that they have no competing interest.

Funding: The author declares that this study had received no financial support.

Kaynaklar

- Akın, H. (2011). *Ortaçağ Avrupası'nda cadılar ve cadı avı* (E. Çelik, Ed.). Phoenix.
- Aston, E., & Reinelt, J. (2000). Editor's note. In E. Aston & J. Reinelt (Eds.), *The Cambridge companion to modern British women playwrights* (pp. 151–155). Cambridge University Press.
- Bartleet, C. (2002). Eve's side of it: Sarah Daniels' biblical revision. *Sydney Studies in Religion*, 191–203.
- Bartleet, C. (2010). Sarah Daniels: Feminist enque(ry) within the mainstream. *New Theatre Quarterly*, 26(2), 145–160. [\[CrossRef\]](#)
- Belkis, Ö. (2015). *Feminist tiyatro*. Mitos-Boyut.
- Burger, J. M. (2006). *Kişilik: Psikoloji biliminin insan doğasına dair söyledikleri* (İ. D. E. Sarıoğlu, Çev.). Kaknüs.
- Churchill, C. (1985a). *Vinegar Tom. Plays:1 (Owners, Traps, Vinegar Tom, Light Shining in Buckinghamshire, Cloud Nine)* (pp. 129–131). Bloomsbury Publishing.
- Churchill, C. (1985b). *Vinegar Tom. Plays:1 (Owners, Traps, Vinegar Tom, Light Shining in Buckinghamshire, Cloud Nine)* (pp. 132–179). Bloomsbury Publishing.
- Daniels, S. (1997a). *Byrthrite. Plays I (Ripen Our Darkness, The Devil's Gateway, Masterpieces, Neaptide, Byrthrite)* (pp. 329–420). Methuen Drama.
- Daniels, S. (1997b). Introduction. *Plays I (Ripen Our Darkness, The Devil's Gateway, Masterpieces, Neaptide, Byrthrite)* (pp. ix–xii). Methuen Drama.
- De Angelis, A. (1991). Crux. In C. Robson (Ed.), *Seven plays by women* (pp. 48–91). Aurora Metro Publications.
- Ehrenreich, B., & English, D. (1992). *Cadılar, büyücüler ve hemşireler* (E. Uğur, Çev.). Kavram.
- Federici, S. (2014). *Caliban ve cadı: Kadınlar, beden ve ilksel birikim* (Ö. Karakaş, Çev.). Otonom.
- Firestone, S. (1993). *Cinselliğin diyalektiği: Kadın özgürlüğü davası* (Y. Salman, Çev.). Payel.
- Griffin, G., & Aston, E. (1991). Introduction. In G. Griffin & E. Aston (Eds.), *Herstory. Vol. 1. Plays by women for women (Lear's Daughters, Pinchdise & Co., Witchcraze)* (pp. 7–18). Sheffield Academic Press.
- Güngören, A. (1998). *Cadıların günbatımı: Bir antropoloji el kitabı için yazılar* (A. Güngören, Ed.). Patika Yayınları.
- Hanner, J. (1997). Foreword. *Byrthrite. Plays I (Ripen Our Darkness, The Devil's Gateway, Masterpieces, Neaptide, Byrthrite)* (pp. 331–333). Methuen Drama.
- Heywood, T., & Brome, R. (2002). *The witches of Lancashire* (G. Egan, Ed.). Nick Hern Books.
- Karaküçük, S. A. (2010). "Korkunun kadınları": Cadılar ve cadıcılık. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 40–64.
- Lavery, B. (1991). *Witchcraze*. In G. Griffin & E. Aston (Eds.), *Herstory. Vol. 1. Plays by women for women (Lear's Daughters, Pinchdise & Co., Witchcraze)* (pp. 151–211). Sheffield Academic Press.
- Levack, B. P. (2006). *The witch-hunt in early modern Europe*. Pearson.
- Martin, L. (2009). *Cadılığın tarihi: Ortaçağ'da bilge kadının katli* (B. Baysal, Çev.). Kalkedon Yayınları.
- Middleton, T. (2007). The witch. In G. Taylor & J. Lavagnino (Gen. Eds.), *Thomas Middleton: the collected works* (pp. 1129–1164). Oxford University Press.
- Reid, R. A. (Ed.) (2009). *Women in science fiction and fantasy. Entries*. Greenwood Press.

- Roberts, K. A. (1995). *Religion in sociological perspective* (S. Beauparlant, Ed.). Wadsworth Publishing.
- Rowland, R. (1992). *Living laboratories: Women and reproductive technologies*. Pan Macmillan.
- Rowley, W., Dekker, T., & Ford, J. (1999). *The witch of Edmonton* (P. Corbin & D. Sedge, Eds.). Manchester University Press.
- Shakespeare, W. (2015). *Macbeth* (B. Bozkurt, Çev.). Remzi kitabevi.
- Spoto, S. I. (2010). Jacobean witchcraft and feminine power. *Pacific Coast Philology*, 45, 53–70.
- Tyson, D. (2011). *The demonology of King James I*. Llewellyn.
- Ünlü, E. (2016). Patriarchal oppression and a new feminist order as a solution in Sarah Daniels's *Ripen our darkness*. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(2), 155–165. <https://dergipark.org.tr/en/pub/karefad/issue/40189/478479>
- Woods, T. (2012). From female sexuality and hysteria to feminine psychology: The gender of insanity in literature. *Evergreen Energy Journal*, 1–46. <http://www.nyu.edu/classes/keefe/EvergreenEnergy/woodst.pdf>

Esnaf Kültürünün Değişimi: Erzurum'da E-Ticaretin Etkisi

The Change of the Tradesmen Culture: The Impact of E-Commerce in Erzurum

Sait GÜLSOY^{ID}
Şeymanur ŞİŞECİOĞLU^{ID}

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Genel Sosyoloji Ve
Metodoloji Anabilim Dalı,
Erzurum, Türkiye

Öz

Küreselleşme ve iletişim teknolojilerinin getirdiği yenilikler, bir yandan esnaflığın kendisini, öte yandan da esnaf kültürünü dönüştürmektedir. Bu çalışmanın amacı, dönüşen ve değişen esnaflığı ve esnaf kültürünü Erzurum ili örneğinde incelemektir. Örneklem, Erzurum ili merkezinde esnaflık yapan altı erkek ve altı kadın olmak üzere 12 esnaftan oluşmaktadır. Nitel araştırma olarak tasarlanan çalışma meslek folklorü yaklaşımıyla ele alınmıştır. Araştırmanın veri toplama aracı yarı yapılandırılmış görüşme formudur, veri toplama tekniği ise derinlemesine görüşmelerdir. Araştırma sonucunda ortaya çıkan en önemli husus, Erzurum esnafı ile ilgili yapılan geçmiş çalışmaların iddia ettiği yerellikten uzaklaşacak şekilde esnafın sosyal medya mecralarına ve e-ticarete olan aşinalığıdır denilebilir. Erzurum esnafı her ne kadar aile şirketi olmaya devam etse de e-ticaret ile en azından ulusal düzeyde genişleyen bir pazara hitap etmeye başlamıştır. Ayrıca kentin literatürde yer alan, parlak olmayan refah ve iktisadi tablosuna nazaran esnafa büyüme imkânı sunduğu da görülmektedir. Elbette bu büyüme sonunda görülen durum, belki de Ahilik geleneği ile ilişki kurulabilecek esnaf tanımından öteye pek de sabit bir unsurun kalmayıp, neredeyse tüm kültürün değişmiş ve değişmekte olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, meslek kültürü, toplumsal değişme, tradesman

ABSTRACT

The innovations brought by globalization and communication technologies are transforming tradesmanship itself on the one hand and the culture of tradesmen on the other. The aim of this study was to examine the transforming and changing artisanship and artisan culture in the case of Erzurum province. The sample consists of 12 tradesmen, six men and six women, who work as tradesmen in the center of Erzurum province. The study, which was designed as a qualitative study, was handled with a professional folklore approach. The data collection tool of the research is a semistructured interview form, and the data collection technique is in-depth interviews. The most important issue that emerged as a result of the research is the familiarity of the tradesmen with social media channels and e-commerce in a way that moves away from the localization claimed by past studies on Erzurum tradesmen. Although Erzurum shopkeepers continue to be family businesses, they have started to address an expanding market, at least at the national level, with e-commerce. In addition, it is also seen that the city offers growth opportunities to the tradesmen compared to the not-so-bright welfare and economic picture of the city in the literature. Of course, what is seen as a result of this growth is that there is no fixed element beyond the definition of tradesmen, which can perhaps be related to the Ahilik tradition, and that almost the entire culture has changed and is changing.

Keywords: Erzurum, professional culture, social change, tradesman

Giriş

Kültür, insan toplumunun sembolik ve öğrenilmiş yönlerini anlatan, toplumsal araçlarla aktarıldığını ifade eden bir terimdir (Marshall, 1999, s. 442). Çalışma kültürü ise çalışma hayatında, gündelik davranışlarımızı düzenleyen maddi olmayan unsurları içeren bir kavramdır. Çalışma kültürünün toplum içinde karşılıklı ilişkiler ve organizasyon kültürü üzerinde etkisi vardır (Aca, 2012, s. 227). Erzurum, Türkiye sınırları içerisindeki kadim şehirlerdendir. Esnaflık mesleği ile ilgili tarihsel değişimleri okumak adına bu durum önemlidir. Esnaflık, iş modeli olmanın yanı sıra toplumsal yapıdaki tarihsel

Geliş Tarihi/Received:18.10.2023

Kabul Tarihi/Accepted:23.11.2023

Yayın Tarihi/Publication Date:28.12.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Sait GÜLSOY E mail: sagulsoy@gmail.
com

Atıf: Gülsoy, S., & Şişecioğlu, Ş. (2023).
Esnaf kültürünün değişimi: Erzurum'da
e-ticaretin etkisi. *Journal of Literature
and Humanities*, 71, 18-26.

Cite this article as: Gülsoy, S., &
Şişecioğlu, Ş. (2023). The change of the
tradesmen culture: The impact of
e-commerce in Erzurum.. *Journal of
Literature and Humanities*, 71, 18-26.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International License.

konumuyla sosyokültürel bir unsurdur. Küreselleşme ve iletişim teknolojilerinin getirdiği yenilikler, esnaflığın kendisini ve kültürünü dönüştürmektedir. Bu çalışmanın amacı değişen esnaflığı ve esnaf kültürünü Erzurum ili örneğinde incelemektir.

Marshall'ın (1999, s. 491) *Sosyoloji Sözlüğü*'nde meslek, emek piyasası vurgusu ile "... emek piyasalarının büyümesinin bir sonucu olarak ev eksenli işlerden ayrılan iktisadi bir rol" şeklinde tanımlanmaktadır ve "mesleki roller, bir sanayi kuruluşunun, resmi bir dairenin ya da sosyo-ekonomik yapının içindeki daha geniş bir iktisadi iş bölümünün bir parçasını oluşturur" denmektedir. Marshall meslek kavramını iş/üçraş ile eş anlamlı şekilde kavramsallaştırırken; Turner'in *Sosyoloji Sözlüğü*'ne bakıldığında ise kavramı yazan Kevin White uzmanlaşma anlamında kavramı tanımlamaktadır. Turner'in sözlüğünde meslek (White, 2020, s. 611) sadece meslektaşların sahip olduğu, bilgiye dayalı yoğun uzmanlaşma gerektiren, yasalarca çerçevesi belirlenmiş, kendilerine has iş ahlakı kodlarıyla hizmet alanlara güven sağlayan, alt meslek gruplarına karşı hiyerarşik pozisyonda olan uğraşlar şeklinde ifade edilmektedir. Literatürdeki meslek tanımlarına bakıldığında diploma gerektiren, spesifik teknik bilgi ve beceri üzerine eğitim alınmış, gelir sağlayan iş (Demir & Acar, 1997, s. 187) ve bunların yanı sıra tarihsel sürekliliği olan, toplumsal değerlerle ilişkili, mesleki aidiyet gerektiren niteliklerinden de bahsedilmektedir (Ertekin, 1988'dan akt. Uzun, 2000).

Geleneksel toplumun değişimine sebebiyet veren modern dönemde -profesyonel- meslekleri kendi ahlaki normlarını oluşturarak toplumsal düzeni sağlayacaktır der Durkheim (1957, s. 8); meslek bilinci olarak değerlendirilebilecek bu durum, işin icrasındaki disiplin ve sorumluluk anlayışı, hizmeti ya da malı alana yönelik tutum ve davranışlarından gözlemlenebileceği gibi modern dönem için Aytaç'ın da dediği gibi kurallara uyma, dakik olma gibi nesnel faktörler üzerinden de gözlenebilir (akt. Uzun, 2000). Giddens'in (1999) meslek konusundaki vurgusu ise modernleşme sonucunda artan bilgi birikimiyle oluşan uzmanlıkların, farklı meslekleri gerektirdiği, gündelik yaşamın idamesi için karmaşık bir iş bölümünün tecelli ettiğidir. Modernlikle birlikte çeşitlenen uzmanlıklar ve meslekler ile oluşan yeni tip iş bölümü ise toplumsal yapıyı da değiştirmiştir (Durkheim, 2006). Bu noktada Marshall'ın tanımının esnaflıkla ilgili bu çalışma açısından daha kabul edilebiliridir.

Marshall'ın (1999) sözlüğünde meslek kavramı tarandığında mesleğin erişilebilir statü olduğu ve aynı zamanda toplumsal yapı içerisinde ana statü işlevi gördüğü (s. 21); örgütlenebilen mesleklerin baskı grubu olarak sosyo-politik veya sosyo-ekonomik kararlara etki edebildiği (s. 59), çalışırken sosyalleşme denilebilecek bir katkı ile kurum içi veya iş arkadaşlığı gibi sosyalizasyon süreçlerini desteklediği (s. 114), her toplumun kendi dinamikleriyle farklı mesleklerin farklı itibarlarda gündelik yaşamda yer edindiği (s. 50), modernleşmenin bilgiye dayalı meslekleri ve dolayısıyla uzmanlaşmayı, uzmanlaşmanın da toplumsal hareketlilikle, bireyselleşmeyi tetikleyerek modernleşme sürecine katkı sağladığı (ss. 82, 357) görülmektedir. En nihayetinde bireyselleşmenin bozduğu geleneksel toplumsal yapıyı ve ortaya çıkan anomik durumları da yine güçlü meslek gruplarına sahip olan toplumların hâlihazırda inşa etmiş oldukları meslek ahlakı, ahlak sistemi ve toplumsal vicdan ile idare edebilmesi muhtemeldir (s. 421). İşler ve meslekler, toplumsal olarak yerine getirmesi beklenen görevler kadar iş veya meslek ile özdeşleşmiş kültürel birikimleriyle ve o birikimlerin yansıdığı tutum ve tavırlarla da bilinirler (s. 494). Ancak Marshall'a (2019, ss. 592–595) göre postmodernizm ile birlikte modernitenin değerleri erozyona uğramıştır, küreselleşmenin etkilerinin başat görüldüğü iktisadi alanda iş veya meslek ahlakı, çalışma ya da meslek kültürü çözülmüştür, değişip duran bir değerler sistemi söz konusudur. Bu noktada meslek mirası kavramı, geçmişte güçlü meslek örgütlenmeleri ile var olan kültürler için bir imdat çekici vazifesi de görebilir; zira muallak bir kavram olsa da meslek mirası bir nevi sosyokültürel sermaye aktarımına eşdeğerdir (s. 493). Bu aktarımı sağlayacak olanlar ise geleneksel zamanların esnaf ve zanaatkarları, modern ama daha yoğun olarak küreselleşmiş postmodern dönemin girişimcileri, küçük işletmeleridir. Anadolu coğrafyası için sosyal bir mekanizma olan esnaflık hem kendi işlerine hem de topluma yönelik fayda güden, kökleri geleneksel dönemde olsa da günümüz postmodern süreçlerine rağmen var olmayı sürdüren; kimi zaman meslek icra ediyor olsa da modernizmin 'bilgiye dayalı iş' modelinin genellikle dışında duran sosyal yapılardır.

Türk Dil Kurumu'na (TDK) göre esnaf, ilgili anlamıyla "küçük sermaye ve zanaat sahibi; artizan" kimsedir ('esnaf'; TDK, 2023). Türk Ticaret Kanunu'na (6102 sk, md 15) göre ise esnaf, sabit bir dükkânda bulunsun veya bulunmasın, sermayesinin çoğunu emek yoğun şekilde sağlayan ve geliri de ilgili yasada belirlenen sınır dahilinde kalan, sanatta veya ticaretle uğraşan kimsedir. Esnaf ve Sanatkarlar Meslek Kuruluşları Kanuna göre ise esnaf (5362 sk, md 3).

Kanunlarda belirtilen tanıma ek olarak Özbilgili (2014, ss. 6–10) küçük esnaflar hakkında, yerelde faaliyet göstermeleri sebebiyle küresel sistemin en kırılgan finansal yapıya sahip işletmeleridir der. Esnaflar, küresel ekonomide mutlak, yerel ekonomide ise büyük ölçüde, her türlü olumlu veya olumsuz gelişmeden etkilenen ekonomik birimlerdir. Esnaflar, faaliyette bulundukları kentlerin ekonomik gelişmelerine (ya da gelişmemelerine) yön verecek durum, tutum ve görüşleriyle idarecilere önyak olabilmektedirler. Günümüz şartlarında büyük sermayelerle mücadele ettiklerinde ülkenin ekonomik şartlarına bağlı zorluklar yaşayabilmekte hem maliyet hem de vergi yükünü çekmekte, düzenli tedarik sağlamakta zorlanarak küçülme stratejileri geliştirmekte ve yok olmaya direnmektedirler (Akal & Sarı, 2020, ss. 526–529). Öte yandan esnafın küçük ölçekli oluşunu olumlu bir özellik olarak tanımlayan ve iktisadi gelişmelere hızlıca cevap veren ve uyum sağlama yeteneğine sahip yapılar olduğunu söyleyen; bununla beraber üretime, istihdama ve likiditeye katkı noktasında ülke ekonomisine faydalı olduğunu belirten bir görüş de söz konusudur (Çoban & İrmiş, 2016, s. 31). Günümüzdeki ekonomik şartlar pen-ceserinden bakıldığında esnaf tipolojisinin barındırdığı nitelikler salt gelenekle açıklanamaz (Akçakaya & Bağrıyanık, 2019, ss. 319–320).

Ancak yine de ahiliğin gelenek olduğunu iddia etmek ve meslek kültürü için, hatta toplumsal birlik için önemli bir kurum olduğunu ifade etmek mümkündür. Öyle ki ahilik teşkilatları bir yandan gençleri meslek sahibi yapan, mesleki veya kültürel eğitimden geçiren, hayatlarını kazanmalarına vesile olan öte yandan da toplumsal sürekliliği sağlayan bir örgütlenmedir. Ahilik mesleki kabiliyetin kıymetini ifade etmenin yanı sıra cömertliği öğütlemekte, gençleri meslek sahibi yaparken, dini referans olarak dürüstlüğü aşılamakta ve teşkilat içerisindeki her bir fertten girişken ve mert kimseler olmalarını beklemektedir. Öyle ki ahilik, ahilik ahlakına sahip olmayan kimselerin uzun vadede işini yürütemeyeceğini salık veren bir anlayışla işlemektedir. Ahilikte meslek ahlakı her şeyin üstünde tutulmuştur (Deveci, 2021, ss. 55–57; Okumuş ve ark., 2018, ss. 8–9). Ahilik sonrası Anadolu, toplumsal yapıya bağlı olarak çeşitli meslek örgütlenmeleriyle karşılaşmıştır. Cumhuriyetin esnaflıkla ilgili ilk icraatı 1925 yılındaki 655 Sayılı Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu ile esnaf odalarının kurulması olmuştur. Böylece, esnafın cemaat şeklinde örgütlenmek yerine cemiyet şeklinde örgütlenmesi ön görülmüştür (Ceylan, t.y.).

Ahilik, kendini var eden meslek anlayışının iki bileşeninden biri olan kardeşlik, yiğitlik ve cömertlik anlayışını Türkistan'dan; diğer bileşenini ise İslam dininin fütüvvet geleneğinden almıştır. Ahilik aracılığı ile gençlerin mesleki eğitimleri, zaviyeler aracılığıyla halkı bir araya getiren din merkezleri ve askerler için sosyalleşme alanları sağlanmıştır; ahilik toplumsal birliğe katkı sağlayan bir işlevde olmuştur (Okumuş ve ark., 2018, ss. 8–9). Dolayısıyla her ne kadar ekonomik düzlemde kurumsallaşmış bir yapı olsa da bir iyi ahlak sistemi olmak üzere o kadar da sosyal bir kurumdur. Kaldı ki usta, kalfa, çırak ve yamak şeklinde hiyerarşik bir yapıya bürünen ahi birliklerinde meslek icra ederken öğrenilir, yetiştirilmek üzere gençlerin ahlak ve adap eğitimleri sağlanırdı. Usta-çırak ilişkisi bir nevi baba oğul ilişkisi gibiydi, bu ailevi bağ ahiliğin kardeşlik bağı anlamını da göz önünde bulundurunca ahilik teşkilatı paternal temelde bir düzen ve işleyiş sunmaktaydı (İleri, 2019, s. 204).

Ahiliğin devamı olan esnaf, yabancı olmayandır; süreç içerisinde tanış olur, dükkânı sosyalleşme mekânıdır (Çağlak, 2020, s. 1064). Zor zamanlarda çalışan ihtiyacını aile fertlerinden karşılar, informal ilişkilerin odağıdır. Esnaf cenazeye gider, düğünleri tebrik eder, gelenekten, ahlaktan ve dinden referans almaktadır (Uysal, 2016). Ancak elbette ülke ekonomisini kökten değiştiren Özal politikaları sonrası kapitalist sistem içerisinde kendilerinden sermaye ve ticaret hacmi olarak oldukça büyük rakipler mücadele etmek zorunda bırakılan (Akçakaya & Bağrıyanık, 2019, ss. 320–321), salt bir tüketim mekânı olmaktan ziyade kültür endüstrisi için pazar alanı olan AVM'lerle (Köksalan, 2021, ss. 27–39) ve simgesel tüketime yönelen kitlelerle (İpekçi, 2014) tanışan esnaf gelenekten gelen kimi tutum ve davranışlarını çıkar ve rekabet odaklı olacak şekilde revize etmiştir Sennet'in (2016) "karakter aşınması" dediği bu durum meslek kültürüne de yansımıştır.

Durkheim, profesyonel meslekler kendi kural ve normlarıyla sosyal düzeni tertip ederler derken modern dönem öncesinde esnaf örgütlenmelerinin benzer bir yol ve yapı sergilediğini göz ardı etmekteydi. Toplumların organizasyon becerisine atıfta bulunan çalışma kültürü kavramının (Aca, 2012, s. 227) en somut tecellilerinden biri olarak değerlendirilebilecek olan esnaf örgütlenmeleri, Marshall'ın post-modern dönemle birlikte çıktığını iddia ettiği meslek ahlakının (1999, ss. 593–595) sorgulanması için de önemli bir nirengi noktası oluşturmaktadır. Yine Marshall'ın (s. 493) sosyal ve kültürel sermayenin aktarılmasında önemli olduğu iddiasıyla sözünü ettiği bir diğer kavram olan meslek mirasının incelenmesi için de esnaf kültürünü nesneleştirmek mümkündür.

Yöntem

Bir meslek grubu olan esnaflar hakkında yapılan bu çalışma, esnafların süreç içerisinde değişen tutum ve davranış kalıplarını, iş ahlakını ve değerlere bağlılıklarını incelemeyi amaçlaması bakımından meslek folkloru olarak adlandırılabilir. Meslek folkloru, dünyadaki örneklerine bakıldığında savaş, ekonomik dönüşümler ve krizler, toplumsal değişime gibi sebeplerle kaybolmaya yüz tutmuş veya yakın zamanda kaybolmuş mesleklerin kültürel miraslarının korunması amacıyla yapılmaktadır (Aça, 2015, ss. 113–120). Erzurum ilinde esnaf olmanın, esnaf kültürünü ve bu olgudaki değişimleri konu edinen "Esnaf Kültürünün Değişimi: Erzurum Örneği" adlı çalışma esnaf kültürü olarak nitelendirilecek olgunun başta tespitini yapmak ardından ise geçmişle günümüz arasındaki farkları, küreselleşme ve dijitalleşme bağlamında esnafların konuya bakış açısı üzerinden tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Araştırma Erzurum ili merkez ilçeleri esnafı ile yürütülmüştür. Verileri 2023 yılı içerisinde toplanan çalışmada örneklem amaca yönelik olarak oluşturulmuştur ve kartopu örnekleme tekniğinden faydalanılmıştır (Creswell, 2016, 2020). Örneklem, Erzurum ili merkezinde ve farklı sektörlerde esnaflık yapan 40–60 yaş arası altı erkek ve altı kadın olmak üzere 12 esnaftan oluşmaktadır. Kadın erkek sayısının eşit tutulması, daha önce yürütülen çalışmalarla kıyaslayabilmek adına, amaca yönelik olarak kadın esnaf oranını dengelemek için tercih edilmiştir. Cevapların doygunluğa ulaşması, tekrar etmesi sebebiyle 12 katılımcı ile yetinilmiştir. Her bir katılımcı için sözlü onam alınmış, hem çözümlemede kullanılan ses kayıtları öncesinde hem de ses kaydına başlarken çift bilgilendirme yapılarak onam teyit edilmiştir. Tablo 1'de katılımcıların demografik bilgilerine yer verilmiştir. Nitel araştırma olarak tasarlanan çalışmanın veri toplama aracı yarı yapılandırılmış görüşme formudur, veri toplama tekniği ise kişinin duygu, bilgi, tecrübe ve gözlemlerine ulaşmak üzere derinlemesine görüşmelerdir (Creswell, 2016, 2020; Tekin & Tekin, 2006). Çalışmanın etik kurul izni ise Atatürk Üniversitesi'nden alınmış olup, ilgili izin Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı'nın 8.11.2023 tarihli ve 15 sayılı oturumunda, 203 No'lu karar olarak onanmıştır.

Erzurum, sert kış iklimine sahip bir coğrafyada bulunmasına rağmen sıradağ yapısı, ovaları, akarsu kaynakları ile tarımı ve hayvancılığı mümkün kılmış; ticarete ve savaşta kullanılan yollara kavşak, kadim bir yerleşim yeri olması sebebiyle de pek çok kültürün iz bıraktığı, pek çok siyasi olaya tanıklık etmiş bir kenttir. Şehir 1514 yılında Osmanlı toprağı olmuş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda da önemli roller üstlenmiştir. 23 Temmuz 1919'da düzenlenen Erzurum Kongresi, Türk Kurtuluş Savaşı'nın tam bağımsızlık temelini atıldığı yerdir (Özen, 2016, s. 256; erzurum.bel.tr, t.y.). Erzurum ilinin seçilme sebebi ise şehrin tarihsel olarak önemli bir ticaret noktası oluşuna dayanmaktadır.

Aliağaoğlu (2018, s. 20) Erzurum'un aktif bir ticaret kültürü olduğuna vurgu yapmaktadır. 17. yüzyılda İpekyolu'nun İzmir-Tebriz hattının önemli durağı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük üçüncü gümrüğü olan ve hatta cumhuriyetin ilk yıllarında da ticari açıdan önemini koruyan kentin (Pamuk, 2007, s. 125) kötüye giden ticaret durumu Gerni, Buzdağlı ve Emsen'in 2020 tarihli çalışmasında aydınlatılmıştır. Çalışmaya göre, 1. Dünya Savaşı'na kadar siyasal, sosyal ve ekonomik bir merkez olan Erzurum'un ticaret kapasitesi, genç cumhuriyetin sanayisinin ülkenin Batısında büyümesi, İslam Devrimi sonrası İran'a uygulanan ambargoların hacmi, 24 Ocak kararlarıyla ülke iktisadındaki yapısal değişimler, ayrılıkçı terör faaliyetleri ve akabinde gerçekleşen göçlerle gerilemiştir. Öyle ki kent Türkiye'de ekonomik şartlarda ve gelir dağılımı gibi faktörlerde iyileşme görüldüğü dönemlerde bile gerek toplam gelir gerekse gelir dağılımı ve refah gibi unsurlarda daha da kötüye gitmiştir (Kızıltan & Çubukçu, 2005, s. 666).

Bilici'nin (2017) çalışmasına göre Erzurum'daki KOBİ'ler geleneksel yapıda aile işletmeleri olup, ulusal ve uluslararası teşvikleri takip etmeyen, yerelde çalışan, ihracatı düşünmeyen ve finansman sorunlarıyla mücadele eden bir yapıdadır. İhracat yapamamanın gerekçeleri ise başka bir çalışmada (Keskin ve ark., 2009) bürokratik engeller ve dış pazarı bilmemek olarak gerekçelendirilmiştir. Ayrıca kadın girişimciler için Erzurum, ataerkil toplumsal yapısı, çevre desteğinin olmayışı, rol çatışması gerekçesi gibi sosyoekonomik faktörlerden

ötürü zor bir alandır (Tulan & Türko, 2018, s. 302). Son dönemde dolaylı olarak esnafla ilgili denilebilecek KOBİ'lerle ilgili çalışmasında Akpolat (2014) Erzurum'daki KOBİ'lerin çoğunluğunun aile şirketi olduğunu, uzman personel istediğini ama aileden çalışanlarla takviye yaptığını, riske girmediğini, araştırmaya katılanların dörtte üçünün finansal planlamayla işlerini yürütüp, para parayı çeker düsturunda olduğunu, elindeki nakit fazlasını ise sırasıyla borç ödemek, işine yatırmak, menkul değerle yatırım yapmak şeklinde değerlendirdiğini göstermektedir.

Bulgular

Tablo 1'de araştırma esnasında görüşülen esnafın çeşitli demografik bilgileri yer almaktadır. Araştırmaya katılan esnaflar arasında kırk yıla varan meslek geçmişi olan da henüz iki yıllık yeni bir girişim olarak var olan esnaf da bulunmaktadır. Yeni sayılabilecek, dört yıla kadar geçmişi olan esnaf işletmeleri, bulundukları mülkü kiralamaşlardır. Uzun süredir esnaf olan katılımcıların ise kimisinin miras veya satın alma ile kendi dükkânına sahip olduğu, ancak kimisinin yine kirada devam ettiği gözlemlenmiştir. Esnaflıkta geçen yıllar uzadıkça esnafın işyeri mülkiyetinin kendisinde olma ihtimalinin arttığını söylemek mümkündür.

Deneyimler ve Fikirler Eşliğinde Esnaflık

Esnafın özellikleri

Katılımcılara ilk olarak esnaf olmanın ne demek olduğu sorusu yöneltilmiş, deşme sorusu olarak da esnaflığın ne anlam ifade ettiği, esnafın kim olduğu, esnafın toplumdaki yerinin ne olduğu gibi sorular yöneltilmiştir. İş ahlakına ve sosyal dayanışmaya yönelik yanıtların yanı sıra kapitalist bir pazarda var olabilmek şeklinde tanımlanan esnaflıkla ilgili görüşlere verilen örnek cevaplar Tablo 2'den incelenebilir.

İşe Başlama Süreci

Katılımcıların çoğunun bir esnaf işletmesini aileden devraldıkları görülmektedir. Az sayıda katılımcı iş yaşamına yeni başlamıştır denilebilir. Yeni başlayan esnafların ise daha öncesinde evde profesyonel olmayarak iş yaptığı ya da farklı sektörlerde deneyimli olduğu görülmektedir. Tablo 3'te verilen örnek yanıtların incelenebilir.

Mesleki eğitim

Çalışmaya katılan 12 katılımcının yarısının esnaflık yapmadan önce de işle ilgili tecrübeleri olduğu görülürken, üçte birinin ise zaten aile işletmesini devraldığı anlaşılmaktadır. Bu anlatının dışına çıkan bir kadın katılımcı ise çocukluk hayalini gerçekleştirdiğini, ailesinin üniversite eğitimine devam etmesini istemesine rağmen meslek kursuyla yaptığı işe yönlendiğinden bahsetmiştir. Bu bağlamda bakıldığında katılımcıların çoğunun eğitimden ziyade pratik, beceri, kabiliyet ve işi bilmek gibi kıstaslara daha çok önem verdiği görülmektedir. Eğitimin gereksiz olduğunu düşünmeseler bile meslekte geçirilen zamanı daha önemli gören çoğunluk katılımcı esnafa nazaran eğitimi farklı yönleriyle öne çıkaran katılımcılar da olmuştur. Örnek yanıtlar Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 1.
Araştırmaya Katılan Esnaflar ve Demografileri

Sektör	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Kuruluş	Esnaflık Yılı	Mülk	Kayıtlı kuruluşu
Lokanta	Kadın	47	Lise	2018	4	Kira	Esnaf ve Sanatkarlar Odası
Oyuncakçı	Erkek	53	Lise	1982	40	Miras	Esnaf ve Sanatkarlar Odası
Kuaför	Kadın	35	Üniveriste	2009	20	Kira	Esnaf ve Sanatkarlar Odası
Ayakkabı	Erkek	59	Lise	1985	35	Kendisine Ait	Esnaf ve Sanatkarlar Odası
Baharatçı	Erkek	52	Üniversite	1997	25	Kendisine Ait	Esnaf ve Sanatkarlar Odası
Gıda/Tekstil	Erkek	44	İlkokul	2016	20	Kira	Ticaret ve Sanayi Odası
Fotoğrafçı	Erkek	55	Üniversite	1989	33	Kira	Esnaf ve Sanatkarlar Odası
Mobilyacı	Erkek	43	Üniversite	2013	20	Kira	Her ikisine
Parti Eğlence	Kadın	42	Üniversite	2018	4	Kira	Esnaf ve Sanatkarlar Odası
Kuru Temizleme	Kadın	39	Lise	2018	4	Kira	Esnaf ve Sanatkarlar Odası
Terzi/Nakış	Kadın	41	İlkokul	2020	2	Kira	Esnaf ve Sanatkarlar Odası
Giyim	Kadın	44	Lise	2009	17	Miras	Esnaf ve Sanatkarlar Odası

Tablo 2.
Esnaf Kimdir?

Tema	Kategoriler	Görüş Sayısı	Örnek Görüşler
Esnaf Kelimesine Yüklenen Anlam	Güvenilir, akıllı, disiplinli vb. olması gereken kişi	3	Bana göre esnaf namuslu, haysiyetli, şerefli olan kişidir. Şimdi esnaflar çok önemli bir insan esnaf kesinlikle çok ahlaklı olması lazım çok namuslu olması lazım. Halk içinde esnafın çok farklı bir yeri olması lazım. Esnafa karşı güven çok farklı bir şeydir. Esnaf güvenilir olmalıdır. (E, Fotoğrafçı, 32, Üniversite)
	Halkla iç içe olup onların ihtiyacını karşılaması gereken kişi	5	Esnaf deyince uyank zeki, çalışkan, sabırlı, akıllı, disiplinli esnafın aslında şeyi çok fazla. Ben kendi açımdan da söylüyorum. Bende tamamlamış değilim yani. (K, Giyim, 17, Lise)
	Üreten, satan, küresel pazarda var olabilen kişidir	2	Esnaf insanlarla iç içe olmak, insanların derdinden anlamak, psikolojisinden anlamak, onlara psikolojik olarak artık hangi sektörde isek destek vermek tamamiyle insanlarla iç içe bir mesleğimiz var diyeli. (K, Kuaför, 20, Üniversite)
			Valla halkla iç içe olan, ticaret yapan hem para kazanan hem de kazandığı parayı halkla bölüşendir. Çünkü gün boyunca berabersiniz işte birisinden alıyorsunuz öbüründen almıyorsunuz işte birisi geliyor başka şekilde davranıyorsunuz yani 3 kişiden alıyorsanız 5 kişiye de dağıtıyorsunuz. (K, Lokanta, 4, Lise)
			Bugün ki güncel durumda esnaf demek dünyaya bakıp dünyaya kendini ispat etmektir. Çünkü artık global bir dünya var. Artık mahalle kültürü bitti. Bugün en küçük bakkalımız bile internet sanal ortamında ticaretini değişik illere çevrelere yayabiliyor. Bu çerçevede üretici olan kendini dünyaya pazarlaması lazım. (E, Kent Mobilyacı, 20, Üniversite)
			Esnaf üretip satan işte alıp satan bir malı bir ürünü tüketiciye sunandır. İhtiyaçlar karşılığında tüketiciye son nihaide tüketicisine sunandır esnaf. (E, Ayakkabı, 35, Lise)

Tablo 3.

Esnaflık Deneyimi

Tema	Kategoriler	Görüş Sayısı	Örnek Görüşler
Esnaflık Deneyimi	İşyeri öncesi esnaflık deneyimi	2	2009, 17 senelik. 2005'te resmi olarak başlamadım. Önce evde yaptım. 2009 da resmi yaptım. (K, Giyim, 17, Lise) İlk ticarete tekstille atılmamız 2002. 20 yıldır esnafım. İlk şirketin kuruluşu 2016. Gıda sektöründe 6 yıllık esnafım. (E, Gıda/Tekstil, 20, İlkokul)
	Devredilen işletme	4	1985, 1954'tede babam açmış. Babadan oğula bir meslek. 35 yıllık esnafım. (E, Ayakkabı, 35, Lise) 1982, Açılmış açılalı babamla esnaflık yapıyorum. 40 yıllık. (E, Oyuncak, 40, Lise)

Esnaf örgütlenmeleri

Esnaf örgütlenmelerinin sorulduğu soru esnafılar için bir yakınma sahasına dönüşmüştür. Esnafın genel anlamda memnuniyetsizlik içinde olduğu Tablo 5'deki örnek yanıtlarda görülebilir.

Değişen Kültür, İş ve Esnaflık

Esnaflığın ve esnaf kültürünün geçmişten günümüze değişmiş olduğunu belirten katılımcılar için bu değişimin çeşitli sebepleri olduğu görülmektedir. Bu sebepler müşterilerin tavrındaki, esnafın tutumundaki ve yeni teknolojilerden kaynaklanan değişimler olarak özetlenebilir. Örnek yanıtlar Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 4.

Mesleki Eğitime Bakış

Tema	Kategoriler	Görüş Sayısı	Örnek Görüşler
Meslek Eğitimi	Eğitim olsa da kabiliyet + tecrübe gerekiyor	8	Evet eğitim aldım. ... kesinlikle kabiliyet istiyor. Eğitimde önemli ama kabiliyet olmayınca eğitimde olmuyor. ... Eğitim şart değil. (K, Terzi/Nakış, 41, İlkokul) Eğitim her yerde şart. ... Ama işini severek yaparsa eğitimin pek bir espisi olacağına inanmıyorum. ... illa okuması şart değil. (E, Oyuncak, 40, Lise)
	Eğitim şart (Her konuda) (Meslekte) (Diksiyon eğitimi) (Ahlak eğitimi)	2	Eğitim şart bana göre. Öngörüsü olabiliyor. Mesela ileriye dönük ... eski eğitimsiz ticaretle ... rekabet etme gücü azalıyor. (E, Ayakkabı, 35, Lise) Eğitimsiz hiçbir şey olmaz. Eğitim her alan şart esnaflıkta da eğitim var. İyi bir toplum olabilmemiz için eğitim şart. (E, Fotoğrafçı, 32, Üniversite) Eğitim şart. ... esnaflık yapan insanın ... sabırlı ... merhametli ... diksiyonu çok güzel olması lazım (K, Giyim, 17, Lise) Kesinlikle özellikle diksiyon ... ve iletişim eğitimi olması gerekiyor. (K, Lokanta, 4, Lise) Okuldan alınan eğitim değil ama aileden alınan ahlak eğitimi önemli. Ahlaklı bir esnafın olması daha iyi. (E, Baharatçı, 25, Üniversite)

Tablo 5.

Esnaf Örgütlerine Bakış

Tema	Kategoriler	Görüş Sayısı	Örnek Görüşler
Esnaf Örgütleri	Sadece aidat ödenen, işe yaramayan bir organizasyon (sadece ölüm vb. haber paylaşımı yapıyor esnafla ilgili)	8	Hiçbir artısı yok. Hiç hiç hiç hiç ... 2009'dan beri üyeyim ben bu Esnaf Odasına bir gün ... şu konuda ... destek çıkalım ya da şu konuda şöyle bir şey yapalım ... en azından Erzurum'da bayan işletmeciler olanlara ... müşteri yönlendirelim ... gibi basit şeyleri bile görmedim. (ellerini birbirine çarparak) hiçbir desteğini görmedim. (sinirlendiği için ses yükselterek) sadece aidat ... fatura ... paramızı alır. ... Bir de saçma sapan mesajlar o öldü bu öldü neyse (sinirlendiği için devam etmedi). (K, Giyim, 17, Lise) Esnaf sanatkarların bize vermiş olduğu hiçbir şey yok. ... Sadece götürüp para yatırıyoruz. Haraçları hiçbir şeye yaramıyor. (E, Fotoğrafçı, 32, Üniversite) En büyük sıkıntımız o sadece o kuruma bağlı olan esnafın iş adamının ölüsünü haber veriyorlar. Birde bir evrak almaya gittiğimizde diyorki şu kadar aidatın birikmiş önce onu öde (E, Gıda/Tekstil, 20, İlkokul)
	Faydalı imkânlar sunuyor (Şikayetler var/son dönem sorunlu)	4	... yardımcı olmaya çalışıyorlar. Esnaf kefarete dedikleri olay mesela her türlü desteklemeye çalışıyorlar ... Genel anlamda memnunuz. Şikayetlerimizde var tabi. (K, Parti Eğlence, 4, Üniversite) Son yıllar haricinde imkânlardan memnunuz. ... o da dünyada olan ekonomik krizden kaynaklı. (E, Baharatçı, 25, Üniversite)

Tablo 6.

Değişimin Sebebi

Tema	Kategoriler	Görüş Sayısı	Örnek Görüşler
Değişim	Müşteriden Kaynaklanan Fark	3	Var. Ama bu bölgesel değişebiliyor. Eskiden mesela Erzurum'da bizim esnaf abilerimiz kardeşlerimiz AVM'ler yok, internet yok, fazla dükkân yok. Köylerde yaşayan insan çok. O kadar yoğun bir alışverişe geliyorlar ki esnaf artık isyan ediyor. Diyor ki kardeşim alıyorsan al almıyorsan çık dışarı. Şimdi bu bizim Erzurum'da kötü bir imaj olmuş. Ama artık onu deme şansımız yok. Müşteri çok kıymetli ona çok iyi davranmamız lazım ki cebindeki parayı alalım. Alamıyoruz. Gidiyor. Alışveriş yapan kişinin de ahlakı bozuldu. Şimdi insanlar biz nasıl müşteriye saygılıysak müşterinin de bize saygılı olması lazım ama biraz insanlarda o saygı kalmadı. (E, Gıda/Tekstil, 20, İlkokul) Fazlasıyla fark var. Bu bir bakımdan iyi bir bakımdan kötü. ... sosyal medya açısından ... seyredip de yenilememiz çok daha kolay oluyor. Eskiden eğitimlere gidiyorduk. Hangi bakımdan kötü? ... Her gelen kişi senden benden tecrübeli ve bu yüzdende bir anlaşmazlık çıkıyor. (K, Kuaför, 20, Üniversite)
	Esnafın Kaynaklanan Fark	3	İnsanların kişiliğinin geliştirme yönünde güzel şeyler yapılmadığı süreç esnaf olduğu için bir gelişmişlik yoktur. (K, Lokanta, 4, Lise) Var çok fark var. Geçmişteki esnaf kültüründe insanları kandırmak kazıklamak yoktu. Şimdi ki kültürümüz çok değişti. Aç gözlülükten bu hâle geldi. (E, Baharatçı, 25, Üniversite)
	Teknolojiden Kaynaklanan Fark	6	Teknolojik olarak değişimler çok fazla önceden mesela biz bir ahşabı 4 işlemden geçiriyorduk. 4 tane ayrı ayrı makine demektir. Şimdi bir makinede 6 işlemi bile yapabiliyoruz. (E, Kent Mobilyacısı, 20, Üniversite) ... Şimdi tabi insanlarla tabi ticaretin şekli değişiyor. Ya kredi kartı artık çok irtibatın varsa böyle çok iyi bir konumun varsa imalatçılar yanında işte öyle mal alabiliyorsun. Söze binayen eskiye göre ama şimdi mesela bizim satışlarımızda muhakkak çek alıyoruz senet alıyoruz veya kredi kartını alıyoruz bunu dışında bırakamıyoruz. Güvenemiyoruz. (E, Ayakkabı, 35, Lise)

Yaşanan zorluklar ve mekân değişimi

Katılımcıların işteki zorlukları aktarırken değindikleri temel konu iktisadi süreklilik üzerinedir. Gerek kuruluş aşamasında gerekse esnaf işletmesinin devamında yaşanan sıkıntıların temel kaynağının sermayenin tekrar işe yatırılması, kâr bırakmaması, likidite sorunları olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcılar ayrıca pandemi dönemindeki devlet uygulamalarının da bu durumu güçleştiren bir etkisi olduğundan yakınmaktadır. Bir diğer zorluk ise yapılacak işin bilgisine sahip olamamakla ilgilidir, çözüm ya eğitimi almak ya da tecrübe kazanmakla ilişkilendirilmiş olup özellikle yeni bir alanda faaliyet gösteren esnaf için önemli bir konu olduğu tespit edilmiştir. Zorluklarla alakalı farklı bir anlatı ise kadın girişimci olmanın zorluğu ile ilgilidir, ataerkil düzen içerisinde kadına işi yakıştıramamak buradaki temel unsurdur denilebilir. Katılımcının ifadesiyle:

İşin kuruluş aşamasında bayanım diye mesela [dükkan] kiralarken bile dendi ki kocanı mı batıracaksın; işte otur oturduğun yerde İnşaat ustası seni ciddiye almıyor, diğer toptancılar seni ciddiye almıyor bayansın diye. Ayrımcılık yapıyorlar. Sonra sen masaya yumruğunu (masanın üzerinde eli yumruk şeklinde) böyle koyupta siz yapabiliyorsanız bende yaparım dediğiniz zaman işler değişti (K, Parti Eğlence, 4, Üniversite).

Kendilerinden önce işi yapan aile ferleriyle aralarındaki dönem farkı üzerine şikayetler ise oldukça çoktur ancak bu şikayetlerin çoğunluğu ülkenin imkânlarının gelişmesi (doğalgaz faturası, vb.) ve ekonomik düzenlemeler (sigortalı işçi çalıştırma zorunluluğu vb.) ile ilgilidir. Katılımcıların dükkân konumlarına bakıldığında yarısından fazlasının yer değiştirdiği gözlemlenmiştir. Söz konusu değişimlerin müşteri profilini değiştirdiği de bir diğer bulgudur. Aslında bu durum, işletmelerini büyüten esnafın yeni yer tercihleri ile mahalle kültüründen uzaklaşmasının yansımasıdır. Zira, yer değişimi yapmamış ama yapmayı düşünen esnafın yakındığı konu da dükkânlarının küçük olması ve yetmemesidir.

AVM kültürü

Araştırmaya katılan esnaflardan AVM'lerin tüketici ve esnaf karşılaşmaları açısından değerlendirmesi istendiğinde üzerinde durulan üç ana husus AVM'lerin kendi sektörlerine etki etmediği, sektöre etkisi olmasa bile müşteri profilini değiştirdiği, sektöre doğrudan etkisi olmasa bile işleyiş anlamında her şeyi değiştirdiği şeklindedir. Kış şartlarında bir gezi mekânı olarak AVM'lerin tanımlanması da önemlidir. Bazı katılımcı yanıtları şu şekildedir:

AVM kültürü bizi çok etkilemiyor. MNG'de var, Palerium'da da var. AVM kültürü ama onları kışın daha çok etkiliyor. İnsanlar işte oraya gidiyorlar. Boş boş geliyorlar. Erzurum'da kış dışarıda gezip oturulacak doğru düzgün yerler yok (K, Lokanta, 4, Lise).

Bizi etkilemiyor ama müşterilerimizi etkiliyor. Biz ekseri biraz daha böyle şehirlerden ziyade daha böyle kasabalara küçük kazalara mal temin etme durumu biraz daha durumumuz var o yüzden bizi çok etkilemiyor. Ama etkilemiyor da desek kendimizi kandırmış oluruz. Bizi etkilemese müşterimizi etkiliyor. Müşteriyi etkilediği gibi ister istemez bize de yansıyor (E, Ayakkabı, 35, Lise).

Teknoloji ve değişim: sosyal medya, e-ticaret, reklam

Dijitalleşme ve gelişen teknolojiler karşısında araştırmaya katılan esnafın büyük bölümünün adapte olup fayda sağladığı görülmektedir. Bununla beraber dijitalleşmeye ve yeni teknolojilere adapte olmakta geç kalan ya da ayak uyduramayıp, işlerinin kötüye gittiğini ifade eden katılımcılar da vardır. Örnek yanıtlar Tablo 7'de yer almaktadır.

Katılımcıların genellikle sosyal medya hesaplarının olduğu ve aktif kullananların çoğunlukta olduğu görülmüştür. Yoğun olarak kullanılan sosyal medya mecrası ise Instagramdır. Öte yandan reklam verme deneyimi olan katılımcılar dikkate alındığında sosyal medyayı

Tablo 7.
Dijitalleşme ve gelişen teknolojiler

Temalar	Kategoriler	Görüş Sayısı	Örnek Görüşler
Dijitalleşme ve gelişen teknolojiler	Dijitalleşmeye entegre olanlar	7	Web sayfası olarak kendimize öncelikle bir sayfa açtık. Instagram sayfamız var. Birçok ürünümüzü orda gösteriyoruz. Başka bir şey yok. (E, Baharatçı, 25, Üniversite)
	Dijitalleşmekte geç kalan	3	Sürekli gündemde kalmaya çalışıyorum. Instagram da her gün hemen hemen paylaşım yapmaya çalışıyorum. O şekilde daha çok Erzurum'daki kişileri eklemeye çalışıyorum. Ama katkısı oluyor mu? Olmuyor mu? Bilemiyorum. Herhalde %1 de olsa olur. Kullanıyorum sürekli. (K, Lokanta, 4, Lise)
	Dijitalleşmeye ayak uyduramayan	2	İşte geç kaldık ama geç kalmak şöyle bazı şeylerde geç kalabiliyoruz. İşte eğitim eksikliğimizden kaynaklanıyor. Çünkü beceremiyoruz. Becerememizin sebebi okumamışız o teknoloji kullanmayı bilmiyoruz. O yüzden dolayı geç kalınsa bile başlamak en erken zamandır. Bizde yeni başladık. İnşallah başarılı olucaz. (E, Gıda/Tekstil, 20, İlkokul)

Tablo 8.
Reklam

Temalar	Kategoriler	Görüş Sayısı	Örnek Görüşler
Ürün veya Hizmet Yönelik Reklam	Instagram üzerinden ürün ve hizmetine yönelik reklam verdiği	3	İlk yıl açtığım zaman verdim. Sonrasında hani bu sosyal medya olduğu için çok fazla gereksinim duymadım ama kampanyalarımız olduğu zaman Instagram üzerinden ara ara veriyorum evet. Sürekli değil. (K, Kuaför, 20, Üniversite)
	Radio veya televizyon kanalları üzerinden ürün ve hizmetine yönelik reklam verdiği	3	Veriyorum. Instagramda reklamlarımız oluyor. (E, Fotoğrafçı, 32, Üniversite)
	Billboard aracılığıyla ürün ve hizmetlerine yönelik reklam verdiği	1	Evet bir kez radyo reklamı verdik. İmaj FM'ye verdik. Ramazan kampanyasından reklam verdik. (K, Kuru Temizleme, 4, Lise)

Tanımlar

Madde 3- Bu Kanunun uygulanmasında;

a) Esnaf ve sanatkâr: İster gezici ister sabit bir mekânda bulunsun, Esnaf ve Sanatkâr ile Tacir ve Sanayiciyi Belirleme Koordinasyon Kurulunca belirlenen esnaf ve sanatkâr meslek kollarına dahil olup, ekonomik faaliyetini sermayesi ile birlikte bedenî çalışmasına dayandıran ve kazancı tacir veya sanayici niteliğini kazandırmayacak miktarda olan, basit usulde vergilendirilenler ve işletme hesabı esasına göre deftere tabi olanlar ile vergiden muaf bulunan meslek ve sanat sahibi kimseleri,

Şekil 1.

5362 Sayılı kanun madde 3 bend a.

kullananlar ile geleneksel yöntemleri tercih edenlerin sayılarının neredeyse eşit olduğu görülmektedir. Örnek yanıtlar Tablo 8'de yer almaktadır.

Teknoloji ile alakalı bir diğer konu başlığı ise e-ticarettir. Katılımcı esnafın e-ticaret ile ilgili bilgisi vardır, yemek sektörü gibi yeni kurulan esnaf girişimlerinin bulundukları sektörle alakalı e-ticaret deneyimleri kurulma aşamasında başlamıştır. Mal satan esnaf için e-ticaret deneyimleri komisyon maliyetleri gereğince sürdürülebilir görülmemektedir. Yaşlandığı gerekçeyle e-ticarete geçmeyi düşünmeyen bir esnafın e-ticaretle ilgili yaptığı değerlendirme rekabet adına mecburi bir atılım olduğu ancak nakit yönetimi ve başlangıçta düşecek kar oranı gibi riskler barındırdığının farkında olması dikkate değerdir.

Tartışma

Anlaşılabileceği üzere esnafın, esnaflıkla alakalı görüşlerinin bir kısmı gelenekten gelirken bir kısmı da kapitalist sistemde verdikleri var olma mücadelesini yansıtmaktadır. Bu durum Akçakaya ve Bağrıyanık (2019) tarafından yapılan çalışma dikkate alındığında beklenebilecek bir durumdur. Meslek ahlakı açısından White'in (2020) belirttiği gibi esnaflığın da kendi geliştirdiği ahlak kodları olacağı ve bu kodların da toplumsal düzene katkı sağlayacağını öngören Durkheim'in (1957) görüşleri birlikte dikkate alındığında güvenilirlik, aklın gerekliliği, disiplinli çalışma, halkla iç içe olma ve onların ihtiyaçları için var olmak gibi tanımların ahilik geleneğini andıran ve meslek mirası olarak anılabilecek değerler olduğu söylenebilir.

Erzurum esnafı Akpolat (2014) ve sonrasında Bilici'nin (2017) araştırmalarını doğrulayacak şekilde aile işletmesidir. Alınan yanıtları da etkileyeceği aşikâr olan durum, Erzurum esnafının; aile işletmesi olarak var olduğu, yerelde ve uzun süreli faaliyet gösterdiği ama işletmesini finansal zorluklar sebebiyle büyütemediği, yerele odaklanan ve Tulan ve Turko'nun (2018) ortaya koyduğu üzere ataerkil bir yapıda kadın girişimcilere pek de fırsat vermeyen bir fotoğrafı sunduğudur.

Çoğunluğu aile işletmesi olan esnafın, işin yürütülmesinde nasıl olunması ve olunmaması üzerine fikirleri iş piyasası ve rekabetle ilgili- dir. Bu durum da küresel kapitalist sistem içerisinde yerelde verdikleri var olma mücadelesinde (Özbilgili, 2014) ya da Marshall'ın (1999) ifadesiyle postmodern dönemde geleneksel meslek değerlerinin ortadan kalkacağına ilişkin savını destekler niteliktedir. Ayrıca Çağlak'ın (2020) ifade ettiği ve gündelik yaşamda gözlemlenebilecek bazı meslekler için geçerli olan işi yaparken öğrenme pratiğinin içerdiği müşteri iletişimi, borç alma ya da alacak tahsil etme, dükkânı çevirme gibi süreçler alınan yanıtlarda bireyselleşmiş bir esnaflık edimi üzerinden diksiyon eğitimi vb. şekilde kategorize edilerek, ahlak ise aileden edinilmesi gereken bir erdem olarak ifade edilmektedir.

Aslında mesleki eğitimle ya da daha genel anlamda eğitimle ilgili alınan cevaplar karmaşıktır. Meslekte tecrübeyi eğitimden daha önemli gören katılımcılar için meslekte harcanan süreyi, işi öğrenme sürecini vb. bir eğitim olarak bakmadıkları anlaşılmaktadır. Bu Ahilik geleneğindeki ya da esnaf loncalarındaki gerek yamaktan ustaya kurulu olan hiyerarşik basamakları gerekse baba-oğul ilişkisinin (Okumuş ve ark., 2018) eğitim konusunda tahayyülde bile kalmadığının bir göstergesidir. Ayrıca müşteriyle nasıl konuşacağını bilmek ve düzgün iletişim kurmak şeklinde de anlaşılabilecek olan diksiyon eğitimi ihtiyacı ile ahlaki eğitim için formal kurumları değil de aileyi sorumlu tutmak da bu düşünceyi destekleyecektir.

Ahilik teşkilatından günümüz esnaf örgütlenmelerinin yasal zeminine bakıldığında görülen ve esnaf örgütlenmelerinden beklenen gençlerin meslek sahibi yapılması, hem ahlaki hem de mesleki olarak eğitilmesi; varsıl-yoksul, üreten-tüketen, sermaye-emekçi, halk-devlet arasındaki sosyal dengenin tanzim edilmesi; esnaflar arası anlaşmazlıkların giderilip, hizmetin veya üretimin standartlaştırılması ve denetlenmesi gibi hususların fiiliyatta istisnalar hariç olmak üzere geçerlilik bulmadığı gözlenebilir. Ayrıca esnaflar arası iletişim ya da esnafın halkla olan etkileşimi de sadece iyi-kötü gün mesajlarıyla cereyan etmektedir ki bu da günümüz Erzurum esnafı için sunidir.

Esnaflığın ve esnaf kültürünün geçmişten günümüze değişmiş olduğunu belirten katılımcılar için bu değişimin çeşitli sebepleri olduğu görülmektedir. Bu sebepler müşterilerin tavrındaki, esnafın tutumundaki ve yeni teknolojilerden kaynaklanan değişimler olarak özetlenebilir. Müşteri ve esnaf ilişkisinde olması gereken saygının zedelenmiş oluşu, sosyal medya mecralarının hem işin püf noktalarını öğrettiği hem de işi değersizleştirdiği, esnafın kendini geliştirmeyişi, rekabet ortamında açgözlü bir esnaf profilinin ortaya çıkmış oluşu, teknolojik gelişmelerin iş süreçlerini değiştirmesi ve finansal süreçlerin özellikle ödeme konusunda kredi kartına yönelmiş olması gibi faktörler esnaf kültüründeki değişimin öne çıkan sebepleri olarak sıralanabilir.

Bulgular, kültürdeki değişimin kaçınılmaz olarak gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bu durum daha önce de bahsedildiği üzere gelenekten gelen kimi değerler korunsun bile değişimin kaçınılmaz olacağını ifade eden savla örtüşmektedir (Akçakaya & Bağrıyanık, 2019). Zorluklar, mekân değişimine ilişkin kararlar, AVM'lerin varlığı ve dijital teknolojilerdeki gelişim bir yana toplumsal yapının ve müşteri profilin ve beklentilerinin de değiştiği bir ortamda değişim zaruridir. 24 Ocak kararları ile değişen iktisadi yapının maddi ve manevi mevcut

düzeni sarsması (Altun, 2020), kültür endüstrisi pazarına dönüşen (Köksalan, 2021) ve imaj tüketen bireyleriyle Türkiye (İpekçi, 2014), küresel pazarın yerelde tutunmaya çalışan halkası olan esnafını ve esnaf kültürünü değişime zorlamaktadır.

Mekân değişimi ise aslında esnaf olmaktan öteye geçen işletmelerin yaşadığı bir zaruri süreçtir. Kendilerini tanıdık olandan (Uysal, 2016) yabancıya dönüştürürken temel maksat, nispeten küçük olmanın verdiği adaptasyon kabiliyeti ile (Çoban & İrmiş, 2016) pazarda daha güçlü bir oyuncuya dönüşme gücü olanların, mekân değişimini gerekli görmeleridir. Tüm bunlarla birlikte mekân değişiminin zorluk olarak değerlendirilebilecek başat bir kalem olmadığı ifade edilebilir.

Alınan yanıtlardan görüldüğü üzere AVM'lerin varlığı Erzurum esnafı açısından müşteri tutumunu değiştiren bir öneme sahiptir. Özellikle de AVM'de yer alan ürün gamı içerisinde faaliyet gösteren esnaf için büyük bir rakiple mücadele etme zaruryeti (Özbiçli, 2014) doğmaktadır. Zira katılımcı ifadelerinde yer alan “fiyatına bakmıyorlar” ve “gezme gidiyorlar” söylemleri kültür endüstrisine (Köksalan, 2021) ve imaj tüketimine (İpekçi, 2014) hizmet eden mekânlar olarak AVM'leri mimlemektedir.

Genel anlamda dikkate alınması gereken başlıklardan biri teknoloji ve değişimdir. Zira değişen teknolojiler ve ortaya çıkan yeni imkânlar, başka bir ifadeyle maddi kültürde meydana gelen değişimler en nihayetinde manevi kültürde de belirgin değişimlere gebe olacaktır. Sosyal medya kullanımı, dijital alanlarda reklama başvurma, e-ticaret faaliyetleri açısından bakıldığında genel anlamda Erzurum esnafının konuya çok da yabancı olmadığı görülmektedir. Dijital göçer (Prensky, 2001) olarak teknolojik dile yabancı olan esnafın uyum sağlama çabası, kültürel gecikmeyi ('culture lag', 2023) atlattıkları anda önlerine yeni bir faaliyet alanı açmaktadır. Ancak bu alan geleneksel esnafılıkta olan yüz yüze etkileşimi, informal yapıyı, tanıdık olmayı ve yerelde faaliyet göstermeyi yıkan ve aksine küresel pazarda, büyük rakiplerle, ödeme ve tahsilatta yeni araçlarla ve McDonaldslaşmanın (Ritzer, 2021) gerekliliği olan öngörü, hesaplama, denetim ve sürdürme bileşenlerini karşılayarak var olmaları gereken bir düzen kurmalarını gerektirmektedir.

Sonuç

Maddi kültürdeki değişim manevi kültürde de değişime sebep olacaktır. Bu sav, esnaflık ve esnaf kültürü için de gerçekleşmektedir. Literatürde mesleklerin, toplumsal yapıya kendi ahlaki normları ile bir düzen sağlayabilecekleri öngörüsü mevcut olsa da gerek esnaf kültüründeki değişim gerekse de esnaf örgütlenmelerinin nispeten işlevsizleşmiş konumu durumu sadece bazı meslek ahlaki normlarının sürdürülmesi şeklinde miras alan bir gelenekten öteye götürmemektedir. Öte yandan Erzurum esnafı, bir yandan kentteki AVM'ler sebebiyle değişen müşteri profili ve beklentisine ayak uydurmaya öte yandan teknolojik gelişmelere adapte olmaya ve kapitalist pazarın yereldeki halkası olarak pazarda var olmaya devam etmeye çalışmaktadır.

Bu çalışmada ortaya konan en önemli husus ise Erzurum esnafı ile ilgili yapılan geçmiş çalışmaların iddia ettiği yerellikten uzaklaşacak şekilde esnafın sosyal medya mecralarına ve e-ticarete olan aşinalığıdır denilebilir. Erzurum esnafı her ne kadar aile şirketi olmaya devam etse de e-ticaret ile en azından ulusal düzeyde genişleyen bir pazara hitap etmeye başlamıştır. Ayrıca kentin literatürde yer alan, parlak olmayan refah ve iktisadi tablosuna nazaran esnafa büyüme imkânı sunduğu da görülmektedir. Elbette bu büyüme sonunda görülen durum, belki de ahilik geleneği ile ilişki kurulabilecek esnaf tanımından öte pek de sabit bir unsurun kalmayıp değişmiş ve değişmekte olduğudur.

Etik Kurul Onayı: Bu çalışma için etik kurul onayı Atatürk Üniversitesi'nden (Tarih: 8.11.2023, Sayı: 203) alınmıştır.

Katılım Onamı: Her bir katılımcı için sözlü onam alınmış, hem çözümlemede kullanılan ses kayıtları öncesinde hem de ses kaydına başlarken çift bilgilendirme yapılarak onam teyit edilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – S.G., Ş.Ş.; Tasarım – S.G., Ş.Ş.; Denetleme – S.G.; Kaynaklar – S.G., Ş.Ş.; Malzemeler – S.G., Ş.Ş.; Veri Toplanması ve/veya İşlenmesi – Ş.Ş.; Analiz ve/veya Yorum – S.G., Ş.Ş.; Literatür Taraması – S.G., Ş.Ş.; Yazıyı Yazan – S.G.; Eleştirel İnceleme – S.G., Ş.Ş.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was received for this study from Atatürk University (Date: 8.11.2023, Number: 203).

Informed Consent: Verbal consent was obtained from each participant, and consent was confirmed both before the audio recordings used in the analysis and at the beginning of the audio recording.

Author Contributions: Concept – S.G., Ş.Ş.; Design – S.G., Ş.Ş.; Supervision – S.G.; Resources – S.G., Ş.Ş.; Materials – S.G., Ş.Ş.; Data Collection and/or Processing – Ş.Ş.; Analysis and/or Interpretation – S.G., Ş.Ş.; Literature Search – S.G., Ş.Ş.; Writing Manuscript – S.G.; Critical Review – S.G., Ş.Ş.

Declaration of Interests: The authors declare that they have no competing interest.

Funding: The authors declare that this study had received no financial support.

Kaynaklar

5362 No'lu, Esnaf ve Sanatkarlar Meslek Kuruluşları Kanunu, T.C. Resmi Gazete, 25852, 21.06.2005, madde 3.

6102 No'lu, Türk Ticaret Kanunu, T.C. Resmi Gazete, 27846, 14.2.2011. madde 11, madde 15.

Aça, M. (2015). Meslek folkloru araştırmaları tarihine bir bakış. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1, 111–137.

Aca, Z. (2012). Düşey toplum kuramı yaklaşımıyla Japon çalışma kültürünü anlamak. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 225–234. <https://dergipark.org.tr/pub/oybd/issue/16340/171120>

- Akal, M., & Sarı, F. (2020). Adapazarı esnafının sorunlarının tespiti. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 15(2), 525–560. [CrossRef]
- Akçakaya, N., & Bağrıyanık, M. F. (2019). Esnaflara dair çalışmaların kayıp halkası: Sosyal sermaye. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 41, 313–342. [CrossRef]
- Akpolat, Y. (2014). *Erzurum'da kobiler ve girişimcilik ruhu*. Atatürk Üni. Toplumsal Araştırmalar ve Uygulama Araştırma Merkezi Yayınları.
- Aliağaoğlu, A. (2018). Türkülerde Erzurum: Bir şehir kimliği çalışması. *Sdü Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44, 14–25. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sufesosbil/issue/39035/435431>
- Altun, F. (2020). *Teknolojik gelişmeler, dijitalleşme ve çalışma geleceği. Kelebek etkisi çalışma yaşamına değişim ve dönüşüm* (ed.). Onur Bayrakçı. Kriter Yayınları.
- Bilici, N. (2017). Erzurum alt bölgesindeki Kobi'lerin mevcut durumları, sorunları ve çözüm önerileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 383–398. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisobil/issue/2820/38026>
- Çağlak, U. (2020). Esnaflar arası komşuluk ilişkileri: Konya bedesten çarşısı üzerine bir değerlendirme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(5), 1621–1631. [CrossRef]
- Ceylan, O. (t.y). *İstanbul Esnaf Cemiyeti*. Atatürk Ansiklopedisi. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/istanbul-esnaf-cemiyeti/>
- Çoban, H., & İrmış, A. (2015). Girişimcilik kültürü açısından geleneksel alışveriş yerlerindeki esnaf ile modern AVM'lerdeki esnafın Karşılaştırılması. *İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, 1, 29–38. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pibyd/issue/35465/394011>
- Creswell, J. W. (2016). *Araştırma deseni* (S. B. Demir, çev. ed.). Eğiten Kitap.
- Creswell, J. W. (2020). *Nitel araştırmacılar için 30 temel beceri* (T. Beceri, Çev.). Anı Yayıncılık.
- Culture lag. (2023). Open education sociology dictionary. <https://sociologydictionary.org/culture-lag/>
- Demir, Ö., & Acar, M. (1997). *Sosyal bilimler sözlüğü*. Vadi Yayınları.
- Deveci, S. (2021). Ahilik teşkilatı ve esnaf zümreleri. *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (ss. 54–87). Fütüvvet, Ahilik ve İktisadi Hayat Özel Sayı. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aeuiibfd/issue/66307/983233>
- Durkheim, E. (1957). *Professional ethics and civic morals*. Routledge ve Kegan Paul.
- Durkheim, E. (2006). *Toplumsal işbölümü* (Ö. Ozankaya, Çev.). Cem Yayınevi.
- Erzurum.bel.tr. (t.y). Tarihçe, Erzurum tarihi. https://www.erkurum.bel.tr/IcerikDetay-erkurum_tarihi/19/1.html
- Esnaf. (2023). Güncel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr/>
- Firdevs, Ö. (2016). İlhanlılar devrinde Erzurum. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi – DTCF Dergisi*, 56(2), 256–286. [CrossRef]
- Giddens, A. (2012) *Sosyoloji* (Ü Tatlıcan, Çev.). Kırmızı Yayınları.
- İleri, Ü. (2019). Anadolu Selçuklu'dan Osmanlı'ya esnaf örgütlenmeleri. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8(21), 201–220. [CrossRef]
- İpekçi, M. V. (2014). *AVM'lerin tüketim kültürüne etkisi ve Türkiye örneği*. İstanbul Üniversitesi SBE Doktora Tezi.
- Keskin, G., Koşan, A. K., & Ayık, Y. Z. (2009). Bölgesel gelişme aracı olarak Kobi'ler ve ihracat sorunları (Erzurum'da bir araştırma). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 279–290. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisobil/issue/2824/38142>
- Kızıltan, A., & Çubukçu, F. (2005). Gelir dağılımında değişimler ve Erzurum örneği. *Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, IX, 665–674.
- Köksalan, N. (2021). Tüketim Kültürünün yaygınlaşmasında sosyal onayın rolü: Kavramsal bir inceleme. *Meric Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 5(12), 27–39. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/meric/issue/62266/910577>
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* (O. Akınhay & D Kömürcü, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Okumuş, E., Sarıtaş, K., Yorulmaz, A., Hazar, F., & Altay, Ş. (2018). Ahilik kültürü ve günümüze yansımaları (Eskişehir örneği). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(8), 7–38.
- Özbilgili, C. (2014). *Türkiye'de küçük esnaf ve sanatkarın kredi kullanımı ve ödeme gücü: TESKOMB örneği*, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi SBE. İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Pamuk, B. (2007). İpek yolu ticareti ve Erzurum. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22(2), 125–143.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon*, MCB University Press, 9(5), 1–6.
- Ritzer, G. (2021). *Toplunun McDonaldlaştırılması* (A. Emre Pilgir, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2012). *Karakter aşınması* (B. Yıldırım, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Tekin, H. H., & Tekin, H. (2006). Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(13), 101–116. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusosyoloji/issue/521/4777>
- Tulan, D., & Türko, E. S. (2018). Kadın girişimciliği: Erzurum ilinde bir uygulama. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 285–306. [CrossRef]
- Uysal, M. (2016). *Esnaflarda meslek ahlakı ve dindarlık (Isparta örneği)*. Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, YL tezi.
- Uzun, H. (2000). *Meslekler sosyolojisi açısından avukatlar ve avukatlık mesleği Elâzığ Barosu avukatları üzerine sosyolojik bir araştırma*. Fırat Üniversitesi SBE, YL tezi.
- White, K. (2020). *Meslek. Sosyoloji sözlüğü* (B. S. Turner, ed.; Y. G. Sev, Çev.). Pinhan Yayınları.

Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların Dilsel Becerileri

Language Skills of Children With Autism Spectrum Disorder

Eda CAN KÖKMEN^{ID}
Ayşegül ÖZCAN VURAL^{ID}

Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Dilbilim Bölümü, İzmir,
Türkiye

ÖZ

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB), gelişimin erken dönemlerinde ortaya çıkan, yaşam boyu etkilerini sürdüren nörogelişimsel bir bozukluktur. OSB tanılı çocuklarda, tekrarlayan takıntılı davranışlar gözlemlenmektedir. Bu çocukların dil ve konuşma konusundaki eksiklikleri diğer belirtilere oranla daha belirgindir ve günlük yaşamda kendilerini ifade edememeleri onlar için büyük bir sorun teşkil etmektedir. Özellikle OSB tanılı çocukların farklı alanlardaki becerilerini ortaya çıkarmaya yönelik olarak farklı araştırmacılar tarafından birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları doğrudan dil değerlendirmesi yapmış, bazıları ise uyguladıkları alt testlerle bu çocukların dilsel becerilerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, OSB tanılı çocukların genel becerileri ile ilgili bir değerlendirme yaparak alanyazında özellikle dil becerilerine yönelik yapılmış akademik çalışmaları betimlemektir.

Anahtar Kelimeler: Otizm spektrum bozukluğu, OSB, dilsel beceriler

ABSTRACT

Autism spectrum disorder is a neurodevelopmental disorder that appears in the early stages of development and continues its effects throughout life. Repetitive obsessive behaviors are observed in children with autism spectrum disorder. These children's deficiencies in language and speech are more distinctive than other symptoms, and their inability to express themselves in daily life causes a great problem for them. Many studies have been carried out by different researchers on language and speech, especially in autism spectrum disorder. Some of these studies have examined the linguistic skills of these children directly, and some of them have revealed these skills with the subtests they have applied. In this context, the aim of this study is to make an assessment of the general skills of children with autism spectrum disorder and to describe academic studies in literature, especially on linguistic skills.

Keywords: ASD, autism spectrum disorder, linguistic skills

Giriş

Dil, bir toplumda ses ve anlam açısından ortak olan unsur ve kurallardan yararlanarak düşünce, duygu ve arzuların başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü, oldukça gelişmiş bir sistemdir (Aksan, 2017, s. 55). Düşünme ve dil yetisi, insanı tüm canlılardan ayıran temel özelliklerdendir. Tüm insanlar dil edinme potansiyeli ile doğar. İnsanın biyolojik gelişimi ve beyin evrimi göz önüne alındığında, dil edinme yete- neğinin var olduğu kabul edilmelidir. Bununla birlikte, dil, çocuğun doğduğu kültürel topluluk içindeki sosyal etkileşim ve iletişim yoluyla edinilir. Beyin gelişimi, bu süreçte önemli bir yapı taşıdır (Topbaş, 2017, s. 21). Çocuğun dil gelişiminin en önemli göstergesi, hücresel bağlantıların gelişimidir. Bu özellikler, yaşamın ilk yıllarında konuşulan dilin algılanması, oyun ve konuşma üretimi ile yakından ilgilidir. Bireysel farklılıklar da yaşamın ilk yıllarının bir yansımasıdır. Ayrıca çevresel, fiziksel, organik, yapısal, işlevsel vb. sorunlar bu gelişmeyi engelleyebilir (Topbaş, 2017, s. 22). Bu kişisel farklılıklara da verilebilecek en önemli örnek Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB)'dur.

OSB gelişimin erken dönemlerinde ortaya çıkan, sosyal etkileşim ve sosyal iletişimde kalıcı bozukluklar ve sınırlı tekrarlayan davranışlarla karakterize nörolojik gelişimsel bir bozukluktur (Amerikan Psikiyatri Birliği [APB], 2013). OSB'nin nedeni, yıllar önce keşfedilmesine ve çok çeşitli alanlarda çalışılmasına rağmen henüz tam olarak aydınlatılamamıştır. Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El

Geliş Tarihi/Received: 05.05.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 04.11.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 28.12.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Eda CAN KÖKMEN
E-mail: eda.can@deu.edu.tr

Atıf: Can Kökmen, E., & Özcan Vural, A. (2023). Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların dilsel becerileri. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 27-32.

Cite this article as: Can Kökmen, E., & Özcan Vural, A. (2023). Language skills of children with autism spectrum disorder. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 27-32.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International License.

Kitabı'nda (Diagnostic and Static Manual of Mental Disorders-5 (DSM-5)) yer alan sınıflamaya bakıldığında, tanı ölçütlerinden birisi olarak OSB'ye sahip çocukların sosyal etkileşim ve dilsel gelişim açısından karşılaştıkları zorluklar göze çarpmaktadır. OSB şiddet ölçüsü olarak çocukların karşılaştıkları sosyal iletişim bozuklukları ve sergiledikleri sınırlı yineleyici davranışların şiddeti temel alınmaktadır (APB, 2013).

OSB tanılı çocukların dili algılaması ve birçok alandaki gelişimlerinin geride kalmaması için ebeveyn farkındalığı ve erken teşhis çok önemlidir (Lord ve ark., 2018, s. 2). OSB genellikle ilk otuz aydan önce bebeklik döneminde ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde çocukların konuşma ve dil gelişiminde önemli bir gecikme gözlemlenir (Darıcı ve ark., 2005, s. 16). İlerleyen yıllarda OSB belirtileri; göz teması kurmada daha fazla güçlük, ismen çağrıldığında bakamama, malzemeleri ve nesneleri sıraya koyamama, ilgisiz ortamlarda tekrar tekrar bazı sözcükleri söyleyememe, oyuncaklarla oynamama, eşya tutamama, nesnelerin tersine çevrilmesi, belirli bir nesneye aşırı bağlanma hissi, yüz ifadelerini kullanamama, hitap edilen tarafa dönmeme gibi durumlarda kendini gösterir (Wing & Potter, 2002, ss. 24-25). OSB'nin şiddeti ve olası belirtileri zamanla azalmasına rağmen, tamamen ortadan kalkmamaktadır.

OSB tanılı çocuklar, bilgileri ayırma, kategorize etme ve işleme açısından farklılık göstermektedir. Bilgiler algısal özelliklerine göre işlenir ve kolayca ezberlenir. Bu çocuklar mekânsal düzenleme ve kısa süreli hafıza çalışmalarında da oldukça başarılıdır. Ancak, öğrenilenler öğrenildikleri bağlam/durum içinde kalır; diğer durumlara genellenemez, anlamsal ve işlevsel değerlendirme ve sınıflandırma yapılamaz (Ege, 2006, s. 13). OSB tanılı çocukların temel davranışlarından bazıları gürültüye, sese verilen tepki ya da tepkisizlik, tekrarlayan hareketlere aşırı ilgi (oldukları yerde zıplama) vb. olarak sıralanabilir. Sosyal ve duygusal algıyı işlemede sorun yaşayan OSB tanılı çocuklar, insanların görünüşlerinin farkında iken onların duygu ve düşüncelerini kavramakta, yüzlerdeki veya bakışlardaki anlamları okumakta, sosyal empati hissetmekte ve kendilerini başkalarının yerine koymakta zorlanmaktadır (Ege, 2006, s. 14).

Dil becerileri, alıcı dil ve ifade edici dil olarak ikiye ayrılmaktadır. Alıcı dil, duysal-sinirsel ağ ve işitsel-algısal süreçler aracılığıyla sözlü uyarıların anlaşılması iken ifade edici dil duyu ve motor-sinir işlevler ile zihinsel kavramın bir ses imgesi aracılığıyla ifade edilmesidir (Karacan, 2000, s. 263). 1960'larda ve 1970'lerin başında, OSB'nin farklı belirtilerinin araştırılmaya başlanmasıyla otizmlili bireylerin dil becerilerinin bu bozukluğu anlamada anahtar olduğu ortaya çıkarılmıştır (akt. Kelley, 2011, s. 124). Sonraki yıllarda da OSB teşhisi konmuş çocuğu olan pek çok ailenin, çocuklarının gelişiminde bir sorun olduğunu dilsel becerilerindeki gerilikten anladığı bildirilmiştir (Tager-Flusberg ve ark., 2005).

OSB tanılı çocukların bazen çevreden gelen seslere tepkisiz olmaları onların işitme kaybına sahip olduklarını düşündürmektedir. İkinci yaşın sonunda bu çocuklar hâlâ dilsel çıktıya sahip olmadıklarından, iletişimleri son derece sınırlı kalmaktadır. Buna rağmen bazı OSB'li çocuklar beş yaşından önce iletişim becerileri geliştirse de konuşmaları normal gelişen çocuklardan daha geri olmaktadır. OSB teşhisi konan çocukların yarısına yakını konuşma becerisini hiç geliştirememekte ve diğerleri ise birkaç sözcükten oluşan bir konuşma performansı sergilemektedir (Tager-Flusberg ve ark., 2005, s. 351).

OSB tanılı çocukların hem alıcı hem de ifade edici dil becerilerinde bozulma veya gecikme olduğu bilinmektedir. Ancak, diğer çocuklarla karşılaştırıldığında OSB'li çocukların ifade edici dil becerilerinin alıcı dil becerilerinden daha iyi olduğu ileri sürülmektedir. Alan yazında bu görüşü desteklemeyen çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalar dil becerilerinde heterojenlik olduğunu, diğer bir deyişle bu çocukların bazılarının alıcı veya ifade edici dil becerilerinin normal sınırlar içinde olduğunu, bazılarının ise her iki dil becerisinde de benzer bozukluklara sahip olduğunu ortaya koymuştur (Sütçü ve ark., 2008).

Türkiye'de OSB tanılı çocukların dilsel performanslarına yönelik olarak çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların bazıları doğrudan dil performanslarını ölçen dil testleri ile uygulama yapmışken, bazıları ise dil performanslarını yürütücü işlevler çerçevesinde incelemiştir. Bu çalışmada da OSB tanılı çocukların alıcı ve ifade edici dil performanslarını değerlendiren ve özellikle OSB'nin dil üzerine etkisinin açıklanmasına katkı sağlayan, son yıllarda yapılmış çalışmaları bütüncül bir yaklaşımla ele almak amaçlanmıştır. Bu bağlamda, alan yazın taramasının hem otizmde dil becerilerinin genel özelliklerinin net bir biçimde değerlendirilmesine hem de OSB'de dil becerisi üzerine çalışma yapacak araştırmacılara farklı dil testlerinin kullanımı ile yeni değerlendirmeler yapma açısından olanak sağlayacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Alan yazın taraması, araştırılan konuya ilişkin bilgilerin, kuramsal açıdan değerlendirilmesi ve bu sayede bilimsel bir derlemin oluşturulmasını sağlamaktadır. Bu çalışmada "Google Akademik" arama motorunda, "otizm" ve "dil" anahtar sözcükleri kullanılarak 2015-2022 yılları arasında yayımlanmış akademik çalışmalar filtrelenerek alan yazın taraması yapılmıştır. OSB'nin dil becerileri üzerine etkisini değerlendirerek konu hakkında farkındalığı geliştirmek amacıyla yapılmış bu derlemeye 28 akademik çalışma dâhil edilmiştir. Bu çalışmaların 13'ü makale, dokuzu doktora tezi, altısı ise yüksek lisans tezinden oluşmaktadır. Alan yazın taraması ile elde edilen çalışmalar Tablo 1'de sunulmuştur.

Bu çalışmalardan birinde Oğuz (2015), OSB tanılı çocuklarda aşamalı tümce gelişimini incelediği çalışmasında yedi yaşındaki deneğe 12 adet resimli karttan yararlanarak iki haftalık bir süreçte uygulama yapmış, uygulama başı, ortası ve sonunda yaptığı ölçümlerle çocuğun ifade edici dilini değerlendirmiştir. Sonuca göre bu çocuğun kurmuş olduğu tümceler hem sözcük hem de biçimbirim açısından gelişim göstermiştir.

Kaya Döşlü (2016) OSB tanılı 36 çocuk ile normal gelişim gösteren 34 çocuğu Peabody resim sözcük eşleştirme testi (PRSET) kullanarak sözcük dağarcığı açısından karşılaştırmış ve otizmlili çocukların performanslarının akranlarından geri olduğunu ortaya çıkarmıştır. Cinsiyet değişkenine göre veriler değerlendirildiğinde, otizm tanılı kız çocuklarının erkeklere kıyasla daha iyi bir performans sergilediği belirlenmiştir.

Tablo 1.
OSB'de Dilsel Becerilere Odaklanan Çalışmalar

Çalışmanın Adı	Yayın Yılı	Türü
Aşamalı tümce geliştirme uygulamalarının otizmlı çocukların cümle gelişimine etkisi: vaka çalışması.	2015	Makale
3-6 yaş grubu otizmlı ve normal gelişim gösteren çocukların sözcük dağarcığı düzeylerinin incelenmesi	2016	Yüksek Lisans Tezi
Yüksek işlevli otizmlı bireylerin düşünce içeriğini incelemek	2017	Yüksek Lisans Tezi
Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklara soru sorarak iletişim başlatmanın kazandırılmasında temel tepki öğretiminin etkileri	2017	Doktora Tezi
Duyu eğitiminin otistik çocukların alıcı dil gelişimine etkileri	2017	Makale
Otizmlı bireylere karşılıklı konuşma sırasında kullanılan ortak dikkat davranışlarının öğretiminde ipucunun giderek artırılmasıyla öğretimin etkililiği	2018	Doktora Tezi
Okul öncesi dönemde sözel olmayan otizm spektrum bozukluğu tanımlı çocukların söz öncesi becerilerinin gelişiminde anne yanıtlayıcılığının etkisinin boylamsal incelenmesi	2018	Doktora Tezi
Tekrarlı okuma yönteminin otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerin okuma hatalarına ve okuma hızlarına etkisi	2018	Makale
Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda taklit türlerinin oyun karmaşıklığı ve sözcük dağarcığı ile ilişkileri	2018	Makale
Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda taklit, oyun, jestler ile sözcük dağarcığının ilişkisi.	2018	Makale
Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların nesnel oyun ve taklit becerilerinin alıcı ve ifade edici dil sözcük dağarcığı ile ilişkisi	2018	Yüksek Lisans Tezi
Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların biçim-sözdizimsel dil özelliklerinin incelenmesi	2018	Doktora Tezi
Semantik bilgi ve sözel çalışma belleği ilişkisinin gelişimsel yetersizliği olan çocuklarda incelenmesi	2019	Doktora Tezi
Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Okul Öncesi Öğrencilerine İletişim Becerilerinin Öğretiminde Video ile Model Olma Yönteminin Etkililiği	2019	Makale
Otizmlı çocuklardaki konuşma problemlerine çocuk şarkılarının etkilerinin öğretmenlerin görüşlerine göre değerlendirilmesi	2019	Makale
Otizmlı bireylere sözcüklerin işitsel eşlemesi becerisinin kazandırılmasının sözel taklit becerisinde söylenen sözcüklerin anlaşılabilirliğine etkisi	2019	Doktora Tezi
Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların bilişsel ve sosyal becerilerinin geliştirilmesinde mobil sosyal öykü haritaları kullanımı	2019	Doktora Tezi
Sözlü tekrar eden okumaların dil öğrenen otizmlı çocuklarda etkileri	2019	Makale
Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda alıcı ve ifade edici kelime bilgisinin ve artikülasyon becerilerinin değerlendirilmesi	2019	Yüksek Lisans Tezi
Sınıf içi temel tepki öğretiminin otizm spektrum bozukluğu olan çocukların ifade edici dil becerileri üzerindeki etkisi	2019	Yüksek Lisans Tezi
Akran etkileşiminin otizm spektrum bozukluğu olan bir bireyin dil ve oyun gelişimine etkisinin incelenmesi	2019	Doktora Tezi
3;00-5;11 yaş diliminde bulunan otizm spektrum bozukluğu tanımlı çocukların sözcük dağarcığı gelişimlerinin bir yıl süre ile izlenmesi	2019	Doktora Tezi
Otizm spektrum bozukluğu olan ve tipik gelişen çocuklarda modeli taklit etme ve modelin niyetini anlama düzeylerinin karşılaştırılması	2020	Yüksek Lisans Tezi
Otizm spektrum bozukluğu olan ve tipik gelişim gösteren çocukların ve annelerinin jest kullanımlarının karşılaştırılması	2020	Makale
Temel tepki öğretiminin otizm spektrum bozukluğu olan çocuklara sözel iletişim becerilerinin kazandırılmasında etkililiği.	2021	Makale
Türkçe konuşan otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda biçimbirimbilgisi	2021	Makale
Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların sesbilgisel özelliklerinin incelenmesi	2022	Makale
Türkçe konuşan otizmlı çocukların dil özellikleri	2022	Makale

Akkaya Yılmaz (2017) çalışmasında yüksek işlevli otizm tanımlı 26 çocuğa Beier tümce tamamlama testi uygulamış ve bu çocukların testte yer alan tümceleri nasıl tamamladıklarından yola çıkarak planlama becerileri, duyu ve duygusal ihtiyaçlarını ifade etme, çevresel farkındalık ve soyut düşünme gibi yürütücü işlevlere sahip olabileceğini vurgulamıştır.

OSB tanımlı çocuklarda temel tepki öğretiminin soru sorarak iletişim başlatma becerisine etkisini araştırdığı çalışmasında Bozkuş Genç (2017) yaygın gelişimsel bozukluk ile OSB olan dört çocuğu soru sorarak iletişim başlatma sayısı, genelleme yüzdesi ve farklı gelişim alanlarındaki (psikomotor, bilişsel, sosyal duygusal gelişim) ölçümler ile değerlendirmiştir. Aynı çalışmada Türkçe Erken Dil Gelişimi Testi (TEDİL) kullanılarak bu çocukların dilsel becerileri (sözdizimi/biçimbirim bilgisi, anlam bilgisi, söylem, anlaşılabilirlik ve atlamalar ile sözcük listeleri vb.) de değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeye göre, temel tepki öğretimi çalışmaya dâhil edilen üç çocuk üzerinde alıcı dil ile ifade edici dil puanları açısından olumlu bir etkiye sahiptir.

“Montessori Yöntemi”nin OSB tanımlı sekiz çocuğun alıcı dil becerilerine etkisini ortaya çıkarmaya çalışan Doğru ve Çetingöz (2017) çocukların dilsel becerilerini PRSET ile değerlendirmiş ve bu yöntemin dil testinden almış oldukları puanların artmasında önemli bir etkisinin olduğunu ortaya çıkarmıştır.

OSB'de karşılıklı konuşma sırasında kullanılan ortak dikkat davranışlarının öğretiminde ipucunun giderek artırılmasıyla öğretimin etkililiğini araştırdıkları çalışmasında Kurnaz (2018) dört otizmlı çocuğun dilsel becerilerini öğretim öncesi TEDİL kullanarak değerlendirmiştir. Bu değerlendirme, sadece dilsel özellikleri betimleme amacıyla yapılmıştır. Öğretimin etkililiğinin, bu çocukların alıcı ve ifade edici dil becerilerine ne gibi bir etkisinin olduğu ise çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Bir başka çalışmada otizmlı çocukların amaçlı iletişim, taklit ve nesnel oyun gelişimi ile annelerin çocuklarının ilgisini izleyen ve iletişim eylemlerine bağlı yanıtları arasındaki ilişki “Anne-Çocuk Serbest Oyun Etkileşim Oturumu”, “Gözleme Dayalı Yapılandırılmış İşlemler” ve “Alıcı Dil Sözcük Sayısı Türkçe İletişim Davranışları Gelişimi Envanteri I (TİGE I): 8-16 Ay Jest ve Sözcük Ölçeği” kullanılarak altı ay arayla iki kez analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen dilsel becerilerle ilgili sonuçlara göre sözcükler dışında seslendirme ve jestlerin de dâhil edildiği amaçlı iletişim eylemlerinde zamanla artış olduğu ve oluşan farkın seslendirme ve sözcükte istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir (Alak, 2018).

OSB tanımlı dört öğrencinin okuma becerilerini Talim Terbiye Kurulu'ndan izinli birinci sınıf Türkçe kitabından alınan bir metin aracılığıyla test ettikleri araştırmalarında Ceylan ve ark. (2018) tekrar sayısının artmasının, çocukların metni okuma süresini ve sözcük okuma hatalarını azaltıcı bir etkiye sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, metin tekrar sayısının bu çocuklara uygun akıcı okuma becerilerini kazandırmada da etkili olduğu aynı çalışmanın bulgularında yer almaktadır.

Ökcün Akçamuş ve ark. (2018) söz öncesi ve sözel dile sahip olan OSB tanımlı 28 çocukta taklit türlerinin sözcük dağarcığı ve oyun karmaşıklığı ile ilişkisini iki haftalık bir süreçte inceledikleri çalışmalarında çocukların ifade edici dil becerileri için doğal dil örneği almış ve bunun analizini yapmıştır. Buna göre, otizmlı çocuklarda taklit becerileri, sözel dilin ve nesnelerle oyun karmaşıklığının desteklenmesi sürecinde dikkate alınmalıdır.

Benzer bir çalışma Ökcün Akçamuş (2018) tarafından OSB tanılı 36 çocuk ile yapılmış, taklit oyun ve jestleri ile OSB tanılı çocukların alıcı ve ifade edici sözcük dağarcığı arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığı TİGE-I kullanılarak ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda bu çocukların taklit, jest ve oyun becerilerinin hem alıcı hem de ifade edici sözcük dağarcığı ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte jest kullanımının, çocukların sözcük dağarcığı gelişiminde önemli bir role sahip olabileceği ileri sürülmüştür.

Nesnel oyun ve taklit becerilerinin alıcı ve ifade edici dil sözcük dağarcığı ile ilişkisi bir başka araştırmacı tarafından incelenmiş ve bu amaçla sözel dil becerilerine sahip olan ve olmayan 61 OSB tanılı çocuk TİGE ile değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda, sözel dil becerisine sahip olan OSB'li çocukların nesnel oyun puanı ile anında taklit puanı, ertelenmiş taklit puanı ve ifade edici dil sözcük dağarcığı arasında ilişki bulunmuş, alıcı dil sözcük dağarcığı ile ilgili ise herhangi bir ilişki saptanamamıştır. Dil becerileri ile ilgili incelemede de alıcı ve ifade edici dil sözcük dağarcığı arasında ilişki tespit edilmiştir. Bir başka deyişle, alıcı dil sözcük sayısı fazla olan OSB tanılı çocukların ifade edici sözcük sayılarının da fazla olduğu ortaya çıkarılmıştır (Şengül, 2018).

OSB tanılı çocukların biçim-sözdizim dil özelliklerinin incelendiği çalışmasında Servi (2018) 23 çocuğun doğal dil örneği analizini yapmış ve bu çocukların ortalama sözce uzunluğu, toplam biçimbirim sayısı, isimlere ve eylemlere gelen biçimbirimler, eylemsi sayısı ve yan tümce oranı gibi biçim-sözdizimsel özellikler bakımından akranlarından daha düşük bir performans sergilediğini ortaya çıkarmıştır. Bunun dışında, bu çocukların, biçimbirim atma, ekleme ve bir biçimbirim yerine başka bir biçimbirimi kullanma biçiminde yaptığı hataların akranlarından daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Küçük Doğaroğlu (2019) OSB tanılı 15 çocukta anlambilimsel bilgiyi sözcük genişliği ve sözcük derinliği alt ulamalarında incelemiş ve sözcük genişliği için öykülemeyle alınan dil örneğini, sözcük derinliği için "Sözcük Derinliği Testi"ni, sözel çalışma belleği için ise "Anlamsız Sözcük Tekrarı Testi"ni kullanmıştır. Çalışmanın sonucunda sözcük genişliği, sözcük derinliği ve sözel çalışma belleği bakımından OSB tanılı çocuklar down sendromlu çocuklardan daha iyi, normal gelişim gösteren akranlarından ise daha kötü bir performans sergilemiştir.

OSB tanılı çocukların konuşma konusunda akranlarına kıyasla gecikme yaşamalarından ve görsel uyaranlar aracılığıyla bilgiyi daha iyi kavrayabildiklerinden yola çıkılarak video ile model olma yönteminin faydalı olup olmadığını test ettikleri çalışmalarında Pekel ve ark. (2019) tek denek üzerinde incelemeler yapmış ve bu yöntemin deneğe sözel iletişim becerilerinin öğretiminde fayda sağladığını ortaya çıkarmıştır.

Müzik eğitimi ve müzik etkinliklerinin otizmlili çocukların gelişiminde destekleyici bir etkiye sahip olduğundan yola çıkılarak aynı etkinin bu çocukların konuşma becerileri üzerinde de olup olmadığının ortaya çıkarılması amacıyla yapılan bir çalışmada, iki denek üzerinde deneysel bir analiz yapılmış ve tek başına yeterli olmasa da çocuk şarkılarının konuşma bozukluklarının terapisiyle birlikte şarkılardaki sözcüklerin kavramların öğretilmesinde destekleyici bir etkisinin olduğu ortaya çıkarılmıştır (Oyman Özorak, 2019).

Gündoğdu (2019) sözcüklerin işitsel eşlemesi öğretiminin OSB tanılı üç çocuğun sözcük taklidinde söyledikleri sözcüklerin anlaşılabilirliğini etkileyip etkilemediğini TİGE I ve II'den alınan sözcük listelerini kullanarak araştırmış ve çalışmanın sonucunda hem sözcük taklidinin çocuğa aşına olmayan kişiler tarafından anlaşılır olduğu hem de sözcük taklidi anlaşılabilirliğinin farklı sözcüklere genellenebildiği ortaya çıkarılmıştır.

Dargut Güler (2019) mobil teknoloji tabanlı bir öğrenme ortamı geliştirmek amacıyla sosyal öyküler üzerine kurulu öykü haritası yönteminin kullanıldığı bir tablet uygulaması geliştirmiş ve bunun OSB tanılı üç çocuğun bilişsel becerilerini nasıl etkilediğini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Buna göre, mobil sosyal öykü haritası, bu üç çocuğun dinlediğini anlama becerisi ile sosyal becerileri üzerinde olumlu bir etki yaratmış ve bu olumlu etki ebeveynler ve öğretmenler tarafından da teyit edilmiştir.

Farklı bir dil edinim sürecinde sözlü tekrarlarla yapılan okumanın etkisi hafif otizm tanılı üç çocuk üzerinde "Dolch Side Word Testi", "Woodcock-Johnson" testi kullanılarak değerlendirilmiş ve çalışmanın sonucunda İngilizcede genel akıcılık ve anlama becerisini arttırmada olumlu bir etkiden söz edilebileceği ortaya çıkarılmıştır (Kahraman & Tekşen, 2019).

Barut (2019) OSB tanılı altmış çocuğun alıcı ve ifade edici dil sözcük bilgisini Türkçe İfade Edici ve Alıcı Dil Sözcük Testi'ni (TİFALDİ), sesletim becerilerini ise Ankara Artikülasyon Testi'ni (AAT) kullanarak değerlendirmiş ve çalışmanın sonucunda değerlendirilen tüm dilsel alanlar açısından bu çocukların normal gelişimlerine göre daha düşük bir performans sergilediğini ortaya çıkarmıştır.

Yıldırım (2019) da OSB tanılı üç çocuğun ifade edici dil becerileri üzerinde sınıf içi temel tepki öğretiminin bir etkisi olup olmadığını "ne, neden, ne zaman, nerede ve kim" sorularının cevaplarının öğretilmesi çerçevesinde araştırmış ve çalışmanın sonucunda bu öğretim tekniğinin tüm soruların cevaplanmasında bir etkisinin olduğunu ortaya çıkarılmıştır.

Akran etkileşiminin OSB tanılı bir çocuğun dil ve oyun becerilerine etkisini incelediği çalışmasının dille ilgili değerlendirmesinde Erdoğan (2019) hikâye anlatma becerisi için yedi resimden oluşan bir öykü betimleme testi kullanmış ve sonuçta akran etkileşiminin bu becerinin kazandırılmasında etkili olduğunu, farklı materyaller, kişiler ve ortamlarda tekrarlanarak genellenebildiğini, üç haftalık süreçte de bu becerinin korunduğunu ortaya çıkarmıştır.

OSB tanılı doksan yedi çocuğun sözcük dağarcığı gelişimlerini TEDİL ve TİGE I/II kullanarak altı ay aralıkla üç kez incelediği çalışmasında Aksu (2019) bu çocukların alıcı dil sözcük bilgisinin ifade edici dil sözcük bilgisinden daha yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ancak, süreçteki gelişimleri açısından değerlendirildiğinde bu çocukların ifade edici dil sözcük bilgisinin daha hızlı geliştiği görülmüştür. Eğitim ortamının ve haftalık eğitim saatinin sözcük dağarcığı gelişimini etkileyen faktörler arasında yer aldığı yine aynı çalışmadan elde edilen bir diğer sonuçtur.

Bir başka çalışmada, dil ve bilişsel gelişimde etkisi olduğu bilinen taklit becerileri OSB tanısı almış 20 çocuk üzerinde değerlendirilmiş ve sonuçta bu çocukların hem jestleri hem de nesneli eylemleri kendiliğinden taklit etme becerilerinde yaşitlarına kıyasla daha düşük bir performans, yapılandırılmış taklit becerilerinde ise benzer bir performans sergiledikleri bulunmuştur (Taylan, 2020).

Dil ve iletişim açısından problem yaşayan OSB tanılı çocukların bu becerilerinin gelişiminde jest kullanımının önemli olduğundan yola çıkılarak yapılan bir başka çalışmada, otuz çocuk ebeynleri ile birlikte değerlendirilmiş ve çalışmanın sonucunda bu çocukların jest kullanımının akranlarına kıyasla daha düşük olduğu, çocukların annelerinin de özellikle sosyal etkileşim, davranış düzenleme gibi jest kategorilerinde normal gelişim gösteren çocukların annelerinden daha düşük bir jest kullanımına sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır (Bülbül ve ark., 2020).

Sözel iletişim becerilerinde sorunların yaşandığı otizmde "Temel Tepki Öğretimi"nin ne derece faydalı olduğunu OSB tanılı üç çocuk üzerinde değerlendirdiği çalışmalarında Demirtaş ve Aykut (2021) 40 dakikalık toplam 15 öğretim oturumu planlamış ve bu uygulama sonrasında çocukların amaçlı sözel iletişim becerilerinin kullanımında artış olduğu, farklı ortam ve kişiler söz konusu olduğunda da bu becerilerin etkin olduğu ve öğretim tamamlandıktan sonraki üç haftalık süreçte de bu becerilerin korunduğu ortaya çıkarılmıştır.

Servi ve Acarlar (2021) OSB tanılı 18 çocuğun sohbet bağlamında alınan dil örneklerini ortalama sözce uzunluğu, eylemsi sayısı, ad ve eylem biçimbirimlerinin sayısı, çabalamalar, bağımlı biçimbirim hatalarının da yer aldığı biçimbirimsel özellikleri açısından karşılaştırmış bu çocukların akranlarına kıyasla daha fazla biçimbirimsel hata yaptığını ortaya çıkarmıştır.

Aslan ve Acarlar (2022) sözel OSB tanılı 36 çocuğun sözel dil performansını AAT ile, sesbilgisel düzeylerini ise TEDİL ile analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda, bu çocukların sesbilgisel becerilerde kronolojik yaşlarına göre düşük bir performans sergiledikleri ve dil kullanımlarında sesbirimsel hatalar yaptıkları ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca, bu çocukların sözel dil performansları ile sesbilgisel düzeyleri arasında ters bir orantı olduğu belirlenmiştir. Buna göre, çocukların sözel dil performansı arttıkça hata sayıları azalmaktadır.

Servi (2022) OSB tanılı 15 çocuğun alıcı ve ifade edici dil becerilerini akranlarıyla karşılaştırdıkları çalışmasında TEDİL testini kullanmış ve çalışmanın sonucunda bu çocukların dil becerilerinde akranlarına kıyasla daha düşük bir performans sergilediği ve otizm derecesinin artmasının alıcı ve ifade edici dil performanslarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç

Türkiye’de özellikle OSB tanısı olan çocukların dil becerilerine yönelik akademik çalışmalar hakkında genel bir değerlendirme yapılmasına olanak sağlayan bu çalışmada, Google Akademik arama moturu aracılığıyla taranarak bulunan akademik çalışmalar betimlenmiştir. Çalışmada, 2000’lerden itibaren OSB’nin sıklığının artmasıyla birlikte OSB’nin nedeni, tedavisi gibi konular üzerinde yapılan çalışmaların sayısında da artış olduğu ve bu çalışmaların yıllara, işlevlere, becerilere ve alanlara göre sınıflandırmanın gerekliliği ortaya çıkmıştır. Elde edilen bulgular incelendiğinde bu alandaki akademik çalışma sayısının özellikle 2018 ve 2019 yıllarında artış gösterdiği görülmüştür. OSB tanılı çocukların genel değerlendirmelerinin yapıldığı çalışma sayısının oldukça fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Akademik çalışmalarda büyük çoğunlukla deneysel çalışmalar yapıldığı ve çeşitli testler uygulanarak katılımcıların mevcut durumlarının analiz edildiği görülmüştür. Testlerde temel alınan işlevlere bakıldığında sosyal becerilere yönelik işlevlerin ağırlıkta olduğu, alıcı ve ifade edici dil becerilerinin ise çoğunlukla mevcut testlerin alt testleri çerçevesinde değerlendirildiği, doğrudan bu becerilerdeki performans değerlendirmelerinin sınırlı olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu bağlamda, farklı veritabanlarında, genişletilmiş yıl aralıkları temel alınarak yeni anahtar sözcükler kullanılarak yapılacak taramalarla başka bulguların elde edileceği ve bu sayede daha az inceleme nesnesi olan konularla ilgili olarak OSB tanılı bireylerde yeni çalışmalar yapılmasına olanak tanınacağı düşünülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – E.C.K.; Tasarım – E.C.K., A.Ö.V.; Denetleme – E.C.K., A.Ö.V.; Kaynaklar – E.C.K., A.Ö.V.; Malzemeler – E.C.K.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – E.C.K., A.Ö.V.; Analiz ve/veya Yorum – E.C.K.; Literatür Taraması – E.C.K., A.Ö.V.; Yazıyı Yazan – E.C.K., A.Ö.V.; Eleştirel İnceleme – E.C.K., A.Ö.V.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – E.C.K.; Design – E.C.K., A.Ö.V.; Supervision – E.C.K., A.Ö.V.; Resources – E.C.K., A.Ö.V.; Materials – E.C.K.; Data Collection and/or Processing – E.C.K., A.Ö.V.; Analysis and/or Interpretation – E.C.K.; Literature Search – E.C.K., A.Ö.V.; Writing Manuscript – E.C.K., A.Ö.V.; Critical Review – E.C.K., A.Ö.V.

Declaration of Interests: The authors declare that they have no competing interest.

Funding: The authors declare that this study had received no financial support.

Kaynaklar

- Akin Bülbül, İ., Özdemir, S., & Töret, G. (2020). Otizm spektrum bozukluğu olan ve tipik gelişim gösteren çocukların ve annelerinin jest kullanımının karşılaştırılması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 21(1), 23–48. [\[CrossRef\]](#)
- Akkaya Yılmaz, H. (2017). *Yüksek işlevli otizmlili bireylerin düşünce içeriğini incelemek* [Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi]. Açık Erişim Sistemi.

- Aksan, D. (2017). *Türkçenin gücü*. Bilgi Yayınevi.
- Aksu, İ. (2019). 3;00 – 5;11 yaş diliminde bulunan otizm spektrum bozukluğu tanılı çocukların sözcük dağarcığı gelişimlerinin bir yıl süre ile izlenmesi [Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi]. Açık Erişim Sistemi.
- Alak, G. (2018). *Okul öncesi dönemde sözel olmayan otizm spektrum bozukluğu tanılı çocukların söz öncesi becerilerinin gelişiminde anne yanıtlayıcılığının etkisinin boylamsal incelenmesi* [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. Açık Erişim sistemi.
- Amerikan Psikiyatri Birliği. (2005). *Psikiyatride hastalıkların tanımlanması ve sınıflandırılması el kitabı, eniden gözden geçirilmiş dördüncü baskı, (DSM-IV-TR)* (Köroğlu, E., 4 Baskı). Hekimler Yayın Birliği. (Orjinal yayın tarihi 2000)
- Aslan, S., & Acarlar, F. (2022). Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların sesbilgisel özelliklerinin incelenmesi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 615–626. [CrossRef]
- Barut, H. M. (2019). *Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda alıcı ve ifade edici kelime bilgisinin ve artikülasyon becerilerinin değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi]. Açık Erişim Sistemi.
- Bozkuş-Gengç, G. (2017). *Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklara soru sorarak iletişim başlatmanın kazandırılmasında temel tepki öğretiminin etkileri* [Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi]. Açık Erişim Sistemi.
- Ceylan, M., Laçin, E., & Çetin, E. (2018). Tekrarlı okuma yönteminin otizm spektrum bozukluğu olan öğrencilerin okuma hatalarına ve okuma hızlarına etkisi. *International Journal of New Approaches in Special Education*, 1(1), 22–45.
- Dargut Güler, T. (2019). *Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların bilişsel ve sosyal becerilerinin geliştirilmesinde mobil sosyal öykü haritaları kullanımı* [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Açık Erişim Sistemi.
- Darıca, N., Abidoğlu, Ü., & Gümüşçü, Ş. (2005). Otizm ve otistik çocuklar. Özgür Yayıncılık.
- Demirtaş, Ş., & Aykut, Ç. (2021). Temel tepki öğretiminin otizm spektrum bozukluğu olan çocuklara sözel iletişim becerilerinin kazandırılmasında etkililiği. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(2), 430–449
- Doğru, S. Y., & Çetingöz, D. (2017). Duyu eğitiminin otistik çocukların alıcı dil gelişimine etkileri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(5), 1819–1834.
- Ege, P. (2006). Farklı engel gruplarının iletişim özellikleri ve öğretmenlere öneriler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 7(2), 1–28.
- Erdoğan, F. K. (2019). *Akran etkileşiminin otizm spektrum bozukluğu olan bir bireyin dil ve oyun gelişimine etkisinin incelenmesi* [Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. Açık Erişim sistemi.
- Gündoğdu, M. (2019). *Otizmli bireylere sözcüklerin işitsel eşlemesi becerisinin kazandırılmasının sözel taklit becerisinde söylenen sözcüklerin anlaşılabilirliğine etkisi* [Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. Açık Erişim Sistemi.
- Kahraman, A., & Tekşen, C. (2019). Sözlü tekrar eden okumaların dil öğrenen otizmli çocuklarda etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 61, 223–234.
- Karacan, E. (2000). Bebeklerde ve çocuklarda dil gelişimi. *Klinik Psikiyatri*, 3(4), 263–268.
- Kaya Döşlü, P. (2016). 3-6 yaş grubu otizmli ve normal gelişim gösteren çocukların sözcük dağarcığı düzeylerinin incelenmesi [Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi]. Açık Erişim sistemi.
- Kelley, E. (2011). Language in ASD. In D. A. Fein (Ed.), *Neuropsychology of Autism* (pp. 123–137). Oxford Press.
- Küçük Doğanroğlu, T. (2019). *Semantik bilgi ve sözel çalışma belleği ilişkisinin gelişimsel yetersizliği olan çocuklarda incelenmesi* [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. Açık Erişim sistemi.
- Kurnaz, E. (2018). *Otizmli bireylere karşılıklı konuşma sırasında kullanılan ortak dikkat davranışlarının öğretiminde ipucunun giderek artırılmasıyla öğretimin etkililiği* [Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi]. Açık Erişim sistemi.
- Lord, C., Elsabbagh, M., Baird, G., & Veenstra-Vanderweele, J. (2018). Autism spectrum disorder. *The Lancet*, 392(10146), 508–520. [CrossRef]
- Oğuz, H. (2015). Aşamalı tümce geliştirme uygulamalarının otizmli çocukların cümle gelişimine etkisi: Vaka çalışması. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 1(1) 666–672.
- Ökcün-Akçamuş, M. Ç. (2018). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda taklit, oyun, jestler ile sözcük dağarcığının ilişkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(3), 673–684. [CrossRef]
- Ökcün-Akçamuş, M. Ç., Acarlar, F., & Alak, G. (2018). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda taklit türlerinin oyun karmaşıklığı ve sözcük dağarcığı ile ilişkileri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 19(4), 747–775.
- Oyman Özorak, Ö. (2019). Otizmli çocuklardaki konuşma problemlerine çocuk şarkılarının etkilerinin öğretmenlerin görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 91–108.
- Pekel, E., Çavuş, H., & Bektaş, F. L. Ö. (2019). Otizm spektrum bozukluğu olan okul öncesi öğrencilerine iletişim becerilerinin öğretiminde video ile model olma yönteminin etkililiği. In *Engelsiz Bilişim 2019* (ss. 52–58). Manisa Üniversitesi Yayınları.
- Şengül, Y. (2018). *Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların nesnel oyun ve taklit becerilerinin alıcı ve ifade edici dil sözcük dağarcığı ile ilişkisi* [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. Açık Erişim sistemi.
- Servi, C. (2018). *Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların biçim-sözdizimsel dil özelliklerinin incelenmesi* [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. Açık Erişim Sistemi.
- Servi, C. (2022). Türkçe konuşan otizmli çocukların dil özellikleri. *International Journal of Eurasian Education and Culture*, 7(19), 2133–2166.
- Servi, C., & Acarlar, F. (2021). Türkçe konuşan otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda biçimbirimbilgisi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 918–952. [CrossRef]
- Sütçü, T. S., Aydın, A., Irmak, Y. T., Mortan, O., Sevi, E. S., Özmen, L. Z., & Şengün, E. (2008). Otizmde dil ve iletişim özelliklerinin incelenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 15(3), 139–148.
- Tager-Flusberg, H., Paul, R., & Lord, C. (2005). Language and communication in autism. In F. R. Volkmar, R. Paul, A. Klin, & D. Cohen (Eds.), *Handbook of autism and pervasive developmental disorders: Diagnosis, development, neurobiology, and behavior* (ss. 335–364). John Wiley & Sons, Inc.
- Taylan, S. B. (2020). *Otizm spektrum bozukluğu olan ve tipik gelişen çocuklarda modeli taklit etme ve modelin niyetini anlama düzeylerinin karşılaştırılması* [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. Açık Erişim Sistemi.
- Topbaş, S. (2017). *Dil ve kavram gelişimi*. Kök Yayıncılık.
- Wing, L., & Potter, D. (2002). The epidemiology of autistic spectrum disorders: Is the prevalence rising? *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 8(3), 151–161. [CrossRef]
- Yıldırım, T. (2019). *Sınıfıçi temel tepki öğretiminin otizm spektrum bozukluğu olan çocukların ifade edici dil becerileri üzerindeki etkisi* [Yüksek Lisans Tezi, Biruni Üniversitesi]. Açık Erişim sistemi.

Türkçe-Bulgarca Bireylerin Düzenek Karışırımı

Code Mixing in Turkish-Bulgarian Bilingual Individuals

İsmail Orkun ATASOY^{ID}
Gülsüm Songül ERCAN^{ID}

Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Genel Dilbilim Anabilim
Dalı, İzmir, Türkiye

Öz

Farklı dilleri ya da değişkeleri konuşan topluluklar etkileşime geçtiğinde birtakım dilsel sonuçlar meydana gelmektedir ve bu sonuçlar ile onların altlarında yatan süreçlere gönderimde bulunan terim "dillerarası etkileşim"dir. İkidilli etkileşim bağlamlarında ortaya çıkan birçok dil olgusu bulunmaktadır. Düzenek değiştirimi söz konusu dil olgularından biridir. Düzenek kaydırımı ve düzenek karışırımı olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Çalışmamızın konusu olan düzenek karışırımı sözce ya da tümce sınırları içinde (genellikle de tümcecik ve öbek kapsamında) meydana gelen bir düzenek değiştirimidir ve belli iletişim hedefleri doğrultusunda yapılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkçe-Bulgarca ikidilli Kuzeydoğu Bulgaristan Türklerinin gündelik konuşmalarında gözlenen düzenek karışırımının hangi iletişimsel işlevler doğrultusunda, diğer bir ifadeyle ne amaçla, ve ne sıklıkta yapıldığının belirlenmesi ve böylelikle söz konusu grubun en çok hangi işlev doğrultusunda düzenek karışırımı yoluna gittiğinin ortaya konmasıdır. Çalışmanın veri tabanı toplamda 5 saat 11 dakika uzunluğundaki dokuz adet günlük konuşma kaydından derlenen çevriyazılardan oluşmaktadır. Veri tabanının çözümlenmesi sonucunda elde edilen bulgular ikidilli Kuzeydoğu Bulgaristan Türklerinin yedi farklı iletişimsel işlev doğrultusunda düzenek karışırımına başvurduklarını ve karışırımın işlevlere göre dağılımları arasında farklılıklar olduğunu göstermektedir. "Diğer dilde ifade etme kolaylığı" işlevinin diğer tüm işlevlere göre açık ara farkla en sık başvurulan işlev olduğu, ikinci sırada ise "vurgulama / onay" işlevinin yer aldığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Toplumdilbilim, ikidillilik, düzenek değiştirimi, düzenek karışırımı, Bulgarca-Türkçe ikidilli bireyler

ABSTRACT

When communities speaking different languages or varieties interact, certain linguistic outcomes occur, and the term referring to these outcomes and the underlying processes is "language contact." There are various linguistic phenomena that arise in the contexts of bilingual interaction. Code changing is one of the linguistic phenomena that emerges in these contexts. There are two types of it, namely code switching and code mixing. Code mixing, which is the topic of our study, is the code changing that occurs within utterance or sentence boundaries (often within clauses and phrases) and is performed for specific communicative purposes. The aim of this study is to determine for which communicative functions, in other words, for what purpose and how frequently, the code-mixing cases that are observed in the everyday conversations of Northeastern Bulgarian Turks who are Turkish-Bulgarian bilinguals are done and, consequently, to identify the primary function for which this group resorts to code mixing. The database of the study consists of transcriptions compiled from nine daily conversation recordings with a total duration of 5 hours and 11 minutes. The findings obtained from the analysis of the database show that bilingual Northeastern Bulgarian Turks use code mixing for seven different communicative functions and that there are differences in the distribution of the functions of code mixing. It has been observed that "ease of expression in the other language" is by far the most frequently used function followed by the "emphasis/approval" function in the second place.

Keywords: Bilingualism, Bulgarian-Turkish bilingual individuals, code changing, code mixing, sociolinguistics

Geliş Tarihi/Received:27.09.2023

Kabul Tarihi/Accepted:03.11.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 28.12.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

İsmail Orkun ATASOY

E-mail: iorkunatasoy@gmail.com

Atıf: Atasoy, İ. O., & Ercan, G. S. (2023). Türkçe-Bulgarca bireylerin düzenek karışırımı. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 33-43.

Cite this article as: Atasoy, İ. O., & Ercan, G. S. (2023). Code mixing in Turkish-Bulgarian bilingual individuals. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 33-43.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Dillerarası etkileşim, farklı dil toplulukları arasında gerçekleşen etkileşime bağlı olarak ortaya çıkan sonuçlara ve bu sonuçların altında yatan süreçlere gönderimde bulunan bir terimdir (Grant, 2019, s. 1).

Düzenek değiştirimi, yani belli bir iletişim bağlamında iki farklı dil ya da dil değişkesinin birlikte kullanılması, söz konusu süreçlerden biridir.

Düzenek değiştirimi, iki farklı biçimde ortaya çıkmaktadır: Düzenek kaydırımı (İng. code-switching) ve düzenek karıştırımı (İng. code-mixing). Alanyazında genellikle bu iki terim birbirinin yerine geçebilecek biçimde kullanılmaktadır (Brezjanovic-Shogren, 2011, s. 21). Ancak bu terimler, altlarında yatan süreçler açısından birbirinden farklılık göstermektedir.

Bu bağlamda düzenek kaydırımı, bir konuşucunun herhangi bir dilde/lehçede/ağızda konuştuğu sırada başka bir dile/lehçeye/ağıza geçiş yapması biçiminde ifade edilmektedir (Yaman & Ekmekçi, 2018, s. 149). Tümce sınırları boyunca yapılan dil değişimleri bu gruba girmektedir (Ningsih ve ark., 2019, s. 4). Bu çalışmanın araştırma konusunu oluşturan düzenek karıştırımı ise bir sözcenin ya da tümcenin sınırları içinde meydana gelen düzenek değişimidir (Babalola & Taiwo, 2009, s. 3; Brice & Anderson, 1999, s. 17; Gebhardt, 2011, s. 4; Wardhaugh, 2006, s. 101); *ek*, *sözcük*, *öbek* veya *tümcecik* gibi birimlerin *içe yerleştirme* durumlarına gönderimde bulunmaktadır (Brezjanovic-Shogren, 2011, s. 21). Düzenek değiştirimiyle ilgili olarak üzerinde durulan bir konu değişimin işlevi, diğer bir ifadeyle hangi amaçla bu değişimin yapıldığıdır. Bu bağlamda düzenek karıştırımı için de geçerli olan *dil yetersizliği* (Crystal, 1987), *vurgu* (David, 2003), *netleştirme* (Dey & Fung, 2014), *ikna* (Mukti & Muljani, 2016), *alıntı yapma* (Gumperz, 1982) vb. çeşitli pek çok işlevden farklı alanyazın araştırmacıları tarafından söz edilmiştir.

Yukarıda sözü geçen bilgiler göz önünde bulundurularak bu çalışmada (i) ikidilli Bulgaristan Türkleri'nin kendi aralarındaki gündelik etkileşimleri çerçevesinde Türkçe'den Bulgarca'ya doğru ya da Bulgarca'dan Türkçe yönünde olmak üzere gerçekleştirdikleri düzenek karışımlarının hangi iletişimsel işlevlere yönelik olduğunun belirlenmesi; (ii) saptaması yapılan karıştırım örneklerinin işlevlere göre nicel dağılımının, yani işlevlere göre sayısal sıklık değerlerinin, ortaya konması ve bu yolla da hangi karıştırım işlevlerinin kullanım sıklıkları açısından diğer işlevlere kıyasla ön plana çıktığının belirlenmesi ve (iii) karıştırım işlevlerinin sıklık değerleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark olup olmadığının saptanması amaçlanmaktadır.

Kuramsal Çerçeve

Bir Dillerarası Etkileşim Görüngüsü Olarak Düzenek Karıştırımı

Dillerarası etkileşim bağlamında *düzenek değiştirimi* (*düzenek kaydırımı* ya da *düzenek karıştırımı*), *ödüncleme*, *dil aşınması*, *girişim*, *karma dil*, *kırma dil*, *aradil* gibi çeşitli dil olayları ortaya çıkmaktadır. Bu görüngülerin birbirinden hangi yönlerle ayrıldığını *ögelerin büyüklüğü*, *ögelerin dildeki yerleşiklik düzeyi* ya da *ögelerin yerleştiği dilsel çerçevenin ne olduğu* gibi birtakım özellikler dikkate alınarak açıklamak mümkündür. Sözgelimi, iki ayrı dilden kaynağını alan dil ögelerinin büyüklüğü düzenek kaydırımı olgusunda düzenek karıştırımına kıyasla daha büyüktür, ancak hem kaydırım hem de karıştırımda ögelerin dilin parçası olarak yerleşikleşmesi söz konusu değilken ödüncleme ve kırma dil görüngülerinde ögeler yerleşikleşmiştir ve bununla birlikte diğer dil ögelerinin içeri alındığı bir temel dil çerçevesi düzenek karıştırımında ve ödünclemede kendisini gösterirken bu kez de kaydırımda bu özellik bulunmamaktadır. İşte bu bağlamda çalışmamızın konusu olan “düzenek karıştırımı” olgusu düzenek kaydırımı ile yakından ilişkili bir kavram olarak alanyazın çerçevesinde pek çok yerde kaydırım ile birlikte ele alınıp onunla arasındaki ilişki üstünde durulan bir dillerarası etkileşim görüngüsüdür. Bu iki görüngüye ait kavramsal alanların kesişim durumuna ilişkin görüşler çeşitlilik sergilemektedir ve bu nedenle de çalışmada kavramsal karışıklığın önüne geçilmesi amacıyla “düzenek kaydırımı” ve “düzenek karıştırımı” olgularının ortak adı olarak “düzenek değiştirimi” şemsiye terimi benimsenmektedir.

Meyerhoff (2006) düzenek karıştırımının genellikle bir *tümcecik* ya da *öbek* kapsamında meydana gelen değişkeler ya da düzenekler arası değişim durumlarına gönderimde bulunduğunu ifade etmektedir (s. 120). Daha da özellikli olarak ifade etmek gerekirse düzenek karıştırımı *ek*, *sözcük*, *öbek* veya *tümcecik* gibi birimlerin *içe yerleştirme* durumlarına gönderimde bulunan bir terimdir (Brezjanovic-Shogren, 2011, s. 21). Bu bağlamda iki ayrı dilden gelen sözcüklerin ya da öbeklerin bir tümcenin içerisinde gömülü olarak bulunduğu görülmektedir (Brice & Anderson, 1999, s. 17). Ayrıca bu ögeler, içine alındıkları tümcenin temel diline (İng. matrix language) ait yerleştirme kurallarına uygun bir görünüm sergilemektedir (Sridhar & Sridhar, 1980'den akt. Duran, 1994, s. 5).

Düzenek Karıştırımının Kapsamı ve Özellikleri

Alanyazına bakıldığında Wardhaugh (2006, s. 108) konu değişikliği yokken bir sözce kapsamında meydana gelen düzenek değiştirimi durumları için kimileri tarafından “düzenek karıştırma” ya da “tümceiçi düzenek kaydırımı” terimlerinin kullanıldığını belirtmektedir ve nitekim Alejandro Brice ve Raquel Anderson (1999, s. 17) “tümceiçi düzenek kaydırma” adı verilen kavramın “düzenek karıştırma” olarak da bilindiğini ifade etmekle birlikte Paradis, Nicoladis ve Genesee (2000) iki ayrı dilden gelen ögelerin bir sözce içinde karıştırıldığı durumu “tümceiçi düzenek karıştırımı” biçiminde adlandırmış olup “düzenek karıştırımı” yerine çoğunlukla “düzenek kaydırımı” teriminin

kullanıldığı biçimine bir bilgiye yer vermiştir (ss. 245–246). Sonuç itibarıyla “düzenek karıştırımı” ile “tümceiçi düzenek kaydırımı” kavramları arasında bir özdeşleştirmenin yapılageldiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda bu çalışma çerçevesinde kavram karışıklığı olmaması açısından tümceiçi düzenek kaydırımının yerine geçecek biçimde “düzenek karıştırımı” terimi benimsenmiştir. Bununla birlikte “dil değiştirme” kavramını biraz açmak gerekirse bunun sahip olduğu anlam belirli bir konuşma etkinliğinde düzeneklerin (dillerin ya da dil değişkelerinin) *kaydırımı* ve *karıştırımı* biçimindedir, ancak görüldüğü üzere alanyazında söz konusu durum için genelde düzenek kaydırım kavramı kullanılmaktadır (Musk, 2010, s. 185).

Tablo 1.
Veri Tabanının İncelenmesi Sonucunda Saptanan Düzenek Karıştırımı Örneklerinin İşlevlere Göre Sayısal Dağılımı

İşlevler	Sıklık
1 - Diğer dilde ifade etme kolaylığı	1180
2 - Vurgulama / Onay	203
3 - Netleştirme	23
4 - Duyuşsalılık	46
5 - Dayanışma İşlevi	1
6 - İkna	1
7 - Alıntı Yapma	9
TOPLAM	1463

Düzenek karıştırımı bir sözce ya da tümce sınırları içinde kendisini gösteren bir düzenek değiştirimi türüdür (Babalola & Taiwo, 2009, s. 3; Brice & Anderson, 1999, s. 17; Gebhardt, 2011, s. 4; Wardhaugh, 2006, s. 101).

(1)

Todos los Mexicanos *were riled up*.

(Tüm Meksikalılar kızgındı.)

Estaba *training* para palear.

(Kavga için antrenman yapıyordu.)

(Pfaff, 1979'dan akt. Wardhaugh, 2006, s. 108).

Örnek (1)'deki tümceler İngilizce ile İspanyolca arasında yapılmış değişimler olarak düzenek karıştırımı görüngüsüne birer örnektir. Birinci tümcede temel dil İngilizce olup "todos los Mexicanos" biçimindeki İspanyolca öbek İngilizce yapı içine yerleştirilmiştir. İkinci tümcede ise İspanyolca temel dil olup İngilizce "training" sözcüğünün İspanyolca tümce içine alındığı görülmektedir.

(2)

sabah Internetseite-de-ki-ler-i ausdrucken ed-eceğ-im

(sabah internet sitesindekileri yazdıracağım)

(Çetinoğlu & Çöltekin, 2016, s. 122).

Örnek (2)'de Türkçe ile Almanca arasındaki düzenek karıştırımı olgusuna örnek oluşturan bir tümce görülmektedir. Dilbilgisel çerçevenin yapılandırıldığı dil olarak temel dilin Türkçe olduğu bu tümcede Almanca'dan Türkçe yönünde iki ayrı sözcük karıştırım işlemiyle içe alınmıştır.

Düzenek Karıştırımının İşlevleri

Önceden düzenek değiştirimi görüngüsü, yalnızca dilsel hâkimiyeti iki dil üzerinde de sınırlı olan çocukların gerçekleştirdiği eksik bir davranış türü biçiminde yorumlanmıştır (Escamilla & Hopewell, 2007, s. 2). Bugün de genel olarak ilk bakışta düzenek değiştiriminin ikidilli kimselerdeki dil bilgisi "yetersizlikleri"nin bir göstergesi olduğu düşüncesi uslara gelmektedir (Al Heetia & Al Abdely, 2016, s. 12). Bununla birlikte düzenek değiştirimi olgusuna yönelik bu söz konusu anlayışın araştırmalara dayalı olmaktan çok aslında düzgüsel temelli bir anlayış biçimi olduğu görülmektedir (Lin, 1996'dan akt. Alenezi, 2010, s. 5).

Düzenek değiştirimi belirli iletişimsel niyetleri gerçekleştirmek amacıyla kullanılmaktadır (Shin, 2010'dan akt. Al Heetia & Al Abdely, 2016, s. 12). Söz gelimi Azlan ve Narasuman (2013) düzenek değiştiriminin *beceri eksikliği* (İng. lack of facility), *kesit dil eksikliği* (İng. lack of register), *konusucunun ruhsal durumu* (İng. mood of the speaker), *bir noktanın vurgulanması* (İng. to emphasize a point) olmak üzere farklı iletişimsel işlevlerine değinmektedir (ss. 459–461). Dolayısıyla dil yetersizliği herhangi bir değiştirim durumunun gerekçesi olabilecek çok sayıda çeşitli etkenden yalnızca bir tanesidir.

Çeşitli araştırmacılar tarafından saptanan düzenek değiştirimi işlevleri şöyle özetlenebilir:

- Bir dilde ifade etme yetersizliği (Azlan & Narasuman, 2013; Crystal, 1987; Gulzar, 2010)
- O dilde sözcüğün ya da tam bir karşılığın olmaması (Azlan & Narasuman, 2013; Hoffman, 1991; Gulzar, 2010)
- Vurgu (Abdeldjebar & Smaïne, 2021; David, 2003; Hoffman, 1991; Mukti & Muljani, 2016)
- Netleştirme (Dey & Fung, 2014; Gulzar, 2010)
- Duyuşallık (Holmes, 2008; Mukti & Muljani, 2016)
- Duygu, his, tutum bildirme (Azlan & Narasuman, 2013; Crystal, 1987; Eldin, 2014)
- Dayanışma, grup kimliği belirtme (Abu-Melhim, 2012; Azlan & Narasuman, 2013; Crystal, 1987; Eldin, 2014; Hoffman, 1991; Holmes, 2008; Hughes ve ark., 2006; Gulzar, 2010; Mukti & Muljani, 2016)
- İkna (Abdeldjebar & Smaïne, 2021; Eldin, 2014; Mukti & Muljani, 2016)
- Alıntı (David, 2003; Grosjean, 1982; Gumperz, 1982; Hoffman, 1991; Kim, 2006)
- Belli bir kişiye hitap etmek (Grosjean, 1982; Gumperz, 1982; Hoffman, 1991; Kim, 2006)
- Ünlem belirtmek (Hoffman, 1991; Gumperz, 1982)
- Dikkat çekme (Azlan & Narasuman, 2013)
- Konu (Eldin, 2014; Hoffman, 1991; Holmes, 2008; Gulzar, 2010; Mukti & Muljani, 2016)
- Rica ya da buyruğu güçlendirmek ya da zayıflatmak (Hoffman, 1991)
- Konuşucunun morali (Azlan & Narasuman, 2013)

Çalışmamız bağlamında Türkçe-Bulgarca ikidilli bireylerin düzenek karıştırımını hangi iletişimsel hedefleri gerçekleştirmek amacıyla kullandıkları ortaya konmaktadır.

Bulgaristan Türkleri'nin Toplumdilbilimsel Durumu

Bulgaristan Türkleri, günümüz Bulgaristan Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan ve o bölgenin sakinleri olarak geçmişleri yüzlerce yıl öncesine giden budunsal ve yerel bir Türk azınlığıdır. Bulgaristan'da yapılan 2011 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre 5,604,300 kişilik toplam ülke nüfusu içinde Türk nüfusu 585,024 olup bunlar içinden 564,858 kişinin de anadili Türkçedir (Constantin, 2014, s. 9). Buradan anlaşılacağı üzere Türkçe, Bulgaristan Türkleri'nin tamamına yakınının anadili durumundadır (Speed, 2017, s. 102). Dilbilgisel yapı ve sözlük terkibi özellikleri dolayısıyla Bulgaristan Türkçesi Türkiye Türkçesi'nin kollarından biri olup lehçe özellikleri sergileyen bir değişkendir (Yalımov, 2015, s. 102). Bununla birlikte özü itibarıyla Bulgaristan Türkçesi'nin İstanbul lehçesine yakın olduğu görülmektedir (Yalımov, 2016, s. 137).

Bulgaristan'daki Türkler Güneydoğu Bulgaristan ve Kuzeydoğu Bulgaristan olmak üzere iki ayrı bölgedeki vilayetlerde yoğun olarak bulunmaktadır (Ekinci, 2018, s. 42). Bununla koşt olarak da Bulgaristan Türkçesinin başlıca iki lehçesinden söz etmek mümkün olup bunlar Kırcalı ve Deliorman lehçeleridir (Yalimov, 2016, s. 139). Bu bağlamda Kuzeydoğu Bulgaristan bölgesinin uzun süreli yerlileri olan Türk topluluğunun konuştuğu dil Bulgarcanın etkisinde kalmış bir Balkan Türk lehçesidir (Lazarova & Rainov, 2011, s. 98). Bu araştırmanın yapıldığı yer Kuzeydoğu Bulgaristan bölgesinde bulunan Krepça köyüdür. 1458 kişilik bir nüfusa sahip olan köyün nüfusunun tamamı Türk olup köyde hiçbir Bulgar yaşamamaktadır ve Türkçe köydeki herkesin anadili konumundadır.

Bulgaristan Anayasası'na göre Bulgaristan Türkleri resmen bir "azınlık" statüsünde değildir ve onlar için anayasa çerçevesinde geçerli olan tanım "anadili Bulgarca olmayan yurttaşlar" (madde 36/2) biçimindedir (Ekinci, 2018, s. 42). Anayasanın aynı maddesi uyarınca anadili Bulgarca olmayan yurttaşlar için Bulgarca eğitim zorunlu olmakla birlikte bu yurttaşlar anadillerini öğrenme ve kullanma hakkına da sahiptirler (Özlem, 2019, s. 317). Ancak bir hayli büyük bir şevk ve istekle başladığı görülen anadili öğrenimi yıllar yılı gerilemiş ve öğrencilerin sayısı günümüze doğru gittikçe azalmıştır (Yalimov, 2016, s. 143). Ayrıca bugün Bulgaristan Türkleri uydu antenler aracılığıyla izledikleri Türk televizyon dizileri ve magazin programları üzerinden Türkçe'yi öğrenmek durumunda kalmışlardır (Özlem, 2019, s. 318). Sözü geçen gelişmelerin bir sonucu olarak da günümüzde Bulgaristan'daki Türkler kendi aralarındaki konuşmalarda çok fazla Bulgarca sözcüğe yer vermekte ve Türkçe karşılığın tam olarak bilinmediği durumlarda doğrudan Bulgarca sözcükleri kullanmaktadırlar (Özlem, 2019, s. 318).

Yöntem

Çalışmanın veri tabanı, her biri Bulgarca ve Türkçe dillerinde yetkin ikidilli Bulgaristan Türkü olan bireyler arasında gerçekleşmiş dokuz adet günlük konuşmanın ses kayıtları üzerinden derlenen çevriyazılardan oluşmaktadır. Çalışmanın verisi yüksek lisans tezi kapsamında 2019 yılında toplanmıştır. Toplumdilbilimde araştırma ve yayın etiğine uygun olarak, her katılımcıdan ses kaydı materyalinin kullanımı ve yayını konusunda kayda başlanmadan önce onam alınmıştır. Katılımcılar herhangi bir resmi kurum ve çalışanları olmadığı için ilgili dönemin etik kurul başvuru koşulları çerçevesinde katılımcı izni dışında bir izin başvurusunda bulunulmamıştır. Ses kayıtlarının yapıldığı yer Bulgaristan'ın Eski Cuma ilinde bulunan Hacıyürük ilçesine bağlı Krepça köyüdür. Kayıtların uzunlukları değişkenlik göstermekle birlikte toplam kayıt uzunluğu 5 saat 11 dakikadır. Konuşucular birbiriyle arkadaş ya da akrabadır ve aralarında ast-üst ilişkisi bulunmamaktadır. Konuşucuların yaşları 30–45 ya da 50–75 aralıklarında olmakla birlikte konuşucu bireyler eğitim düzeyleri bakımından birbirine denk olup hemen hepsi en az lise ya da yüksek öğrenim mezunlardır. Eğitim düzeyleri göz önünde bulundurulduğunda konuşucuların hepsi 30–75 yaş grubu olmak üzere tek bir homojen grup olarak ele alınmıştır ve dolayısıyla da bu çalışmada düzenek karıştırımı bağlamındaki yaşla bağlantılı örüntülere bakılmamıştır.

Ses kayıtları bilgisayar ortamında yazıya geçirilmiş ve böylece kayıtların çevriyazıları elde edilmiştir. Çevriyazılar derlenirken konuşmaların diğer konuşucular tarafından kesildiği yerler ve konuşma sırasında uzatılarak söylenen yerler belirtilmiş olmakla birlikte ses tonu, vurgu, ezgi, konuşma hızı ve konuşma molalarının uzunlukları gibi diğer özellikler araştırma kapsamı dışında olduğu için gösterilmemiştir. Konuşucuların gerçek adları ve konuşmalarda bahsi geçen bireylerin gerçek adları gizli tutulmuş, bu bağlamda konuşma sırasının kimin olduğu belirtilirken ve konuşma sırasında bireylerin adlarının geçtiği yerler yazılırken gerçek adlar yerinde A, B, C gibi harflerle bireylerin kodlaması yapılmıştır. Konuşmalarda Bulgarca söylenen tüm bölümler çevriyazılarda Kiril harfleri kullanılarak ve eğik olarak yazılmıştır. Bununla birlikte Bulgarca ifadelerin yer aldığı tüm konuşma sıralarının altına araç içinde olacak biçimde ve Bulgarca bölümlerin çevirisi yapılmış olarak söylenenler yeniden yazılmış, çevrilmiş bölümler eğik yazımla belirtilmiştir. Çevriyazılar dikkatli bir biçimde çözümlemelerle günlük konuşmalar sırasında gerçekleştirilmiş olan düzenek karıştırımlarının saptaması yapılmıştır.

Düzenek karıştırımı örneklerinin her biri tek tek irdelenmiş ve hangi örneğin hangi işlevi gerçekleştirdiği araştırmacılar tarafından ayrı ayrı incelenerek saptanmış, bulgular karşılaştırılmış ve görüş birliği ile işlevler belirlenmiştir. Karıştırımların işlevleri belirlendikten sonra her bir işlev ulamına düşen karıştırım örneği sayısı saptanmıştır. İşlevlerden hangisinin daha çok kullanıldığının istatistiksel olarak belirlenmesi amacıyla ki-kare testi kullanılmıştır. 2×2 'lik kontenjans tablosunda beklenen değer sorunu olması durumunda Fisher'in kesin Ki-kare testi ile analizler yapılmıştır. Veriler frekans ve yüzde olarak verilmiş olup istatistiksel çözümlemeler SPSS versiyon 21.0 (IBM Corp.; Armonk, NY, ABD) paket programı ile yapılmıştır. İstatistiksel anlamlılık düzeyi olarak $\alpha = ,05$ kabul edilmiştir.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma yalnızca Kuzeydoğu Bulgaristan'daki Eski Cuma ilinde bulunan Krepça köyü ile sınırlıdır, dolayısıyla bulgularımız bu köyde yaşayan insanların düzenek karıştırımı ile ilişkilidir.

Bulgular ve Tartışma

Veri tabanı üzerinde yapılan çözümlemeler sonucunda düzenek karıştırımı görüngüsüne örnek oluşturan dil değişimlerinin toplamda 1463 adet olduğu görülmüştür. Söz konusu karıştırım örneklerinin her biri, içinde bulundukları söylem bağlamı ve çalışmanın "Düzenek Karıştırımının İşlevleri" bölümünde değinilen değişim işlevleri de göz önünde bulundurularak dikkatli bir biçimde irdelenmiş ve böylelikle de veri tabanında yer alan düzenek karıştırımı örneklerin her birinin nasıl bir işleve yönelik olarak meydana getirildiği belirlenmiştir. Çalışma kapsamında saptanmış olan işlev türlerinin bir bölümünün alanyazındaki belli başlı işlev türleriyle birebir örtüştüğü gözlemlenmiş olmakla birlikte bu çalışmadaki veriler doğrultusunda bu çalışmaya özgü olacak biçimde saptaması yapılmış işlev ulamlarının da bulunduğu yapılan çözümleme ve incelemeler sonucunda ortaya konmuştur.

Veri tabanında saptanan düzenek karıştırımı örneklerinin şu işlevlere yönelik olarak gerçekleştirildiği görülmüştür: *Diğer dilde ifade etme kolaylığı, vurgulama / onay, netleştirme, duyuşsalılık, dayanışma, ikna ve alıntı yapma*.

Tablo 1 üzerindeki dağılım incelendiğinde kimi işlevlere yönelik olarak yapılan karıştırımların oldukça çok sayıda olduğu, ancak kimi işlevlerde görece çok daha az sayıda karıştırımın gerçekleştirildiği ve hatta dayanışma ve ikna işlevleri için yalnızca birer karıştırım

örneğinin ortaya konduğu görülmektedir. Diğer dilde ifade etme kolaylığı işlevine yönelik yapılan düzenek karışımlarının sayısı ile diğer işlevler bağlamında yapılan karışımların sayıları arasında ciddi bir fark bulunmaktadır. Diğer dilde ifade etme kolaylığı ve vurgulama / onay işlevleri kapsamında yapılan düzenek karışımları toplamda çoğunluğu oluşturmakla birlikte geri kalan işlevler kapsamında yapılan karışımların oldukça az sayıda olduğu görülmektedir.

Diğer Dilde İfade Etme Kolaylığı İşlevi

Veri tabanının incelenmesi sonucunda saptanan düzenek karışımlarından kimilerinin ikidilli bireyin kendini diğer dilde ifade etmesinin bir biçimde avantajlı olacağını düşündüğü durumlarda gerçekleştirilmiş olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın 1.4. bölümünde söz edilen “bir dilde ifade etme yetersizliği” ve “o dilde sözcüğün ya da tam karşılığın olmaması” adlı iki farklı değiştirim etmeni bu düzenek karışımlarına neden teşkil etmektedir ve aralarındaki yakınlık/benzerlik dolayısıyla bunlar bu çalışmada “*diğer dilde ifade etme kolaylığı*” işlevi altında değerlendirilmiştir. Bununla birlikte diğer dildeki ögenin sesletiminin daha kolay olması etmeni de bu işlevin çatısı altında birleştirilmiştir.

Kimi örneklerde konuşucu, bir dildeki kimi kavram ve terimleri bilmediğinden ya da o an anımsayamadığından dolayı, yani bir başka deyişle yetersizliği dolayısıyla, konuşma akışını korumak adına ilgili kavramın karşılığını anımsadığı diğer dile başvurarak karıştırım yapmıştır. Bu durum alanyazında farklı araştırmacılar tarafından *beceri eksikliği* (Azlan & Narasuman, 2013), *dilsel yeterlik* (Gulzar, 2010) vs. adları altında değinilen değiştirim etmeninin kapsamında yer almaktadır.

(3)

C: Müteahhit gibi.

M: [Ea mütaait değil da, крані da aydoorum.

(Ee müteahhit değil de, *vinç*i de kullanıyorum)

C: Ha?

M: Kocaman кранлар var a böyle.

(Kocaman *vinç*ler var ya böyle)

C: Hah.

Örnek (3)'te ikidilli konuşucular M kişinin yurt dışında ne tür bir iş yaptığı ile ilgili konuşmaktadır. M kişisi aldığı ilk ve ikinci konuşma sıralarında Türkçe sözcük bilgisi yetersizliği nedeniyle düzenek karıştırımı yaparak “vinç” kavramını Bulgarca ifade etmektedir.

Bir dildeki sözcük ya da öbeğin diğer dildeki karşılığına bakarak daha net bir gönderimde bulunması veya daha ayırt edilebilir olması ya da bir dildeki belli bir sözcüğün, öbeğin veya deyişin diğer dilde doğrudan bir karşılığının bulunmaması durumlarına bağlı olarak konuşucuların ortaya koyduğu karıştırım örnekleri de bulunmaktadır. Bu durum alanyazında farklı araştırmacılar tarafından *sözcük açığını kapatmak ya da bire bir çevirinin yapılamadığı durumları telafi etmek* (Hoffman, 1991), *kesit eksikliği* (Azlan & Narasuman, 2013), *ifade kolaylığı* (Gulzar, 2010) vs. adları altında değinilen değiştirim etmeninin kapsamında yer almaktadır.

(4)

H: [Hii. Başka, T nerde bizim шампионката?

(Hii. Başka, T nerede bizim *şampiyon*)

G: Шампионка denize gittilee. Geldi ya o, turlaadan döndü.

(*Şampiyon* denize gitti. Geldi ya o, turlardan döndü)

H: Turlardan döndü.

Örnek (4)'te konuşucular satranç alanında şampiyon olmuş bir kız hakkında konuşmaktadır. H kişisi her iki dilde de iyi derecede yetkin olmakla birlikte aldığı birinci konuşma sırasında “şampiyon” kavramını düzenek karıştırımı yoluyla Türkçe kurulu tümcesinde Bulgarca olarak ifade etmeyi yeğlemektedir. Nitekim Bulgarca “шампионката” sözcüğü “şampiyon” anlamına gelmekle birlikte almış olduğu eklerle hem şampiyonun bir kadın olduğunu hem de bilinen belli bir şampiyondan söz edildiğini ifade etmektedir ve dolayısıyla da kastedilen kişiye daha net bir gönderimde bulunmaktadır.

Örneklerden kimilerinde ikidilli konuşucu, belli bir kavramın diğer dildeki karşılığı daha kolay bir sesletime sahip olduğu için söz konusu kavramı kullanacağı durumda diğer dile karıştırım yapmıştır.

(5)

C: Шумен'e kadar geldi orda, Търговище'ye bi türlü...

(*Şumnu*'ya kadar geldi orada, *Eskicuma*'ya bi türlü...)

I: [Yavaş geloo niye iştee...Çok oo...Tarlalaa

insanlaadan alınoo, biloosun a talalaa. Beş лев yapaasa o beş yüz лев istoo...

(Yavaş geliyor çünkü işte Çok oo Tarlalar insanlardan alınıyor, biliyorsun ya talalar. Beş /eva yaparsa o beş yüz /eva istiyor...)

Örnek (5)'te ikidilli konuşucular Bulgaristan'da inşaatı devam eden bir otoban hakkında konuşmaktadır. I kişisi her iki dilde de yetkin bir konuşucu olmakla birlikte aldığı konuşma sırasında /eva kavramını düzenek karıştırımı yoluyla Bulgarca olarak söylemeyi yeğlemektedir. Bunun nedeni günlük konuşmalarda sıkça kullanılan Bulgarca “лев” sözcüğünün Türkçe “leva” sözcüğüne göre daha yalın bir sesletime sahip olmasıdır.

Vurgulama/Onay İşlevi

Veri tabanında saptanan kimi düzenek karışımlarının karşı tarafın dikkatini söylenene yoğunlaştırmak, karşı tarafın söylediği içerikle ilgili bir biçimde onay bildirmek ve karşı taraftan kendi söylediği şeyle ilgili bir geri bildirim alma isteğini bildirmek amacı

doğrultusunda gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir. Söz konusu karışımlar bu çalışmada “*vurgulama/onay*” işlevi adıyla tek bir çatı altında değerlendirilmiştir.

Kimi örneklerde vurgulama amacı doğrultusunda ikidilli konuşucu, karıştırım yapmak yoluyla söyleyeceği yeri diğer dilde ifade etmiş ve bu sayede de konuşma durumunda bulunduğu diğer ikidilli bireyin dikkatini söylediği bölüğe yoğunlaştırmaya çalışmıştır. Bu durum alanyazında farklı araştırmacılar tarafından *bir şey üzerine vurgu yapmak* (Hoffman, 1991), *vurgu* (Mukti & Muljani, 2016), *bir düşünüyü vurgulamak* (Abdeldjebar ve Smaine, 2021), *değinilen bir noktayı vurgulamak* (David, 2003) vs. adları altında değinilen değiştirim etmenin kapsamında yer almaktadır.

(6)

B: Böyle böyle yatar... Herkesin de fa- farklı, mimikleri.

K: [Tabii, erkezin şeyi farklı, ıhı, ıhı. Гневна бръчка

получава са. Özellikle нали изглеждаш по...

(Tabii, herkesin şeyi farklı, ıhı, ıhı. *Öfkelenince çıkan kırışıklık meydana geliyor. Özellikle hani görünüyorsun daha...*)

B: Даа.

(Evet)

Örnek (6)'da ikidilli konuşucular insanların cildinde meydana gelen kırışıklıklar hakkında konuşmaktadır. K kişisi aldığı konuşma sırasında düzenek karıştırımı yoluyla Bulgarca ifade içinde Türkçe “özellikle” ögesini kullanmaktadır. Yapılan bu karıştırımın amacı Türkçeden alınan söz konusu ögenin ardından söylenenlerin vurgulanmasıdır.

Kimi örneklerde ise konuşucu, konuşma sürecinde bulunduğu ikidilli diğer bireyi anladığını bildirmek, onunla aynı fikirde olduğunu bildirmek, onu dinlediğini sezdirmek vb. onay amaçları doğrultusunda karıştırım yapmıştır.

(7)

G: Ninesi Холандия'da.

(Annesi Hollanda'da)

H: Нii Холандия'da.

(Hii Hollanda'da)

Örnek (7)'de konuşucular tanıdıkları bir kimsenin köyde olup olmaması ve annesinin nerede olduğu ile ilgili konuşmaktadır. H kişisi, aldığı konuşma sırasında G'nin verdiği bilgiyi anladığını bildirmek adına G'nin kullandığı Bulgarca sözcüğün aynısını düzenek karıştırımı ile kendi tümcesinde onaylama mahiyetinde kullanmaktadır.

Konuşucu bireyin söylediklerine ilişkin diğer ikidilli bireyden bir dönüt alma isteğini bildirdiği karıştırım örnekleri de bulunmaktadır.

(8)

C: Ама нашия район diyosun, eee петдесет хиляди лева най-хубавата къща ще взема, değil mi?

(Ama *bizim bölgemiz* diyosun, eee *elli bin levaya en iyi evi alacağım*, değil mi?)

M: Ya, ya, ööyle.

Örnek (8)'de konuşucular C kişinin Bulgaristan'da nereden ev almasının uygun olacağı ile ilgili konuşmaktadır. C kişisi aldığı konuşma sırasında Bulgarca bir ifadenin içinde verdiği bilgiyi diğer konuşucuya teyit ettirmek adına düzenek karıştırımı yaparak Türkçe “değil mi?” sorusunu ifadesine dâhil etmektedir.

Netleştirme İşlevi

Veri tabanı üzerinde yapılan incelemeler sonucunda saptaması yapılan düzenek karışımlarının bir bölümünün bir konuya ya da üzerinde durulan belli bir noktaya açıklık getirmek, açıklık getirme talebinde bulunmak ya da söylenen bir şeyi diğer dilde yineleyerek netleştirmek üzere yapıldığı görülmüştür. Bu gibi karışımların hepsi bu çalışmada “*netleştirme*” işlevi adı altında irdelenmiştir ve bu bağlamda veri tabanında farklı türden karıştırım örneklerinin olduğu görülmüştür.

Örneklerin kimilerinde bir dilde ortaya konan bir ifadenin daha sonra netleştirme maksadıyla diğer dile düzenek karıştırımı yapılarak açıklanmış ya da ayrıntılandırılmış olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum alanyazında farklı araştırmacılar tarafından *netleştirme* (Dey & Fung, 2014; Gulzar, 2010) adı altında değinilen değiştirim etmenin kapsamında yer almaktadır.

(9)

A: Ha bu arada E akşam yine saat до полунощу, hatırlamıyorum saat kaç olduğunu, ekşi ekmek mayası nasıl yapılır onu buldum.

(Ha bu arada E akşam yine saat gece yarısına doğru, hatırlamıyorum saat kaç olduğunu, ekşi ekmek mayası nasıl yapılır onu buldum)

E: Nasıl yapıyomuş?

A: Çok basit, ама дълго продължава. Kavanozun içine bir bardak un, пулвинка su. Bekletiyosun bir gün duruyo orda, sonra ikinci gün aynı saatte aynı şekilde böyle bulamaç gibi böyle yapıyorsun кату кал нещо така, o kıvamı alcak yani. Sonra da yedinci günün sonuna kadar bekletiyosun. Ha kontrol edebilmek için въф чаша със водичка böyle bir kaşık atıyorsun üstüne, eğer dibe çökmezse maya hazır demek. Onu deniyecem bugün başlattım.

(Çok basit ama *uzun sürüyor*. Kavanozun içine bir bardak un, *yarım* su. Bekletiyorsun bir gün duruyor orada, sonra ikinci gün aynı saatte aynı şekilde böyle bulamaç gibi böyle yapıyorsun *çamur gibi bir şey böyle*, o kıvamı alcak yani. Sonra da yedinci günün sonuna kadar bekletiyorsun. Ha kontrol edebilmek için *bir bardağa biraz su* böyle bir kaşık atıyorsun üstüne, eğer dibe çökmezse maya hazır demek. Onu deneyeceğim bugün başlattım)

Örnek (9)'da konuşucular A kişinin bulduğu ekşi ekmek mayası tarifi üzerine konuşmaktadır. A kişisi aldığı ikinci konuşma sırasında düzenek karışırımı yoluyla "кату кал нещо така" ifadesini Türkçe yapısal çerçeveye kurulu olan tümcesine dâhil etmektedir. Karışırımın amacı "böyle bulamaç gibi böyle yapıyosun" ifadesine netlik kazandırmaktır.

Kimi örneklerde ise konuşma sürecinde sözü geçen bir konu ile ilgili olarak konuşuculardan birinin düzenek karışırımı yapmak yoluyla diğer ikidilli bireye bir netleştirme talebinde bulunduğu gözlemlenmiştir.

(10)

E: Hiii. Şey için narçaksın, за сладко?

(Hiii. Şey için ne yapacaksın, *tatlı için?*)

A: Хаа за сладко, onu da düşündüm. Bir tarif buldum E Bulgaristan sitelerinden, със кисело мляко, içinde sadece dört yumurta, biraz кисело мляко biraz захър, bir de ne vardı nişasta vardı. Bak şimdi püf noktası yumurtalarda. Sarıları ile beyazlarını отделна karıştırıyosun, sonra karıştırdıktan sonra da böyle alttan üste doğru karıştırma var ya.

(Хаа *tatlı için*, onu da düşündüm. Bir tarif buldum E Bulgaristan sitelerinden, *yoğurtlu*, içinde sadece dört yumurta, biraz *yoğurt* biraz *şeker*, bir de ne vardı nişasta vardı. Bak şimdi püf noktası yumurtalarda. Sarıları ile beyazlarını ayrı karıştırıyorsun, sonra karıştırdıktan sonra da böyle alttan üste doğru karıştırma var ya)

Örnek (10)'da konuşucular topluca yiyecekleri bir yemeğin hazırlıkları ve yemeklerin tarifleri üzerine konuşmaktadır. E kişisi aldığı konuşma sırasında düzenek karışırımı yoluyla Bulgarca "за сладко" (*tatlı için*) ifadesini soru sorar bir biçimde ifadesine katmaktadır. Bu karışırımın amacı, söz konusu planlanan yemekte tatlı olarak ne yapılacağı ile ilgili bilgi verilmesinin, dolayısıyla da tatlı konusunun netleştirilmesinin talebidir.

Örneklerden kimilerinde ikidilli bireyin dile getirdiği bir ifadesinin tamamını ya da bir bölümünü ifadenin hemen ardından diğer dile karışırım yaparak yeniden söylediği görülmüştür. Bu durum alanyazında farklı araştırmacılar tarafından *yineleme* (Gumperz, 1982), *netleştirme amacıyla yinelemede bulunmak* (Hoffman, 1991) vb. adlar altında değinilen değıştirim etmeninin kapsamında yer almaktadır.

(11)

H: Maşallah. İyimiş ya yemekleri.

G: [Aha.

H: Би de следобедно demiştin.

(Bir de *öğleden sonra kahvaltısı* demiştin)

G: Следобедно... Днеска например имам курабийка аыранла. Следобед, чeтри часа, dörtte.

(*Öğleden sonra kahvaltısı... Bugün örneğin kurabiyem var, аыранла. Öğleden sonra, saat dörtte, dörtte*)

Örnek (11)'de ikidilli konuşucular G konuşucusunun çalıştığı anaokulunda yapılan yemekler hakkında konuşmaktadır. G kişisi aldığı ikinci konuşma sırasında düzenek karışırımı yaparak Türkçe "dörtte" ifadesini Bulgarca kurulu ifadelerinin ardından "чeтри часа" (*saat dörtte*) ifadesini yineler biçimde konuşmasına dâhil etmektedir.

Duyuşsallık işlevi

Veri tabanında saptaması yapılan düzenek karışırımlarından kimilerinin konuşucunun duygu ve hislerini karşı tarafa bildirme, değıştirim yapma yeterliğini sergileme ve şakalaşma gibi durumlarla koşut olarak gerçekleştirildiği görülmüştür. Bu türden düzenek karışırımları bu çalışmada "duyuşsallık" işlevi altında değерlendirilmiştir ve bu bağlamda veri tabanında çeşitli karışırım örneklerinin olduğu gözlemlenmiştir.

Kimi örneklerde ikidilli konuşucu sitem, teselli, komik bulma, sevgi, yakınlık, kararlılık ve acıma gibi hislerini düzenek karışırımı yaparak bildirmiştir. Bu durum alanyazında farklı araştırmacılar tarafından *duyuşsallık* (Mukti & Muljani, 2016), *duygusal işleve yönelik değıştirim* (Holmes, 2008), *anlambilimsel önem* (Azlan & Narasuman, 2013), *his ve sevgi ifadesi* (Eldin, 2014) vb. adlar altında değinilen değıştirim etmeninin kapsamında yer almaktadır. Duyuşsallık temelinde yapılan söz konusu karışırımlarda ikidilli bireyin aile ile ilgili kavramları (anne, baba, abi vb.) diğer dilde söyleme yoluna gittiği de görülmüştür.

(12)

B: [İççez, suyu da iççez. Ay Nче özlemişim seni. Gelmeyi de düşünmüyosunuz hiç ya.

(İççeeğiz, suyu da iççeeğiz. Ay Nче özlemişim seni. Gelmeyi de düşünmüyorsunuz hiç ya)

N: Düşünööz biz паспортların vadeleri geçmiş. Taa iki 2018'de. Две и осемнайста тaa.

(Düşünüyoruz biz pasaportların vadeleri geçmiş. Daha iki 2018'de. *İki bin on sekiz* daha)

Örnek (12)'de konuşucular konuştıkları bir konudan başka bir konuya geçme aşamasındadır. Bu sırada B konuşucusu aldığı konuşma sırasında düzenek karışırımına başvurarak Bulgarca "-че" küçültme ekini karşısındaki ikidilli konuşucunun adına eklenmiş bir biçimde kullanmaktadır. Buradaki amaç B kişinin N kişisine yönelik bir sevgi hissi bildirimi yapmasıdır.

Örneklerin kimilerinde konuşucu birey, değıştirim yapabilecek düzeyde dil yeterliğinin olduğunu diğer ikidilli bireye göstermek adına düzenek karışırımı yapmıştır.

(13)

E: Ama özlüyo insan be.

A: E yarı ömrün orda geçmiş, tabii ki özlieceksin.

E: Güzel сяломuz vardı.

(Güzel köyümüz vardı)

Örnek (13)'te ikidilli konuşucular ortak geçmişleri ile ilgili anılar üzerine konuşmaktadır. E kişisi aldığı ikinci konuşma sırasında Türkçeye hâkim olmasına ve Bulgarcaya geçmek için açık bir neden bulunmamasına karşın bir karıştırmada bulunmaktadır. Buradaki amaç Bulgarcasının zayıf olmadığını karşı tarafa göstermektir. Bulgarca yetkinliği çevresindeki diğer ikidilliler kadar iyi olmayan E kişisi bu yolla değiştirim yapma yeterliğini ortaya koyma çabası içindedir.

Örneklerin bazılarında ise konuşucu birey mizah amacıyla düzenek karıştırmına başvurmuş ve sözü geçen bir durumla ilintili olarak şakalaşmış, bir şeyle alay etmiş ya da dalga geçmiştir.

(14)

F: [Ben bizim ee U'ye öyle bi kızdım bi kere. Ee dedim sen dedim bana karşı koycan a çapa sapınla giriveedim ona. Yere düşürünce kadar dövdüm onu. Er an söylüyo te şindi "abla" diyo "iyi ki dövmüşün beni" diyo "ben suçluydum" diyor. "Acı sıranda senin üstüne gittim" deyor. "İşte sen de beni dövdün" diyo.

B: [He прощавам diyosun.

(Affetmem diyorsun)

Örnek (14)'te konuşucular F kişinin bir kadınla etmiş olduğu kavga hakkında konuşmaktadır. B kişisi aldığı konuşma sırasında F'nin kavgada takındığı tavra binaen şakalaşma bağlamında Bulgarca "He прощавам" (*affetmem*) ifadesini düzenek karıştırmı yaparak Türkçe temel dille kurulu tümcesinde kullanmaktadır.

Dayanışma İşlevi

Veri tabanının incelenmesi sonucunda saptanan düzenek karıştırmaları arasında ikidilli bireyler tarafından aynı budunsal ve yöresel grubun parçası olmaları nedeniyle kendi aralarında bir dayanışma, bağlılık ve yakınlık ifadesi olarak gerçekleştirilen türden karıştırmalara ait iki örnek gözlemlenmiştir. Bu durum alanyazında farklı araştırmacılar tarafından *dayanışma* (Mukti & Muljani, 2016; Holmes, 2008), *grup kimliğini ortaya koyma* (Hoffman, 1991), *grup kimliği göstermek* (Azlan & Narasuman, 2013), *aidiyet algısı oluşturma* (Gulzar, 2010), *toplumsal bir grupta dayanışma gösterme* (Eldin, 2014) vb. adlar altında değinilen değiştirim etmeninin kapsamında yer almaktadır.

(15)

C: Hah. Братчет nasılsın?

(Hah. Kuzen nasılsın?)

J: İyidir. Gelin bakalım.

Örnek (15)'te konuşucular birbirleriyle yeni karşılaşmış kişiler olarak konuşmanın giriş aşamalarında. C kişisi aldığı konuşma sırasında düzenek karıştırmına başvurarak "kuzen" sözcüğünün Bulgarca karşılığını Türkçe yapısal çerçeveye sahip soru tümcesi içine dâhil etmekte ve J'ye hâl hatır sormaktadır. Bu karıştırmı, aynı yöreden olan ve akraba olan söz konusu konuşucuların arasındaki ortak budunsal ve yöresel kimliğin bir ifadesi olarak karşı tarafa bir dayanışma ve yakınlık bildirimi yapmaktadır.

(16)

B: [Şey... Ваканцияуа gelince mi yapıyo bunları?

(Şey... Tatil gelince mi yapıyor bunları?)

F: Evet, ваканция geldiği zaman yaptı. Taa böyle var devam edicek e te buralarını dökücek şimdi te цемент aldı. Gördünüz a aşağıda цементleri.

(Evet, tatil geldiği zaman yaptı. Daha böyle var devam edecek, e te buralarını dökecek şimdi işte çimento aldı. Gördünüz ya aşağıda çimentoları)

B: [İhı

Örnek (16)'da konuşucular F kişinin ev tadilatı ile ilgili konuşmaktadır. B kişisi sorduğu soru çerçevesinde düzenek karıştırmı yaparak "tatil" kavramı için Bulgarca bir sözcüğe yer vermiş olmakla birlikte F kişisi soruya verdiği yanıtta aynı biçimde Bulgarca "tatil" sözcüğünü Türkçe temel dilli tümce içinde kullanarak düzenek karıştırmına başvurmuştur. F'nin bu yineleyici türden karıştırmı aynı yörenin bireyleri olarak aynı tür dil değişkesinin konuşucuları olmanın bir anlamda ifadesi olup dayanışma işlevine bir örnek oluşturmaktadır.

İkna İşlevi

Veri tabanı üzerinde yapılan incelemeler sonucunda saptaması yapılan düzenek karıştırmaları arasında konuşucu tarafından diğer ikidilli bireyi belli bir konuda inandırmak ve ikna etmek amacıyla gerçekleştirilen türden bir karıştırmı örneği gözlemlenmiştir. Nitekim konuşusunun karıştırmı yoluyla ikna ifadesini vurgulu bir biçimde ortaya koyması mümkündür. Söz konusu durum alanyazında farklı araştırmacılar tarafından *ikna* (Mukti & Muljani, 2016), *muhatabı ikna etme* (Abdeldjebbar & Smaine, 2021), *dinleyiciyi etkileyip ikna etme* (Eldin, 2014) vb. adlar altında değinilen değiştirim etmeninin kapsamında yer almaktadır.

(17)

C: Bak, şu тридесет хиляди евро.

(Bak, şu otuz bin avro)

M: Assıvıj ba!

Örnek (17)'de ikidilli konuşucular C kişinin satın aldığı bir arabanın alış fiyatı hakkında konuşmaktadır. C konuşucusu her iki dilde de sayısal değerleri ifade edecek yetkinlikte olan ve Türkiye'de yaşayan bir ikidilli konuşucu olmasına karşın inandırıcılığının daha fazla olması adına düzenek karıştırmı yaparak Türkçe temel dilli tümce içinde fiyatla ilgili bölümü Bulgarca ifade etmeyi yeğlemektedir.

Alıntı Yapma İşlevi

Veri tabanında saptanan düzenek karışımlarının bir bölümünün yapılan alıntılarının parçası olarak gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir. Konuşucu bir kişinin söylemiş olduğu bir ifadeyi alıntı biçiminde aktarırken özgünlüğü korumak adına ifadedeki diğer dilden olan dil öğelerini o dile karıştırarak dile getirmiştir. Bu durum alanyazında farklı araştırmacılar tarafından *bir kimseden alıntı yapma* (David, 2003; Hoffman, 1991), *alıntılama* (Gumperz, 1982), *bir kimsenin söylemiş olduğu şeyi alıntılama* (Kim, 2006) vb. adlar altında değinilen değişim etmeninin kapsamında yer almaktadır.

(18)

F: “Дърво dedim” dedim. İhı “güveyden ötrü” dedim. “Onuştan gülerək gelmiş o” dedi,
 “odaya” dedi. İhı, İhı.
 (“Odun dedim” dedim. İhı “güveyden ötürü” dedim. “O yüzden gülerək gelmiş o” dedi,
 “odaya” dedi. İhı, İhı.)
 B: Güldürmüşün доценткау.
 (Güldürmüşün doçenti)

Örnek (18)'de konuşucular F kişisi ile bir hemşire arasında gerçekleşmiş olan bir karşılıklı konuşma ile ilgili konuşmaktadır. F kişisi aldığı ilk konuşma sırasında hemşireye “Дърво dedim” (Odun dedim) dediğini alıntı biçiminde aktarmaktadır. Alıntı içindeki ifadede daha önceden başka bir kimseyle konuştuğu sırada birisi için Bulgarca “дърво” (odun) dediğini belirtmekte olan F kişisi, Bulgarca orijinal sözcüğü alıntısında korumak adına alıntının temel dili olan Türkçe içine düzenek karışımı yoluyla Bulgarca “дърво” (odun) sözcüğünü dâhil etmektedir.

Düzenek karışımı verileri için araştırma kapsamında yapılan istatistiksel çözümleme ile elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

Tablo 2'de yer alan “n” değişkeni karıştırım örneği sayısını ifade etmektedir. Gösteren sütunundaki değerler, söz konusu işlevlere yönelik gerçekleştirilmiş kaç adet karıştırımın veri tabanı üzerinde saptandığını ve işlevler temelinde saptanan bu karıştırım sayılarının toplam karıştırım sayısına (1463) göre yüzdelik paylarını göstermektedir. Göstermeyen sütunundaki değerler ise bunun tam tersi olarak belli bir işlev bağlamında gerçekleştirilmemiş olan karıştırım örneği sayısını ve bunun da toplam karıştırım sayısına (1463) göre yüzdelik payını göstermektedir.

- 1'de görülme oranı 2, 3, 4, 5, 6 ve 7'den daha yüksektir ve istatistiksel olarak anlamlıdır.
- 2'de görülme oranı 3, 4, 5, 6 ve 7'den daha yüksektir ve istatistiksel olarak anlamlıdır.
- 3'te görülme oranı 4'ten daha az; 5, 6 ve 7'den daha yüksektir ve istatistiksel olarak anlamlıdır.
- 4'te görülme oranı 5, 6 ve 7'den daha yüksektir ve istatistiksel olarak anlamlıdır.
- 5'te görülme oranı 7'den daha azdır ve istatistiksel olarak anlamlıdır. 5'te görülme oranı 6'ya göre anlamlı farklılık göstermemektedir.
- 6'da görülme oranı 7'den daha azdır ve istatistiksel olarak anlamlıdır.

Veri tabanında saptanan düzenek karışımları açısından diğer dilde ifade etme kolaylığı, vurgulama / onay, netleştirme ve alıntı yapma işlevlerinin kendilerinden daha düşük sıklıktaki tüm işlevlere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği, bununla birlikte bu dört işlev dışındaki işlevlerin en az bir işleve göre anlamlı farklılık göstermediği görülmektedir. Toplam sayısı 1463 olarak saptanan düzenek karışımları içinde en sık başvurulan işlevin 1180 adet karıştırım örneği (% 80,66) ile diğer dilde ifade etme kolaylığı olduğu belirlenmiştir. İkidilli Bulgaristan Türkleri arasında en çok bu işleve yönelik olarak karışımların yapılması, bu bireylerin dillerden birindeki yeterliklerinin diğerindeki kadar iyi olmamasından ve diğer dilden öğeleri temel dil içinde kullanmanın getireceği bir avantajdan yararlanma isteklerinden kaynaklıdır denilebilir. Bu çalışmada, dil değişimlerinin işlevlerle olan ilişkisi ele alınırken düzenek karışımı özelinde hareket edilmiş olmakla birlikte gerçekleştirilen düzenek karışımları bağlamında karıştırım sayısının ne olduğu ve karışımların işlevlere göre sıklık dağılımının nasıl olduğu belirlenmiştir. Söz konusu yaklaşımla bu çalışma, alanyazındaki konuya ilişkin diğer çalışmalardan ayrılmaktadır ve izlemiş olduğu bu yol ile alanda öncü nitelikte bir çalışma olduğu söylenebilir. Sonuç

Giriş bölümünde de belirtildiği gibi bu çalışmada ikidilli Bulgaristan Türkleri'nin kendi aralarındaki gündelik etkileşimleri kapsamında Türkçeden Bulgarcaya doğru ya da Bulgarcadan Türkçeye yönünde olmak üzere gerçekleştirdikleri düzenek karışımlarının hangi iletişimsel işlevlere yönelik olduğunu belirlemek, saptaması yapılan karıştırım örneklerinin işlevlere göre nicel dağılımını, yani işlevlere göre sayısal sıklık değerlerini, ortaya koymak ve bu yolla da hangi karıştırım işlevlerinin kullanım sıklıkları açısından diğer işlevlere kıyasla ön plana çıktığını belirlemek ve bununla birlikte karıştırım işlevlerinin sıklık değerleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark olup olmadığını saptamak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışma çerçevesinde ikidilli Bulgaristan Türkü bireylerin aralarında gerçekleştirdikleri gündelik

Tablo 2.
Karıştırım Tablosu ve Gruplara Göre Karşılaştırmalar (n=1463)

	Gösteren		Göstermeyen	
	N	%	n	%
1 - Diğer dilde ifade etme kolaylığı	1180	80,66	283	19,34
2 - Vurgulama / onay	203	13,88	1260	86,12
3 - Netleştirme	23	1,57	1440	98,43
4 - Duyuşallık	46	3,14	1417	96,86
5 - Dayanışma işlevi	1	0,07	1462	99,93
6 - İkna	1	0,07	1462	99,93
7 - Alıntı yapma	9	0,62	1454	99,38

konuşmalar üzerinden ses kayıtları alınmış, kayıtlar bilgisayar ortamında çevriyazılara dönüştürülerek çalışmanın veri tabanı elde edilmiş ve bu veri tabanının çözülmesi yoluyla da çalışmanın bulgularına ulaşılmıştır.

Düzenek karıştırımı olgusuna örnek oluşturan dil değiştirimlerinin her birinin saptaması yapıldıktan sonra içinde yer aldıkları söylem bağlamları ve çalışmanın “Düzenek Karıştırımının İşlevleri” bölümünde söz edilen değiştirim işlevleri dikkate alınarak yapılan irdelemeler sonucunda bunların hangi iletişimsel işlevler bağlamında gerçekleştirilmiş olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda toplam sayıları 1463 olarak hesaplanmış olan düzenek karıştırımı örneklerinin *diğer dilde ifade etme kolaylığı*, *vurgulama/onay*, *netleştirme*, *duyuşsalılık*, *dayanışma*, *ikna* ve *alinti yapma* olmak üzere toplamda yedi farklı işleve yönelik olduğu görülmüştür.

Gerekli sayımların yapılması ile birlikte sözü geçen düzenek karıştırımı ulamlarının her biri bağlamında kaç adet karıştırım yapıldığı saptanmış, toplam karıştırım örneği sayısına göre her ulamdaki karıştırımların yüzdelik payı hesaplanmış ve böylelikle de ikinci araştırma sorusu bağlamında ulaşılması hedeflenen nicel dağılım değerleri ortaya konmuştur. Karıştırım işlevlerine ilişkin bu sayısal verilere bakıldığında 1180 örnek ve %80,66'lık payla *diğer dilde ifade etme kolaylığı*nın en çok başvurulan düzenek karıştırımı işlevi olduğu ve ayrıca sıklık açısından diğer tüm işlevlerin açık ara farkla önünde olduğu görülmektedir. Nitekim ikinci sırada yer alan *vurgulama/onay* (203 örnek, %13,88'lik pay) işlevinin sıklığının bile beş katından daha büyük bir sıklık değerine iyedir. Bununla birlikte *vurgulama/onay*ın sıklığı da üçüncü sırada yer alan *duyuşsalılık* (46 örnek, %3,14'lık pay) işlevinininkinin yaklaşık beş katıdır ve böylece o da kendisinden sonrakilerin büyük farkla önündedir. Duyuşsalılık ve ondan sonra gelen işlevlerin sıklıkları ise toplam karıştırım örneği sayısı (1463) kıyaslandığı zaman çok düşüktür ve hatta dayanışma ve ikna işlevlerinin yalnızca birer örneği saptanmıştır. Sözü geçen durumlar dikkate alındığında ikidilli Bulgaristan Türkleri arasındaki günlük etkileşimlerde yapılagelen düzenek karıştırımlarının tamamına yakınının birlikte bakıldığında tüm karıştırım örneklerinin yaklaşık %95'ini kapsayan *diğer dilde ifade etme kolaylığı* ve *vurgulama/onay* işlevlerine yönelik olduğunu söylemek mümkündür.

Üçüncü araştırma sorusunun yanıtlandırılmasında ikinci soru kapsamında elde edilen sonuçlar dikkate alınmış ve karıştırım örneklerinin işlevlere göre sıklık değerleri kendi içinde karşılaştırılmak üzere istatistik alanında uzman olan bir akademisyenden yardım alınmıştır. Bu bağlamda sıklıklar arasındaki istatistiksel anlamlı fark durumunu saptamak için *ki-kare testi* uygulanmıştır. Böylelikle de karıştırım sıklıkları temelinde hangi işlevin hangi işleve göre istatistiksel olarak anlamlı fark gösterdiği ortaya konmuştur.

Alanyazındaki konuya ilgili çalışmalar arasında düzenek değiştiriminin hangi işlevler bağlamında yapıldığını ve hangi işlevin kullanım bakımından ön plana çıktığını belirlemeyi amaçlayan çalışmalar vardır. Bununla birlikte bu çalışma, alanyazında pek fazla üzerinde durulmadığı görülen ikidilli Bulgaristan Türkleri'nin düzenek değiştirimleri konusu kapsamındaki düzenek karıştırımı olgusu özelinde hareket edilmesi ve bu bağlamda karıştırım işlevlerinin ve işlevlerdeki karıştırım sıklıklarının saptanması ile birlikte işlev ulamları arasındaki istatistiksel anlamlı fark durumunun ortaya konmasının hedeflenmesi gibi yönleri dikkate alındığında alanyazındaki konuya ilişkin diğer çalışmalardan ayrılan öncü nitelikte bir çalışma olarak kendisini göstermektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – İ.O.A., G.S.E.; Tasarım – İ.O.A., G.S.E.; Denetleme – İ.O.A., G.S.E.; Kaynaklar – İ.O.A., G.S.E.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – İ.O.A., G.S.E.; Analiz ve/veya Yorum – İ.O.A., G.S.E.; Literatür Taraması – İ.O.A., G.S.E.; Yazıyı Yazan – İ.O.A., G.S.E.; Eleştirel İnceleme – İ.O.A., G.S.E.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – İ.O.A., G.S.E.; Design – İ.O.A., G.S.E.; Supervision – İ.O.A., G.S.E.; Resources – İ.O.A., G.S.E.; Data Collection and/or Processing – İ.O.A., G.S.E.; Analysis and/or Interpretation – İ.O.A., G.S.E.; Literature Search – İ.O.A., G.S.E.; Writing Manuscript – İ.O.A., G.S.E.; Critical Review – İ.O.A., G.S.E.

Declaration of Interests: The authors declare that they have no competing interest.

Funding: The authors declare that this study had received no financial support.

Kaynaklar

- Abdeldjebar, B., & Smaine, K. (2021). Dialectal Arabic and English code-switching: The case of the Department of Foreign Languages at Tahri Mohamed University, Béchar. *Dirassat Journal*, 10(2), 319–333.
- Abu-Melhim, A.R. (2012). The phenomenon of Arabic-English code-switching on television programs. *European Journal of Social Sciences*, 35(4), 452–457.
- Al Heetia, N. H., & Al Abdely, A. A. (2016). Types and functions of code-switching in the English language used by Iraqi doctors in formal setting. *International Journal of Advanced Research and Review*, 1(8), 10–18.
- Alenezi, A. A. (2010). Students' languages attitude towards using code-switching as a medium of instruction in the college of health sciences: An exploratory study. *Annual Review of Education, Communication and Language Sciences*, 7, 1–22.
- Azlan, N. M. N. I., & Narasuman, S. (2013). The role of code-switching as a communicative tool in an ESL teacher education classroom. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 90, 458–467. [CrossRef]
- Babalola, E. T., & Taiwo, R. (2009). Code-switching in contemporary Nigerian hip-hop music. *Itupale Online Journal of African Studies*, 1, 1–26.
- Brezjanovic-Shogren, J. (2011). *Analysis of code-switching and code-mixing among bilingual children: Two case studies of Serbian-English language interaction* [Doktora tezi, Wichita State University]. <https://soar.wichita.edu/handle/10057/5051>

- Brice, A., & Anderson, R. (1999). Code mixing in a young bilingual child. *Communication Disorders Quarterly*, 21(1), 17–22. [CrossRef]
- Çetinoğlu, Ö., & Çöltekin, Ç. (2016). Part of speech annotation of a Turkish-German code-switching corpus. In *Proceedings of the LAW X – The 10th Linguistic Annotation Workshop* (pp. 120–130). Almany. [CrossRef]
- Constantin, M. (2014). The ethno-cultural belongingness of Kalderash, Rudars, Tatars, and Turks in Romania and Bulgaria (1990–2012). *Sociologie Românească*, 12(4), 5–27.
- Crystal, D. (1987). *The encyclopedia of language*. Cambridge University Press.
- David, M. K. (2003). Role and functions of code-switching in Malaysian courtrooms. *Multilingua – Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*, 22(1), 5–20. [CrossRef]
- Dey, A., & Fung, P. (2014). A Hindi-English code-switching corpus. In *Proceedings of the ninth international conference on language resources and evaluation (LREC'14)* (pp. 26–31). Mayıs, İzlanda.
- Duran, L. (1994). Toward a better understanding of code switching and interlanguage in bilinguality: Implications for bilingual instruction. *Journal of Educational Issues of Language Minority Students*, 14, 69–88.
- Ekinci, M. U. (2018). *Bulgaristan siyasetini anlama kılavuzu*. Seta.
- Eldin, A. A. T. S. (2014). Socio linguistic study of code switching of the Arabic language speakers on social networking. *International Journal of English Linguistics*, 4(6), 78–86. [CrossRef]
- Escamilla, K. (2007). *The role of code-switching in the written expression of early-elementary simultaneous bilinguals* [Bildiri sunumu]. Amerika Eğitim Araştırmaları Birliği'nin Yıllık Konferansı, Şikago, ABD.
- Gebhardt, J. (2011). *Speech recognition on English-Mandarin code-switching data using factored language models* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hong Kong Bilim ve Teknoloji Üniversitesi.
- Grant, A. P. (2019). Contact-induced linguistic change: An introduction. In A. P. Grant (Ed.), *The Oxford handbook of language contact* (ss. 1–47). Oxford University Press.
- Grosjean, F. (1982). *Life with two languages: An introduction to bilingualism*. Harvard University Press.
- Gulzar, M. A. (2010). Code-switching: Awareness about its utility in bilingual classrooms. *Bulletin of Education and Research*, 32(2), 23–44.
- Gumperz, J. J. (Ed.). (1982). *Language and social identity*. Cambridge University Press.
- Hoffman, C. (1991). *An introduction to bilingualism*. Longman.
- Holmes, J. (2008). *An introduction to sociolinguistics* (3. basım). Longman.
- Holmes, J. (2013). *An introduction to sociolinguistics* (4. basım). Routledge.
- Hughes, C. E., Shaunessy, E. S., Brice, A. R., Ratliff, M. A., & McHatton, P. A. (2006). Code switching among bilingual and limited English proficient students: Possible indicators of giftedness. *Journal for the Education of the Gifted*, 30(1), 7–28. [CrossRef]
- Kim, E. (2006). Reasons and motivations for code-mixing and code-switching. *Issues in EFL*, 4, 43–61.
- Lazarova, A., & Rainov, V. (2011). On the minority languages in Bulgaria. In G. Stickel (Ed.), *National, regional and minority languages in Europe* (ss. 97–106). Contributions to the Annual Conference 2009 of EFNIL in Dublin.
- Lin, A. M. Y. (1996). Bilingualism or linguistic segregation? Symbolic domination, resistance and code-switching in Honk Kong schools. *Linguistics and Education*, 8(1), 49–84. [CrossRef]
- Meyerhoff, M. (2006). *Introducing sociolinguistics*. Routledge.
- Mukti, T. W. P., & Muljani, R. (2016). Code switching in the instructions of English language education study program lecturers. *LLT Journal: A Journal on Language and Language Teaching*, 19(1), 46–60. [CrossRef]
- Musk, N. (2010). Code-switching and code-mixing in Welsh bilinguals' talk: Confirming or refuting the maintenance of language boundaries? *Language, Culture and Curriculum*, 23(3), 179–197. [CrossRef]
- Ningsih, E. P., Rufinus, A., & Bunau, E. (2019). Code switching and code mixing in English teaching-learning process. *Equatorial Education and Learning Journal*, 8(3), 1–10. [CrossRef]
- Özlem, K. (2019). *Türkiye-Bulgaristan ilişkileri ve Türk azınlık*. Dora.
- Paradis, J., Nicoladis, E., & Genesee, F. (2000). Early emergence of structural constraints on code-mixing: Evidence from French-English bilingual children. *Bilingualism: Language and Cognition*, 3(3), 245–261. [CrossRef]
- Pfaff, C. W. (1979). Constraints on language mixing: Intrasentential code-switching and borrowing in Spanish/English. *Language*, 55(2), 291–318. [CrossRef]
- Shin, S. Y. (2010). The functions of code-switching in a Korean Sunday school. *Heritage Language Journal*, 7(1), 91–116. [CrossRef]
- Speed, T. (2017). The Turkish language in Northeastern Bulgaria: An intersection of the cosmopolitan and the provincial. *Любословие*, 17, 100–117.
- Sridhar, S. N., & Sridhar, K. K. (1980). The syntax and psycholinguistics of bilingual code-mixing. *Studies in the Linguistic Sciences*, 10(1), 203–215.
- Wardhaugh, R. (2006). *An introduction to sociolinguistics* (5. basım). Blackwell Publishing.
- Yalimov, İ. (2015). *Bulgaristan'da azınlık hak ve özgürlükleri sorunu*. Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü.
- Yalimov, İ. (2016). *Bulgaristan Türk topluluğunun etnokültürel ve dinsel kimliği*. Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü.
- Yaman, İ., & Ekmekçi, E. (2018). İngiliz dili eğitimi alanında yaygın bir şekilde kullanılan bazı terimlerin Türkçe'ye aktarımı sorunu. *Diyalektolog Sosyal Araştırmalar Hakemli Dergisi*, 18, 143–167. [CrossRef]

İspir/Erzurum'da Bağdadi Kubbeli Armutlu Mahallesi Camii

Armutlu Mahallesi Mosque with Bağdadi Dome in İspir/Erzurum

Burak Muhammet
GÖKLER^{ID}

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü,
Erzurum, Türkiye

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu'daki en önemli vilayetlerinden birisi olan Erzurum, stratejik konumu ile hem ticari hem askeri açısından tarih boyunca önemini korumuştur. Bir çok devlete ev sahipliği yapan bölge aynı zamanda kültürel etkileşimin birleşim noktalarından birisidir.

Erzurum'u kuzeyde Karadeniz'e bağlayan ilçelerin başında İspir gelmektedir. 1514'te Osmanlı topraklarına katılan ve 1515'te sancak yapılan bölge, kültürel zenginlik bakımından da dikkat çekmektedir. Karadeniz'in mimari geleneğini bölgede yaşatan İspir'deki Armutlu Mahallesi Camii de diğer yapılar arasında dikkat çeken bir örnektir.

Mimari yapısı ve ahşap süsleme kompozisyonları ile bölgedeki camiler arasında önemli bir yer tutan yapı, özellikle bağdadi kubbe anlayışı ile farklılaşmaktadır. Osmanlı'nın klasik döneminde Mimar Sinan ile kullanılmaya başlanan bağdadi kubbe, özellikle Batılılaşma dönemi içerisinde başkent olmak üzere Anadolu genelinde sıkça tercih edilmiştir. Bu tercih Karadeniz Bölgesi'nde daha çok kullanım alanı bulmuştur ki bölgenin ağaç konusundaki zenginliği ve ahşap ustaların varlığı bu kanyı destekler mahiyettedir.

Erzurum camilerinde ahşap tavan, kırlangıç veya kargir kubbeli eserlerle karşılaşılırken Bağdadi Kubbe'nin çok fazla benimsenmediği görülmektedir. İspir'deki cami de ise bu örtü sistemi Karadeniz etkisinde şekillenmiştir. Kubbe kurgusu dışında, iç mekândaki minber, vaaz kürsüsü ve mahfildeki ahşap bezemeler, iki bölge arasındaki kültürel etkileşimi ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İspir, Armutlu mahallesi, cami, Bağdadi Kubbe, Karadeniz

ABSTRACT

Erzurum, which is one of the most important provinces of the Ottoman Empire in the Eastern Anatolia region, has maintained its importance throughout history due to its strategic location, from both commercial and military aspects. This region, which has been hosting many states, is also a convergence point for cultural interactions.

İspir is among the most important districts connecting Erzurum to the Black Sea in the north. This region, which was annexed to Ottoman territories in year 1514 and became a sanjak in year 1515, draws attention, thanks to its cultural richness. Armutlu Mahallesi Mosque in İspir, which preserves the architectural tradition of the Black Sea region in its region, draws particular attention among the other structures.

Holding an important place among the mosques in the region with its architectural design and wooden decorative compositions, this structure distinguishes itself, particularly with its "bağdadi" dome concept. The "bağdadi" dome, which started to be used by Mimar Sinan in the classical period of the Ottoman Empire, was frequently preferred throughout Anatolia, especially during the period of Westernization when it became the capital. This preference has been so prominent in the Black Sea Region that the region's richness in wood and the presence of skilled woodworkers supported this view.

Although structures with wooden ceilings, swallowtail, or masonry domes are observed in Erzurum mosques, it can be seen that the "bağdadi" dome structure has not been widely adopted. However, in this mosque located in İspir, this roofing system has been shaped by the influence of the Black Sea region. In addition to the dome structure, the wooden decorations, the pulpit, the

Geliş Tarihi/Received: 17.09.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 16.10.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 28.12.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Burak Muhammet GÖKLER

E-mail: burak.gokler@atauni.edu.tr

Atıf: Gökler, B. M. (2023). İspir/Erzurum'da Bağdadi Kubbeli Armutlu mahallesi camii. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 44-53.

Cite this article as: Gökler, B. M. (2023). Armutlu Mahallesi Mosque with Bağdadi Dome in İspir/Erzurum. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 44-53.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

sermon podium, and the gallery in the structure are also important in terms of reflecting the cultural interaction between the two regions.

Keywords: Armutlu Mahallesi, bağdadi dome, Black Sea, İspir, mosque

Giriş

Tarihi geçmişi, stratejik konumu, farklı devletlere ait kültürel mirasları ile ön plana çıkan Erzurum, Doğu Anadolu'nun en büyük sınırına sahip olup yirmi ilçeden oluşmakta, Osmanlı'nın da bölgede önemli rol üstlenen vilayetlerinin başında gelmektedir. İlçeler, merkeze göre kuzey ve güney olmak üzere iki grupta tasnif edilmektedir. Kuzeyde bulunan ilçelerden ve özellikle de Pazaryolu, İspir, Uzundere, Oltu ve Olur, Karadeniz Bölgesine sınır olması ile dikkat çekmektedir. İspir, belirtilen yerleşim yerleri arasında Rize, Bayburt ve Artvin'e sınırı olan tek ilçe olarak karşımıza çıkmaktadır.

1514'te Osmanlı topraklarına katılan (Çağlayan, 1987, s. 11) ve 1515'te sancak yapılan (Kırzioğlu, 1998, s. 115) İspir'in, Karadeniz'e olan yakınlığı bölgedeki halkların, dönemin koşul ve şartlarına göre iki yer arasında göç etmesine vesile olmuştur. Dolayısıyla Karadeniz'den gelen aileler bölgedeki bazı köylerin kurulmasında etkili olduğu gibi gelmiş olduğu yerdeki kültürel belleği de kendisi ile taşımıştır ki bu husus bazen inşa edilen mimariye de yansıtılmıştır. Ancak bahsi geçen bu durum iki bölge arasındaki gezici ustalarla da doğrudan bağlantılıdır.

Armutlu Mahallesi Camii de mimarisi ile Karadeniz geleneğini bölgede devam ettiren eserlerden sadece birisidir. Bugüne kadar kayıtlara geçmeyen ve herhangi bir çalışmaya konu olmayan yapı, iç ve dış mimarisi ile hem Erzurum hem de Karadeniz bölgesi için önemli bir etkileşimin timsalidir.

Araştırmaya konu olan cami için öncelikle yerleşim yerinin eski adı tespit edilmiş hem yeni ismi hem de eski ismi ile arşiv çalışması yapılmıştır. Ancak bir belge saptanamamıştır. Bununla birlikte eser için bir kayıt fişi tutulmuş, burada eserin birkaç yıl öncesine ait eski fotoğraflarına ulaşılmıştır. Daha sonra caminin yerinde tespiti için bölgeye gidilmiş, yapı yerinde incelenerek ölçüleri alınmış, yerel yönetim ve halkla iletişim kurularak yapının tarihi ile ilgili veriler toplanmıştır. Plan ve süsleme çizimleri yapılan caminin detaylı tanım ve değerlendirmesi gerçekleştirilmiştir. Değerlendirme bölümünde bağdadi kubbesi ön plana çıkartılarak başkent dâhil olmak üzere Anadolu'daki benzer örnekleri ile karşılaştırılmış, süsleme kompozisyonları ile iki bölge arasındaki bağlantı güçlendirilerek sonraki yapılacak çalışmalara bir kaynak olması hedeflenmiştir.

Armutlu Mahallesi (Köyü) Camii

İspir şehir merkezine 11,5 km uzaklıkta yer alan, eski ismiyle Koblat (Özger, 2007, s. 288) olan Armutlu Mahallesi'nde (Köyü), 40.470169, 41.082130 koordinatlarında bulunan cami, 108/1 ada parsel ve H46-A-02-C-1-B pafta üzerine konumlandırılmıştır (Şekil 1 ve 2).

Cami üzerinde tanıtım levhası ile birlikte beş farklı yazıt tespit edilmiştir. İlki güney duvarda iki pencere arasına konumlandırılmış olan dört satırlık Osmanlıca yazıttır. Kitabeye doğal koşullardan dolayı deforme olduğu için herhangi bir bilgi elde edilememiştir.

Yapıya girişi sağlayan kapının üzerinde "1957" tarihi, "Bismillahi Ya Allah" ve en üstte "Armutlu Köyü Camii Y.T. 1908" ibaresi bulunurken en önemli ve son kitabe minber kapısına işlenmiştir. Minber kapısı üzerinde "Muhammed oğlu Abdurrahman ibn Arif billah, Muharremu'l-haram sene 1332 (H) 1913 (M), Maşallah" bilgisi geçmektedir (Şekil 3).

Kitabeler ve tarihler göz önüne alındığında 1908, 1913 ve 1957 olmak üzere üç farklı tarih ile karşılaşılmaktadır. Mahalle sakinleri ve bölge muhtarı ile yapılan görüşmeler neticesinde caminin 1908'den öncesine inen tarihi bir geçmişi olduğu anlaşılmıştır. Bu kapsamda caminin

Şekil 1.

Armutlu Mah. Camii'nin Şehir Merkezine Uzaklığı ve Arazinin Topografyası (Google Earth, Erişim 20.08.2023).

Şekil 2.

Armutlu Mahallesi ve Caminin Konumu (TKGM, Erişim 20.08.2023).

daha öncesinde mevcut konumunun 50–60 metre batısında yer aldığı, 1908 tarihinde ise tek odadan oluşan medresesinin güneyine taşındığı belirtilmiştir. Minber üzerindeki yazıttan yapının ahşap işçiliği ve minber eklentisinin *Muhammed oğlu Abdurrahman ibn Arif billah* tarafından ekletildiği, hatta bu kişinin yapının banisi olabileceği düşünülmektedir. 1957 tarihinde ise cami ile medrese arasındaki bölüm, yani giriş koridoru inşa edilerek iki yapı arasındaki bağlantı sağlanmıştır. Sonrasında ise minare yapıya ilave edilmiştir. Yapının yakın dönemde çatı ve üst örtüsünde yerel halkın destekleriyle yenilemeye gidilmiştir (Şekil 4).

Armutlu mahallesinin güneybatısındaki cami, 7,57 × 7,70 m ölçülerinde, 65 cm duvar kalınlığında kare plan şemasında bağdadi kubbeli bir form ortaya koymaktadır. Medrese ise 5,60 × 3,43 m ölçülerinde dikdörtgen planlı olarak düzenlenmiştir (Şekil 5).

Cami ve medresenin tek bir çatı altında toplandığı yapı grubunda dış mimari geleneksel köy camilerde görüldüğü üzere gösterişten uzak sade bir anlayış sergilemektedir. Caminin güney ve doğu cephesinde açılan yuvarlak kemerli dört pencere harim mekânını, kuzeybatıdaki mazgal pencere ise mahfil katını aydınlatmakla birlikte dış mimariyi hareketlendiren unsurların başında gelmektedir. Caminin eski fotoğraflarında beşik çatının, ahşap ile kaplı üçgen alınlıkları dış mimariyi değiştiren bir hususken sonrasında tamamen kaldırıldığı görülmektedir.

Yapının güney duvarındaki devşirme malzeme olarak karşılaşılan taşlar üzerindeki kabara, yılan ve içerisinin hilal ve sade bırakıldığı dikdörtgen beyzi kartuşlar dış mimaride ön plana çıkan bezemesel ayrıntılardır.

Caminin kuzeyine kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefeli minaresi konumlandırılmıştır. Minareye giriş, batıda açılan bir kapı ile sağlanmıştır.

Yapının batısında bulunan medresenin, batı ve kuzey cephesi tamamen sağır bırakılmış, güney cephesinde dikdörtgen söveli iki pencere ile iç mekânın ışık alması sağlanmıştır (Şekil 6).

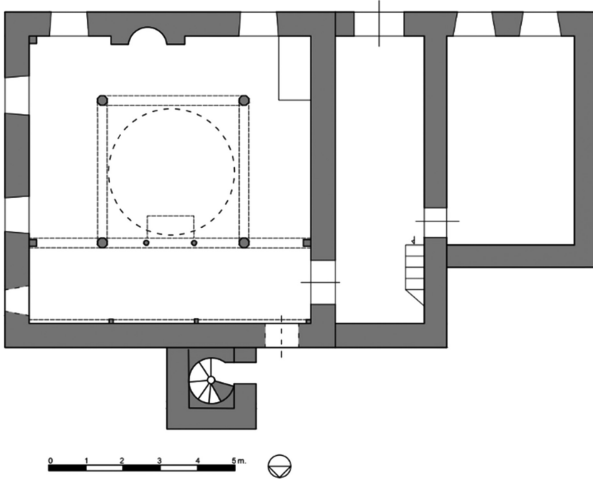
Şekil 3.

Caminin Yazıtları (TKGM, Erişim 20.08.2023).

Şekil 4.

Caminin Eski ve Mevcut Konumu (B. Gökler, 2023).

Şekil 5.

Cami ve Medresenin Planı (B. Gökler, 2023).

Cami ve medrese arasına konumlandırılan yuvarlak kemerli kapı ile iki mekân arasındaki bağlantıyı sağlayan geçiş koridoruna ulaşılmaktadır. Koridorun kuzeybatısındaki merdivenler, bugün mevcut olmayan ahşap minareye çıkışı sağlamaktadır. Mekânın batısındaki kapı ile iç bölümü tamamen lambri ile kaplı tek odadan oluşan medrese odasına, doğusundaki dikdörtgen söveli ve yuvarlak kemer alınlıklı kapı ile harim mekânına geçilmektedir.

Harim mekânının beden duvarları boyalı olup zeminden 60–70 cm yüksekliğe kadar ahşap lambri ile kaplanmıştır. Mekânın güney duvarına, iki pencere arasına konumlandırılan ve özgün olmayan çinili mihrap nişi, yarım kubbeli olarak düzenlenmiştir. Çiniler üzerinde Osmanlı'nın klasik dönem süslemeleri olan, lale, palmet, hatayi, bahar dalları ve hançer yaprakları ön plana çıkmaktadır.

Mihrabın batısına yerleştirilen orijinal ahşap minber klasik tarzda ele alınmış olup süslemeleri ile caminin tarihi geçmişini günümüze taşımaktadır. Minberin yuvarlak kemerli girişi kapısı, iki kanattan müteşekkildir. Altı panoya ayrılan kanatlarda üç farklı süsleme dekorasyonu söz konusudur. Alt panoda, merkezde bulunan gülbezek, üstten ve alttan palmetle desteklenip dıştan ise beyzi bir kartuş ile sınırlandırılmıştır.

İkinci panoda merkeze konumlandırılan geometrik rozet, köşelerde çeyrek rozetlerle, altan ve üstten palmetlerle tamamlanmıştır. Üçüncü pano ise dikey eksenle atılan çizgisel desen kurgusu ile hareketlendirilmiştir. Kapı kanatlarındaki kompozisyon ortada yeşil ve kırmızı renklere boyanmış halat örgü ile ayrılmıştır.

Kapının tac bölümüne çivi ile sabitlenen ayet tablosu, alttaki motiflerin tam olarak tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Ancak görünürdeki bezemelerden, akant, yürek ve palmet motiflerinin işlendiği düşünülmektedir. Tac, üstte ayyıldız ile nihayetlendirilmiştir.

Minber cepheden değerlendirildiğinde aynalık bölümünü kontrast renklerdeki şevron ve üçgenlerle dizayn edilmiştir. Süpürgelik kısmı ise ters damla motifleri ve stilize yaprak başlıklı geçitlerle dolgulanmıştır ki kompozisyonların sınırları kırmızı renkteki çıtalarla sınırları belirlenmiştir.

Ahşap minberin korkuluk bölümünün tamamı kıvrım dalların farklı birleşimlerinden meydana gelen yürek motifleri ile dolgulanmıştır. Benzer kurgu köşk bölümünün iki panosunda da tekrarlanmaktadır. Ancak buradaki dikey konumlandırma ve devamlılık merkezde yürekleri meydana getirirken genel hatta bir hayat ağacı tasarımını ortaya çıkartmaktadır. Köşkün alt panosunda ise kaş kemerli dekoratif açıklık, bölümü tamamlayan son tasarım anlayışı olmuştur.

Şekil 6.

Armutlu Mh. Camii a-b) Güney Cephe, c) Doğu Cephe (Kudeb) d) Doğu Cephe, e-f) Batı Cephe, g) Kuzey Cephe ve Mimari, h) Minare Şerefesi, i-k) Devşirme Malzemeler (B. Gökler, 2023).

Şekil 7.

a) Giriş Kapısı, b) Geçiş Koridoru, c) Medrese, d) Harim Giriş Kapısı, e-g) Harim Mekânı, h-l) Mihrap ve Minber, m-n) Vaaz Kürsüsü, o-ö) Mahfil, p-r) Mahfil Süslemesi, s) Bağdadi kubbe, ş) Eski (Kudeb) ve Yeni Çatı (B. Gökler, 2023).

İbadet alanının doğu duvarına bitişik olarak yerleştirilen ahşap vaaz kürsüsü, yapının özgün mimari elemanlarından bir diğerini oluşturmaktadır. Konik gövdeli kürsü, kırmızı, mavi ve yeşil renk skalası ile dikkat çekmektedir. Kürsünün korkuluk bölümüne ajur olarak nakşedilen ters ve düz lale motifleri mimari öğeyi tezyin tek detaydır.

Harimin kuzeyini kaplayan kadınlar mahfili, sekizgen gövdeli altı ahşap sütun tarafından taşınmaktadır. Sütunları birbirine bağlayan basık kemerlerin iç kısmı yüreklerle kompoze edilmiştir.

Mahfile, kuzeydoğuya yerleştirilen ahşap dik bir merdivenle ulaşılabilirdi gibi caminin kuzeyinde arazi eğiminden dolayı kot farkının olmadığı bir kapı ile de ulaşılabilir. Mahfilin köşk bölümü ve köşkü çevreleyen korkuluklar ise süslemeleri ile harim mekânına canlılık kazandırmaktadır.

Mahfil köşkünün altı, kırmızı zemin üzerine altın sarısı renkteki nar motifleri ile dekore edilmiştir. Mahfil ve köşk korkuluklarında ise farklı geometrik motifler tercih edilmiştir. Köşk korkuluğunda yarım dairesel geçmeler, mahfilde de barok etkili kıvrımlı çitalarla karşılaşılmaktadır.

Caminin en önemli unsuru ise üst örtüsüdür. İçte sekizgen gövdeli dört ahşap sütun tarafından taşınan bağdadi kubbeyi oluşturan çıta ve tahtalar farklı renk kombinasyonları ile iç mekâna ayrı bir algı kazandırmaktadır. Kubbenin göbeği yıldız ve üçgenlerle dolgulanırken dışta halat örgü ile çevrelenmiştir. Halat örgü kubbe eteğinde de yinelenmiştir.

Bağdadi kubbe, çatı altında önceden toprak ile örtülmüşken bugün ısı ve yalıtım sağlayan bir malzeme ile kaplanmıştır. Üstte ise beşik çatı ile kapalı olan cami, sonrasında kırma çatıya dönüştürülmüştür (Şekil 7).

Malzeme ve Teknik

Yapıyı meydana getiren beden duvarlarında yonu taşı, moloz taş aralarında ise ahşap hatıllar kullanılmış, köşelerde, pencere ve kapı kenarlarında düzgün kaliteli kesme taş tercih edilmiştir. Duvarı meydana getiren taşların araları mozaik kaba derz ile dolgulanmıştır. Yakın dönemde yapılan yenilemelerde çatı değiştirilmiş, özgün taş malzemenin üzerine beton, daha sonrada dört sıra tuğla örülerek yapı yukarı doğru yükseltilmiştir.

Caminin iç mekânında ahşap minberin, korkuluk ve köşk altı bölümünde aplike, kapı ve aynalıkta oyma, süpürgelik ve köşk altının alt panosunda ajur tekniği uygulanmıştır. Vaaz kürsüsünün lale motifli korkulukları yine ajur tekniği ile şekillendirilmiştir.

Mahfilin köşk altına nakşedilen motifler oyma, korkuluklarda ajur tekniği kullanılmıştır. Kubbeyi bölümlere ayıran çitalar ve halat örgüler aplike, göbekteki geometrik bezemeler ise oyma şeklindedir (Şekil 8).

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Osmanlı'nın klasik döneminden itibaren Mimar Sinan'ın eserleriyle başlayan ve özellikle Batılılaşma sürecinde sıkça kullanım alanı bulan bağdadi kubbe, hem inşa sürecini hızlığı hem malzemenin ucuz ve uygun olması sebebiyle başkent dâhil Anadolu'nun uzak köylerine kadar yayılan bir üst örtü sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Klasik dönem Mimar Sinan eserlerinde kırma çatı altına gizlenen ve Anadolu camilerinde de bu şekilde yer edinen bağdadi kubbe, Batılılaşma süreci başkent yapılarında doğrudan dışa yansıtılmış ve kurşun ile kaplanmıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli yerleşim yeri olan ve stratejik konumu ile tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan, farklı kültürlerle ait eserleri barındıran Erzurum'daki camilere bakıldığında bağdadi kubbe anlayışının çok fazla benimsenmediği görülmektedir. Merkez ve ilçe camilerinde ahşap malzemeden genellikle ahşap tavanlı veya kırilangıç kubbeli eserler inşa edilmiştir ki bunlardan ön plana çıkan Erzurum Ulu Camii'dir (1179) (Yurttaş ve ark., 2008, s. 57).

Erzurum'u Doğu Karadeniz'e bağlayan yine stratejik konumu ile ön plana çıkan İspir, iki bölge arasındaki kültürel etkileşimin en iyi görülebilir yerlerinin başında gelmektedir. Nitekim Armutlu Mahallesi Camii, Erzurum genelinde bağdadi kubbeli olması ile tekil örnekler arasındadır. 1908'den öncesine inen tarihi geçmişi ile dikkat çeken cami, 1908'de yeni yerine taşınmış, 1913'te minberi eklenmiş ve ahşap işçiliği yapılmış, 1957'de ise medrese ile cami arasındaki bağlantı sağlanmıştır.

Caminin harim mekânını kapatan ve dört ahşap sütun tarafından taşınan, üstte beşik çatı altına gizlenen bağdadi kubbe uygulamasının Erzurum'daki tek benzer örneği özgünlüğünü kaybetmiş olan İspir Çiçekli Mahallesi Camii'dir (1813). Bunun dışında İstanbul'da Eyüp Şah Sultan Camii (1537), Balat Ferruh Kethüda Camii (1562–63) (Gökler, 2023, ss. 409–415), Teşvikiye Camii (1794) (Batur, 1994, ss. 257–258), Yıldız Hamidiye Camii (1885–86) (Alkan, 2009, s. 165), Kocaeli'nde Orhan Gazi Camii (1843'te mevcut hâlini almıştır) (Ayverdi,

1966, s. 157), Amasya Merzifon'da Hacı Hasan Ağa Camii (1861) (Çerkez, 2005, ss. 274–283), Sivas'ta Pulur Camii (1884) (Ünsal, 2006, s.144–154), Balıkesir'de Burhaniye Şahinler Köyü Camii (1895) (Yıldırım, 2013, ss. 281–290), Samsun'da Salıpazarı Gökçeli Camii (19. yy) (Naza Dönmez, 2008, ss. 86–92), Ordu'da Aziziye Yalı Camii (1892), Altınordu Hamidiye Hükümet Camii (1889) (Özdemir, 2011, ss. 22–32), Rize'de Gülbahar Hatun Camii (1659), Ardeşen'de Işıklı Camii (1836), Pazar'da Akmesic Köyü Camii (1880) (Gökler, 2022, s. 1570), Artvin'de Ardanuç Çerkez İskender Paşa Camii (1551), Düzenli Köy Camii, Şalcı Köyü, Camili Köyü (1855) (Baramidze, 2017, ss. 13, 21, 49, 53), Trabzon'da Arsin Işıklı Köyü Camii (1902), Beşikdüzü Dolanlı Köyü Camii (1868–69), Çaykara Şahinkaya Köyü Gülveren Mahallesi Camii (1876–86), Maçka Kaynarca Mahallesi Camii (1848) (Şahin, 2016, ss. 114, 128, 152, 177), Giresun'da Buluncak Eski Çarşı Camii (1847), Hacı Hüseyin Camii, (1861), Şemseddin Mahallesi Camii (1896), Tamzara Mh. Camii (1907) (Şahin, 2013, ss. 76–80), Ardahan'da Gönülaçan Köyü Camii (1909)

Şekil 8.

Yapı Beden Duvarında Kullanılan Malzeme ve Derz (B. Gökler, 2023).

(Aktemur, 2016, ss. 93–107), Gürcistan'da Çutuneti Camii (18.yy), Dagvistavi Camii (1850), Aho Camii (18. yy.), Medzibna Camii (18. yy.) ve Tshmorisi Camii (1890–91) (Kaya, 2022, ss. 793, 807, 825, 843, 873) bağdadi kubbeleri ile ön plana çıkan eserler arasında yer almaktadır (Şekil 9).

Caminin üst örtüsü dışında özgünlüğü ile ön plana çıkan vaaz kürsüsü de hem bölge hem de yakın coğrafya için önem teşkil etmektedir. Konik gövdeli vaaz kürsüsü Batılaşma dönemi sürecinde sıkça tercih edilen tiplerden birisi olmuştur. Bu kapsamda İstanbul'da Emirgan Camii (1838), Teşvikiye Camii (1854), Dolmabahçe Camii (1855) ve Cihangir Camii (1889) (Saat, 2008, ss. 63–64, 74–78, 85–86), Sivas'ta Altınyayla Merkez Camii (1895–96) (Kaya & Kılıçarslan, 2019, s. 652), Samsun'da Musçalı Köyü Camii (18. yy) (Furtuna, 2018, s. 85), Rize'de, İkizdere Bayırköy Ekşioğlu Camii (1899), Pazar'da Örnek Köyü Camii (1870), Akmesic Köyü Camii (1880) (Gökler, 2022, s. 1686), Artvin'de Camili Köyü Camii (1855), Çoraklı Köyü Camii (1909) (Baramidze, 2017, ss. 53–55), Trabzon'da Arsin Atayurt Mahallesi Lağdas Camii (1691), Şalpazarı Doğancı Mahallesi Merkez Camii (1871), Of Saraçlı Mahallesi Yukarı Camii (1904) (Sarı, 2021, s. 1874), Ordu'da Çaldere Mh. Camii (1903), Fatma Oluklu Mh. Sarnıç Camii (1895), Fatma Kösebucağı Mh. Camii (19. yy) (Bayhan, 2019, ss. 82, 157, 167), Gürcistan'da Aho Camii (18. yy) ve Agara Camilerinin (1780) (Kaya, 2022, ss. 821, 834), vaaz kürsüleri konik gövdeleriyle benzerlik ortaya koymaktadır (Şekil 10).

Şekil 9.

Bağdadi Kubbeler a) Armutlu Mahallesi, Camii, b) Çiçekli Mh. Camii, c) Eyüp Şah Sultan Camii (Gökler), d) Teşvikiye Camii (M. Evren), e) Kocaali Orhan Gazi Camii (Kültürportalı) f) Sivas Pulur Camii (M. Ünsal), g) Burhaniye Şahinler Köyü Camii (Ş. Yıldırım), h) Samsun Salıpazarı Gökçeli Camii (E. Naza Dönmez, 2008), i) Rize Pazar Akmesic Köyü Camii (Gökler), j) Artvin Camili Köyü Camii, j) Trabzon Beşikdüzü Dolanlı Köyü Camii (Sarı), k) Giresun Tamzara Mh. Camii (Karadeniz Kültür Envanteri, t.y.).

Şekil 10.

Vaaz Kürsüleri, a) Armutlu Mahallesi Camii, b) Emirgan Camii (Saat), c) Sivas Altınyayla Merkez Camii (F.Kaya), d) Samsun Musçalı Camii (Ç. Furtuna), e) Rize İkizdere Bayırköy Ekşioğlu Camii (Gökler), f) Artvin Camili Köyü Camii (Baramidze), g) Trabzon Şalpazarı Doğancı Mh. Camii (Sarı), h) Gürcistan Aho Camii (M. Kaya).

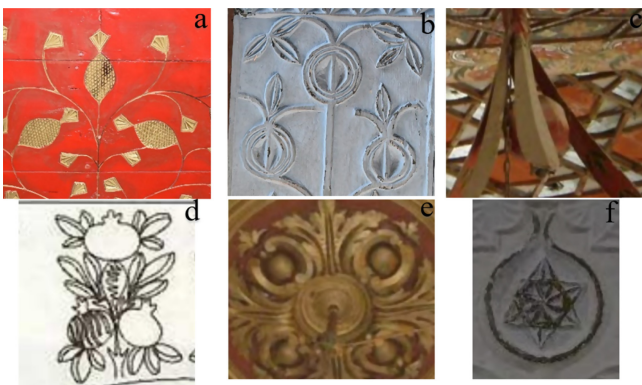

Şekil 11.

Yürek Motifleri a) Armutlu Mahallesi Camii, b) Erzurum Aşağı Canören Köyü Camii (Gökler), c) Teşvikiye Camii (Hatipoğlu), d) Samsun Hamidiye Camii (Hatipoğlu), e) Trabzon Güneyce Mahallesi Büyük Camii (Sarı), f) Artvin Esenkıyı Köyü Camii (Taşkan), g) Rize Güneyce Köyü Hacı Şeyh Camii (Gökler) h) Ordu Kösebucağı Mahallesi Camii (Karadeniz Kültür Envanteri, t.y).

Caminin dış mimarisindeki devşirme malzeme üzerindeki süsleme kurgularının dışında iç mekânda toplanan ahşap bezemeler, kompozisyon kurguları ile bölgedeki bezemeli camiler içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Harim mekânında minber, mahfil, vaaz kürsüsü ve kubbede toplanan ahşap bezemeler arasında geometrik rozet ve üçgenler, nar, yürek, lale, halat örgü, yarım daire geçme, palmet ve damla motifleri ile karşılaşılmalıdır. Yoğun bir süsleme programına sahip olmayan camideki bu bezemeler arasında minber ve mahfilde yinelenen yürek motifleri ön plana çıkan bezemelerin başında gelmektedir. Osmanlı'nın Batılılaşma sürecinde özellikle ampir üslupta sıkça tercih edilen bezeme, başkent dâhil olmak üzere Anadolu'nun birçok camisinde karşılaşılmıştır. Akant, "S" veya çizgisel hatlarla oluşturulup cami süslemelerinin önemli bir parçası olan bezemeye Erzurum'da Aşağı Canören Köyü Camii (1935–38) (Gökler, 2023, s. 259), İstanbul'da Teşvikiye Camii (1854), Galip Paşa Camii (1898–99), Cihangir Camii (1889), Samsun'da Hamidiye Camii (1884) (Hatipoğlu, 2007, ss. 249, 269, 296, 303, 346), Trabzon'da Güneyce Mahallesi Büyük Camii (1882–83) (Sarı, 2021, s. 1997), Arsin Büyük Mahalle Camii (1882–83) (Karadeniz Kültür Envanteri, t.y), Artvin'de Hopa Esenkıyı Köyü Camii (1850), Aşağı Sundura Camii (19. yy), Borçka Düzköy Merkez Camii (1850), Camili Köyü Camii (1855) (Taşkan, 2011, s. 110, 121, 145, 148, 151), Rize'de Pazar Mehmet Emin Camii (1861), İkizdere Güneyce Köyü Hacı Şeyh Camii (1886) (Gökler, 2022, ss. 1862–1863) ve Ordu'da Fatsa Kösebucağı Mahallesi Camii'nde (Karadeniz Kültür Envanteri, t.y) karşılaşılmakta olup özellikle ahşaba işlenen yürekler, Karadeniz bölgesine ile olan bağlantıyı daha sağlamlaştırmaktadır (Şekil 11).

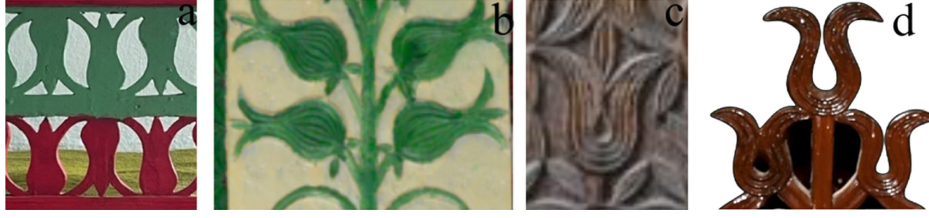
Harim mekânında yürek tezyinatından sonra lale ve nar motifi ön plana çıkan bezemesel ayrıntılardır. Mahfil köşk altındaki nar motifi, doğurganlığın ve bereketin sembolü olarak bilinmektedir (Duymuş Florioti, 2015, s. 22). Nar motifinin benzer örnekleriyle Erzurum'da Çifte Minareli Medrese'de, Narman Güvenlik Köyü Camii'nde (1861) (Gökler & Doğan, 2021, ss. 197–198), Denizli'de Baklan Boğaziçi Camii (1876) (Yurtsal, 2009, s. 282), Balıkesir'de Ayvalık Hacı Bayram Veli Camii (1450) (Sözlü, 2014, ss. 66–69), İzmir'de Eşref Paşa Camii (1902) (Polat, 2011, ss. 110, 113, 321), Afyon'da Sığracık Köyü Eski Camii'nde (1899) (İnce ve ark., 2021, s. 267), Trabzon'da Dumankaya Merkez Camii (1902), Sayraç Mh. Camii (1909) (Sarı, 2021, ss. 108, 1719) ve Rize'de Pazar Uğrak Köyü Merkez Camii'nde (1815) (Gökler, 2022, s. 1766) rastlanmaktadır (Şekil 12).

Şekil 12.

Nar Motifleri a) Armutlu Mahallesi Camii, b) Narman Güvenlik Köyü Camii (Gökler, 2022), c) Denizli Baklan Boğaziçi Camii (Yurtsal), d) Afyon Sığracık Köyü Eski Camii (İnce), e) İzmir Eşref Paşa Camii (Polat), f) Rize Pazar Uğrak Köyü Camii (Gökler).

Anadolu cami süslemelerinin vazgeçilmez motifi olan lale, çini, taş, kalem işi, mermer, alçı ve kumaş gibi pek çok malzeme üzerinde sürekli kullanılmış, dönemin üslubuna göre farklı renk ve işlenişe göre çeşitlilik arz etmiştir. Lale motifinin ahşap üzerine oyma, ajur veya aplike olarak nakşedildiği en yoğun bölge Karadeniz'dir. Bölgedeki camilerin kapı kanatlarında, mihrap, minber, mahfil, sütun, vaaz kürsüsü ve tavan gibi birçok alana tatbik edilen motif, bu bölge özelinde klasik bir anlayış ortaya koymaktadır. Özellikle motifin ahşaba işleniş şekli, diğer malzemelere işlendiğinden daha farklı olup Karadeniz özelinde fark edilebilir bir biçim ortaya koymaktadır. Lale, caminin sadece vaaz kürsüsünün korkuluklarında rastlansa da işleniş olarak Karadeniz'in ikonik tarzını devam ettirmektedir. Artvin'de Uğur Köyü Camii (1860), Maral Köyü Camii (1924) (Baramidze, 2017, ss. 33, 44), Trabzon'da Hayrat Dereyurt Merkez Eski Camii (1832), Çaykara Günebakan Mahallesi Camii (1869) (Sarı, 2021, s. 1990–91), Rize'de İkizdere Güneyce Köyü Hacı Şeyh Camii (1886), Güney Mh. Aşağı Camii (1898), Yeşilyurt Mahallesi Camii'ndeki (1902) (Gökler, 2022, s. 1732), laleler ön plana çıkan örneklerden sadece birkaçıdır (Şekil 13).

Şekil 13.

Lale Motifleri a) Armutlu Mahallesi Camii, b) Artvin Maral Köyü Camii (Baramidze), c) Trabzon Hayrat Dereyurt Eski Camii (Sarı), d) Rize Güney Mahallesi Aşağı Camii (Gökler).

Sonuç

Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu Bölgesi arasındaki önemli konumu ile İspir, tarih öncesi dönemlerden itibaren bir yerleşim yeri hâline getirmiştir. Karadeniz’de, Rize, Artvin ve Bayburt’a sınırı olan bölge, topoğrafik olarak belirtilen illerle benzerlik göstermesinin yanı sıra kültürel açıdan da yakınlık arz etmektedir. Bu etkiyi yansıtan mimari örneklerden birisi de Armutlu Mahallesi Camii gelmektedir.

1908’de yeni yerine taşınan yapı için bu tarih inşa yılı olarak temel alınmıştır. 1913 tarihli minber kitabesinden yola çıkıldığında mimari ögenin eklendiği ve ahşap süsleme işçiliğinin yapıldığı düşünülmektedir. Özellikle minber süslemesi, 1900’lerden öncesine inen bir anlayış ortaya koymamaktadır. Bununla birlikte vaaz kürsüsü, mahfil ve tavan süslemeleri genel anlamda 18. yüzyıl. Karadeniz camilerinde karşılaşılsa ve caminin 1908’den öncesine inen bir tarihi söz konusu olsa da süslemeler 20. yüzyıl başlarına uygundur.

Camiyi önemli kılan unsurların başında, çatı altına gizlenen bağdadi kubbesi gelmektedir. Mimar Sinan ile başlayan ve Batılılaşma sürecinde sıkça tercih edilen bağdadi kubbe Erzurum camilerinde tercih edilmemiştir. Bununla birlikte malzemenin en elverişli olduğu Karadeniz’de benimsenmiştir. Bu da bölgeler arasındaki etkiyi ortaya koyan unsurların başında gelmektedir. Ayrıca ahşap işçiliği ve ahşap süslemelerden lale, yarım daire geçme, halat örgü ve geometrik üçgen tasarımları bu kanıyı destekleyen unsurlardır.

Sonuç olarak, Armutlu Mahallesi Camii, tarihi, mimarisi, süsleme kompozisyonları ile İspir’deki kültürel mirasın bir parçası olduğu gibi üst örtüsü ve özgünlüğü ile bölgenin tekil örneğini oluşturmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author has no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Aktemur, A. M. (2016). *Posof ve çevresindeki tarihi kültür varlıkları*. Zafer Ofset.
- Alkan, G. (2009). *Bağdadi kubbeli XIX. yüzyıl İstanbul camileri (Tez No: 575950)* [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ayverdi, E. H. (1966). *Osmanlı mimarisinin ilk devri (1230–1402)*. Baha Matbaası.
- Baramidze, R. (2017). *İslami dini yapılar (Artvin İli)*. Batum.
- Batur, A. (1994). Teşvikiye camii. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi* (ss. 257–258). Tarih Vakfı Yayınları.
- Bayhan, A. A. (2019). *Geçmişten günümüze Ordu’nun geleneksel ahşap camileri*. Kültür Yayınları.
- Çağlayan, M. Y. (1987). *Şu bizim İspir*. İspir Turizm Kültür ve Kalkındırma Derneği.
- Çerkez, M. (2005). *Merzifon’da Türk devri mimari eserleri (Tez No: 191794)* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Furtuna, Ç. (2018). *Samsun Çarşamba’da çantı tekniğinde inşa edilmiş ahşap camilerin belgelenmesi ve vernaküler mimari miras bağlamında incelenmesi (Tez No: 490166)* [Yüksek Lisans Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.
- Gökler, B. M. (2020). Karadeniz geleneğinde Erzurum/Ilıca aşağı Canören köyü camii. *Sanat Tarihi Yıllığı / Journal of Art History*, 32, 249–274. [CrossRef]
- Gökler, B. M. (2022). *Rize’de Osmanlı dönemi camileri (Tez No: 765409)* [Doktora Tezi Atatürk Üniversitesi]. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökler, B. M. (2023). Mimar Sinan’ın Bağdadi kubbeli camileri. *Turcology Research*, 78, 407–421. [CrossRef]
- Gökler, B. M., & Doğan, M. E. (2021). Arşiv belgelerine dayanarak Narman güvenlik köyü camii üzerine bir değerlendirme. *Art-Sanat*, 16, 181–219. [CrossRef]
- Hande, D. F. H. (2015). “Eski Yakındoğuda “Nar” Sembolizmine dair bir derleme çalışması. *Tarih Okulu Dergisi*, 8(22), 19–38.
- Hatipoğlu, O. (2007). *XIX. Yüzyıl Osmanlı camilerinde Kalemî Tezyinat (Tez No: 205813)*. [Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnce, K., Atasoy, S., & Atıcı, A. (2021). *Emirdağ/Sığracık köyü eski camii ve köy mezarlığındaki bir grup mezar taşı* (ss. 263–283). Dr. Nevzat Gündoğ’a Vefa, tarih, kültür ve sanat Yazıları.
- Karadeniz Kültür Envanteri (t.y.). <http://karadeniz.gov.tr/buyuk-mahalle-camii/#prettyPhoto> (Erişim Tarihi: 13.09.2023)
- Karadeniz Kültür Envanteri (t.y.). <https://karadeniz.gov.tr/kosebucagi-mahallesi-camii/#prettyPhoto> (Erişim Tarihi: 13.09.2023)
- Kaya, F., & Kılıçarslan, H. (2019). Sivas ili Altınyayla ilçesi merkez (Tonus) camisi vaaz kürsüsü süslemeleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 640–656.

- Kaya, M. (2022). *Acara (Gürcistan) bölgesinde Osmanlı dönemi ve sonrası geleneksel ahşap cami mimarisi* (Tez No: 785956) [Doktora Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kırzioğlu, M. F. (1998). *Osmanlılar'ın Kafkas ellerini fethi (1451–1590)*. Türk Tarih Kurumu.
- Naza Dönmez, E. E. (2008). *Wooden mosques of the Samsun region, Turkey*. Bar Internaiton Series.
- Özdemir, E. (2011). *Ordu ve ilçelerindeki Türk dönemi mimari eserler*. (Tez No: 313375) [Yüksek Lisans Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özger, Y. (2007). XIX. yüzyılın ilk yarısında İspir ve köylerinin nüfusu. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 34, 275–294.
- Polat, S. (2011). *İzmir'deki geç dönem Osmanlı camileri* (Tez No: 308864). [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saat, A. (2008). *İstanbul Selâtin camilerindeki caaz kürsüleri* (Tez No: 218692) [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, M. (2013). Giresun ilindeki Bağdadi Kubbeli camiler. *Tüba-Ked*, 11, 71–89.
- Şahin, M. (2016). *Giresun ve Trabzon illerindeki Bağdadi Kubbeli camiler* (Tez No: 440997) [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarı, Y. (2021). *Trabzon ve ilçelerinde camiler* (Tez No: 694617) [Doktora Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sözlü, H. (2014). *Balıkesir'de Türk dönemi mimari eserleri* (Tez No: 381328) [Doktora Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taşkan, D. (2011). *Artvin ili Borçka ve Hopa ilçeleri camilerinde ahşap süslemeler* (Tez No: 279449) [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünsal, M. (2006). *Sivas il merkezindeki Osmanlı Camileri* (Tez No: 190424) [Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, S. (2013). Burhaniye Şahinler köyü camii duvar resimleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 29, 79–295.
- Yurtsal, T. (2009). *Aydın ve Denizli camilerinde duvar resimleri* (Tez No: 257761) [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yurttaş, H. Ö., Köşklü, H., Köşklü, Z., Talı, Ş., Okuyucu, D., Geyik, G., & Kindığılı, M. (2008). *Yolların, suların ve sanatın buluştuğu şehir Erzurum*. Kariyer Matbaacılık.

Ortak Geçmişe Bir Armağan: Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin İnşa Süreci ve Mimarisi

A Gift to the Common Past: The Construction Process and Architecture of the Vienna Yunus Emre Fountain

Gülferi AKIN ERTEK

Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Batı
Sanatı ve Çağdaş Sanat Anabilim
Dalı, Ordu, Türkiye

Geliş Tarihi/Received: 29.08.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 11.10.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 28.12.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Gülferi AKIN ERTEK
E-mail: gulferiakın@gmail.com

Atıf: Akın Ertek, G. (2023). Ortak
geçmişe bir armağan: Viyana Yunus
Emre Çeşmesi'nin inşa süreci ve
mimarisi. *Journal of Literature and
Humanities*, 71, 54-67.

Cite this article as: Akın Ertek, G.
(2023). A gift to the common past: The
construction process and architecture
of the Vienna Yunus Emre Fountain.
Journal of Literature and Humanities,
71, 54-67.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Tıpkı bir insan gibi, yaşayan bir varlık olduğu düşünüldüğünde, ülkelerin çağdaşlarıyla sürekli bir ilişki içerisinde oldukları izlenmektedir. Bu ilişkiler savaş gibi negatif ya da olumsuz yönde olabilmekte veya karşılıklı iyimser politikalar üzerine yani olumlu istikamette de kurulabilmektedir. Aynı şekilde ortak geçmişinde çok yoğun bir çatışma ve savaş ortamında bulunan iki ülke, bugün iyi ilişkiler içerisinde olabilmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde Osmanlı ile Avusturya arasındaki ilişkilerin I. Dünya Savaşı'na kadar karşılıklı mücadeleler şeklinde seyrettiği, bu dönemle birlikte ise ittifaka dönüştüğü görülmektedir. Özellikle 1924 yılında Türkiye ile Avusturya arasında imzalanan Dostluk Antlaşması iki millet arasındaki bağı kuvvetlendiren ana unsur olmuştur.

Bu çalışmada, Avusturya ile Türkiye arasındaki dostluğun nişanesi olan Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin inşa süreci ve mimarisi, sanat tarihi disiplini de değerlendirilmiştir. Çeşme, Türklerin Avrupa'da bu amaç için inşa ettiği ilk çeşme olması bakımından önem taşımaktadır.

Viyana'da Türkçe öğretmenliği yapan Baki Bilgin'in girişimleri ile hem Avusturya hem de Türk kurumları tarafından 1991 yılında inşa ettirilen çeşme, form bakımından dört yüzlü meydan çeşmesi tipinde tasarlanmıştır. Cephe tasarımı ve bezeme bakımından Osmanlı'nın Lale Devri'nde inşa edilen çok çeşitli meydan çeşmelerinin örnek alındığı izlenebilmektedir. Çeşmenin tasarımında gelenekselci bir anlayışın takip edilmesi, kültürel belleğin çağımıza yansımaları bakımından değerlendirildiğinde özgün, tarihi derinliği olan ve mimari açısından da hayli değerli bir sanat eserin ortaya çıkarıldığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Meydan çeşmesi, Batılılaştırma, Yunus Emre, Türkiye-Avusturya, Viyana

ABSTRACT

Considering that countries are living beings just like humans, it is observed that they are in a constant relationship with their contemporaries. These relations can be negative or unfavorable, such as war, or they can be built on mutually optimistic policies, that is, in a positive direction. Likewise, two countries, which were in a very intense conflict and war environment in their common past, can be in good relations today.

When evaluated in the historical process, it is seen that the relations between the Ottoman Empire and Austria were in the form of mutual struggles until the First World War and turned into an alliance during this period. In particular, the Friendship Agreement signed between Turkey and Austria in 1924 was the main factor that strengthened the bond between the two nations.

In this study, the construction process and architecture of the Vienna Yunus Emre Fountain, which is the symbol of friendship between Austria and Turkey, were evaluated in the discipline of art history. The fountain is important as it is the first fountain built by the Turks for this purpose in Europe.

The fountain, which was built in 1991 by both Austrian and Turkish institutions with the initiative of Baki Bilgin, who taught Turkish in Vienna, was designed as a four-facade fountain. In terms of facade design and decoration, it can be observed that a wide variety of fountains built during the Tulip Era of the Ottoman Empire were taken as examples. When this structure is reviewed in

terms of the reflection of the cultural memory to our age, it is evaluated that an original, historically deep, and highly valuable work of art has been revealed by following a traditionalist understanding in its design.

Keywords: Fountain, Westernization, Yunus Emre, Turkey–Austria, Vienna

Giriş

İnsan yaşamının her alanında mutlak ihtiyaç duyduğu bir unsur olan su, İslam inanç siteminin bir gereği olarak gelişen İslam mimarisinde de önemli bir yere sahiptir. Bu öneme bağlı olarak gelişen su yapılarının başında çeşmeler gelmektedir. Osmanlı Dönemi'nde halkın günlük ihtiyacının karşılanması, yoldan geçenlere su ikram edilmesi gibi pek çok amaç için vakfedilen çeşmeler, bulunduğu devrin mimari anlayışını yansıtmaları bakımından da çok büyük bir kıymet arz etmektedir.

Çalışmamızın konusunu oluşturan su yapısı, Avusturya'nın başkenti Viyana'da, Yunus Emre'nin doğumunun 750. yılı vesilesiyle yakın bir tarih olan 1991 yılında inşa edilmiş, fakat mimari karakter ve tasarım bakımından tarihi görünüme sahip olup, "Yunus Emre Çeşmesi" adı ile adlandırılmış bir eserdir. Anadolu'da Türkçe şiirin öncüsü olduğu kabul edilen mutasavvıf Türk şair Yunus Emre'nin 18. yüzyıl sonları ile XIV. yüzyılın başları arasında yaşadığı bilinmekte olup (Bayhan, 2023, s. 161; Köprülü, 1976, ss. 265–266; Vatandaş & Vatandaş, 2022, s. 24) doğum yeri ile ilgili çeşitli rivayetler mevcuttur (Köprülü, 1976, s. 265–266; Vatandaş & Vatandaş, 2022, s. 24). Makalesinde bu rivayetleri değerlendiren Prof. Dr. Ahmet Ali Bayhan, Yunus Emre'nin doğum yeri ile ilgili olarak "... *Anadolu'nun orta kesiminde Sakarya Nehri havzasında bir yerleşim yerinde dünyaya gelmiş...*" ifadesini kullanmıştır (Bayhan, 2023, s. 161). İslam dünyasında din büyükleri, devlet adamları, yöneticiler ve hanedanının dışında ulema ve tasavvuf ehli kimseler için de mezar yapıları ve çeşme hayratlarının sıkça yapıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda Türk dünyasının en önemli karakterlerinden biri olan Yunus Emre'ye ithafen birçok makam, türbe ve çeşme inşa edilmiştir (Bayhan, 2023, ss. 159–186). Viyana'daki çeşme de Avusturya ile Türkiye gibi tarihi bağları güçlü iki ülke arasındaki dostluğun bir nişanesi olması amacıyla Yunus Emre'ye atfedilen eserlerden biri olarak gelişmiş bir modern mimarlık örneğidir.

Çalışmanın amacı, Viyana'da bulunan Yunus Emre Çeşmesi'nin inşa süreci ve mimarisinin sanat tarihi disiplini içinde incelenerek literatüre kazandırılmasını sağlamaktır. Çünkü Viyana Yunus Emre Çeşmesi, her ne kadar yakın bir tarihte inşa edilmiş olsa da tasarımı açısından Osmanlı'nın son dönem mimarisinde gördüğümüz meydan çeşmelerinin stilistik niteliklerine öykünen bir tarz sergilemektedir.

Öte yandan Avrupa'da meydan kavramının gelişmesi ile XVIII. yüzyıl itibarıyla Osmanlı kentlerinde bağımsız bir yapı olarak şekillenen meydan çeşmeleri tasarım açısından Batılılaşma modasının ilk temsilcileri sayılmaktadır (Eyice, 1993, ss. 280–282; İğüs, 2014, s. 681; Kara Pilehvarian ve ark., 2000, s. 26; Tali, 2019, s. 8). Genellikle dört cepheli olarak tasarlanan bu yapılarda köşelerin sebiller ve suluklarla zenginleştirildiği örnekler de mevcuttur. Hacimli ve yoğun bezemeli bu çeşmeler saçakların geniş tutulmasıyla heybetli bir görünüm elde etmişlerdir (Bayhan, 2015, ss. 12–15; Eyice, 1993, ss. 280–282; Koçyiğit, 2019, s. 352). Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin tasarımında da bu stil takip edilmiştir. Ayrıca Avrupa'da inşa edilmiş amacı bakımından da ilk eser olması hasebiyle çeşmenin tahlili kıymetli olacaktır.

Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin İnşa Süreci ve Mimarisi

Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin İnşa Süreci

27 Haziran 1990 tarihinde kuruluşunun 30. yılı münasebetiyle, Währinger Hans Radl Bedensel Engelli Çocuklar Okulu'nun bahçesine okulda eğitim gören Türk-Müslüman öğrencilerin ve velilerin şükranlarını dile getirmek amacıyla dönemin Türkiye Büyükelçisi Ayhan Kamel tarafından inşa ettirilecek olan çeşmenin projesi, aynı okulda Türkçe öğretmenliği yapan Baki Bilgin'de yeni bir proje fikri uyandırmıştır. Bilgin tarafından Währing bölge müdürü Karl Homole'ye yazılan 19 Şubat 1990 tarihli mektupta planlanan çeşmeye benzer bir çeşmenin hayata geçirilmesi önerilmiştir. Bu çeşme için en uygun yerin tarihte Avusturya ve Türkiye'nin temasta bulunduğu önemli bir nokta olan Türkenschanzpark olduğu vurgulanmıştır. Bilgin'in bu önerisi Homole'de büyük ilgi uyandırmış, Büyükelçi Kamel ile temasa geçilmiş ve çeşmenin inşasına karar verilmiştir. UNESCO'nun 1991 yılını Yunus Emre'nin doğumunun 750. Yılı nedeniyle "Yunus Emre Yılı" ilan etmesi üzerine çeşmenin bu isimle anılması konusunda uzlaşılmıştır (Tomeneendal, 2000, s. 245).¹

Çeşmenin inşası için Temmuz 1991'in ikinci haftasında hazırlıklara başlanmıştır. Temeli Guntramsdorf'taki Lehrbauhof Ost'tan gelen çiraklar tarafından atılmış, inşası Ağustos ayının ortalarında Türk mimar Dr. İ. Aydın Yüksel ve taş ustası Cemal Şener'in bulunduğu işçi grubu tarafından gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık iki milyon şilin olan malzeme ve inşa maliyeti Türkiye tarafından karşılanmıştır. Mermer, bakır, fayans gibi inşa malzemelerinin yanında inşaatta görev alacak nitelikli işçiler de Türkiye'den getirtilmiştir. Çeşmenin kitabelik kısmında yer alan çiniler Kütahya'dan getirtilmiştir. Avusturya ise yapının su borusu sisteminin döşenmesi, temel ve altyapı masraflarını üstlenmiştir. Kitabelikteki Yunus Emre'nin iki mısrası ünlü oryantalist Annemarie Schimmel tarafından Almanca'ya çevrilmiştir (Tomeneendal, 2000, s. 245; Dallinger, t.y.).

11 Ekim 1991 tarihinde Währing bölge müdürü Karl Homole, Viyana Belediye Başkanı Helmut Zilk ve Türkiye Büyükelçisi Ayhan Kamel'in de katılımıyla çeşme hizmete açılmıştır (Baykal, 2019, s. 365, s. 374; Tomeneendal, 2000, s. 246) (Şekil 1).

Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin Kitabeleri

Yunus Emre Çeşmesi'nin cephelerinin pahlanan köşelerine yerleştirilen kitabelik kısımlarında yapının inşa tarihi ve amacıyla ilgili bilgiler verilmektedir (Şekil 2).

¹ Ayrıca söz konusu mektuplarla ilgili olarak Währing bölge arşivi ile iletişime geçilmiş ancak buradan yanıt alınamamıştır. Mektupların tahlili Sosyolog Silvia Dallinger tarafından yazılan bir makalede mevcuttur. Kendisiyle iletişime geçilmiş ancak arşivinde mektupların kopyasının bulunmadığı belirtilmiştir. Makale için bkz Silvia Dallinger, "Wien 18, Türkenschanzpark, Yunus-Emre-Brunnen", <https://www.oaaw.ac.at/tuerkengedaechtnis/denkmaeler/ort/tuerkenschanzpark-yunus-emre-brunnen>, (Erişim Tarihi: 26.07. 2023).

Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin Mimarisi

Viyana'nın 18. bölgesinde, Türkenschanzpark'ın içerisinde yer alan Yunus Emre Çeşmesi dört yüzölçümüne sahip meydan çeşmesi türünün örneğidir (Şekil 3). 2,40 × 2,40 m ölçülerindeki çeşme 4,20 m yüksekliğinde olup kare formu bir kaide üzerine oturtulmuştur. Çeşmeye kaidenin her kenarının ekseninde yer alan, yukarıya doğru daralan yarım yuvarlak formu basamaklarla ulaşılmaktadır (Şekil 4).

Her biri simetrik olarak düzenlenmiş vaziyetteki cepheler tasarım açısından iki yatay bölümde ele alınmıştır (Şekil 5).

Altındaki ilk bölümlerin eksenlerine birer çeşme yerleştirilmiştir. Sivri kemerli bu çeşmeler, köşeleri pahlanmış dikdörtgen formu teknelere sahiptir. Aynalık kısımlarının ekseninde kademeli tutulmuş taştan birer oluk mevcuttur. Aynalıklar kıvrımlı kaş kemerli olarak düzenlenmiştir (Şekil 6).

Köşelerin pahlanmasıyla cepheler arasındaki keskin geçişler yumuşatılmıştır. Pahlanmış olan köşelerde ise yalakçıya benzer, ancak su içeren oturabilecekleri seki tarzında bir uygulamaya gidilmiştir. Uygulamanın üzerinde dikdörtgen formu kitabe panolarına yer verilmiş olup panoların üzerine dört sıra mukarnas dizileri sıralanmıştır (Şekil 7).

Cephelerin üst kısmındaki bölümlerde ise her yöne kuşatacak biçimde birer kitabe kuşağına yer verilmiştir. Cepheler, yüzeyi dikey hatların tekrarıyla hareketlendirilmiş bir bordür ile nihayetlendirilmiştir (Şekil 8).

Çeşme geniş tutulmuş, köşelerden profilli bir saçak üzerindeki sekizgen kasnak ve kasnağa oturan kubbe ile sona ermektedir (Şekil 9).

Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin Bezeme Programı

Yunus Emre Çeşmesi'nin yüzeylerinde süsleme ögesi olarak bitkisel motif ve yazılar tercih edilmiştir. Genel itibarıyla bakıldığında bitkisel bezemelerde her cephede ortak uygulamaya gidilmiştir. Çeşmelerin hem ana hem de aynalık kemerlerinin kemer köşeliklerinde yaldızlı rumi motiflerinden gelişen bezeme kompozisyonu işlenmiştir (Şekil 10).

Üzengi taşlarının iç kısmında ise yaldızlı, aşağıya doğru palmet motifleriyle nihayetlenen birer süsleme yer almaktadır (Şekil 11).

Cephelerin köşelerinde mukarnas dolgu öğelerin her iki yanına yaldızlı rumi motiflerinden gelişen birer gülbezek motifleri işlenmiştir. Yalakların cepheden algılanan köşelerinde ters lale motifli birer detay yer almaktadır (Şekil 12).

Kitabeliklerin yüzeyi kare formu çinilerle kaplanmıştır. Çinilerin yüzeyleri; eksendekiler daha dar, yanlardakiler ise daha geniş tutulmuş, kenarları kıvrımlarla hareketlendirilmiş, üçer yazı kartuşu ve bunların arasında kalan palmet ve rumilerden zenginleştirilmiş motiflerle bezenmiştir. Kartuşlarda lacivert, kalan bölümlerde ise turkuaz zemin rengi olarak tercih edilmiştir. Palmet ve rumi motifleri ise lacivert ve beyaz tonlarda düzenlenmiştir.

Çeşmenin cepheleri arasındaki farklılığı, her ne kadar yüzeyde konumlandırılış itibarıyla aynı çizgiyi takip etseler de yazılar sağlamaktadır. Kuzey cephede çeşme kemerinin iç kısmında altın yaldızlı Arap harfleriyle, sülüs karakterinde Kur'an-ı Kerim'in Enbiyâ suresi, 30. ayetin bir kısmı olan "وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ" ifadesi işlenmiştir. Cephenin kitabelik bölümünde yer alan kartuşlardan ortadaki kırmızı renkte, Latin harfleriyle, hat sanatına öykünme biçimde istifleştirilmiş, her kelimesi alt alta dizilmiş "Yunus Emre Çeşmesi" ibaresi yer almaktadır. Kartuşlardan doğudaki beyaz renkte, Latin harfleriyle, yine hat sanatına öykünme biçimde işlenmiş, her cümlesi bir dizide yer alacak şekilde iki dizi olarak yazılmış "İlim ilim bilmektir İlim kendin bilmektir" ibaresi mevcuttur. Batıdaki kartuşta ise yine aynı biçimde işlenmiş "Sen kendini bilmezsin Ya nice okumaktır" ifadesi izlenebilmektedir (Şekil 13).

Çeşmenin güney cephesinde çeşme kemerinin iç kısmında kuzey cephenin aynı bölgesindeki yazı uygulaması tekrar edilmiştir. Cephenin kitabelik bölümündeki kartuşlardan ortadaki kuzey cephede olduğu gibi aynı biçimde yapının adı verilmiştir. Yine aynı özelliklerde tasarlanan kartuşlardan doğudaki "Ben gelmedim dava için Benim işim sevi için" ibaresi mevcuttur. Batıdaki kartuşta ise aynı tasarıma sahip "Dostun evi gönüllerdir Gönüller yapmaya geldim" ifadesi izlenebilmektedir (Şekil 14).

Çeşmenin doğu cephesinde çeşme kemerinin iç kısmına altın yaldızlı Latin harfleriyle "WIR SCHUFEN ALLES LEBEN AUS DEM WAS-SER" ibaresi eklenmiş olup ibarenin altına "(AUS DEM KORAN)" referansı verilmiştir. İfade diğer cephelerin aynı kısımlarında yer alan ayet bölümünün Almancasıdır. Cephenin kitabelik bölümündeki kartuşlardan ortadaki diğer cephelerde olduğu gibi aynı biçimde yapının adı verilmiştir. Tasarım bakımından her cephede aynı özelliklere sahip olan kartuşlardan doğudaki "Nicht etwas zu behaupten, kam ich Nur um der liebe willen wirk ich" ibaresi mevcuttur. Batıdaki kartuşta ise yine aynı biçimde işlenmiş "Des Freundes Wohnstatt ist das Herz Um Herzen aufzubauen kam ich" ifadesi izlenebilmektedir. Kartuşlarda yer alan bu ifadeler güney cephede Türkçeleri mevcut olan Yunus Emre şiirlerinin kısımlarından ibarettir (Şekil 15).

Çeşmenin batı cephesinde çeşme kemerinin iç kısmına altın yaldızlı Latin harfleriyle diğer cephelerde farklı dillerde işlenmiş Kur'an-ı Kerim ayetinin "BİZ HER CANLIYI SUDAN YARATTIK" bölümü Türkçe olarak yazılmış olup ibarenin altına "(KURAN'DAN)" referansı verilmiştir. Kitabelik bölümündeki kartuşlardan ortadaki yine aynı tasarıma sahip, yapının adı verilmiştir. Kartuşlardan doğudaki "Wissen ist das Wissen kennen Wissen ist sich selbst zu kennen" ibaresi işlenmiştir. Batıdaki kartuşta ise yine aynı biçimde işlenmiş "Wenn du dich nicht selber kennst Was nützt all dein lesen" ifadesi izlenebilmektedir. Kartuşlarda yer alan bu ifadeler kuzey cephede Türkçeleri mevcut olan Yunus Emre şiirlerinin tercümelerinden ibarettir (Şekil 16).

Çeşmenin geniş saçığının tavanının eksendeki bölümleri, yaldızlı çitalarla kasetlere bölünmüş, bu kasetlerden kenarları oluşturanlarına, yüzeyi bitkisel motiflerle bezenmiş kartuşlar yerleştirilmiştir. Köşelere denk gelen bölümler yuvarlatılarak burada dışa doğru uzunlamasına yerleştirilen yaldızlı çitalarla hareketlilik sağlanmıştır (Şekil 17).

Kubbenin üzerinde yer alan altın yaldızlı alemde uçları birbirine yaklaşmış dışa doğru hafif kıvrılan hilalin içerisinde sülüs karakterli "ما شاء الله" ifadesi yer almakta olup ifade "Maşallah" şeklinde okunabilmektedir (Şekil 18).

Viyana Yunus Emre Çeşmesinin Malzemesi ve İnşa Tekniği

Kâğır yapıdaki Yunus Emre Çeşmesi'nin basamakları, yüzeyleri kaba yontulmuş taştan derin derzli olarak örülmüştür. Gövdesinde mermer kullanılan çeşmenin bitkisel motifli detayları oyma-kazıma tekniğinde oluşturulup altın yaldızla renklendirilmiştir. Kitabelik bölümleri, süsleme bölümünde verilen kompozisyonlarla yüzeyi hareketlendirilen çini karolarla kaplanmıştır.

Sonuç ve Öneriler

İslam inancının temelindeki temizlik anlayışı vesilesiyle suya verilen önemin mimariye yansımaları olarak karşımıza çıkan çeşmeler tasarım açısından, her mimari yapı türünde olduğu gibi, inşa edildiği çağın modasını ve toplumsal eğilimini gösteren önemli birer araçtır. Osmanlı mimarisinde de özellikle hayır amacı güdülerek inşa edilen çeşmelerin dönem dönem mimarideki değişim ve dönüşüm paralelinde farklı tasarımlara sahip oldukları takip edilebilmektedir. Özellikle Lale Devri ile başlayan süreçte örnekleri yoğun olarak verilen meydan çeşmeleri mimari tasarımları itibarıyla kentlerin silüetinde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Konumuz dâhilinde ele alınan Viyana'daki Yunus Emre Çeşmesi her ne kadar yakın bir tarihte inşa edilmiş olsa da tasarım bakımından, Osmanlı'nın Lale Devri ve sonrasında sıkça örneklerini verdiği meydan çeşmelerinin tasarım çizgisini takip etmektedir. İstanbul Sultanahmet'te yer alan III. Ahmet Çeşmesi (1728) (Eyice, 1989, ss. 38–39; Kara Pilehvarian ve ark., 2000, s. 96; Kuban, 2016, ss. 509–510; Tali, 2009, ss. 49–50) ile birlikte başlayan, doğrudan ya da dolaylı olarak Batılı mimarlık üsluplarının etkisiyle inşa edilmiş nice Osmanlı meydan çeşmesiyle benzer bir anlayış doğrultusunda tasarlanmıştır.

Osmanlı mimarisi içerisinde meydan çeşmelerinin 18. yüzyıl öncesine tarihlendirilen örnekleri de mevcuttur. Ancak önceki dönemlerde meydan olarak değerlendirilen alanlar Avrupa'dakilerle aynı şekilde tasarlanmamıştır. Avrupa'da büyük tören ve aktivitelerin gerçekleştirilme sahası olarak düzenlenen meydanlar yerine Osmanlı'da bu aktivite ve törenler saray ve cami avlularında gerçekleştirilmiştir. Sokakların genişlemesi ve birbiriyle kesişmesiyle rastlantısal olarak oluşan ve meydan olarak adlandırılan alanlara yapılan çeşmeler bu isimle anılmıştır. Ancak Lale Devri sonrasında her ne kadar planlanmış bir meydan düzenlemesinden bahsedilemese de bu alanlara meydan çeşmesi olarak değerlendirilen heybetli çeşmeler inşa edilmiştir (Koçyiğit, 2019, s. 352; Kuban, 2016, s. 510). Lale Devri'nde Osmanlı'nın batılılaşma çabalarının yoğunlaşmasıyla önce başkent, akabinde taşrada çeşme yapılarının karakterinde başlayan değişim yalnızca süsleme değil cephe tasarımında da kendini göstermiştir (Kuban, 2016, s. 510; Okumuş & Gülbudak, 2018, ss. 93–94).

Lale Devri itibarıyla çeşmelerde süsleme anlayışının ön planda tutulduğu görülmekte olup, farklı biçimli kemerler², vazodan çıkan çeşitli çiçek ile tabakta meyve betimlemeleri³, istirdide kabukları⁴, "C" kıvrımlı dal ve yapraklar⁵, düz ve eğri çubuklar⁶ tercih edilen kompozisyonlardır.⁷ Cephe tasarımlarında ise Klasik dönemin küp formu dingin duruşu yerini çokgen gövdeli, dışbükey eğrilerin hareketlendirdiği kütlelere bırakmıştır.

Yunus Emre Çeşmesi'nin cephelerinde görünen gerek sivri kemer, ayna taşının kaş kemeri ve yalak biçimiyle gerekse cephede yer alan diğer bezeme kompozisyonlarında görünen palmet⁸ ve rumilerden⁹ gelişmiş kompozisyonlarıyla Sultanahmet ve Üsküdar III. Ahmet Çeşmeleri, Tophane I. Mahmut Çeşmesi (1732) (Kara Pilehvarian ve ark., 2000, s. 102; Koçyiğit, 2019, s. 347) örneklerinde olduğu gibi geleneksel Osmanlı mimarisinin etkisini çağrıştıran bir uygulama ortaya koyduğu tahlil edilebilmektedir.

Köşelerdeki yalakçıga benzer uygulamayla Üsküdar III. Ahmet Çeşmesi (1728) (Kara Pilehvarian ve ark., 2000, s. 97) ve Tophane I. Mahmut Çeşmesi gibi yapılarda gördüğümüz su içme musluğu tasarımına bir öykünme algılanabilmektedir.

Cephelerde yazı kuşakları ve çeşitli bordür dizilerinin bulunduğu üst kısmın çini ile kaplanması Sultanahmet'teki III. Ahmet Çeşmesi'nde de karşımıza çıkan bir uygulamadır. Ancak burada konum olarak aynı bölge olsa da Yunus Emre Çeşmesi'nde çiniler ile kaplanan kısım yazı kartuşları şeklinde düzenlenmiştir. Bununla birlikte bu kısımlarda çini kaplanmamasına rağmen kartuşlar oluşturularak içerisine yazı verilmesi uygulaması, Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi (1732) (Kara Pilehvarian ve ark., 2000, s. 100), Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi ve Sebili (1732) (Eyice, 1991, ss. 310–311; Kara Pilehvarian ve ark., 2000, s. 104; Koçyiğit, 2019, s. 348) ve Bahçekapı I. Abdülhamid Han Sebili ve Çeşmesi (1777) (Kara Pilehvarian ve ark., 2000, s. 113) gibi yapılarda da izlenebilmektedir.

Motiflerin ve yazıların altın yaldızla vurgulanması genellikle Batılılaşma dönemi mimarisinde sık görülen bir uygulama olup Emirgan I. Abdülhamid Han Çeşmesi (1782) (Kara Pilehvarian ve ark., 2000, s. 118) ve Kadıköy Hasan Rıza Paşa Çeşmesi (1852) (Kara Pilehvarian ve ark., 2000, s. 176) gibi çeşmelerde de görülmektedir.

Geniş ve kıvrımlı saçak uygulaması Lale Devri itibarıyla dönemin modası hâline gelmiş ve yapıda olduğu gibi bu saçakların altlarının kasetlere ayrılması ve bu kasetlere çeşitli bezemelerin nakşedilmesi, Sultanahmet III. Ahmet Çeşmesi, Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi ve Tophane I. Mahmut Han Çeşmesi örneklerinde olduğu gibi Yunus Emre Çeşmesi'nde de takip edilebilmektedir.

2 Lale Devri'nde kemer formlarının küçük girinti ve çıkıntılarla hareketlendirilmiş olduğu görülmektedir. Bkz. Kuban, 1954, s. 126.

3 Meyve ve çiçek motiflerinin Türk ve İslam sanatlarında çok çeşitli alanda uygulamaları ile karşılaşmak mümkündür. Lale Devri'ne gelindiğinde ise bunlar vazo ve tabak gibi nesneler içerisine yerleştirilerek bir ölü doğa manzarası oluşturacak biçimde ele alınmıştır. Bkz. Arık, 1988, s. 23; Kuban, 2016, s. 509; Cantay, 2008, s. 39; Rüstem, 2019, s. 35–37. Ayrıca bu motiflerle duvar resimlerinde de karşılaşmak mümkündür. Bkz. Top & Özbek, 2019, s. 251–252; Kuyulu Ersoy, 2019, s. 169, 171, 182; Bozer, 1990, s. 84; Bozer, 1988, s. 26, 67.

4 Bu dönemde Avrupa'da bilimin ilerlemesine paralel olarak, doğadaki her canlı detaylı bir şekilde incelenmeye başlanmış ve gerçeğe uygun çizimleri yaygınlaştırmıştır. İstirdide kabuğu da bu dönemde merak edilen ve çizimi yapılan, akabinde de bezeme sanatının önemli bir ögesi olan nesnelerden biridir. Bkz. Okumuş ve Gülbudak, 2018, s. 98. Ayrıca istirdide kabuğu motifinin erken dönem uygulamaları için bkz. Çakmakoglu Kuru, 2008, 111–124.

5 Belirli bir düzen içerisinde birbirine ya da kendi içerisine dolanan kıvrımlı dal ve yaprak motiflerinin Antik dönemlerden itibaren birçok üslupta uygulama alanı bulduğu bilinmektedir. İslam sanatında da rumi ve hatayi olmak üzere iki ana grupta tasarlanmıştır. Bkz. Sevinçtav Kanlıçay, 2010, s. 69–70.

6 Rokoko üslubunun yüzeyel alçak kabartma niteliğini yansıtmak amacıyla başvurduğu en önemli motif olan çubuklar hem çerçeveleme hem de birleştirme ögesi olarak kullanılmıştır. Bkz. Sevinçtav Kanlıçay, 2010, s. 54.

7 Osmanlı sanatında Lale Devri ile başlayan Batılılaşma yöneliminde, Avrupa'dan ithal edilen üsluplarda uygulanan, realist olarak ele alınmış motiflerin daha stilize biçimde işlendiği görülmektedir. Ayrıca İslam sanatının figüratif yaklaşımına olan tepkisi göz önünde bulundurulduğunda, bu dönemde genellikle bitkisel kökenli bezemenin yoğun olarak tercih edildiği izlenebilmektedir. Bkz. Kuban, 1954, s. 135–136.

8 Çok parçalı ve simetrik yapısıyla sonsuz çeşitleme imkânı olan bir bitkisel motiftir. Düşey bir eksenin iki yanına simetrik parçaların yerleştirilmesinden gelişmektedir. Bkz. Mülâyim, 1976, s. 145–146.

9 Üsluplaştırılmış yaprak, filiz ve hayvan örgelerinden meydana gelmiş kıvrık dal biçimindeki bezemedir. Bkz. Sözen & Tanyeli, 2010, s. 262; Hasol, 2017, s. 400.

Tasarım bakımından Osmanlı'nın Batılılaşma dönemine öykünen Yunus Emre Çeşmesi'nin inşa edilmiş amacı Türkiye ve Avusturya arasındaki dostluğu simgelemektir. Osmanlı döneminde ve günümüzde de bu amaç doğrultusunda inşa edilen çeşmeler mevcuttur. Alman İmparatoru II. Wilhelm tarafından inşa ettirilip hediye edilen, 1901 yılında resmi açılışı yapılan İstanbul'daki Alman Çeşmesi iki ülke arasındaki dostluğun bir nişanesidir.¹⁰ Aynı şekilde konumuz kapsamındaki Yunus Emre Çeşmesi de Avusturya ve Türkiye arasındaki dostluğun bir göstergesi olması bakımından Viyana'daki önemli bir sembol yapı statüsündedir. Ayrıca Yunus Emre Çeşmesi'nin 2016 yılında Hollanda'nın Hengelo şehrinde inşa edilen yine geleneksel bir tasarımla ele alınan Türk Çeşmesi'ne de öncü olduğu bilinmektedir.¹¹ Bu iki örneğin Türkiye'nin ve o ülkelerde yaşayan Türk vatandaşlarının bu şehirlere birer hediyesi olması bakımından kıymetlidir. Zira Avrupa'da birçok yapı türünde Türk eserleri olduğu bilinmektedir. Ancak meydan çeşmesi türünün, sayılan bu iki yapı dışında bilinen başka bir örneği henüz bulunmaması da anılan ve bu çalışmaya konu edilen eserlerin değerini bir kat daha artırmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Teşekkür: Bu makalenin saha çalışması 2022–2023 yılları arasında TÜBİTAK 2214-A doktora sırası araştırma bursu kapsamında Viyana'da geçirilen süreç içerisinde yapılmıştır. Bu kapsamda makalenin konusu olan çeşme yazar tarafından fotoğraflanmıştır. Çalışmaya konu olan çeşmenin cepheleri Yüksek Mimar Fatma Yılmaz'ın desteği ile çizilmiştir.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Acknowledgement: The field work of this article was carried out during the time spent in Vienna between 2022 and 2023 within the scope of the TÜBİTAK 2214-A doctoral research scholarship. In this context, the fountain, which is the subject of the article, was photographed by the author. The facades of the fountain were drawn with the support of Senior Architect Fatma Yılmaz.

Declaration of Interests: The author has no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Arık, R. (1988). *Batılılaşma dönemi Anadolu tasvir sanatı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Bayhan, A. A. (2015). Ulubey/Akpınar Mahallesi'nden bir meydan çeşmesi örneği: Beşoluk çeşmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(11), 8–18.
- Bayhan, A. A. (2023). Anadolu irfanının sembol ismi Yunus Emre'ye atfedilen mezar anıtları ve makamların sanat tarihi A-açısından değerlendirilmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 159–186.
- Baykal, A. (2019). Türk-Avusturya edebi ve kültürel ilişkilerinin tarihi gelişim süreci. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 355–378.
- Bozer, R. (1988). *Kula evleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bozer, R. (1990). *Kula'da Türk mimarisi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çakmaklıoğlu Kuru, A. (2008). İkonografik açıdan Orta Çağ Türk mimarisinde yer alan istiridye motif. *Erdem*, 52, 111–124.
- Cantay, G. (2008). Türk süsleme sanatında meyve. *Turkish Studies*, 3/5, 32–64.
- Dallinger, S. *Wien 18, Tükenschanzpark, Yunus-Emre-Brunnen*. (t.y.). <https://www.oeaw.ac.at/tuerkengedaechtnis/denkmaeler/ort/tuerkenschanzpark-yunus-emre-brunnen>, (Erişim Tarihi: 26.07.2023).
- Eyice, S. (1989). III. Ahmet Çeşmesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2, 38–39.
- Eyice, S. (1991). Azapkapı çeşmesi ve sebili. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 4, 310–311.
- Eyice, S. (1993). Çeşme. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 8, 280–282. <https://www.haber.nl/hengeloda-turk-cesmesi-acildi/>, (Erişim Tarihi: 27.07.2023).
- Hasol, D. (2017). *Ansiklopedik mimarlık sözlüğü*. Yem Yayınları.
- İğüs, E. (2014). *XVIII. yüzyıl İstanbul'nda fiziki çevre, meydan çeşmeleri ve çeşme meydanlarının etrafında oluşan İstanbul meydanları, Osmanlı İstanbulu II* (F. Emecen, A. Akyıldız, & E. S. ve Gürkan, Eds., ss. 675–692). İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- Kara Pilehvarian, N., Urfalıoğlu, N., & Yazıcıoğlu, L. (2000). *Osmanlı başkenti İstanbul'da çeşmeler*. Yem Yayınları.
- Koçyiğit, F. (2019). *Osmanlı mimarisinde meydan çeşmeleri*, Akdeniz Sanat, 13. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, ss. 339–353.
- Köprülü, F. (1976). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kuban, D. (1954). *Türk Barok mimarisi hakkında bir deneme*. Pulhan Matbaası.
- Kuban, D. (2016). *Osmanlı mimarisi*. Yem Yayınları.
- Kuyulu Ersoy, İ. (2019). Anadolu'dan adalara duvar resmi bağlamında Midilli'de resimli iki konut. *Sanat Tarihi Dergisi*, 28(1), 165–191.
- Mülayim, S. (1976). Selçuklu Palmet motifinin tipolojisi. *Anadolu*, 20, 141–153.
- Okumuş, E., & Gülbudak, Ö. (2018). Türk sanatında inşa edilen (12.-20. Yüzyıllar) çeşme üslupları üzerine bir deneme, *Osmanlı Sanatı'na dair denemeler* içinde (A. Baylan, Eds., ss. 85–122). Cinius Yayınları.
- Rüstem, Ü. (2019). *Ottoman baroque the architectural refashioning of eighteenth-century*. Princeton University Press.
- Şenyurt, O. (2011). Osmanlı'da siyaset ve mimarlığın arayüzü: Alman çeşmesi, değişim sosyolojisi. *Dünyada ve Türkiye'de toplumsal değişim* içinde (E. Eğribel, Eds., ss. 621–634). Ufuk Özcan.

¹⁰ İnşa süreci ve detaylı bilgi için bkz. Şenyurt, 2011, s. 621–634.

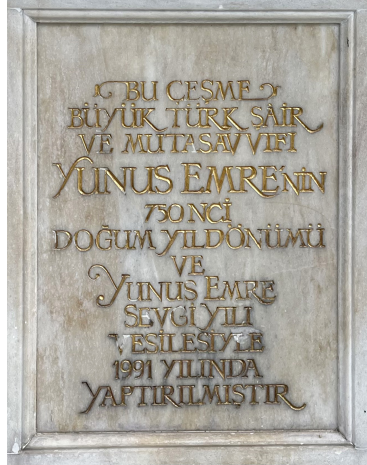
¹¹ Çeşme için bkz. <https://www.haber.nl/hengeloda-turk-cesmesi-acildi/>, (Erişim Tarihi: 27.07.2023).

- Sevinçtav Kanlıçay, S. (2010). *Barok-Rokoko yorumlu 18. yüzyıl İstanbul çeşmelerinde kompozisyon, motif ve terimler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sözen, M., & Tanyeli, U. (2010). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü*. Remzi Kitapevi.
- Tali, Ş. (2009). İstanbul su mimarisinde Eminönü sebillerinin yeri ve önemi. *Sanat Dergisi*, 15, 47–64.
- Tali, Ş. (2019). *Ordu ili tarihi su yapıları*. Akademisyen Kitabevi.
- Tomeneendal, K. (2000). *Das Türkische Gesicht Wiens auf den Spuren der Türken in Wien*. Böhlau Verlag.
- Top, M., & Özbek, G. (2019). Osmanlı Batılılaşma dönemine ait Ödemiş'te bulunan duvar resimli iki camii. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 46, 227–260.
- Vatandaş, C., & Vatandaş, S. (2022). *Bir bunalım çağında dirliği inşa etme çabaları ve Yunus Emre, Yunus Emre (Hayatı-Düşünceleri-Eserleri)* (ss. 1–33). TBMM Basımevi.

Şekil 1.

Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin Genel Görünümü.

Güneybatı;

BU ÇEŞME
BÜYÜK TÜRK ŞAİR
VE MUTASAVVİFİ
YUNUS EMRE'NİN
750 NCİ
DOĞUM YILDÖNÜMÜ
VE YUNUS EMRE
SEVGİ YILI
VESİLESİYLE
1991 YILINDA
YAPTIRILMIŞTIR

Kuzeydoğu;

ERRUCHTET
IM JAHRE 1991
ANLÄSSLICH DES
YUNUS EMRE - JAHRES
DER LIEBE
UND DES
750.
JAHRESTAGES DER
GEBURT DES
GROSSEN TURKISCHEN
DICHTERS UND
MYSTIKERS
YUNUS EMRE

Kuzeybatı;

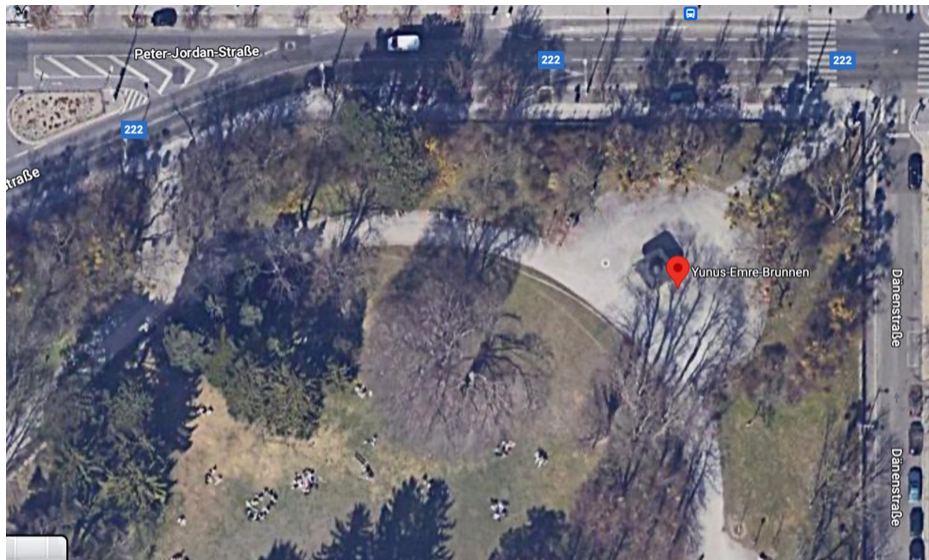
BU ÇEŞME
VIYANA 18 NCİ BÖLGE
BELEDİYESİNİN
VE
TÜRKİYE
VAKIFLAR BANKASININ
KATKILARI İLE
TÜRKİYE CUMHURİYETİ
KÜLTÜR BAKANLIĞI
TARAFINDAN
YAPTIRILMIŞTIR
DİPL. ARCH. DR. İ. AYDIN YÜKSEL

Güneydoğu;

ERRICHTET VOM
KULTURMINISTERIUM
DER
REPUBLIK TÜRKEL
MIT
UNTERSTÜTZUNG
DER
BEZIRKSVORSTEHUNG
DES
18. WIENER
GEMEINDEBEZIRKES
UND DER TÜRKISCHEN
VAKIFLAR BANK

Şekil 2.

Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin Kitabeleri.

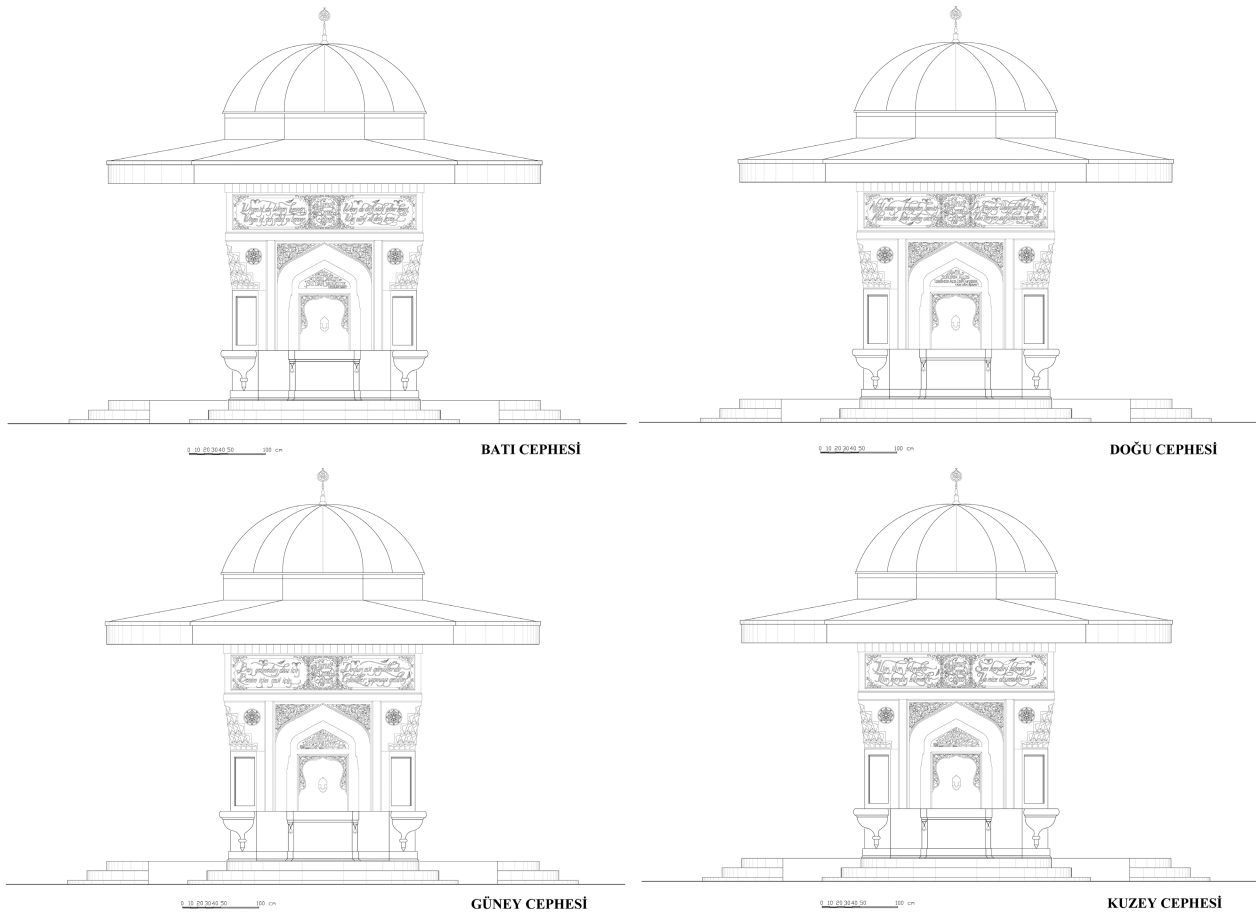

Şekil 3.

Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin Konumu (Googlemaps, Erişim Tarihi: 27.07.2023).

Şekil 4.
Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin Genel Görünümü.

Şekil 5.
Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin Cepheleri.

Şekil 6.
Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin Cephe Detayı.

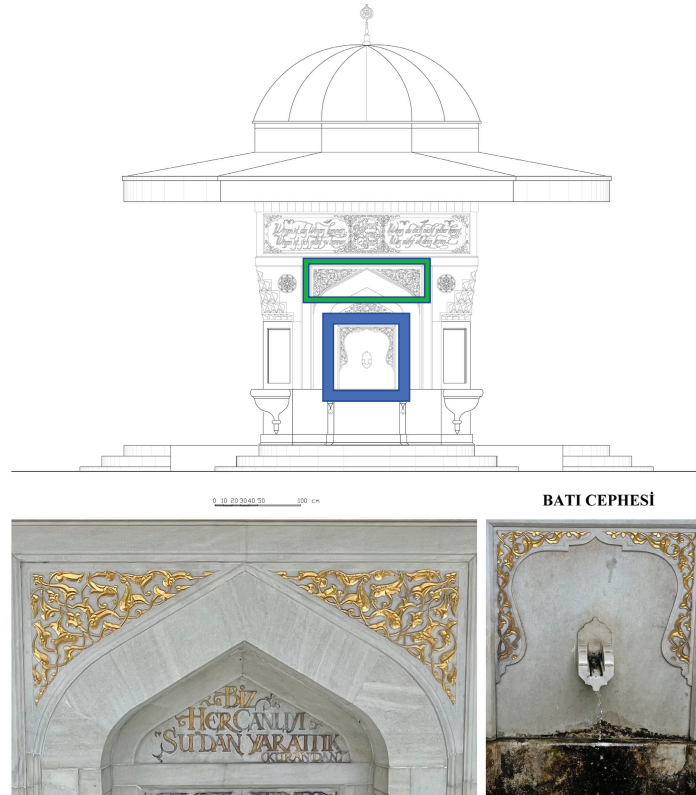
Şekil 7.
Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin Cephe Detayı.

Şekil 8.
Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin Saçağı.

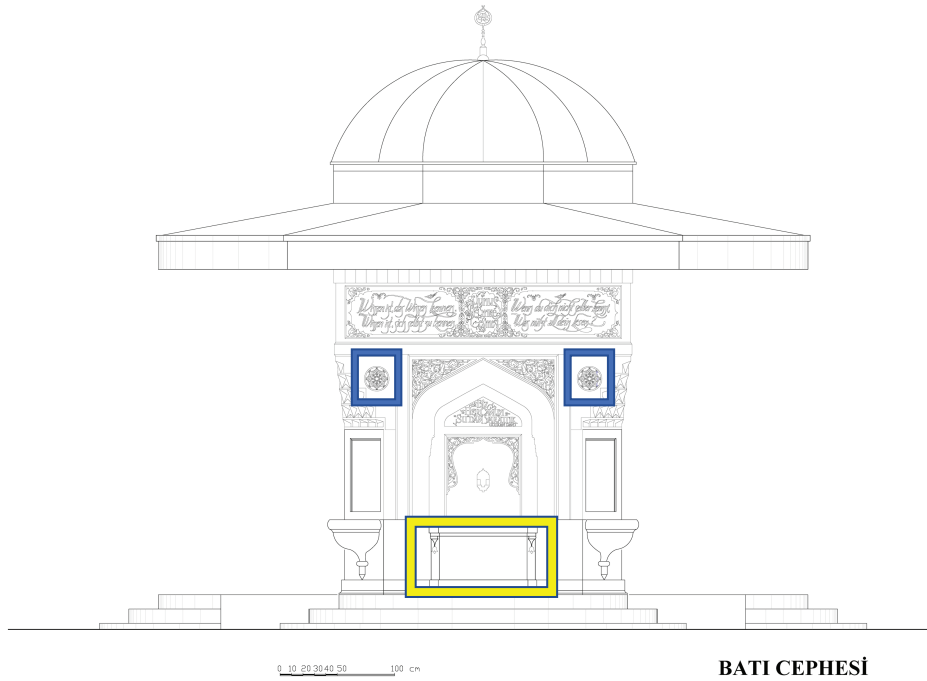
Şekil 9.
Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin Kubbesi.

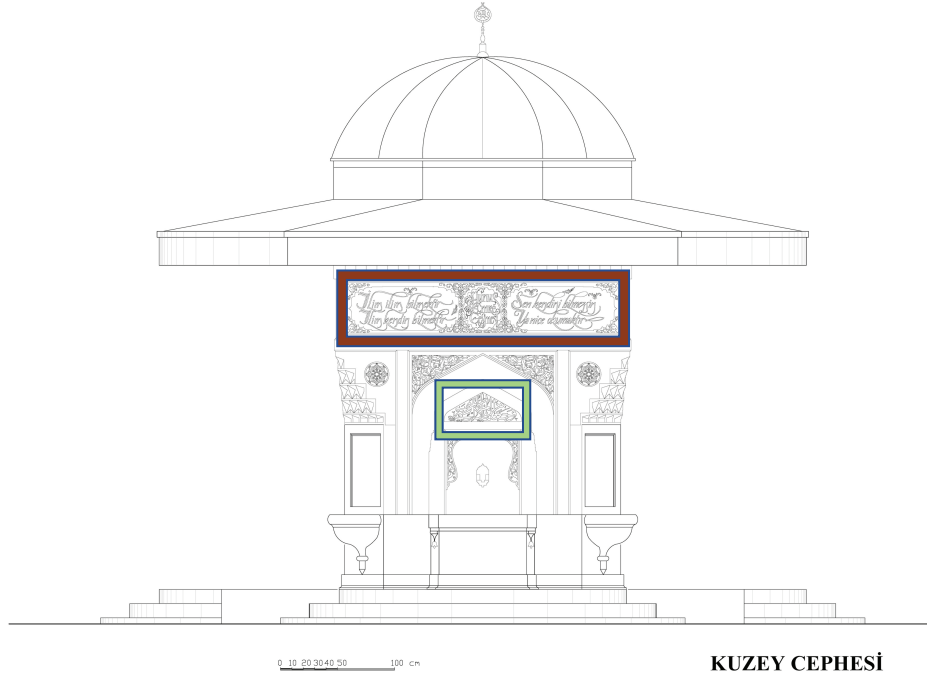
Şekil 10.
Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin Kemer Köşeliklerinin Konumu ve Detayı.

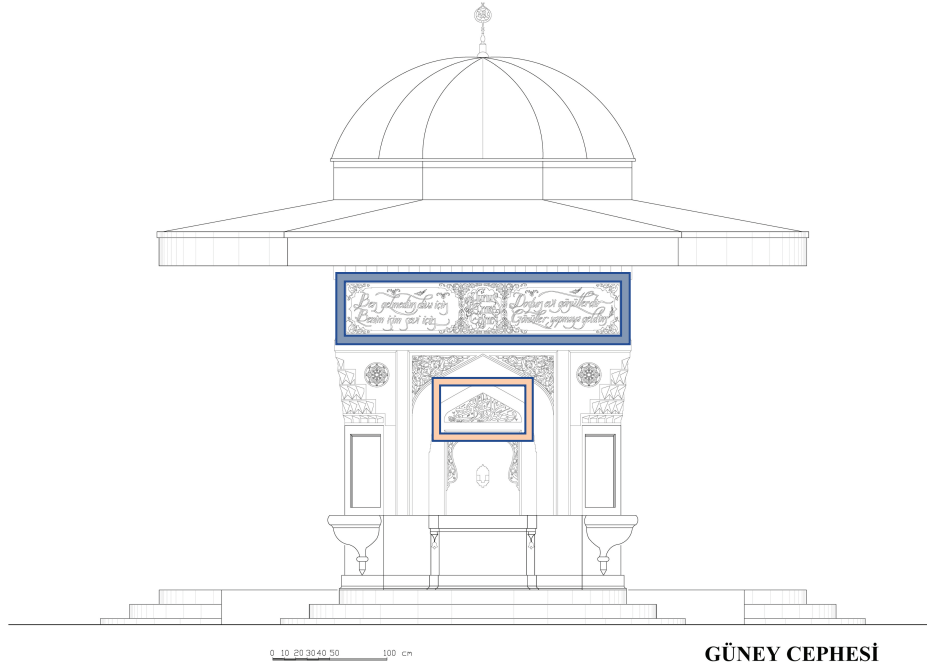
Şekil 11.
Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin Üzengi Taşları.

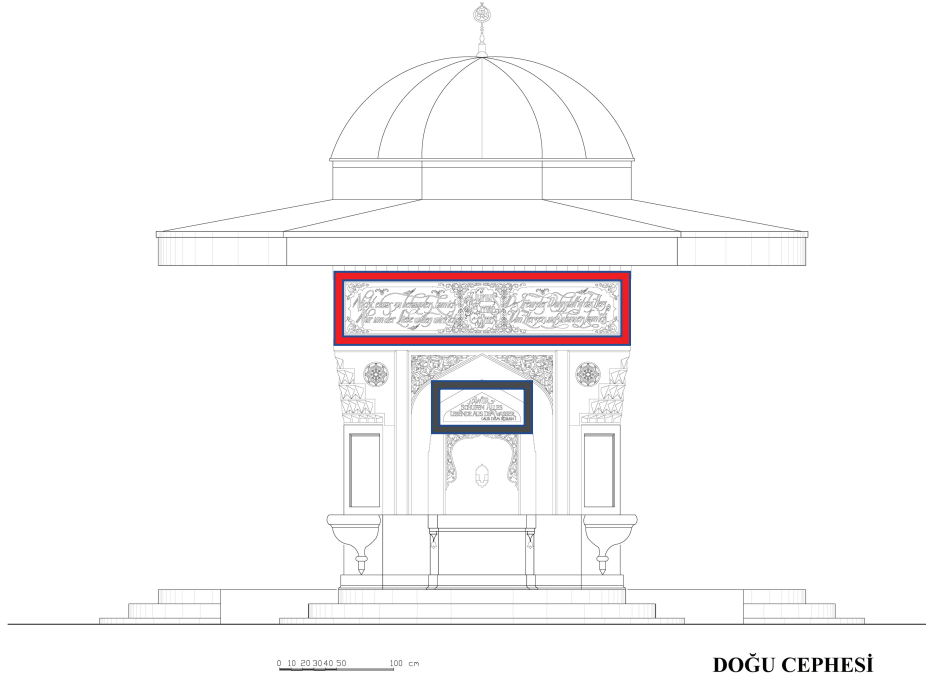
Şekil 12.
Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin Süslemelerinin Konumu ve Detayı.

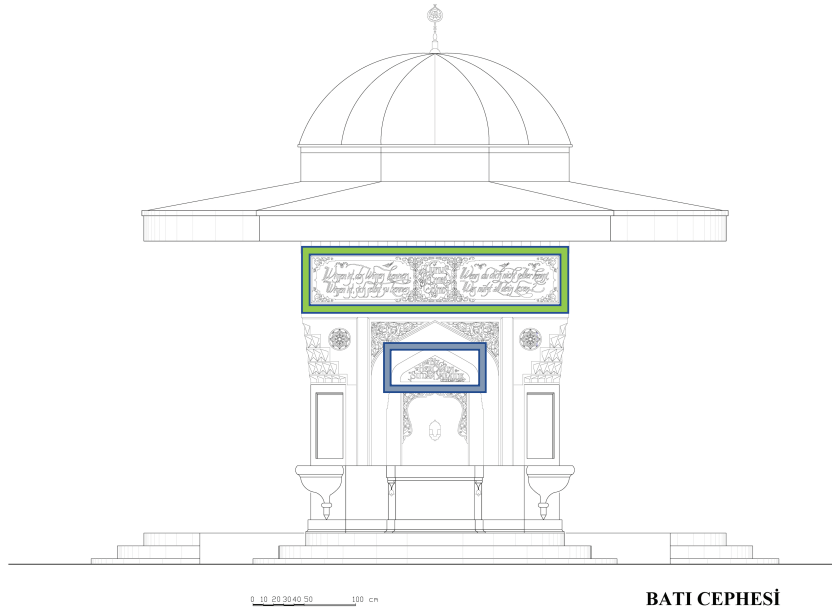
Şekil 13.
Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin Kuzey Cephesindeki Yazıların Konumu ve Detayı.

Şekil 14.
Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin Güney Cephesindeki Yazıların Konumu ve Detayı.

Şekil 15.
Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin Doğu Cephesindeki Yazıların Konumu ve Detayı.

Şekil 16.
Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin Batı Cephesindeki Yazıların Konumu ve Detayı.

Şekil 17.
Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin Saçak Detayı.

Şekil 18.
Viyana Yunus Emre Çeşmesi'nin Alem Detayı.

Presokratik “Doğa” Algısı ve Bu Algının Günümüz Bilim Felsefesine Yansımaları

The Pre-Socratic Perception of “Nature” and Its Reflections on Contemporary Philosophy of Science

Uğur DAŞTAN

Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen
Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü,
Artvin, Türkiye

ÖZ

Presokratik düşüncede oldukça önemli bir yere sahip olan “doğa” algısı, bilim felsefesi alanında son dönemlerde en sık göndermelerin yapıldığı konuların başında gelmektedir. Hem modern bilim yanlısı düşünürler hem de modern bilim eleştirmenleri bilime ait düşüncelerini aktarırken, birbirinden oldukça farklı düşünce biçimlerine sahip olan Antik Yunan düşünürlerine ait mevcut görüşleri, onların “doğa” algıları üzerinden konumlandırmaya çalışırlar. Dolayısıyla Presokratik “doğa” algısının bilim felsefesindeki etkilerini gözler önüne sermeyi amaçlayan bu çalışmada, öncelikle söz konusu bu “doğa” algısının detaylı bir tahlili yapılmak istenmiştir. Ardından bilimin tanımı ve kökenine ilişkin tartışmalar içerisinde bu algının yarattığı sonuçlar verilmiştir. Son olarak da Presokratik “doğa” algısının; nesnellik, rasyonellik, olgusalılık, nedensellik, sistemli ve tutarlı olma gibi bilimin kendine ait özellikleri üzerindeki etkilerinin izleri sürülmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilimin tanımı, bilimin özellikleri, “doğa” algısı, bilim felsefesi, presokratikler

ABSTRACT

The perception of “nature,” which has a very important place in pre-Socratic thought, is one of the most frequently referred topics in the field of philosophy of science. The opinions of ancient Greek intellectuals, who had quite diverse methods of thinking, have been attempted to be positioned by both pro-scientific thinkers and modern critics of science through their perceptions of “nature.” Therefore, the primary goal of this study is to thoroughly analyze the pre-Socratic conception of “nature” before examining how it affects the philosophy of science. Following that, the effects of this view are discussed in relation to the concept of science and its place in science. Finally, the impacts of the pre-Socratic concept of “nature” are traced on scientific features such as objectivity, rationality, factuality, causation, systematicity, and consistency.

Keywords: Description of science, features of science, perception of “nature”, philosophy of science, presocratics

Giriş

Günümüz felsefi ve bilimsel söyleminin önemli ölçüde çıkış noktasını oluşturan Antik Yunan düşünce dünyasında, problem alanı her ne olursa olsun, bir şekilde “doğa”ya içkin formülasyonlar üzerinde durulması yaygın bir gelenek olarak karşımıza çıkar. Özellikle rasyonalist açıklamalar yapma eğiliminde olan ve çoğunlukla somut bir varlık sahasını ifade etmek isteyen Antik Yunan düşünürlerinin ilgisi, fizik (physis/phûsis) kavramıyla özdeş bir biçimde kullanılan “doğa”ya yönelir. Ancak bu düşünürlerden her birinin kendi düşün biçimleri içerisinde “doğa”dan anladıkları şey ya da “doğa”ya atfettikleri anlamlar aynı değildir. Bu bağlamda Antik Yunan dünyası için ortak bir ilgi alanı olarak belirlenmiş olmasına rağmen “doğa” kavramının etimolojik açıdan tehlikeli bir muğlaklığı içerisinde barındırdığı da ifade edilir (Cornford, 1991, s. 73). Dolayısıyla Antik Yunanların bir icadı olarak kabul edilen “doğa” kavramının, en azından dönemin düşünürlerince farklı anlaşılmasından kaynaklanan bu muğlaklığını çözmek adına bilhassa kavramın belirginleştirildiği Antik Yunan dünyasındaki tüm kullanımlarından haberdar olunması zorunludur (Lloyd, 1991, s. 417). Bu zorunluluğa uygun bir biçimde kavramın izleri sürüldüğünde, karşımıza çıkan ilk eser Homeros’un *Odysseia* adlı eseridir. Mitolojik geleneğe uygun olarak ele alınan bu eserde, doğrudan “doğa” (physis) kavramı kullanılmazken, “doğa” kavramının kökeni olarak kabul edilen “phuō” (büyüme) kavramının da eserde sadece bir kez ele alınması oldukça şaşırtıcıdır (Curd, 2020, s. 16).

Thales’le başlayan Presokratik dönemde ise “doğa”nın önceki dönemlere nazaran daha yaygın bir biçimde kullanımı söz konusudur. Ancak bu dönemle ilgili kullanımlarda karşılaşılan farklılıklar, “doğa”

Geliş Tarihi/Received: 01.08.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 05.10.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 28.12.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Uğur DAŞTAN

E-mail: ugurdastan@artvin.edu.tr

Atıf: Daştan, U. (2023). Presokratik “doğa” algısı ve bu algının günümüz bilim felsefesine yansımaları. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 68-76.

Cite this article as: Daştan, U. (2023). The pre-Socratic perception of “nature” and its reflections on contemporary philosophy of science. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 68-76.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

denildiğinde neyin kastedildiğini tam olarak anlamak adına bizi doksografik geleneğe uygun ilk ciddi eserleri veren Aristoteles'e yöneltir. Zira Platon öncesi düşünürlerde eser yazma geleneğinin yaygın olmaması ve birkaç düşünüre ait belli fragmanlar dışında günümüze yansıyan bütünsel metinlerin bulunmayışı böyle bir tercihe neden olur. Bu doğrultuda, özellikle *Metafizik* adlı eserinde kendisinden önce Thales'le başlayan süreçte “doğa” kavramının kimler tarafından nasıl kullanıldığını, bazı anlamların da birbiriyle ilişkilendirilmesine olanak tanıyan bir biçimde aktaran Aristoteles, “doğa” kavramı için öncelikle altı tanımlama yapar. Bu tanımlar; i) köken ya da doğum, ii) tohum, iii) doğal şeylerdeki devinimin ya da değişimin kaynağı, iv) şeylerin kendisinden oluştuğu ilk madde, v) doğal şeylerin özü ya da formu, vi) genel olarak Platon'da kullanıldığı şekliyle öz ya da form şeklinde sıralanabilir (Aristoteles, 1996, ss. 241–243; Collingwood, 2020, ss. 90–92). Bu altı tanıma ek olarak, sonrasında “doğa” kavramıyla ilgili olarak kendisinin de kullanmayı çokça tercih ettiği yedinci bir tanımlama daha yapan Aristoteles, burada “doğa” (pyhsis) kavramını, kendi içinde belli bir devinim taşıyan şeylerin özü olarak ele alır (Aristoteles, 1996, s. 243; Collingwood, 2020, s. 92).

“Doğa”nın Aristoteles tarafından bu şekilde farklı biçimlerde tanımlanmasının yanı sıra ayrıca “doğa” denildiğinde sadece Presokratiklerce değil tüm Antik Yunan düşünürlerinde geçerli olan bazı algılayış biçimlerinden de burada kısaca söz etmek gerekir. Bu algılama biçimleri, esasen Helenistik dönemin sonuna kadar götürülebilecek olan Antik Yunan dünyasının “doğa” tanımlamalarının da temel şifrelerini içeren algılayışlardır. Hem “doğa” denildiğinde ortaya çıkan tanımsal çokluğu hem de niçin insan kavramıyla ilişkili bir biçimde “doğa”nın ele alındığını gösteren bu şifreler, dönemin bilimsel yapısıyla günümüz bilimsel yapısı arasındaki farklılıkların veya benzerliklerin temel dayanak noktalarını oluşturması bakımından da önemlidir. Buradan hareketle, Antik Yunan düşünürleri tarafından “doğa”nın; i) hayat (yaşam), ii) güç, iii) ruh, iv) ilahi bir unsur, v) değer olarak kimi zaman ayrı ayrı kimi zaman ise bir arada benimsendiği beş biçiminden bahsedilebilir (McClure, 1934, ss. 112–115).

Antik Yunan düşüncesinde “doğa”nın hayat olduğu tezine dayanan ilk algılamanın ana eksenini “doğa”nın canlı olması oluşturur. Canlılığın sembolü olan “doğa”, bu özelliğiyle her varlığa nüfuz ettiğinden (McClure, 1934, s. 112), söz konusu dönemde insanın varlığıyla kurulan ilişkinin de en güçlü dayanağı hâline gelir. Böylelikle “doğa”yla aynı özellikleri taşıyan insanın daha önceden yaygın bir biçimde doğaüstü kavramlar aracılığıyla açıklanmasının da önüne geçmek amaçlanır. Bu yönüyle başta İyonya olmak üzere Sofistler öncesi dönemde ortaya çıkan tartışmaların genel eksenini oluşturan ve insanla “doğa”nın özsel birliğine ait salt kanaatlerin şekillendirdiği “doğa”nın hayat olarak algılanışı, yapılan bilimsel faaliyetlerin yaşama içkinliğini de gösteren önemli bir perspektif sunar (McClure, 1934, s. 112). Öte taraftan bu algının, özellikle İyonya düşünürleri için kullanılan ve sadece onların salt gözlemlenebilir maddi dünyaya yönelik güçlü açıklamalara ulaştıkları yönündeki kimi popüler tezlerin de yeniden gözden geçirilmesine olanak tanıdığı açıktır. Nitekim Sofistlerle birlikte başladığı ve Sokrates'in Delphoi tapınağında yazılı olduğunu söylediği “(Ne olduğunu) Kendini bil.” özdeyişinden hareketle (Platon, 2010, s. 80) doruk noktasına ulaştırdığı iddia edilen insan merkezli söylemlerin, Sokrates'ten önce var olan diğer Antik Yunan filozofları tarafından da araştırma konusu edildiğini görmek mümkündür. Bu anlamda Sokrates'ten önce “Kendini tanı.” şeklinde Thales tarafından dile getirilen açıklamalara rastlamakla beraber (Laertios, 2013, s. 29), kendini bilme çabasını sonsuz ve sürekli bir eylem olarak tanıyan Herakleitos (Yıldız, 2012, s. 10) açısından da kendini bilme ve ölçülü olma olanağının “doğa”ya içkinliği açısından her insana mahsus bir durum olarak benimsenmesi söz konusudur (Herakleitos, 2005, s. 116). Dolayısıyla esasen doğa filozoflarının ele aldığı “doğa” kavramının canlı ve yaşama denk gelen anlamıyla birlikte tamamen insanı dışlayan bir yaklaşımın ürünü olmadığı söylenebilir. “Doğa” ve insan, yaşamı özünde barındıran iki unsur olarak, Presokratik düşünürler tarafından bizzat hayat algılaması üzerinden özsel birliğe sahip bir kavram çifti olarak belirlenir (McClure, 1934, s. 112).

“Doğa”nın Antik Yunan içerisinde barındırdığı ve hayat algılayışıyla da ilişkili bir biçimde ele alındığı bir diğer anlamı; güç kavramı ile izah edilir. “Doğa” canlı olduğundan, bu canlılığın göstergesi durumunda olan hareket, büyüme ve değişim gibi ana kavramsallaştırmaların temelinde, “doğa”nın bu kendiliğinden gücü önemli bir yer tutar. Evreni ve dünyayı yaratan, koruyan ve yöneten bu kendinden güç, aynı zamanda canlı olarak tasarlanan “doğa”nın da teminatı durumundadır (McClure, 1934, s. 112). “Doğa”nın güç olarak algılanması, tıpkı “doğa”nın hayat olarak algılanmasında da görüldüğü üzere insana ilişkin yapılacak olan değerlendirmelerde birbiriyle örtüşen bir özsel varlığı ifade ettiği gibi var olan herhangi bir şeyin kökenine ilişkin yapılacak araştırmalarda, özellikle kavramsal anlamda ortaya çıkan bir takım benzerliklerin de yeniden adlandırılmasını sağlar. Buradan hareketle daha önce değinildiği gibi “physis” kavramının kökeninde bulun ve Homeros'ta büyümek anlamında kullanılan “phuō” kavramıyla tanrısallığa dayalı kökensel bir birlikten söz edilirken, “doğa”nın güç olarak algılanışıyla birlikte bu kez doğrudan “doğa”nın kendi varlığı içerisindeki bir ontolojik birliktelik ön plana çıkarılır (Barney, 2006, s. 84). Hâliyle Antik Yunan düşüncesinde özellikle İyonya Okulu ile başlayıp, Helenistik döneme kadar devam eden ve tüm düşünce tarihi boyunca ortaya konulan görüşlerin birçoğunda görülen bu “doğa”ya içkin birliktelik, bilgi edinim süreçlerinde Tanrı'nın yerine neden “doğa”nın merkezi bir rol oynadığını büyük ölçüde açıklar.

Antik Yunan düşüncesinde “doğa” denildiğinde karşımıza çıkan bir diğer algılama biçimi olan ruh ise İyonya Okulu'nda da yer yer görülmesine rağmen daha çok sistematik felsefeler olarak adlandırılan Platon ile Aristoteles felsefeleri başta olmak üzere bu düşünürler sonrasında ortaya çıkan ve metafiziksel yönü daha yoğun olan felsefi öğretilerde temele alınan bir algılama biçimidir. Genel itibarıyla yaşamın özü olan ruh olmadan, bırakın “doğa”yı var olan hiçbir maddi gerçeklik âleminin ifade edilemeyeşini simgeleyen bu algılama, hemen hemen tüm açıklama modellerinde var olan rasyonel ve tümel bakış açısının gerektirdiği bir seçim olarak da anlaşılabilir (McClure, 1934, s. 113). “Doğa”nın ruh olduğu yönündeki bu algılayış, aynı zamanda daha önce bahsi geçen hayat ve güç algılamalarında da olduğu gibi “doğa” söz konusu olduğunda, tanrısallıktan uzak bir açıklama ilkesinin ortaya konulabilmesinin bir diğer önemli dayanağıdır (McClure, 1934, s. 113). Öte taraftan insan zihninde farklılaşan kavramsal örüntülerin ve buna bağlı bir biçimde oluşturulan hakikat dizgelerinin, genele ait bir anlam ihtiva etmesi ve kendi içerisinde tutarlı bir bütünlüğe kavuşturulması da yine dönemin düşünürleri açısından “doğa”nın ruh biçiminde algılanmasıyla yakından ilişkilidir.

“Doğa”nın algılanışında tanrısallıktan uzaklaşmak ve gerçekten var olana yönelmek için ruh ve güç kadar etkin kullanılan bir diğer bir algılama ise “doğa”nın ilahi oluşudur. Günümüzde bilimle din arasında Francis Bacon ve René Descartes sonrası başlayan ve Aydınlanma

düşüncesiyle birlikte sağlam bir zemine oturtulan kesin ayrımın, Antik Yunan dünyasındaki bilimsellik söz konusu olduğunda önemli bir problem teşkil etmemesi, bir yönüyle “doğa”nın diğer algılanma biçimleriyle paralel bir biçimde onun *ilahi* bir varlık olarak anlaşılmasıyla bağlantılıdır. Özellikle bu anlamda, Anaksagoras dışında hemen hemen tüm düşünürler için bilimsel olanla dinsel olan bir ve aynı anlamda kullanılır. Çünkü tanrısal olan aynı zamanda “doğa”yı da kuşatan şeydir (McClure, 1934, s. 113). Bunun yanı sıra natüralist olarak adlandırılabilir olan anlayışların da kökenini oluşturan bu “doğa” algısı, doğaüstü olayların yoğun bir biçimde bulunduğu mitolojik dönemlerin hemen ardından piyasaya sürülen evrene ilişkin açıklamaların ve olgusal betimlemelerin sonraki dönemlerde kabul edilmesini kolaylaştırarak, popüler bir anlayış olan doğaüstücülüğün Antik Yunan düşüncesinde sürekli canlı tutulmasına da zemin hazırlamıştır (Anagnostopoulos, 1990, s. 62). Evrenin temel unsurlarının veya bileşenlerinin sürekli ve tek bir hakikat sorgulaması içerisinde ifade etmeye çalışan Anaksimenes, Empedokles ve Anaksagoras gibi yaşadıkları dönemde dini terimleri sıklıkla kullanan Presokratiklerin dahi doğa filozofları içerisinde değerlendirilmesi bizzat bu algıyla mümkün hâle gelmiştir (Anagnostopoulos, 1990, s. 62). Dolayısıyla “doğa”nın *ilahi* bir unsur olarak algılanışı, düşünce tarihi açısından sonraları büyük bir problem alanına dönüşen ve nihayetinde tam anlamıyla bir kopuşu simgeleyen din ve bilim arası ilişkilerin, Antik Yunan düşüncesi içerisinde uzunca bir dönem problem olarak görülmemesini sağlamış ve yine söz konusu dönem içerisinde popüler bir kavram olan doğaüstülüğün kucaklayıcı ve tümel açıklama modellerine dayanan geleneksel düşünsel zemininin de kullanılmasına olanak tanımıştır.

Antik Yunan dünyasında “doğa”nın algılanışına dair *hayat, güç, ruh ve ilahi* olduğu şeklindeki bu dört farklı algılama biçimi, özellikle bu dönemde söz konusu düşünürlerce beşinci ve son bir algılama biçiminin de niçin ortaya konulduğunu açıkça ifade eder ki, bu algılama biçimine göre “doğa”, tüm varoluşsal ve ifade edilebilir özellikleriyle bu kez kendine ait bir *değeri* simgelemektedir (McClure, 1934, s. 115). “Doğa”, mükemmelliğin modeli olarak, kendine haiz bir yapıya sahiptir ve iyi, güzel, hoş, yüce ve mutlak anlamda kabul gören diğer her türden olumlayıcı ölçütün ve bu ölçütlere göre şekillendirilen sistematik anlayışların ana hareket noktasıdır. Bir değer ifade etmesi bakımından bir taraftan tüm Yunan düşüncesinin ana özünü oluşturan “doğa” öte taraftan kendine has işleyişi ve kurallarıyla araştırılmaya ve gerçekliğinin bir an önce gün yüzüne çıkarılmasının zorunlu olduğu bir var oluşa işaret eder (McClure, 1934, s. 115). Bu dönem düşünürleri tarafından “doğa” ve ona ilişkin her veri, mutlak bir biçimde güvenilmeyi hak eden bir değerler dünyasının izlerini taşıması hasebiyle kıymetlidir (McClure, 1934, s. 115). Miletos Okulu ile başlayan süreçte var olan her şeyi ifade etmek için su, hava ve aperiion gibi arı unsurların temelde kullanılmaya başlanması, bir değerler manzumesi olan “doğa”nın açıklanması adına daha uygun bir seçim olarak kabul görürken (Guthrie, 2011, s. 78), daha çok ahlaki teorileriyle bilinen Stoacılar için de özünde iyilik saklı olan insanın, “doğa”ya uygun yaşamasını salık veren anlayışın temelinde de benzer bir biçimde “doğa”nın kendi başına bu şekilde *değerli* kabul edilmesinin önemli bir etkisi bulunur (Arslan, 2008, s. 276).

Bilimin Tanımı ve Kökenine İlişkin Etkiler

Bilimin ne olduğuyla ilgili olarak modern bilim tarafından kabul edilen ve bilimin farklı görünümüne işaret eden iki tanımlamadan söz etmek mümkündür. Bu tanımlamalardan ilki; bilimin pratik bir etkinlik olduğunu söyler. Tamamen gündelik hayatta kullanılabilecek olan bilgileri içeren bilim, teknolojik gelişmeler paralelinde vermiş olduğu ürünlerle bireysel ve toplumsal refahı artırmaya yönelik zihinsel faaliyetlerin bütünü olarak tanımlanır. Pragmatik yönü ağır basan bilimin bu ilk tanımında, insanoğlunun “doğa”ya bir şekilde egemen olma istenci ön plandadır. Diğer bir tanımlamada ise bilim, tamamen teorik içerikli ve belli bir sistematığa dayalı entelektüel çabaların genelini ifade eder. Bu açıdan sırf bilmeye yönelik eylemleri kapsayan, sadece merak duygusuna dayanan ve hiçbir fayda amacı gütmeyen bilme edimlerinin ortak adı bilim olarak nitelendirilir (Campbell, 1921, s. 1). Bilimin ne olduğuna ilişkin teorik ve pratik ekseninde verilen bu cevaplar, özellikle geçtiğimiz yüzyılın ortalarına doğru yoğun olarak gerçekleştirilen ve doğrudan bilim tarihi araştırmalarını da gerektiren bilim felsefesi tartışmaları düşünüldüğünde oldukça yalın kalır. Zira modern bilim adı altında yapılan faaliyetlerin eleştirilmesiyle gün yüzüne çıkan tüm sorunların, aslında tarihsel süreç içerisinde bizzat bilimin ne olduğuna dair net bir çerçeve çizilememesinden kaynaklandığı anlaşılır (Özkan, 2020, s. 11). Bu amaçla bilimi aydınlatmaya çalışan ancak genç bir alan olması sebebiyle henüz içeriği tam olarak belirginleşmemiş olan bilim tarihine ait araştırmaların yetersiz kalmasının yanı sıra modern bilim adı altında Viyana Çevresi tarafından yüzyılın hemen başlarında doğa bilimsel metodolojiye bağlı olarak sınırlandırılan ve tüm olgusal alanı kendi şemsiyesi altında toplamaya çalışan tek bir bilim idealinin de sorunun çözümünde istenilen etkileri uyandıramadığı hatta sorunu daha da derinleştirdiği görülür.

Bilhassa bilimin ne olduğuna ilişkin farklılıkların temel çıkış noktasını oluşturduğu tarihsel incelemelerin genelinde doğa bilimsel metodolojiyi tüm bilimlerin temeline yerleştirmeye çalışan Viyana Çevresi düşünürleri açısından bilim tarihinin başlangıç safhası olarak Rönesans belirlenir ki, bu dönem Batı’da Bilim Devrimi’nin de başlangıcı sayılır (Henry, 2011, ss. 1–2). Devrim sonrası on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda meydana gelen teknolojik gelişmelerle birlikte, Rönesans döneminde ortaya konulan ilk çerçevenin oldukça belirgin bir hâle geldiğini iddia eden bu düşünürler, yirminci yüzyıla gelindiğinde spekülâtif bir bilme edimine neden olduğu için başta felsefe olmak üzere din, sanat vb. diğer etkinlik alanlarının bilimsel olandan ayrı tutulması gerektiğini savunurlar (Hahn ve ark., 2019, ss. 28–30). Bunun yanı sıra temelinde insan olgusunun bulunduğu sosyal bilimlerin dahi Auguste Comte örneğinde olduğu gibi doğa bilimsel yönetime dayalı açıklama ilkelerini benimsemesi gerektiğini söyleyen Viyana Çevresi düşünürleri, deney ve gözlemsel alanla sınırlandırılmış kendi bilimsel modellerinin çıkış noktası olarak da Avrupa coğrafyasını işaret ederler. Nihayetinde yirminci yüzyılın ilk yarısında tüm bilim tarihi incelemelerinde doğrudan Viyana Çevresi’nin belirlemiş olduğu bilimsel kriterlerin etkisi yoğun bir biçimde hissedilirken, bilimin tarihsel olarak araştırılmasında da birkaç istisna dışında bilhassa Rönesans ve sonrası dönemlere odaklandığı görülür (Rosenberg, 2020, ss. 36–38).

Ancak yirminci yüzyılın ortalarına doğru toplumsal ve siyasal alanda meydana gelen büyük yıkımlar ve değişimler sonucunda yaşanan tartışmalar, diğer birçok alanda olduğu gibi modern bilim alanında da kendini gösterir. Önceleri teorik ve pratik tanımlamasına uygun bir biçimde insanoğlu adına barış, güvenlik ve ilerlemeyi taahhüt eden ve oldukça sistemli bir bilgi edinim sürecini vadeden modern bilimin, özellikle iki büyük dünya savaşındaki yıkımların ardından yirminci yüzyılın ortalarına doğru başta insan olgusu olmak üzere var

olan her şeyi tehdit eden bir unsura karşılık geldiği anlaşılr (Schrödinger, 2020, ss. 28–29). Böylelikle rasyonellik, nedensellik, dünyanın ve bileşenlerinin akıl tarafından mutlak anlamda kavranabilir somut ve düzenli bir yapıda olması gibi modern bilim çevreleri tarafından kabul gören popüler tezlerle beraber bilimde her dönem tartışmalı olan soyut kavramlara duyulan ilginin artması, koşulsuz merak duygusunun bilimde itici güç olarak yeniden kullanılmak istenmesi ve bilimin her safhasında eleştirel düşüncenin gerekliliğinin ön plana çıkması gibi modern bilim eleştirmenlerinin ortaya atıkları bir takım tezler de bilimsel alanda yeniden önemsenmeye başlayan argümanlar hâline gelir (Waterfield, 2000, s. XIX). Tüm bu özellikleriyle, yirminci yüzyıl ortaları itibariyle artık felsefeden ayrı kurgulanması mümkün olmayan bilim için bu aşamada sadece inanç ve dogmalardan arındırılmış olması gerektiğine ilişkin genel kanaatleri dikkate almak suretiyle tarihsel açıdan yeni bir başlangıç noktası aranır (Waterfield, 2000, s. XIX).

Aynı zamanda bilim ile felsefe arasında öteden beri ayrılmaz bir ilişkinin bulunduğunu da gösteren bu yeni arayış, George Sarton gibi daha kesin ve geçerli belgelerin bulunmasından hareketle Mısır ve Mezopotamya'ya odaklanan ve bilimin sadece Batı'ya ait bir etkinlik olamayacağını iddia eden (Sarton, 1997, s. 125) ya da Werner Jaeger ve Francis M. Cornford gibi mistik unsurlar barındırmasından dolayı Antik Yunan düşüncesinin, önceki medeniyetlerde ortaya konulanlardan ayırt edilemeyeceğini savunan (Çelebi, 2011, s. 183; Cornford, 1952, ss. 4–5; Jaeger, 2011, ss. 18–21) istisnai düşünürlerin muhalefetine rağmen genel itibariyle Antik Yunan düşüncesi üzerinde yoğunlaşır. Bilhassa bu dönemin seçilmesinde Antik Yunan düşünürlerinin insanı da kucaklayan “doğa” tasarımlarının önemli bir payı bulunmakla birlikte (Güzel, 2013, s. 9) bilim adı altında yapılan ve günümüzdeki gibi belli uzmanlık alanlarına ayrılmamış olan bilimsel faaliyetlerin arasındaki geçirgenliğin de büyük bir etkisi vardır. Wilhelm Capelle, Walther Kranz, Eduard Zeller, John Brunet, Emile Brehier ve William K. C. Guthrie gibi ünlü felsefe tarihçilerinin öncülüğünü yaptığı bu anlayış açısından, Thales ile başlayan ve çoğunlukla “doğa”nın konu edildiği çalışmalar, bugün bilim olarak özellikleri sıralanan faaliyetlere benzer bir biçimde düşünce tarihindeki ilk ve en önemli örnekler olarak kabul edilir. Üstelik bu düşünürler sadece mitolojiden tamamen bağımsız bir açıklama modeli getirmekle kalmayıp, mitolojik açıklamalara alternatif oluşturabilecek şekilde yeni bir “doğa” ve insan tasarımı da ortaya koymuşlardır (Kılıç, 2015, ss. 109–110). Bu açıdan Thales, ilk bilim insanı olma payesini hak ederken, bu payeyle bağlantılı bir biçimde doğa bilimiyle yakından ilişkilendirilen günümüz felsefenin de kurucusu olarak kabul edilir (Hussey, 2006, s. 7). Brunet’in İyonyalılar sonrası bahsi geçen bilimlerin kökeninde herhangi bir şekilde mitolojik öğeler aramanın yanlış olacağına ilişkin açık beyanı (Brunet, 2013, s. 18) veya Capelle’in Thales, Anaksimandros ve Anaksimenos ile başlayan Antik Yunan çalışmalarını, tarafsız gözlemler ışığında doğrudan “doğa”ya ait nedensel bağlamları ortaya çıkarmaya çalışan gerçek bilimsel çalışmalar olarak nitelendirmesi (Capelle, 2011, s. 15), bu dönemde yapılan faaliyetlerin mitolojiden arındırılmış bir süreç karşılık geldiğini göstermesi bakımından önemlidir. Hatta bir adım daha ileriye giderek, Walther Kranz’ın Antik Yunan’a özgü “doğa” tasarımına dayalı kozmolojik açıklamalardan hareketle, Anadolu’nun batı kıyısındaki İyonya’yı sadece bilimin değil, bilim felsefesinin de başlatılabileceği bir merkez olarak betimlemesi (Kranz, 2014, s. 35), bilimin tanımına ve başlangıcına ilişkin geliştirilen bu yeni perspektiftin pekiştirilmesini sağlar.

Bilhassa o dönem Milet ve civarındaki site yapılanmalarının diğer medeniyetlerle yakın iş birliği geliştirmelerine olanak tanıyan coğrafi konumlarının yanı sıra i) düşünürler üzerinde tartışmaya göreceli de olsa olanak tanıyan toplumsal ve siyasal yapısı, ii) kölelerin küçüm-senen pratik işleri yapmasından dolayı bilimin, önceki medeniyetlerde olduğu gibi gündelik hayatta işleri kolaylaştırmaktan ziyade seçkinlere hitap eden ve doğrudan bilişsel merakı gidermeye yönelik bir çaba olarak algılanması, iii) tamamen felsefe içerisinde değerlendirilen bilimin “doğa”yı kontrol altına almak yerine dünyayı anlamak ve evrende olup bitenleri açıklamak adına icra edilmesi (Yıldırım, 2021, ss. 22–23, iv) diğer medeniyetlere göre yönetim şekillerinin daha gelişmiş olması ve yöneticilerin entelektüel bir birikime sahip olması, v) nerdeyse tüm düşünürlerin ruhban sınıfından gelmemesi (Schrödinger, 2020, ss. 70–71) gibi nedenlerin de bu döneme odaklanılmasında önemli bir rolü vardır. Bu faktörlere ek olarak, yirminci yüzyılda sıkça görülen fizik, kimya, biyoloji gibi olgusal içerikli bilimlerde yaşanan teorik savaşların bulunmayışı ve Antik Yunan’ın modern bilimdeki sınırlandırma ve sınıflandırma faaliyetlerinden bağımsız bir hakikat sorgulamasına müsaade eden yapısı (Schrödinger, 2020, ss. 30–34) da bilimin başlangıç noktası olarak Antik Yunan dünyasının görülmesini kolaylaştıran ve bilimin tanımına ilişkin yeni argümanlar geliştiren çevreler tarafından kullanılan diğer veriler olarak sıralanır.

Kısacası temelinde “doğa” tasarımının bulunduğu Presokratik döneme ait felsefi ve bilimsel söylem, temele aldığı konular ve sergilediği çok farklı yaklaşımlar bakımından günümüz bilimsellik algısının büyük oranda geliştirilmesine ve yüzyılın başında modern bilim açısından yapılan tanımlamaların ve köken arayışlarının zorunlu bir biçimde değişimine neden olur. Bir yandan modern bilim taraftarları diğer yandan modernite karşıtı iddialarıyla yüzyıla damgasını vuran post pozitivist ve postmodern düşünürler, yirminci yüzyılın başlarında kabul gören modern bilimsel tanımlamaların ve köken arayışların dışına çıkarak, Presokratik dönemde yapılan çalışmalara sıklıkla atıflarda bulunmak suretiyle, bilim adı altında yapılan faaliyetlerin kapsamının büyük oranda genişletilmesine neden olurlar. Bilim ve felsefenin arasındaki zincirin kopmasıyla ortaya çıkan modern algının (Frank, 2017, ss. 59–60) yerine çağdaş bilimsel söylemler içerisinde tartışılan problemlerin ve bu problemlere ilişkin çözüm önerilerinin geçirildiği bu yeni süreçte, bilimin kapsam ve içerik yönünden geliştirilmesine daha müsait bir modelleme üzerinde durulurken, bilimin anlaşılabilirliği adına felsefenin gerekliliği üzerine sarf edilen görüşler de yeniden bu modellemenin ana hatlarından birisi hâline getirilir. Elbette bu modellemede, Antik Yunan düşüncesinin “doğa”yı algılama ve ele alış biçiminden kaynaklanan kendine has bütünsel yapısıyla, günümüzde kendi içerisinde uzmanlaşmış modern bilimsel çalışmalar arasında doğrudan mukayeselere dayanan analizler yapılmaz (Lloyd, 1992, s. 567). Ancak yine de Presokratik düşünürlerle ait “doğa” algısının başat bir rol oynadığı zengin düşünsel mirasın sıklıkla bilim çevrelerince referans olarak alınması, bilimin açıklanması adına ortaya konan tartışmaların doğrultusunda ve ivmesinde ciddi değişimler yaşanmasına neden olur.

Modern Bilimin Kabullerine İlişkin Etkiler

Etkileri itibariyle zengin olduğu kadar kuşatıcı da olan Presokratiklere ait bilimsel ve felsefi söylemin geneline bakıldığında, özellikle bu dönemde ele alınan olguların ve bu olgulara ilişkin bakış açısının şekillenmesinde, önceki dönemlerde sıklıkla görülen mistik tavrın terk edilmesinin önemli bir kırılma anı olduğu görülür. Bu anlamda mitsel olandan, natüralist olana doğru bir evrimi ifade eden Presokratiklere özgü entelektüel tutumun (Tarnas, 2014, s. 52), doğrudan “doğa” algısı ekseninde anlamlandırılmaya çalışıldığını ve bu anlamlandırma

çalışmalarının M.S. 529 yılında İmparator Justinianus'un tüm felsefi okulları kapatmasına kadar bir şekilde devam ettiğini söylemek mümkündür (Thilly, 2016, s. 29). Uzak Doğu, Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında daha önce din ve geleneklerle doğrudan bağlantılı bir biçimde ve tamamen pratik kaygılar ekseninde gerçekleştirilen bilimsel çalışmaların, Presokratik düşünürler aracılığıyla büyük bir değişime uğradığı açıktır. Bu doğrultuda, Xsenophanes, Pythagorasçılar ve Septikler gibi bazı istisnai isim ve ekoller dışında, neredeyse tüm Presokratik düşünürler için geleneksel olandan uzak durmayı ya da onları yeniden anlamlandırmayı zorunlu kılan bilimsel çalışmalar, önemli ölçüde ortaya konulduğu ve birçok açıdan dönemin köhnemiş inanç ve geleneklerine dayalı veri setlerinin yadsındığı bir program dâhilinde icra edilir.

Tanrisal cezalandırmalar olarak görülen hastalık, sel, kuraklık vb. diğer doğal felaketlerin önüne geçmek, büyük tapınak inşaları veya mevcut iktidarlara askeri ve teknolojik üstünlük sağlamak gibitamamen pratik kaygılarla gerçekleştirilen ve çoğunluğunu dinsel ya da yönetsel sınıfların çıkarlarıyla bir şekilde örtüşen faaliyetlerin oluşturduğu bilimsellik yerine salt bilme istenci doğrultusunda “doğa”ya yönelen Presokratik faaliyetler, pratik kaygılarla başlayıp teorik zeminde sonuçlanan mitoloji ağırlıklı bir bilimsel modelden, teoriyle başlayıp sonrasında pratik yaşama uyarlanan bir doğa bilimsel modele geçişin önemli safhasını ifade eder (Selsam, 2004, ss. 98–99). Bu dönemden sonra bilim artık sıklıkla ateist bir çaba olarak anılır (Schrödinger, 2020, ss. 114–115). Tanrı'nın görkemli ve her şeyi belirleyen varlığının bilimde edindiği yere artık doğrudan gözlenebilen ve doğrudan gözlenebildiği için bilinmeye daha müsait olan somut bir dünya ve evren tasavvuru geçirilir. “Doğa”yla ilgili daha önce bahsi geçen hangi algılama biçiminden söz edilirse edilsin, Antik Yunan’a özgü bilimsellik algısının genelinde belirleyici olan husus; bundan böyle Uzak Doğu, Mısır, Mezopotamya veya diğer geleneksel örneklerinden alınan tanrısallıktan ya da bu tanrısallığa dayalı olarak belirlenen “doğa”dan tamamen bağımsız bir bilme tasavvurudur. Presokratiklerle birlikte, insanı da kapsayan ve kendi başına bir tümelî ifade eden “doğa”, varlığı kendinden olan ve tüm çeşitliliğin kendinden türediği ezeli ve ebedi bir gerçekliği simgeler (Kılıç, 2015, s. 110).

Gerçeklik alanına ilişkin kökten bir değişimi ifade eden Presokratiklere özgü bu ateist algılama, hâliyle bilginin elde edilişinde bilimsel faaliyetleri icra edenlerin nasıl davranacağına ilişkin metodolojik bir kırılmayı da beraberinde getirir. Bu metodolojik kırılmanın en önemli bileşenlerini ise rasyonel eğilimler ve bu eğilimlerle uyumlu hâle getirilen olgusal dünyaya dayalı duyumsama faaliyetleri oluşturur. Presokratik düşünürler için “doğa” dünyası, akılla dolu ya da her bir tarafına aklın sirayet ettiği bir varlık sahasıdır ve yapısında barındırdığı akılla birlikte süreklilik ve düzenliliğin zorunlu olarak atfedildiği bu yapı, belli devrim yasalarına sahip düzenli bir gerçeklik alanıdır. Dolayısıyla “doğa”nın bu kendiliğinden devriminin altında yatan nedenler, yine kişileri ve çevreyi yönetme gücüne de sahip ve “doğa”ya içkin olan akıl vasıtasıyla salt bilme merakından kaynaklanan etkinliklerle izah edilmeye çalışılır (Collingwood, 2020, s. 10). Hiçbir aşkın unsur veya belirlenime dayandırılmadan tamamen kendinde bir varlık olarak tasarlanan “doğa”nın anlaşılabilmesi için sadece duyuları kullanmak ve buradan elde edilen verileri yine “doğa”nın bir parçası gibi görülen akla ait süzgeçlerden geçirip belli ifade biçimlerine dönüştürmek yeterlidir.

Presokratik “doğa” tasarımının günümüzde esin kaynağı olmasını sağlayan bir diğer özelliği daha başlangıç aşamasında İyonyalı düşünürlerce ortaya konulan tavırdaki gizlidir. Bu tavrın ana eksenini, görünen dünyanın anlaşılabilir olduğuna dair inanç oluşturur ve bu inancı, dünyanın sistematik ve düzenli olması gerektiği tezi sürekli canlı tutar (Schrödinger, 2020, ss. 67–68). Bu bilimsel tavır, birçok açıdan günümüz modern bilimsel algısına benzer ve Thales’le başlayan süreçte “doğa”nın bu kendine yeten sistematik ve düzenli varlığı, Sofistlerle devam eden süreçte insanın da “doğa”yla birlikte ele alınmasında da etkili olur. Zira İyonyalı düşünürlerin kozmos anlayışında “doğa” ve insanın eş değerinde kabul görmesinin temel dayanağı; “doğa”nın kuşatıcı ve bilinmeye açık bir varlık biçiminde sistemli ve tutarlı olarak tasarlanmasıdır (Kılıç, 2015, s. 117). İyonyalı düşünürlerle birlikte başlayan bu düşünsel süreç sonrası “doğa”nın taşıdığı bu kuşatıcı yapıyı tam anlamıyla açıklamak, bilimin asıl amacı hâline gelir. Fakat bu amaç, Francis Bacon’dan beri kabul gördüğü biçimiyle modern bilimin “doğa”yı kontrol altına alma istencinden farklıdır (Yıldırım, 2021, s. 23). Presokratiklerce benimsenen ve her an değişime müsait “doğa”nın mevcut bu dinamik yapısını ifade edebilmek için tıpkı “doğa” gibi sürekli kendini yenileyen bilimsel metotlara ve hakikat ediminde eleştirel düşünmeye olanak tanıyan farklı açıklamalara ihtiyaç duyulur. Kişilere ve zamana göre değişen bu açıklamaların değişmeyen ana motivasyonu ise insanda varlığı gereği bulunan saf bilme isteğidir.

Presokratiklerce saf bilme isteğini doyurmak amacıyla yapılan bilim, sistemli ve tutarlı bir yapı olarak tasarlanan “doğa”da var olan tüm ilişki ve unsurların açıklanmasına yöneliktir. Bu nedenle “doğa”ya ilişkin açıklamalarda nedensellik anlayışının ilk defa ele alındığını ve özellikle bu dönemden sonra evrenin tamamını açıklayabilmek adına sürekli geliştirilen bir ilkeye dönüştüğünü söylemek mümkündür. Kozmogoniden kozmolojiye geçişin ana eksenini de oluşturan bu nedensellik algısı, dönemin ateist düşünme biçimine uygun bir biçimde “doğa”nın merkezinden alınan mitolojik öğelerin yerine daha somut bir ilkenin konulmasına karşılık gelmektedir (Akar & Sabancı, 2015, ss. 164–165). Nedensellik temelli “doğa” okumasına dayanan ve Presokratikler tarafından ortaya konulan bu belirlenim, beraberinde evrenin oluşumuna ilişkin öncesinde daha çok inanç temelli olan yaklaşımların yerine bundan böyle evrenin kendisinden kaynaklanan bir takım nedenlerin açıklanmaya çalışıldığı bir bilimselliği benimsemeyi zorunlu kılar (Anagnostopoulos, 1990, s. 61). Bu bağlamda bilhassa tüm Antik Yunan dünyasında ortaya konulduğu şekliyle döngüsel bir nitelik arz eden ve evrendeki her olayı açıklamayı kolaylaştıran nedensellik ilkesi, uzunca bir dönem hakikat sorgulamalarında geçerliliğini koruduktan sonra ilkin Aydınlanma ile birlikte ortaya çıkan mekanik dünya anlayışına ve nihayetinde yirminci yüzyıl itibarıyla de bilimlerdeki ilerlemeci anlayışlara yerini bırakır (Collingwood, 2020, ss. 20–21). Ancak metodolojik bakış açısında meydana gelen zamansal değişimlere rağmen yine de nedenselliğin bilimsel bakış açıları içerisinde edindiği başat konum değişmez.

Presokratik düşünce içerisinde nedenselliğin yanı sıra bilimsel ve felsefi söylemlerde takınılan ve günümüz bilimsellik anlayışında etkin bir biçimde ön plana çıkarılan bir diğer hususun da nesnellik iddiası olduğu görülür. Bu anlamda doğru bilgiye ulaşma adına nesnelliğin temel çıkış noktası, “doğa”nın mutlak varlığına duyulan güvenin bir sonucu olduğu kadar duyumların da Antik Yunan düşünürlerince etkili bir biçimde kullanılmış olmasıdır. Bir taraftan “doğa”daki nesnelerin yalın bir biçimde gözlemlenmeye çalışılması, öte taraftan bu gözlemler sonucu elde edilen verilerin akıl vasıtasıyla herkese uygun ifadelerle dönüştürülerek kullanılmak istenmesi, yani gözlem ile

açıklama arasındaki ilişkiye dair doğrudan yapılan keşif, bilimsel açıdan ilk olması münasebetiyle son derece değerli bir hamleyi ifade eder (Tağman, 2019, s. 312). Bu doğrultuda Thales teoreminden de hatırlanacağı üzere günümüzde kullanılan postulatlarla benzer açıklamalara yer veren İyonya düşünürlerinin; astronomi, matematik, optik, coğrafya ve zooloji gibi alanlarda yapmış oldukları bazı çalışmalar, sonraki süreçte özellikle nesnelliğin gereği olarak, gözlemlenemeyen varlık sahasını ilgilendiren ve ağırlıklı olarak soyut içerikli olan kuramların nasıl oluşturulabileceğine dair tartışmaların da bir şekilde başlamasına neden olur (Tağman, 2019, s. 312). Kendi düşünsel süreçlerinin gerektirdiği temellendirmelerle, doğru bilginin sınırı ve imkânı noktasında görüş beyan eden sonraki düşünürler, böylelikle kendi “doğa” algılamalarına uygun bir biçimde üzerinde uzlaşılabilir olan bilgilere ulaşmaya çalışırken, aslında bir anlamda günümüze yansıdığı şekliyle nesnelliğin kavramsal çerçevesini de genişletmiş olurlar.

Antik Yunan’da nesnellikle doğrudan ilişkili ve özellikle günümüz bilimselliğinde değerlendirilebilecek olan bu türden tartışmalardan birisi, gözlem ve deneysel yolla elde edilen verileri ikincil bir unsur olarak kabul eden Herakleitos ve durağanlığa yaptığı vurgularla bilinen Parmenides arasında geçer. Bu tartışmada bilimsel olmaktan ziyade felsefi düşünce biçimlerinin daha belirgin olduğu bir sistematik ve bilgi edinim süreci vardır. Herakleitos açısından evrenin temeline yerleştirilen sürekli değişim fikrini anlayabilmek adına ruhun bir özelliği olarak belirlenen bilgelik, tamamen duyuusal deneyimlerden arındırılmış bilinçli ve akla dayalı eylemleri esas alır (Arslan, 2006a, s. 205). Bu anlamda doğruluk, nesnel olan bir ölçüte göre belirlenirken, bu belirlenimin temelinde tümel bir uzlaşımın söz konusu olduğunu söylemek zor değildir (Çelik, 2010, s. 28). Herakleitos açısından evren; yaratılmamış, hep var olan ve ileride de var olmaya devam edecek olan bir varlığa işaret ettiğinden, bu varlığı anlamlandırmak adına hangi koşullarda elde edildiğine bakılmaksızın, insanın tüm bilgilerini apriori bilgi adı altında toplaması yeterlidir (Schrödinger, 2020, ss. 86–87). Böylelikle Herakleitos için tümel uzlaşım ekseninde, duyu verilerinin önemini bir nebze de olsa yitirdiği daha rasyonel ve genel geçer bir bilgidir söz etmek mümkündür.

Parmenides’de ise durum farklıdır. O, değişimi Herakleitos’un aksine tamamen yok sayar. Ancak varlığın temeline ilişkin bu farklı kabulüne rağmen, Parmenides de tıpkı Herakleitos gibi duyulara ilişkin bir açıklamanın güvenilir olamayacağını iddia eder ve duyuusal olanın yerine rasyonel eylemleri koymak suretiyle sonrasında Platon’u da etkileyecek bir söylem geliştirir (Çelik, 2010, s. 29). Parmenides açısından düşünmek ve var olmak aynı şeydir (Schrödinger, 2020, s. 42). Dolayısıyla hakikate ulaşmak adına bir söylem geliştirmek için duyuusal alana ilişkin tespitlerin yok sayılması ve var olma durumunun tüm şartlarda rasyonaliteye bağlanması gerekir. Elbette belli bir sistematik içeren ve kendi içerisinde tutarlı her düşünce Parmenides’e göre rasyonel değildir. Bu nedenle sistematik bir düşünce olarak da nitelendirilebilecek olan inançla, gerçek sistematik düşünceyi ifade eden hakikat arasına açık bir set çekmeyi öneren Parmenides (Schrödinger, 2020, s. 78), bir nevi F. Bacon’un idollerini de anımsatan ve çoğunlukla sübjektif bir karakter arz eden inanç ya da tabuların hakikat edimindeki negatif etkilerini vurgulayarak, günümüz nesnelliğinin neredeyse tam karşılığı olarak nitelendirilebileceğimiz bir tavır ortaya koyar.

Herakleitos ve Parmenides arasındaki tartışmaya benzer bir biçimde, Antik Yunan’da ortaya çıkan ve nesnelliğin bilimsel anlayışlarca benimsenip gelişmesine katkı sunan düşünürler arasında Pythagorasçılar da saymak mümkündür. Pythagorasçılar var olanı açıklamak adına bir ilk madde ya da ilke yerine Thales’te de kısmen bahsi geçen matematiksel ve geometrik alanlarla ilişkili olan sayısal ifadeleri doğrudan düşünce sistemlerinin merkezine yerleştirerek, hakikat araştırmalarında özellikle soyut çıkarımların varlığını önceleyen bir anlayışı savunurlar. Her ne kadar dinsel bir tarikat gibi davranarak dönemin ateist bilimselliğine aykırı davranmış olsalar da öncelikle Antik Yunan dünyasında Platon ve takipçileri tarafından benimsenen ve ağırlıklı olarak apriori bilgilerin bilimsel anlamda mümkün olduğunu ifade eden sistematik anlayışları etkilemiş olan Pythagorasçılar (Schrödinger, 2020, ss. 46–50), on yedinci yüzyılda matematiksel ifadelerle dayanan ve bu nedenle modern bilimle de bağlantılı bir biçimde ele alınan Kartezyen felsefeyi de şekillendiren bir anlayışın temsilcileri hâline gelirler (Cevizci, 2009, s. 43). Yine müzik alanında yapılan matematiksel oranlamalar üzerinden, aynı telin farklı sesleri çıkarttığını göstererek, bir şeyin “doğa”nın yapıldığı şey değil; yapısının matematiksel olarak ifade edilmesi olduğunu gösteren bu düşünürler (Collingwood, 2020, s. 61), günümüz bilimselliğinde de aşına olunduğu üzere kocaman bir kilide benzeyen fizik alanını açmak için matematiği adeta bir anahtar gibi kullanmayı başaran ilk düşünürler arasında sayılırlar (Collingwood, 2020, ss. 64–65). Bu nedenle Pythagorasçılar modern dönem fizik çalışmalarında atomun incelenmesinde kullanılan öncüllerle mukayese edilebilecek olan bir takım matematiksel öncüllerin ilk defa ortaya atılmasını sağlayan düşünürler olarak değerlendirmek dahi mümkündür (Collingwood, 2020, s. 63).

Pythagorasçılar’a ait bu başarı, özellikle zihinsel kavramsallaştırmaların ve soyut ilişkilendirmelerin sonraki dönemler açısından bilim adına ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermiştir. Nitekim İyonyalı düşünürlerin deney ve gözlem verilerinden hareketle elde ettikleri bilgileri önceleyip, dünyanın düz bir tepsi olduğu yönünde ulaşmış oldukları sonucun aksine soyut kavramsallaştırmalara dayalı açıklama ilkelerini önceleyen ve bu açıklama ilkelerini gözlemlerle destekleyen Pythagorasçı geleneğin dünyanın küre şeklinde olduğunu iddia etmesi, güncel bilgilerimize en yakın tespitler olarak kayda geçmiştir (Schrödinger, 2020, s. 60). Astronomi alanıyla bağlantılı olarak yine matematiksel dünyanın bilimsel olarak geçerliliğini kabul eden ilk düşünürler olan Pythagorasçılar, tamamen rasyonel çıkarımlarına dayanan bir gök haritası oluşturmuşlar ve bu gök haritasından elde ettikleri çıkarımlardan bahisle yöre fikrini de bilim camiasına kazandırmışlardır. Böylelikle güneş merkezli evren fikrinin ilk ortaya attığı kabul edilen Sisamlı Aristarkhus’tan (Schrödinger, 2020, ss. 60–65), Kopernik, Galileo, Descartes ve Kepler’e kadar uzanan bilindik tüm evren modellerinin de başlatıcıları olmuşlardır (Arslan, 2006a, s. 160). Dolayısıyla “doğa”nın anlaşılabilmesi için var olan tüm nesneler için ortak bir ilke arayışında olan Pythagorasçılar, özellikle nesnellik bağlamında gözlem ve açıklama ilkeleri arasında ilişki kuran diğer düşünürlere ait düşüncelerin gelişimine akıl yoluyla katkı sunan, farklı türden içeriğe sahip varlıkların ortak bir paydada yani akıl vasıtasıyla ifade edilmesine olanak tanıyan ve bütünsel bir bilim algılamasına giden yolu açan düşünürler şeklinde ifade etmek mümkündür (Collingwood, 2020, s. 61).

Pythagorasçılarla birlikte matematiksel ifadelerin kullanımının daha çok önem kazanmasıyla başlayan ve bilimsel açıklama modellerine ilişkin daha rasyonel bakış açılarının sergilendiği devasa düşünce biçimlerinin ortaya çıkışı, esas itibarıyla günümüzde felsefe ve bilim arasındaki ilişkilerin nasıl olacağıyla ilgili en somut örneği oluşturması bakımından da önemlidir. Her ne kadar daha önce bahsi geçtiği üzere, bir bütün olarak Antik Yunan bilimiyle günümüz bilimselliği arasında doğrudan indirgemeci bir bakış açısıyla açık münasebetler

kurmak sakıncalı olsa da bu düşünürler için sadece evrendeki işleyiş hakkında belli “doğa” tasarımlardan hareketle sınırlı incelemelerde bulunan bir dizi düşünür açıklamasını yapmak da doğru olmayacaktır (Drabkin, 1936, s. 57). Zira bilhassa Presokratikler tarafından temelde “doğa”nın farklı algılanışına bağlı bir biçimde; oluş, evren, zaman ve gerçeklik gibi kavramlar ekseninde açıklamalar yapılmış olsa da ele alınan sorunlar ve bu sorunlara ilişkin ortaya konulan cevaplarla beliren mevcut entelektüel birikimin, birçok açıdan günümüz bilimselliğiyle benzer bir noktada icra edildiği görülmektedir (Sfendoni-Mentzou, 1990, s. 149). Bu anlamda hem olgusal olana ilişkin deney ve gözlemler vasıtasıyla bilgi edinmeye çalışan hem de bu faaliyetlerin her aşamasında derin bir sorgulama tekniği kullanan Presokratikler, modern bilim çevrelerince yadsınan felsefenin öncü rolüne yaşadıkları dönemde büyük oranda hizmet ederek, bilimle felsefe arasındaki birlikteliğin nasıl olacağına ilişkin en çarpıcı örneklerden birisini oluşturmuşlardır (Drabkin, 1936, s. 57; Lloyd, 1992, s. 567). Öyle ki bu birliktelik, önce basit bir biçimde Platon’un ardından daha profesyonel bir biçimde Aristoteles’in bilimleri sınıflandıracağı ana kadar devam ederek, bilimin belli uzmanlık alanlarını ifade eden ve günümüze kadar devam eden evriminin de ana motivasyonu hâline gelmiştir. Eğer bugün bilimin teknoloji vasıtasıyla her alana yayılmış ve gündelik hayatta bizi doğrudan etkileyen devasa yapısından söz edilebiliyorsa, felsefeyle doğrudan iç içe olan Presokratiklerdeki ilk hâlinin ve bu hâlin gerektirdiği pratik ve teorik hayata ilişkin tüm kullanımların döneme ilişkin önemli bir belirlenim olduğunu kabul etmek gerekmektedir (Hussey, 2013, ss. 114–115).

Presokratik düşüncede “doğa”ya ait algılama biçimlerinin şekillendirdiği bilimsel ve felsefi söylemlerin, günümüz bilimselliğine yansıyan bu niteliklerinin yanı sıra özellikle burada sonraları bilimsel anlamda yaşanan bazı tartışmalara benzer görüşler ortaya atmaları hasebiyle Sofistlere de kısa bir parantez açmak gerekir. Nitekim Sofistler başta sosyal bilimler olmak üzere diğer bilimsel alanlar tarafından da kabul gören bazı bilimsel nitelikleri belirginleştirdikleri için son derece önemlidirler. Yaygın bir biçimde etik, siyaset ve sanat gibi alanları önceleyerek, doğrudan insanı fıkri sistemlerinin merkezine alan düşünürler şeklinde lanse edilen Sofistler’in, detaylı bir incelemeye tabi tutulduklarında doğa bilimleri alanında da oldukça yeterli bir düzeye ulaştıkları görülmektedir. Bu bağlamda, önceki düşünürlerin “doğa” merkezli çalışmalarında insanı sürekli bir şekilde konumlandırma çabalarına benzer bir biçimde, Sofistlerin de insan merkezli açıklamalarında “doğa”ya karşı kayıtsız kalamadıkları görüldü (Barney, 2006, s. 80). Hatırlanacağı üzere doğa filozoflarındaki insana ait açıklamalar, daha çok maddi alanla sınırlandırılan ve belli nedensellik ilkeleri ekseninde evrimsel bir bakış açısı üzerinden ele almıştır ki, günümüzde bu açıklamaların Darwinizme kadar uzanan etkilerinden dahi söz edenler bulunmaktadır (Guthrie, 1957, ss. 33–34). Bu noktada insanın maddi yönlerini ön plana çıkaran ve daha çok “doğa”yla benzeşen özellikleri üzerinden bir okuma gerçekleştiren doğa filozoflarına benzer bir biçimde; Sofistlerin de zaman zaman insanı merkeze alan düşünce sistemlerinde “doğa” alanını ilgilendiren noktalara temas etmek zorunda kaldıklarını ya da bilinçli olarak “doğa”ya ait bir takım bilimsel söylemleri konu edindiklerini söyleyebiliriz.

Bu noktada Platon tarafından *Protagoras* diyalogunda verilen bilgiler ciddi anlamdaki ilk referanslardır. Söz konusu bu diyalogun bir bölümünde Platon Hippias’ı kastederek, onun öğrencilerine matematik, astronomi ve geometri gibi birçok alanda zorlu eğitimler verdiğini aktarır (Platon, 1996a, ss. 131–132). Döneme ilişkin başka incelemelerde de Hippias’ın bu çok yönlü bilimsel duruşunun bir şekilde anlatıldığına şahit olunur. Bu incelemelerin genelinde, Hippias, bir taraftan doksografik geleneğe uygun bir biçimde devletlerin nasıl ortaya çıktığını araştırdığı süreç içerisinde insanı merkezi bir şekilde konumlandığı için doğrudan bir sosyal bilimci görüntüsü verirken, öte taraftan yine kendinden önceki dönemlerde bahsi geçen astronomik çalışmaları da inceleyen ve böylelikle “doğa” eksenindeki açıklamaların gelişimine katkı sağlayan bir doğa bilimci olarak nitelendirilir (Wolfsdorf, 2015, s. 69). Hippias’ın doğa bilimleri karşı duyduğu ilgiye benzer bir biçimde, yine Prodicus’un da *İnsan Doğası Üzerine* adlı yapıtında benzer bir tavır sergilediği görülür. Bu eserinde insanın fizyolojik özelliklerine sık sık değinen Prodicus, tıpkı Hippias gibi önceki bilimsel açıklamalarla paralellik arz eden bir biçimde insanı ele alırken, yaşadığı dönemin tıp teorilerine doğrudan etki eden önemli açıklamalar yapar (Wolfsdorf, 2015, s. 69).

Hippias ve Prodicus gibi Sofistlerde görülen “doğa”ya ilişkin bilimsel açıklamalara kayıtsız kalamama durumu, daha çok bilinen Sofistlerden olan Protagoras ve Gorgias’ta da kendini gösterir. Nitekim Protagoras, *Hakikat Üzerine* adlı eserinde Parmenides’in varlık anlayışına dayalı bilgi edinimini, *Matematik Üzerine* adlı eserin de ise Elealılar ve Pythagorasçıların matematiğe ilişkin teoremlerini yoğun bir biçimde eleştirirken doğrudan epistemolojinin konu alanına dâhil olur. Yine Protagoras’a benzer bir biçimde Gorgias da *Varolmayan veya Doğa Üzerine* adlı eserinde Parmenides’in “doğa” temelinde açıklamaya çalıştığı ontolojik görüşlerine yanıtlar vermeyi amaçlarken aynı epistemolojik kaygılara sahiptir (Wolfsdorf, 2015, s. 69). Dolayısıyla Presokratik dönemden bahsederken, insan merkezli felsefeyi başlatan ya da para karşılığında erdem ve retorik dersleri veren ilk öğretmenler şeklindeki standart Sofist tanımlamasının (Barney, 2006, s. 80) bir nebze de olsa dışına çıkarak, “doğa” söz konusu olduğunda Sofistler için de günümüz bilimselliği açısından belli verilere ulaşmanın mümkün olduğu görülmektedir.

Sofistlerin bilimsel anlamda daha önemli kabul edilebilecek diğer etkilerini ise rölativizm ve nihilizm ekseninde okumak mümkündür ki, bu okumada rölativizm eksenindeki tartışmalar bizi tekrar Protagoras’a, nihilizm eksenindeki tartışmalar ise Gorgias’a götürmektedir. Öncelikle Protagoras’a bakıldığında, burada Platon’un *Theaitetos* adlı diyalogunda geçen “İnsan her şeyin ölçüsüdür.” şeklindeki ünlü özdeyiş ilk akla gelenlerdendir (Platon, 1996b, s. 193). Bu sözle Protagoras’ın, algıları bilginin temelini geçirdiğini ve bilhassa önceki dönemlerde ortaya konulan gözlem ve akıl ilkelerine dayalı ve daha kompleks süreçlerden doğan bilgiyi tamamen reddettiği anlaşılır. Protagoras bir taraftan, Parmenides üzerinden tamamen akla dayalı ve soyut varlıklara ilişkin bilgiyi reddederken, öte taraftan duyuları merkeze alan ilk ciddi düşünürlerden birisi olarak (Schrödinger, 2020, ss. 45–46), öznenin bilgi edimindeki etkin rolüne vurgu yapsa da bu vurgunun nesnel ve dolayısıyla evrensel olma iddiasındaki bilimsel işleyişe uygun olmaması, O’nu, modern bilim taraftarlarından ziyade Nietzsche, Feyerabend, Kuhn, Popper gibi modern bilimi eleştiren isimlerin idolü hâline getirir. Parmenides ve Herakleitos’un meta-fiziksel anlayışlarından beri bilginin kaynağı hususunda aklın mı yoksa duyuların mı daha etkin olduğu üzerine devam eden tartışmada, duyuların yanında yer alan Protagoras (Schrödinger, 2020, s. 46), insanın doğru bilginin ölçütü olarak kabul edilmesinde de etkin olan sağduyuya dayalı kanıları, en insani vasıf olduğu gerekçesiyle bir adım daha öne çıkarır. Çünkü dünyanın değişken ve çok çeşitli yönleri olduğunu anlamaya muktedir olan tek şey; sağduyuya dayalı bu kanılardır. Bunun dışında aklın, mantık aracılığıyla dünyanın değişmez olduğuna dair yapacağı telkinlerin ya da kabullendiği bir gerçeklik alanın, Protagoras açısından hiçbir önemi yoktur (Jones, 2006, s. 104).

İsmi daha çok nihilist anlayışlarla anılan Gorgias ise temelde i) Hiçbir şey yoktur, ii) Varsa da bilinemez, iii) Bilinse de başkalarına aktarılamaz şekilde sıralanan (Thilly, 2016, s. 70) üç temel önerme vasıtasıyla doğrudan bilginin imkânıyla birlikte, bilginin elde edildiği varlık sahasını da tartışmaya açar. Elbette burada amaç; topyekûn var olan her şeyin reddedilmesi ya da Kant'ı hatırlatırcasına agnostik bir tutumla bazı varlık sahalarının bilinemeyeceğine dayalı epistemolojik bir sınırlandırma yapmak değildir. Gorgias, esasen yaşadığı dönemde bir nevi etkin düşünmenin kanıtı olarak görülen retoriğe uygun ve bir o kadar da ironik bir çıkarımda bulunarak, doğrudan Protagoras tarafından vurgulanan ve sanıların tek güvenilir bilgi kaynağı olabileceği tezine dayanan görüşe yakın bir bilgi anlayışı ortaya koymak ister (Yıldızdöken, 2017, s. 200). Fakat burada özellikle retoriği felsefeden daha üstün görmesi sebebiyle Protagoras gibi bilginin imkânı hususunda detaylı bir açıklama vermek yerine yanlış anlaşılmalara oldukça müsait ya da daha doğru bir ifadeyle tam olarak kavranması zor olan bir açıklama tarzı geliştirir ki (Arslan, 2006b, ss. 48–49), Gorgias'ın sergilediği bu tutum, ancak Sofistler'in yaşadığı dönemde ele alınan “doğa” algılamasındaki çok anlamlılık paralelinde netleştirilebilir.

Dolayısıyla öznenin bilgi edinimindeki yerini ilk defa göstermiş olmaları, bilginin pratik içeriğine dayalı ve yirminci yüzyılda modern bilim eleştirilerinde de oldukça sık kullanılan temel varsayımlara kaynak oluşturmaları ve önceki düşünürler tarafından “doğa”ya ilişkin ortaya konulan ve uzmanlık gerektiren diğer alanlarda yapmış oldukları güncellemelerle, Sofistlerin, günümüz bilim felsefesi çalışmalarından özellikle doğa bilimleri alanında önemli bir uğrak noktası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sosyal bilimler açısından konuya yaklaşıldığında ise burada da özellikle günümüzde insanın ne olduğuna ilişkin bir araştırma içerisinde kendini doğa bilimsel yöntemin açıklama ilkelerinin kısıcında ve belli matematiksel ifadelerden yararlanmak suretiyle belirlemeyi reddeden psikoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi popüler sosyal bilimlerin daha kendine has yöntemler belirlemesine öncülük etmişlerdir. Özellikle sosyal bilimlerin geçen yüzyıl içerisinde başlayan ve anlamayı esas alan yaklaşımlara dayalı bir araştırma yöntemini belirlemeleriyle birlikte, tarihsel açıdan zorunlu bir uğrak noktası hâline gelen Sofistler'i kabullenmeleri hiç de zor değildir. Bu bağlamda, bireyi önceleyen ve her türden evrensel açıklama modeline karşı duran Sofistlerin; antirayonalist tavırları, tartışmayı temel amaç hâline getiren faaliyetleri ve uzunca konuşmalara atfettikleri değer gibi özellikleriyle, güncel tartışmalarda postmodernizm gibi çoğulculuğu benimseyen anlayışlara dayanak noktası olarak kullanılması da muhtemeldir. Öte yandan yine bilimin tahakküm aracına dönüşmemesi amacıyla öznenin konumunu güçlü bir şekilde ön plana çıkarmanın birincil önem arz ettiği günümüz bilimsel algılamalarında, mevcut sistematığe muhalif olabilmek için Sofistlerin dağınık ve her biri kendi içerisinde anlam kazanan düşüncelerinin belirleyici özelliklerinden yararlanmak mümkündür.

Sonuç

Presokratik düşünürlerde merkezi bir yer teşkil eden “doğa” anlayışı, diğer birçok alanda olduğu gibi bugün bilim felsefesi alanda ortaya konulan tartışmalar açısından da oldukça belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkar. Bu anlamda hem felsefeyle bilimin arasına duvar örmeye çalışan ve bilimsel olanı olgusal düzlemle sınırlandırma gayreti içerisindeki modern bilim yanlısı düşünürler hem de böylesi bir algıyı reddeden eleştirmenler sıklıkla Presokratik döneme atıflarda bulunurlar. Söz konusu bu atıflar vasıtasıyla bir taraftan bilimin kökenine ilişkin sorgulamalarda belirli bir başlangıç noktası belirlemeye ve bilimin ne olduğuna ilişkin doyurucu bir cevap vermeye çalışan bilim felsefecileri, öte taraftan mevcut tanımlamalar içerisinde bilimsel olanı niteleyen kimi belirgin özelliklerin de ilk ve yalın hallerini serimlemeye çalışılırlar.

Modern bilim taraftarlarına göre Presokratiklerin “doğa” algılarıyla beraber kayda geçen en önemli hamleleri bilimin ateist bir kılıfa büründürülmesidir. Geleneksel kabul ve inançlardan sıyrılmayı bir şekilde başaran Presokratikler, sadece görünen dünyayı anlamak adına düşünsel faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda deney ve gözleme müsait somut varlık sahasına yönelmek suretiyle “doğa”nın kendi özünde saklı olan bağımsız ilkeleri aramaya çalışan Presokratiklere ait düşünsel çalışmalar, modern bilim taraftarları açısından kendi başına değerli olmaktan çok modern bilimin başlangıcı olarak gördükleri Rönesans dönemine katkıları bakımından değerli görülür. Bunun yanı sıra modern bilim taraftarları açısından özellikle nesnellik, rasyonellik, olgusalılık, nedensellik, sistemli ve tutarlı olma gibi önemli özelliklerin belirginleşmesinde doğrudan katkısı bulunmayan Presokratikler, bilimsel ilerlemenin bugün hangi boyutlara geldiğini göstermek adına belli kıyaslamaların yapılmasına olanak tanımakla beraber kimi zaman modern bilimi eleştiren düşünürlerin doğrudan görüşlerinden faydalanması nedeniyle yapılan eleştirileri açıklığa kavuşturmak adına ilgilenilen bir dönemin mimarları olarak kabul edilirler.

Modern bilim eleştirmenlerine göre ise modern bilim taraftarlarınca belirlenen Presokratik döneme ait her türden okuma, modern bilimin kendi sınırlandırmalarıyla paralellik arz eden oldukça sığ bir bakış açısını anımsatır. Zira söz konusu dönemde mevcut “doğa” anlayışlarına göre şekillenen açıklamalar, modern bilimin savunduğu tek düzeliğe hapsedilemeyecek kadar çeşitlidir. Sadece bilim ile din arasındaki uçurumu belirginleştirdiği ve Rönesans dönemini beslemesi bakımından kısmen incelenmesi gerektiği iddia edilen Presokratik döneme ilişkin modern değerlendirmeleri reddeden modern bilim eleştirmenleri, Rönesans'ın yerine alternatif bir başlangıç noktası olarak belirlemekten çekinmedikleri Presokratik dönemdeki düşünürlerin, özellikle yoğun bir biçimde metafiziksel alana ilişkin açıklamalarda bulunmalarını, rasyonel ve olgusal zemine ilişkin üst düzey açıklama ilkelerini benimsemelerini ve bugün her bir ayrı uzmanlık alanı hâline gelen astronomi, matematik, biyoloji ve fizik gibi bilimlerinde kayda geçen başarılı çalışmalarda sergiledikleri metodolojilerini sürekli ön plana çıkarırlar. Böylelikle sadece bilimsel anlamda değil; her alanda karşılaşılması muhtemel problemlere ilişkin üst düzeyde sorgulamalar yaptıklarına inandıkları Presokratikleri, felsefeyle bilimin arasına sınır çizmeye çalışan modern bilimsel anlayışın aksine daha çok felsefeyle bütünleşmiş ve kendine münhasır eşsiz faaliyetlerin sahipleri olarak lanse ederler.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author has no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Akar, B., & Sabancı, C. (2015). Bir miras Olarak "Αρχή". In A. K. Çüçen & H. Tepe (Dü.), *Miletli Filozoflar: Thales, Anaksimandros ve Aneksimenes* (ss. 163–172). Türkiye Felsefe Kurumu.
- Anagnostopoulos, G. (1990). Some thoughts on explanation in ancient philosophy. In P. Nicolacopoulos (Ed.), *Greek studies in the philosophy and history of science* (ss. 61–80). Kluwer Academic Publishers.
- Aristoteles (1996). *Metafizik* (A. Arslan, Çev.), Sosyal Yayınlar.
- Arslan, A. (2006a). *İlkçağ felsefe tarihi 1- Sokrates öncesi Yunan felsefesi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, A. (2006b). *İlkçağ felsefe tarihi 2 / Sofistlerden Platon'a*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, A. (2008). *İlkçağ felsefe tarihi 4 / Helenistik dönem felsefesi, Epikürosçular, Stoacılar, Septikler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Barney, R. (2006). The sophistic movement. In M. L. Pellegrin (Dü.), *A Companion to ancient philosophy* (ss. 77–97). Blackwell Publishing Ltd.
- Brunet, J. (2013). *Erken Yunan felsefesi* (A. Yardımlı, Çev.). İdea Yayınevi.
- Campbell, N. R. (1921). *What is science?* Methuen & Co Ltd.
- Capelle, W. (2011). *Sokrates'ten önce felsefe* (O. Özügül, Çev.). Pencere Yayınları.
- Çelebi, E. (2011). Pre-Sokratik dönemde arke ve oluş sorunu çerçevesinde tanrı problemi. Y. Kılıç (Dü.), *Antik Yunan'da felsefe ve çağımıza etkileri* (ss. 182–199). Doğu Batı Yayınları.
- Çelik, S. (2010). *Bilgi felsefesi / İlkçağ'dan Yeniçağ'a*. Doruk Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2009). *Felsefe tarihi*. Say Yayınları.
- Collingwood, R. G. (2020). *Doğa tasarımı* (K. Dinçer, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Cornford, F. M. (1952). *Principium Sapientiae, The origins of Greek philosophical thought*. Cambridge University Press.
- Cornford, F. M. (1991). *From religion to philosophy: A study in the origins of Western speculation*. Princeton University Press.
- Curd, P. (2020). PreSocratic natural philosophy. In L. Taub (Ed.), *The Cambridge companion to ancient Greek and Roman science* (ss. 15–38). Cambridge University Press.
- Drabkin, I. E. (1936). An appraisal of Greek science. *Classical Weekly*, 30(6), 57–63. [\[CrossRef\]](#)
- Frank, P. (2017). *Bilim Felsefesi - Bilim ile felsefe arasındaki bağ* (D. Kadioğlu, Çev.). Say Yayınları.
- Guthrie, W. K. (1957). *The beginning - some greek views on the origins of life and the early state of man*. Cornell University Press.
- Guthrie, W. K. (2011). *Yunan felsefe tarihi 1 / Sokrates öncesi ilk filozoflar ve Pythagorasçılar* (E. Akça, Çev.). Kabalıcı Yayınevi.
- Güzel, C. (2013). *Bilim Felsefesi*. Bilgesu Yayıncılık.
- Hahn, H., Carnap, R., & Neurath, O. (2019). Bilimsel dünya arayışı, Viyana çevresi. In H. T. Erkipçak (Ed.), *Viyana Çevresi / Program Yazıları*. Pinhan Yayıncılık.
- Henry, J. (2011). *Bilim devrimi ve modern bilimin kökenleri* (S. Değirmenci, Çev.). Küre Yayınları.
- Herakleitos (2005). *Fragmanlar* (C. Çakmak, Çev.). Kabalıcı Yayınevi.
- Hussey, E. (2006). The beginnings of science and philosophy in archaic Greece. In M. L. Gill & P. Pellegrin (Dü.), *A Companion to Ancient Philosophy* (ss. 3–17). Blackwell Publishing Ltd.
- Hussey, E. (2013). *The Presocratics*. Bristol Classical Press.
- Jaeger, W. (2011). *İlk Yunan filozoflarında tanrı düşüncesi* (G. Ayas, Çev.). İthaki Yayınları.
- Jones, W. T. (2006). *Batı felsefe tarihi 1* (H. Hünler, Çev.). Paradigma Yayınları.
- Kılıç, Y. (2015). Doğa birşey söylemez. In A. K. Çüçen & H. Tepe (Dü.), *Miletli filozoflar, Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes* (ss. 105–122). Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kranz, W. (2014). *Antik felsefe - metinler ve açıklamalar* (S. Y. Baydur, Çev.). Cinius-Sosyal Yayınları.
- Laertios, D. (2013). *Ünlü filozofların yaşamları ve öğretileri* (C. Şentuna, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Lloyd, G. E. (1991). *Methods and problems in Greek science*. Cambridge University Press.
- Lloyd, G. E. R. (1992). Methods and problems in the history of ancient science, The Greek case. *Isis*, 83(4), 564–577. [\[CrossRef\]](#)
- McClure, M. T. (1934). The conception of nature. *Philosophical Review*, 43(2), 109–124. [\[CrossRef\]](#)
- Özkan, C. İ. (2020). *Bilim felsefesi*. Say Yayınları.
- Platon (1996a). *Protagoras* (T. Gökçöl, Çev.) (Diyaloglar 2, Sects 121–175). Remzi Kitapevi.
- Platon (1996b). *Theaitetos* (M. Gökberk, Çev.) (Diyaloglar 2, Sects 179–270). Remzi Kitapevi.
- Platon (2010). *Alkibiades I-II* (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- Rosenberg, A. (2020). *Bilim felsefesi / çağdaş bir giriş* (İ. Yıldız, Çev.). Dipnot Yayınları.
- Sarton, G. (1997). Bilim tarihine önsöz. In R. Demir (Ed.), *Bilim tarihinde yöntem* (G. Can, Çev.). Doruk Yayıncılık.
- Schrödinger, E. (2020). *Doğa ve Yunanlılar & bilim ve hümanizm* (A. Başpınar, Çev.). Babil Kitap.
- Selsam, H. (2004). *Din, bilim ve felsefe* (M. Türdeş, Çev.). Morpa Kültür Yayınları.
- Sfendoni-Mentzou, D. (1990). Models of change, A common ground for ancient Greek philosophy and modern science. In P. Nicolacopoulos (Dü.), *Greek studies in the philosophy and history of science* (ss. 149–169). Kluwer Academic Publisher.
- Tağman, S. E. (2019). Presokratiklerin bilim anlayışı üzerine çağdaş bilim felsefesi bağlamında bir inceleme. *FLSF / Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 305–318.
- Tarnas, R. (2014). *Batı düşünce tarihi I* (Y. Kaplan, Çev.). Külliyyat Yayınları.
- Thilly, F. (2016). *Felsefeye yolculuk* (İ. Şener, Çev.). Karbon Kitaplar.
- Waterfield, R. (2000). *The first philosophers the Presocratics and Sophists*. Oxford University Press Inc.
- Wolfsdorf, D. (2015). Sophistic method and practice. In W. M. Bloomer (Dü.), *A Companion to ancient education* (ss. 63–76). John Wiley & Sons, Inc.
- Yıldırım, C. (2021). *Bilimin öncüleri*. Fol Yayınları.
- Yıldız, N. (2012). İnsan arayışı, kendini bilmek. *Felsefe Arkivi*, 36, 7–15.
- Yıldızdöken, Ç. (2017). Sofistlerin epistemolojideki yeri ve önemi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, IV(XII), 185–203.

Hipergerçekçilik Perspektifinden Uygur Sanatının Simülasyon ve Simülakrlarla İnşa Edilen Dünyası

The World of Uyghur Art Constructed by Simulation and Simulacra from the Perspective of Hyperrealism

Yaşar ÖZRİLİ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü, Van, Türkiye

Geliş Tarihi/Received: 20.06.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 03.10.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 28.12.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Yaşar ÖZRİLİ
E-mail: yozrili@gmail.com

Atıf: ÖZRİLİ, Y. (2023). Hipergerçekçilik perspektifinden Uygur sanatının simülasyon ve simülakrlarla inşa edilen dünyası. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 77-90.

Cite this article as: ÖZRİLİ, Y. (2023). The world of Uyghur art constructed by simulation and simulacra from the perspective of hyperrealism. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 77-90.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

ÖZ

Baudrillard'ın simülark ve simülasyon kuramının sanata dönük izdüşümlerinin ve sanattaki hipergerçekçi pratiklerinin birey, tarih, din, sanat, coğrafya, uygarlık vb. alanlardaki kültürel farklılıklara göre değerlendirilmesi bazı ilginç tespitler ortaya koymaktadır. Zira Uygur sanatındaki farklı kombinasyonların ve bazı teknik stilizasyonların gerçeküstü anlatılarla yorumu, Baudrillard'ın simülark ve simülasyon kuramının sanattaki varyasyonlarını çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla bu araştırmadaki ana argüman, hipergerçekçi sanat ile Uygur sanatının mukayeseli ve ikonografik açıdan nasıl sonuçlar doğurduğunun çözümlemesi konusudur. Orta Asya steplerinin önceleri göçebe daha sonra yerleşik hayatının getirdiği kültürel etkileşim kodları ile harmanlanan Türk sanatının mistik Uygur eserlerindeki olağan dışı sanatsal verilerinin hipergerçekçi sanatın üslup ve ikonografik belirlenimleriyle benzer sonuçlar doğurması son derece ilginçtir. Postmodern felsefenin simülasyon ve simülark teorisi daha çok yapay, sahte, yozlaşma, istismar, sosyal ve politik dezenformasyona yönelik oluşumları tenkit eder. Bu teorinin hipergerçekçi sanat bağlamındaki gelişmelerinin Uygur sanatı ile teması zamansal, kültürel farklılıklarına rağmen birbirine yakın üslup, içerik kesitinden eserler ortaya koyma motivasyonu ve fiktisel arka planındaki sırların olabildiğine rafine bir değerlendirmeye aydınlatılması bu çalışmadaki amaçlardan biridir. Nitel yöntemin tarama, gözlem, alan yazın ve doküman araştırması metodu ile yapılandırılmaya çalışılan bu inceleme, felsefe, sosyoloji, tarih, teknoloji, iletişim, kültür gibi yan disiplinlerden de faydalanılarak diyalektik bir zeminde işlenmektedir. Simülasyon ve simülakrlarla yapılandırılan sanat, gerçek ile sanal arasında uzanan sınırları keşfeder. Hipergerçeklik perspektifinden, Uygur sanatının simülasyonu ve simülakrlarla inşa edilen sanat dünyası gerçeklik kavramını sorgulayarak, izleyiciye kendi algılarını yeniden değerlendirmek ve aydınlatıcı bir deneyim yaşamak fırsatı sunar. Zira hipergerçekçi sanat ile Uygur kültürünün, tarihinin sanata yansıyan örneklerinin yakın ilişkisi, sanat adına ilginç tespitler ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sanat tarihi, hipergerçek, simülark, simülasyon, Uygur

ABSTRACT

The evaluation of the projections of Baudrillard's theory of similarity and simulation on art and the hyporealistic practices in art according to cultural differences in the fields of individual, history, religion, art, geography, civilization, etc., reveals some interesting findings. Because the interpretation of different combinations and some technical stylizations in Uyghur art with surreal narratives evokes the variations of Baudrillard's theory of similarity and simulation in art. Therefore, the main argument of this research is to analyze the comparative and iconographic implications of hyperrealist art and Uyghur art. It is very interesting that the extraordinary artistic data in the mystical Uyghur works of Turkish art, which is blended with the cultural interaction codes brought by the nomadic and then settled life of the Central Asian steppes, have similar results with the stylistic and iconographic determinations of hyperrealist art. The artificial, fraudulent, corruption, exploitation, social and political disinformation is criticized by the postmodern philosophy's idea of simulacra and simulation. One of the aims of this research is to illuminate the developments of this theory in the context of hyperrealist art in Uyghur art with a refined evaluation of the motivation to produce works of similar style and content despite their temporal and cultural differences and the secrets in the intellectual background. This study, which is attempted to be structured

with the survey, observation, literature, and document research methods of the qualitative method, is processed on a dialectical ground by making use of subdisciplines such as philosophy, sociology, history, technology, communication, and culture. Art structured by simulation and simulacra explores the boundaries between the real and the virtual. From the perspective of hyperreality, the simulation of Uyghur art and the art world constructed with simulacra question the concept of reality and offer the viewer the opportunity to reevaluate their own perceptions and have an enlightening experience. Because the close relationship between hyperrealist art and the examples of Uyghur culture and history reflected in art reveals interesting findings on behalf of art.

Keywords: Art history, hyperreal, simulacrum, simulation, Uyghur

Giriş

Ünlü Fransız sosyolog ve filozof Jean Baudrillard, bir köken ya da bir gerçeklikten yoksun gerçeğin modeller aracılığı ile türetilmesini, hipergerçeklik ya da simülasyon diye adlandırmaktadır. Bu kavramın çıkış amacı da, şu an somut olanın yerini sembollerin, imajların ve sanal bir gerçekliğin aldığını ifade etmek istemesidir. İnsanlar bu yolla bir bakıma psikolojik tatmin sağlama yoluna gitmektedir. Yaşadığımız çağın gerçekleri değişimin altında yatan sebepler, postmodernizmin bugünkü konumu, toplumun düşünce yapısını yönlendiren karar vericilerin kimler olduğuna dair soruları akıllara getirmektedir. Bu manada hayattaki aksaklılara sanatsal duruşuyla refleks uyandırmaya çalışan çağdaş sanatçılar, üst anlatının reddi adına manifesto mahiyetinde tavırlar sergileyebilmektedirler. Kültür endüstrisinin ele aldığı yaklaşımların paydaşları, kendi emelleri uğruna kitlesel, örgütsel politikalarla gündem yaratmaya çalışmaktadırlar. Bu bağlamda sanatçılar, meşrulaştırma amacı güden akımlarının yapısökümü (deconstruction) uğratılmasını kendi davalarının bir parçası olarak nitelemektedirler.

1960 sonrasında sanat yapıtları incelendiğinde estetik beğeniye yönelik üretimlerden vazgeçildiği ve bir gösterge olan sanat yapıtlarının odağının biçimden gösterene doğru anlam kayması yaşandığı görülmektedir. Nitekim sanat eseri karşısında seyircinin pozisyonu da değiştirmektedir. Çağdaş sanat pasif ziyaretçiden ziyade mesaj ve anlam bakımından sanat eserine yönelik bir çözümlemede bulunabilecek nitelikte iletişim kurabilen seyirci aramaktadır (Batu, 2014, s. 123).

Bir şeyi özelliklerinin birliği ve çeşitliliği içinde ele almak için diyalektik yöntemin kullanılması, sanat dilinin özelliklerini ortaya çıkarmaya olanak tanır. Tasarımın, farklı karakter sınıflarının temsil edildiği karmaşık bir hiyerarşik sistem olduğu fikri bazı çevrelerin görüşleridir (Lazutina ve ark., 2016). Sanat, insanın varoluşundan beri kültürel ifadesini şekillendiren önemli bir araçtır. Farklı kültürlerde farklı şekillerde ifade edilen sanat, zaman içinde değişikliğe uğramış ve çeşitli perspektiflerle yorumlanmıştır. Hipergerçeklik sanatının uygulamasında muhayyilenin gerçeklikle en üst düzeyde ortaya çıkan bir ifade şekli olarak belirlenir. Bu minvalde, sanat yapıtları gerçeğiyle neredeyse ayırt edilmesi zor bir biçimde inşa edilebilir, izleyiciye gerçek bir deneyim sunabilir.

Bu makalenin odak noktası, Uygur sanatının hipergerçeklik perspektifindeki simülasyon ve simülakrlarla inşa edilen dünyasını araştırmaktır. Orta Asya'nın çok tanrılı kültürlerinin doğayla yakın ilişkisi, uzak doğu kökenli inançların da etkisi ile Uygur sanatının ana temasını belirleyen temel etmenlerdendir. Uygur sanatı, Uygur sanatının yaratıcılığını sergileyen bir sanat formülüdür ve Uygur Türkleri tarafından Orta Asya'da yaygın olarak icra edilmiştir. Bu sanat formülü, Orta Asya'nın zengin kültürel birikiminin bir parçası olarak özgün stil ve motiflerle anlam kazanır.

Hipergerçeklik, sanatçıların gerçeklik algısını sorguladığı ve izleyiciye gerçek dünya ile düşsel dünya arasında ortaya çıkan bir yaklaşım sunmaktadır. Bu sanatsal uygulamalarda, teknolojik araçlar kullanılarak gerçeği taklit etmeye, gerçeği gizlemeye ve ayırmaya çalışılır. Simülasyon ve simülakrlar ise hipergerçeklik perspektifinden sanat eserlerinin inşa ettiği temel unsurlardır. Simülasyon, gerçeği gösteren bir ortam veya durumu oluşturma sürecidir. Simülakr ise gerçeklikten türetilen ve onun yerini alan bir kavramdır. Uygur sanatının hipergerçeklik perspektifindeki simülasyon ve simülakrlarla inşa edilen dünyası, geleneksel Uygur motiflerinin gerçeklik algısını sorgulatan bu manada ilginç bir deneyim sunan ürünleri ortaya çıkarır. Zira bu çalışma, Uygur sanatının simülasyonu ve simülakrlarla inşa edilen dünyasının nasıl oluştuğunu, hangi eserlerin, sanat türlerinin icra edildiğini ve nasıl bir düşünce örüntüsü deneyimi yaratmaya çalıştığını aktarmaya gayret etmektedir. Ayrıca müze ve sanat galerisi örnekleri üzerinden söz konusu çalışmaların hangi sanat mecralarında boy gösterdiklerine de değinilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Uygur sanatını, hipergerçekçi sanat perspektifiyle yorumlama ve uygulamanın bu akım etkisi altında nasıl dönüştüğünü anlamaya çalışmakla birlikte, aynı zamanda modellemeler ile simülakrların bu dönüşümdeki pozisyonunu araştırmaktır. Makale, Uygur sanatının geçmişinin günümüze kadar nasıl evrildiğini, geleneksel ve çağdaş unsurların nasıl bir araya geldiğini, bu evrimin çağdaş sanatların farklı bir dalı olan hipergerçekçilik ve dijital teknolojilerle kurgulanan benzer örneklerinin nasıl gerçekleştiğini analiz etmeyi amaçlar. Uygur sanat işçiliğindeki simülasyon ve simülakrların belirlenimlerinin ışığından, kültürel kimliğin yeniden şekillenmesi ve ayrıca dijital çağın merkezi ifadesine nasıl yansıdığını anlamayı hedeflemektedir. Bu çalışma, sanat, kültür ve teknoloji arasındaki dinamik ilişkiyi sergilemek ve ilgililer için ilham olabilecek fikirler ortaya koyabilir.

Formun Üstü

Bu incelemenin kapsamı, Uygur sanatının simülasyon ve simülakrlarla inşa edilen dünyasını ele alarak, bu dünyanın Uygur kültür ve kimliği üzerindeki etkilerini tartışmaktır. Yanı sıra, Uygur sanatının hipergerçekçilik perspektifinden incelenmesi yoluyla, Uygur kültür ve kimliğinin sanata yön veren ussal arka planının, farklı sorgulamalarla 21. yüzyıl beşeri bilincinin gözünden çözümlemesi çabasıdır. Yanı sıra temel olarak sanatsal faaliyetlere odaklanmaktadır. Ayrıca Uygur sanatının hipergerçekçilik perspektifinden gündeme getirilmesi yoluyla, Uygur sanatının modern sanat bağlamında değerlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Çalışma, Uygur sanatının modern

sanatın temel kavramlarından biri olan simülasyon ve simülakrlarla ilişkisini ortaya koyarak, Uygur sanatının modern sanattaki örneklerine geçmişten örnekler sunmaktadır. Çalışma bu yönüyle, Uygur sanatının modern sanat tarihindeki yerine yönelik farklı bir perspektif olabilir.

Yöntem

Bu çalışmada, literatür taraması ve teorik çerçeve oluşturma, Uygur sanatının görsel ve içerik analizi, sanat eserlerinin hipergerçekçilikle ilişkilendirilmesi, simülasyon ve simülakrlarla inşa edilen dünyanın tanımı, kapsamlı karşılaştırma ve yorumlama vb. parametrelerle netice yaratmaya çalışır. Çalışmada, Uygur sanatının simülasyon ve simülakrlara benzer bir kültür coğrafyasından üretilen sanat eserlerinden bir seçki sunmaktadır. Ayrıca Uygur sanatının simülasyon ve simülakrları nasıl kullandığı, bu kullanımların sanatın içeriği ve biçimini nasıl etkilediği, simülasyon ve simülakrların Uygur kültür ve kimliğiyle nasıl ilişkilendirildiği gibi sorulara cevap aramaktadır. Dolayısıyla bu bilgilere ulaşmak için hipergerçekçi sanatsal etkinliklere ev sahipliği yapan müzeler ve sanat galerilerinden de beslenir. Bu çalışmanın bir bölümü, müzelerin ve sanat galerilerinin çeşitli faktörlere bağlı olarak ziyaretçi profilleri tercihi, sanat etkinliklerinin ve toplumsal normların kendi koşullarına göre değerlendirilmesi, sergi programı oluşturma motivasyonu gibi doğrudan elde edilen bulgulara ulaşarak yorumlamayı yeğlemektedir.

Çalışmada, nitel araştırma yönteminin tarama aracı kullanılmaktadır. Çalışmanın verileri, Uygur sanatının tarihi, inanç teorisi ve sanat pratiği hakkında yazılmış kitaplar, makaleler ve diğer kaynaklardan elde edilmektedir. Veriler, içerik analizi yöntemi kullanılarak çözümlenmektedir. İçerik analizi, bir metnin veya diğer bir görsel materyalin içeriğinin sistematik olarak incelenmesi ve kodlanmasıdır. Çalışmada, Uygur sanatının simülasyon ve simülakrlarla inşa edilen varyantlarına atıf yapmak için seçilen sıra dışı sanatsal objeleri doğru tanımlayacak tekniklere yer verilmektedir.

Çalışma, Uygur sanatının modern sanatın simülasyon ve simülakrlarla örülü düşünsel alt yapısının ilişkisine, ortak yanlarına, bu kullanımların sanatın içeriğini ve biçimini nasıl etkilediğine, simülasyon ve simülakrların Uygur kültür ve kimliğiyle nasıl ilişkilendirildiği gibi sorulara cevap verecek noktaları ölçebilecek en uygun yöntem araçları ile şekillendirilmeye çalışılmıştır.

Hipergerçekçilik Sanat Akımının Kökenleri

Hipergerçeklik, Baudrillard'ın en önemli kavramlarından biridir ve günümüz dünyasını anlamamıza yardımcı olan bir kavramdır. Hipergerçeklik, gerçeklik ve simülasyon arasındaki farkı ayırt etmeyi zorlaştırmaktadır. Bu durum, bizi yanıltmakta ve bizi gerçeklikten uzaklaştırmaktadır. Jean Baudrillard çalışmalarını yerleşik sosyolojik düşünceden doğuran, kökten geliştiren ve nihayetinde sorgulayan bir filozoftur. Baudrillard 1929'da Fransa'da Reims bölgesinde dünyaya gelmiş sosyolojiye geçmeden 1966 tarihinde taşradaki bir lisede okumuştur. Paris X Nanterre Üniversitesi'nde *Henri Lefebvre* ile bitirme tezini tamamlamıştı. Emekli olmadan önce yazıları ve halka açık konferansları hakkında sosyoloji dersleri vermişti. Utopie'deki edebiyat teorisi ve sosyoloji yazıları, yayınları takip edilmişti. Özgün eleştiriler geliştiren kitap ve denemeleriyle savaş sonrası, Batılı tüketici ve medya toplumu üzerine yazılar kaleme almıştı. Kariyeri boyunca bu projeyi sürekli olarak yeniden geliştirerek 30 kitap, birçok röportaj, makale, ortaya koymuştu. Baudrillard çok önemli ve tartışmalı çağdaş düşünürlerden biridir. Baudrillard'ın ilk kitaplarından olan *Nesnelerin Sistemi* ve *Tüketim Toplumu*, bir dizi gelenekten yararlanır: Roland Barthes'in semiyotik popüler kültür analizi; sosyal penetrasyon analizi, Henri Lefebvre'de günlük yaşam ve boş zaman boyunca kontrol ve yabancılaşma, Herbert Marcuse ve Guy Debord; Thorstein Veblen'in rekabetçi *gösterişçi tüketim* tartışması; analizi Jacques Ellul ve Gilbert Simondon'da teknoloji; tartışması Daniel Boorstin ve Marshall McLuhan'da çağdaş elektronik medya kültürü ve kültürel kavramların anlamlarının Freudyen analizi vb. çalışmalar yürütür. Kitapları çağdaş tüketicinin bir resmini sunmaktadır. Semboliğin indirgenmesi ve dönüştürülmesiyle tanımlanan toplumun anlamını ve ilişkilerini semiyotik öğelere dönüştürür. İkincisi yapısal olarak organize edilmiş işaret nesnelerini üretmek için bir anlam kodu tarafından kontrol edilmektedir. Her bir işaretin tek taraflı olarak kendine özgü kullanıcısı tarafından sahiplenildiği ve tüketildiği sistem, kültürel olarak üretilen anlamlardır (Baudrillard, 1983, s. 14).

Kültürel yorumcular Baudrillard'ın eserlerinde gelişmiş kapitalist ülkelerdeki tüketim olgusunu, kitle iletişiminin ve teknolojik ilerlemelerinin yol açtığı toplumsal değişimleri analiz etmektedir. Medyanın, reklamların ve ileri teknolojinin yarattığı anlam ve gösterge fazlalığının, kopyalardan ibaret bir *simülasyon* evrenine, gerçekliğin yok olduğu bir hipergerçeklik dünyasına yol açtığını savunmaktadır. 1968'de *Nesnelerin Sistemi* ve 1970'te *Tüketim Toplumu* adlı eserlerinde, Marx'ın *meta fetişizmi* kavramı ile Marcel Mauss'un *armağan* kuramından yararlanarak, tüketimin ekonomik işlevinin ötesinde sembolik bir işlev kazandığını; tüketicilerin, somut ihtiyaçlarını karşılamaktan çok *grup kimliği* edindiklerini öne sürmektedir. 1986 tarihli Amerika çalışmasında *hipergerçekliğin* dev sahnesi Amerika'yı, gerçek ile gerçek dışının iç içe geçtiği ve ikisi arasındaki sınırların yok olduğu bir *çöl* olarak tarif etmektedir. Baudrillard, Le Monde ve Libération gibi gazetelerde güncel meseleler üzerine yayınlanan yazılarıyla daima tartışmalara sebep olmuştur. Körfez Savaşı'nın gerçek bir savaş olmadığını bir medya (televizyon) olayı olduğunu iddia ettiğinde, Fransız medyasının en seçkin filozofu olarak kabul görmüştür (Baudrillard, 2018).

Baudrillard'ın simülasyon kuramının ana teması Batılı uygarlıkların, gerçek bilginin yörüngesinden kaymasında sorumlu olduklarından ötürü onlara yönelik sert eleştirilerini içermektedir. Batı medeniyetinin rasyonalist eylemlerine Nietzsche'yi de takip ederek Batı dünyasındaki gerçeklik kavramının sürecini, safhalarını, değişimini, gelişimini hipergerçekçi ve dijital mecralardaki gerçeklik olgularına atıf yaparak dile getirmektedir (Güzel, 2015, s. 68).

Teknolojiyi, kendi emellerini uygulama noktasında önemli bir araç olarak kullanan küresel sermaye kesimlerinin, maddesel olanın imgelemlerle yer değiştirmesinde etkili olmuşlardır. Simülasyon dünyasının doğduğu, sanatta hipergerçekçi ürünlerin yaratıldığını ileri süren Baudrillard'ın, fikirlerinin günümüzde ne kadar kabul gördüğü daha net anlaşılmaktadır. Baudrillard, medya gruplarının da etkisi ile daha önceden kurgulanan planlı ve programlı amaçlı fikirlerin gerçek adı altında topluma yeni bir gerçek pompalandığını belirtmektedir. Baudrillard bu ifadeleriyle gerçeküstülüğe (hipergerçeklik) değinmektedir. Simülasyon evreninin yeryüzünü kapladığını dijital oyunlar, sanal sanat platformları ile somut gerçek hayattan uzaklaştığını belirlemiştir. Teknolojinin yaşamı iyice kuşatacağını insanların bireyselleşeceğini ifade etmektedir (Kamacioğlu, 2018, s. 1).

Hipergerçeklik kavramı, simülasyonun gerçek fiziki yaşam koşulları ile birleşerek oluşturduğu bir sistemi ifade etmektedir. Baudrillard, *Hyperreal America* isimli çalışmasında, *Disneyland* ve *Disneyworld* üzerinden bir açıklama getirmiştir. Bu noktada, yansıtılan tüketime yönelik oluşturulmuş tüm araçların, bir ütopya sistemin, gerçeğe dönüştüğünü söylemektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin bir sistem yaratıcısı olduğunu ve geleceğin, modern yaşamın merkezi noktasını teşkil etmesinin, mevcut sistemin bir çekirdeği olmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Aynı şekilde, sistem dışında kalanların ise, kendi merkezlerinden oldukça uzakta olduğunu, bu yüzden, Amerika Birleşik Devletleri'nin hipergerçeklik açısından geleceğin temsilcisi olduğunu ifade etmektedir (Baudrillard, 1993, ss. 244–246).

Baudrillard, gerçek kavramının başına gelenlerden sonra artık bu kavramı olumsuz manalar taşıyan içi boşaltılan bir terim gibi telaffuz etmektedir. Gerçek kavramının ilk kullanılan anlamının eskisi gibi olmadığını yerini imgelere bıraktığını dolayısıyla hipergerçekçi bir hüviyete büründüğünü ima etmektedir (Maltaş, 2012).

Amerikalı teorisyen Eleanor Heartley, bu simülasyon ve hipergerçek düşüncelerinin algılanmasını sağlamak için bir örnek vermektedir. Yokluğu fark edilmeyen bir gerçeklikten ayrılma olarak karakterize ettiği postmodern durumu örnekletmek için, Orlando, Florida'da tüm ayrıntıları planlanarak kurulan bir yapay yerleşim yeri olan Celebration'dan bahsetmektedir. Disney şirketinin kurduğu, Amerika'da şiddetin ve suçun yüksek olduğu şehirlerle seçenек olarak oluşturulan (inşa edilen) bu yerleşim yerlerini kopya ettiğini vurgular. Gerçekliğin kaynağı, aslında örneği gerçek dünyada olan bir modele değil, Disney'in kendi çizgi filmlerinde ve tema parklarında şekillendirdiği Amerikan kasaba mitolojisine dayanmaktadır. Celebration manevi yönün öne çıktığı masalımsı bir gerçekliğe geri dönüşü gerçekleştirmektedir. Fakat bilinen anlamda bir şehri hakikat olarak ele almak gerekirse, Celebration bir hipergerçekçiliktir (Heartley, 2001).

Hipergerçekçilik ve Görsel Algı

İlk çağlardan itibaren, gerçek ve metafiziksel dünya ile irtibat kurmak için fonetik, form, sembol, imgelerden yararlanmak isteyen insan-
noğlu, dil ve sanat ile beraber gösterge adı verilen işaret ve simgeleri de geliştirmiştir. İnsanlar için mistik anlatılar ilginç hikâyeler içerebilir. Bazı objeler, görüldüğünün aksine sıradan manalar barındırabilir. Oysa bazı şeyler de maddesel özelliğinin ötesinde yan anlam ve yoğun anlamlar içerir. İnsanlar bu manaları deşifre ederek kendi yorumları ile bir mesaj vermek isterler. Estetik ve sanat, eski zamanlardan beri duygu ve düşünceleri açıklamak adına en önemli enstrümanlardan olmuştur. Dahası iletileri doğru aktarmak için de ortak kodlar diye nitelendirilen bir sistem geliştirmişlerdir. Çağdaş yöntemler ile birlikte görsel uyarıcıların geniş bir sahada etkili olduğu bir döneme girilmiştir. Bireyler görüntülü iletişim mekanizmaları ile yeni bir anlamlar boyutuna dâhil olmuşlardır. Birçok sektörde olduğu gibi kültür dünyasında da bilhassa sanatsal nitelikli bulguların analiz edilmesinde ve tahlil edilmesinde göstergebilim önemli bir yöntem olarak gelişmektedir. Göstergebilim sanat eseri inceleme ve çözümleme yöntemi, sanat eleştirisi yöntemleri arasında şimdiden önemli bir yere sahip olmaya başlamıştır (Soylu, 2022). Bir sözcük ya da görüntü şeklinde karşımıza çıkan göstergeler, mesaj iletilme işlevine sahiptirler. Bu mesaj, iletişim, uyarı amaçlı ya da sanatsal içerikli olabilir (Gottdiener, 2005, s. 15).

Jean Baudrillard, *The Hyperrealism of Simulation* adlı makalesinde medyanın, işaretlerin ve sembollerin kullanımının ve bolluğunun gerçekliğin kendisi onun göstergelerinden ayrılabilen bir şey olarak kültürümüzü bombaladığını öne sürmektedir. Gerçeklik, bilgiyle doygun, medyanın egemen olduğu çağdaş dünyada yok oldu. Fotoğraf, seri üretim, televizyon ve reklamcılık şekillendi ve değişti. Gerçekliğin simülasyonda yalnızca yeniden üretildiğinde tanındığı noktaya kadar otantik deneyim kazanmaktadır. Hakikat ve gerçeklik, kültürün yapabileceği bir dereceye kadar dolayımlanır ve yorumlanır artık gerçeği hayalden ayırmaz. Baudrillard, dolayımlanmışlığın bu bulanıklığını deneyim ve gerçeklik ile hipergerçeklik olarak nitelendirir. Hipergerçeklik, sembollerin bir araya getirildiği bir süreç olan sistematik simülasyonun bir sonucudur. Gerçeklik, nesnelerin ve deneyimlerin yerini almak için giderek daha fazla kullanılmaktadır. Simgeler veya işaretler, gerçekliğin basitleştirilmiş ve daha net öykünmeleri olarak dururlar. Kolay anlaşılır ve tanınabilir işaretler maskeler ve nihayetinde gerçek şeyi veya deneyimi değiştirir, gerçek kendisinden daha gerçektir. Çağdaş kültür artık vekaleten bir gerçeklik hâline geldi. Bu nedenle her şey yüzeyde doğrudur ve kesinlikle yüzeyseldir. Bugün, gerçek ve hayali olan aynı operasyonel bütünlük içinde karıştırılır ve estetik büyülenme basitçe her yere sirayet eder (Baudrillard, 1988, s. 144).

1940'larda postmodernizmin, modern bir sanat hareketi olduğu öne sürülerek tanımlanmasının imkânsız olduğu düşünülmüyordu. Postmodernizm teorisi sadece edebiyat eleştirisi ve mimari ile bağlantılı olmasının yanı sıra akademik sistem içinde oldukça popüler hâle gelmişti. Sosyal teori, kültür ve medya çalışmaları, görsel sanatlar, felsefe ve tarih ile bağlantılıdır. Postmodernizmin tanımlanamaz olması bir gerçektir. Bununla birlikte, bir dizi kritik olarak tanımlanabilir, farklılık, tekrar, iz, takip gibi kavramları kullanan stratejik ve retorik uygulamalar mevcudiyet, kimlik, tarihsel gibi diğer kavramları istikrarsızlaştırmak için simulakrum, hipergerçeklik ilerleme, epistemik kesinlik bir anlam ifade etmektedir. Modernizm ve postmodernizmin bağlamsal geçiş evrimi içinde yeni bir kültür durumu ortaya çıkar. Nitekim bazen *sahte*, yaşanabileceği bağlamda orijinalinden daha *gerçektir*. Hazır yapımın icadıyla Marcel Duchamp, sanatsal niyet kavramını ortaya koymuştur. Sanat yapma pratiğinin merkezinde nesne olarak sanat kavramını sorgulayarak, aslında bu hipergerçekliğe geçişi hayata geçiren ilk kişi olur. Şişe tutucusu veya pisuvar, yeri değiştirildikten sonra, yalnızca faydacı işlevlerine bırakıldıklarından daha gerçek görünebilirler. Önceleri, sanat yapımı daha çok çeşitli türlerin sahnelemesinden oluşurdu. Kültürel parçalar veya seri üretimden ödünç alınan nesnelerin, süreç veya nesne olarak (veya bunların bir kombinasyonu) üretiminde sanat objeleri yaratılırdı. Bir sergi için sanat eserleri üretmek adına günümüzde elektrikçilere, duvarcılara, tabela ressamlarına, marangozlara veya mühendislere de ihtiyaç duyulmaktadır (Perez, 2014).

Algı ve sanat teorisi, resimdeki karakterlerini gizlemeye çalışan, böylece hem sanatın bilime hem de estetiğe meydan okuyan yönünü ele alır. Açıkça gerçek bir nesne ile görüntü arasında ayırım yapmak: Gerçekçilik ve hipergerçekçilik benzerlik özdeşliğine dönüşmekte ve bunun sonucunda bir resmin sanki gerçekmiş gibi algılanabilmesine neden olmaktadır. Benzer durum gerçek şey veya tasvir edilen canlı arasındaki ilişkide de mevcuttur. Sanatta betimlenen resim ile tasvir edilen gerçeklik arasındaki herhangi bir benzerlik, gerçeği gizler gibi görünmektedir. Bu olay resmin kendisinin gerçekdışılığı gibidir (Husserl, 2005, ss. 43–44).

Kültür endüstrisi ya da farklı yapıların dayattığı farklı koşullar doğru, hakikat, gerçekliğin sorgulandığı, bireyselliğin yaygınlaştığı, çoğulluğun konjonktür oluşturduğu günümüz şartlarında, sanat her yönüyle çok sesli bir safhaya geçiş yapmıştır. Çoğulluk kavramı çok kültürlü sanat anlayışına atıf yapmakta ve de disiplinlerarası kitle iletişim araçlarını kullanarak kendini ifade eden sanatçıların çoğalmasına vesile olmaktadır. Buna mukabil bu çoğulcu mantık, çok disiplinli türlü estetik arayışlarıyla zenginleşmekte ve çeşitli dallara ayrılmaktadır. Örneğin video, resim, enstalasyon, heykel vb. ayrıca birbirleriyle temas kurmaktadır. Sanat eserinin statik ve değişmeyen yapısına yönelik geleneksel anlayış ise terk edilmiştir. Eserin çoğul mana yaratma kapasitesine değinen postyapısalcılar, sanat nesnesinin anlam dünyasını çoğulculuğa açmıştır (Uzunoğlu, 2019, s. 29).

Deneysel bir ruh ve yaratıcı bir dürtüyle yatırım yapılan ve artık geleneksel sanat eğitiminden memnun olmayan güzel sanatlar dünyası, dijital görüntülerle denemeler yapmaya başlamıştır. 1990'larda Illustrator ve Photoshop gibi bilgisayar yazılımı uygulamalarının ortaya çıkışı, sanatçılara cephanelikleri için yeni silahlar sağladı ve bir film yönetmeni gibi simülasyonlar çalıştırmalarına izin verdi. İzleyicilerin yorumlaması ve hayal güçlerini serbest bırakması için çeşitli gerçeklikleri seçmesi, üretmesi veya yeniden yaratmasına olanak sağlandı. Bununla birlikte, görüntüler önceki sınırların ötesine geçti, fotoğrafın ifadesini, bakış açısını ve estetik standartlarını sarsarak sadece yeni yollar açmakla kalmadı, aynı zamanda dijital bilgisayar grafiklerinin fotoğrafçılığı ve çağdaş sanatı bir araya getirmesine ve onları dış biçimin ötesine, kod çözme aşamasına taşımasına izin verdi.

Gerçeğin üstünü kapatan simülasyon katmanlar hâlinededir. Bu katmanları geçerek gerçeği bulmak mümkün değildir. Sanat artık reklamın içerisine karışarak gerçekliğini kaybetmiştir. Ayrıca, bilgisayar ve video teknolojisini kullanan herkes günümüzde yaratıcı birey hâline gelmiştir ve bu gerçek sanatçının da ölmesine neden olmuştur. Artık, simülasyon evreninde, bu görüntülerle oynamaktan başka bir çare bulunmamaktadır (Gültekin & Bahadır, 2019, s. 694).

İnsan sonrası sanat diye de tabir edilen yeni sanat denemelerinde hipergerçekçi uygulamalar adına bir diğer alan da bilişsel çalışmaların sanattaki konumudur. Sanat eserlerindeki bilinçdışı içeriğin anlaşılması için bir yorum modeli tasarlanmanın yanı sıra, bilinçdışı zihni serbest bırakacak ve sanat eseri aracılığıyla ifade edilmesini sağlayacak resim tekniklerini bulma girişimi henüz emekleme aşamasında olan yorumlama modeli, daha fazla gelişme için olgunlaşmıştır. Bilinçaltı, birçok bilimsel alanda olduğu gibi sanat üretiminde de büyüleyici bir konudur. Yaratıcılığın kaynağı olan zihnin bu gizli kısmı, birçok bilgi alanında olası ve değerli birçok araştırma için önemli bir temel oluşturur. Bilinçdışının doğası, Carl Gustav Jung ve Charles Sanders Peirce'in teorileri ve yazarın bu çalışma için tasarladığı deneysel boyama sürecinde kendi ürettiği verilerden elde ettiği bilgilerle ele alınmaktadır. Jung tarafından ele alınmayan psikolojik ayrımlar adına bu sorgulamayı bilinçaltına iletmek için Sigmund Freud'un teorileri kullanılır (Sutton, 2014).

Göstergebilim açısından görsel sanatlarda nesneler dünyası, kendi yapısı, hiyerarşisi, parçaları birleştirme yasaları, özellikleri ve işlevleri, anlamı değiştirme ve *kodlama* yeteneği ile bütünleyici bir sistem olarak düşünülebilir. Bu bağlamda *nesneler dünyası* görsel sanat eserlerinde tasvir edilen maddi dünyanın bir dizi nesnesi olarak tanımlanmaktadır. Nesneler dünyası bir gösterge sistemi iken, nesnelerin dilinden ve onun sanattaki temsilinden ve iletişimsel işlevinden söz edebiliriz. Göstergebilimsel yaklaşım, olağan anlamındaki bir nesne ile işaretler sisteminin bir parçası olarak tasvir edilen nesne arasında bir ayrım yapar (Grigoryeva, 2016, s. 760). Resimsel göstergebilimde, bir çizim (veya bir görüntü) bir işaret olarak kabul edilir. Bilgiyi doğrudan alıcının görsel algısına aktarır. Diğer kelimeler, çizim, iletişim kuran iki kişi arasında bir ortaklık yanılması yaratır. Gibson, alışılmış anlamıyla çizimin sensöre dayalı olduğunu iddia eder ve mantık analogisi (Gibson, 1982) veya M. Hassler'in tanımını takip edecek olursak, bu *resimsel bilinç*'tir (Hassler, 1991).

Jung teorileri, sanat eserlerinin yorumlanması için birleşik bir psikolojik ve sanatsal bakış açısı aşıladı. Jung'un güçlendirme yöntemi, bir simgeyi hayata geçirme çabasıdır ve paralellikler arayarak bir görüntünün sahip olabileceği herhangi bir bilinçdışı içerik için olası bir bağlamı keşfetmek için bir teknik olarak kullanılır. Genişletmede, bir kelime, öge bir fantaziden, rüyadan veya bu çalışmada sanat eserinden Jung'un aktif hayal gücü dediği şey kullanılarak, yine ortaya çıktığı başka bir bağlamla ilişkilendirilir. Unutulmamalıdır ki sanat eserlerindeki bilinçsiz imgeler kolay kolay yoruma açılmazlar. Muhtemelen bilinçsiz görüntüleri yorumlamanın bir yolu, yorumcunun bir sanat eserini çözümlemek için kendi bilinçaltını kullanarak savunmasız hâle gelmesidir; aktif hayal gücünün bu şekilde kullanılması, yorumcunun sanat eserine ilişkin öznel bir deneyim yaşamasını sağlayabilir ve böylelikle bilinçdışı içeriği açığa çıkarabilir (Sutton, 2014). Örneğin Türk sanatının ve mimarisinin, anlamının mimari süsleme yoluyla aktarımı üzerine simülasyon gibi semiyotik perspektifinden örnek belgeler göstergebilimsel simgesel bir biçimde öne çıkar ve mimari dekorasyon verileri araştırılır (Sargazi, 1392, s. 52).

UNESCO, hipergerçeklik, simülasyon ve Simülakrların soyut, sanal ve dijital/sanat adı altında aktarılmasına karşı değildir. Ancak, bu teknolojilerin gerçeği yansıtmaya kapasitesinin farkındadır. Bu nedenle, UNESCO, bu teknolojilerin sorumlu ve etik bir şekilde kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır.

UNESCO'nun bu konudaki açıklaması şu şekildedir

Bu teknolojiler, eğitim, sanat ve eğlence gibi birçok alanda devrim yaratabilir. Ancak, bu teknolojilerin gerçeği yansıtmaya kapasitesinin farkında olmalıyız. Bu nedenle, bu teknolojilerin sorumlu ve etik bir şekilde kullanılması önemlidir. UNESCO, bu teknolojilerin aşağıdaki ilkeler doğrultusunda kullanılması gerektiğini savunmaktadır:

- Bu teknolojiler, gerçeği çarpıtmak veya yanıltmak için kullanılmamalıdır.
- Bu teknolojiler, insanların mahremiyetini ihlal etmemelidir.
- Bu teknolojiler, insanların sömürülmesi veya ayrımcılığa uğraması için kullanılmamalıdır.
- UNESCO, bu teknolojilerin sorumlu ve etik bir şekilde kullanılmasının, insanlığın geleceği için önemli olduğuna inanmaktadır.

UNESCO, bu açıklamayla birlikte, farkındalık yaratmak ve bu teknolojilerin sorumlu bir şekilde kullanılmasına yardımcı olmak için çeşitli çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalar arasında, eğitim ve farkındalık kampanyaları, araştırma projeleri ve politika önerileri bulunmaktadır.

UNESCO'nun bu konudaki açıklamaları, bu teknolojilerin gelecekte insanlığın hayatında daha da önemli bir rol oynayacağını göstermektedir. Bu nedenle, bu teknolojilerin sorumlu ve etik bir şekilde kullanılması, insanlığın geleceğini şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır (UNESCO, 2001).

Hipergerçekçi Sergilerin Yer Aldığı Bazı Sanatsal Platformlar

Müzeler, rekabet ortamında daha görünür olmak, insanlara daha verimli hizmet sunmak, daha erişilebilir olmak, yeni etkinlikler ve uygulama modelleri üretme noktasında yeni fikirler üretme gayretindedir. Yanı sıra müzeler çağa, zamana ayak uydurmak için teknolojinin sanatla olan sergileme örneklerine kucak açan mekânlar olarak hizmet vermektedir. Dünyada bazı çağdaş müzelerde hipergerçekçi sanat temalı sergiler düzenlenmektedir. Müzelerin hipergerçekçi sanat sergilerini düzenlenmesi ve pozisyonları, birkaç farklı faktöre bağlı olarak değişebilir.

1. Sanat yönetime ve küratörlüğe bağlılık
2. Ziyaretçi tercihleri
3. Sanat eğitimleri ve çeşitliliği
4. Sanatın toplumsal ve kültürel rolü
5. Sanatın eleştirel boyutu
6. Sanatın yaratıcı teknikleri ve inovasyonu
7. Yaratıcı diyalog ve tartışmalar
8. Sanatın evrimsel yönü vb. olabilmektedir.

Müzelerin hipergerçekçi sanat sergilerine olan yaklaşımı, belirli bir müze veya sergiye özgü olarak farklılık arz edebilir. Ancak genel olarak müzelerin çeşitliliği ve sanatın bireyi kapsama arzusu, hipergerçekçi sanatın sergi programlarında yer bulması şeklinde tezahür edebilmektedir. Bu artık tamamen zaman ve mekân kavramlarının ötesinde yeni bir düzlemi işaret etmektedir. Taipei Güzel Sanatlar Müzesi (TFAM), Tayvan'ın modern ve çağdaş sanata adanmış ilk müzesi ve başkentin resmi sanat müzesi olarak 1983 yılında kurulmuştur. Bu müzede düzenlenen hipergerçekçi sergide müze koleksiyonunda yer alan çağdaş görüntüler, fotoğraf ve güzel sanatlar âlemlerini kapsamaktadır (Şekil 1). 1970'lerden beri yaygın olan gerçeküstü ve kavramsal sanat yaklaşımlarını kullanan, artık kendilerini belirli bir varoluşsal gerçekliği ifade etmekle sınırlamayan ve bunun yerine kişisel duyguları ifade etmek için başka bir tür gerçeklik oluşturmaya başlayan fotoğrafçıların çalışmalarını sunmaktadır. 1980'lerde Tayvan özellikle sıkıyönetimin kaldırılmasının ardından (15 Temmuz 1987) yurtdışındaki çalışmalardan, modernist söylemden, fotoğraf teorisi üzerine çevrilmiş eserlerin yayılmasından, küresel sanat camiasındaki yaygın eğilimlerin akışından ve çok sayıda fotoğrafçının geri döndüğünü belirtmektedir. Dijital bilgisayar teknolojisindeki hızlı gelişmeler, fotoğrafçılara salon fotoğrafçılığı ve fotoğraf gazeteciliğinden farklı yeni stiller geliştirmek için göz önünde bulundurmaları gereken yeni yönler sunmaktadır.

Arken Modern Sanat Müzesi: Kopenhag'ın hemen güneyinde insan yapımı bir sahil manzarasıyla çevrili anıtsal bir dönüm noktasıdır. Müze, İskandinavya'nın en iyi çağdaş sanat koleksiyonlarından birine sahiptir. Denizcilikten ilham alan mimarisi, müzeyi uluslararası üne kavuşturmuştur.

Danimarka'nın en yeni çağdaş sanat müzelerinden biri olan Arken Modern Sanat Müzesi 15 Mart 1996'da Majesteleri Kraliçe Margrethe II tarafından açılmıştır. Daha önce, Kopenhag'ın hemen Güneyindeki Ishøj'daki bu müzenin bulunduğu kıyı kesiminin Danimarka'nın kültürel yaşamında önemli bir rol üstlenmesi için yıllar harcanmıştır (ARKEN, t.y.).

Müzede hipergerçekçi insansı heykeller, Gosh adı verilen büyük bir sergide tanıtılmıştır (Şekil 2). Teknik mükemmellik, ölçek, mevcudiyet ve mizah bozuklukları ile çalışmalar, robot teknolojisi ve yapay zekâ radikal yollarla önem kazandıkça şu anda insan olmanın ne anlama geldiğiyle ilgili son derece güncel sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Hipergerçekçilik, çağdaş sanattaki en büyük eğilimlerden biridir. Arken, türünün en büyük isimlerinden bazılarını Gosh sergisinde bir araya getirmiştir. Sergide, Maurizio Cattelan, Tony Matelli ve serginin en önemli eserlerinden biri olan 2006'dan kalma beş metre uzunluğundaki *A Girl* heykelini yaratan Ron Mueck'in de aralarında bulunduğu, uluslararası alanda tanınmış 31 sanatçının eseri gösterime girmiştir.

Şekil 1.
Hyper Reality | Kaynak: TFAM.

Şekil 2.
Lily (Salmon, 2013).

Hiperrealizm 1960'larda soyut dışavurumculuğa pop ve kavramsal sanat gibi fenomenlerle eşit düzeyde bir tepki olarak başladı. Buradaki fikir, gündelik yaşamı ve gerçekliği bir tür sosyal gerçekçilik ve sanatsal ifade aracı olarak görmektir. O zamandan beri birçok sanatçı, şaşırtıcı derecede gerçek insanlara benzeyen ve illüzyonu tamamlayan malzemelerden yapılmış heykellerle çalışmıştır. Arken, hiperrealizmin önde gelen sanatçılarından bazılarını deneyimleme fırsatı da sunmaktadır. Duane Hanson'un ikonik Amerikan orta sınıfı tasvirlerinden, Ron Mueck'in aşırı ve cılız harikalarından Frank Benson'ın özgür bilim kurgu figürüne kadar birçok sanatçının eserine ev sahipliği yapmıştır. Atmosferik aydınlatma ve senaryo sürprizleri ile tasarlanan sergi, 2017 tarihleri arasında Arken'de deneyimlenmiştir (Artdaily, t.y.).

Londra'daki Saatchi Gallery: Saatchi Gallery, Londra, İngiltere'de bulunan bir sanat galerisidir. Charles Saatchi tarafından 1977 yılında kurulan galeri, modern ve çağdaş sanat eserleri sergilemektedir. Galeri, Londra'nın Chelsea bölgesinde yer almakta ve pek çok ünlü sanatçının çalışmalarını içermektedir. Ayrıca Saatchi Gallery, sanatseverlere ücretsiz olarak gezme imkânı sunmaktadır. Galeri, sanat dünyasındaki öncü rolü ile tanınmakta ve zaman zaman kontroversal sergiler düzenlemektedir.

Duane Hanson, en çok hipergerçekçi heykelleriyle tanınan Amerikalı bir sanatçıydı. 1925'te doğmuş ve 1996'da ölmüştü. Yapıtları, çağdaş sanatta hipergerçekçiliğin en erken örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Hanson'ın heykelleri genellikle turistler, güvenlik görevlileri ve katipler gibi sıradan insanların sıradan faaliyetlerinde ve pozlarındaki gerçekçi temsilleridir. Sanatçı son derece ayrıntılı çalışmaları yaratmak için cam elyafı, reçine ve yağlı boya gibi çeşitli malzemeler kullanmıştır. Heykelleri genellikle cilt tonlarında boyanır ve gerçeklik yanılsaması yaratmak için gözlük, saat ve cüzdan gibi gerçekçi aksesuarlarla eşleştirilirdi. Hanson'ın çalışmaları genellikle çağdaş yaşamın banallığı ve aynı zamanda tüketimcilik, yoksulluk ve Amerikan Rüyası gibi toplumsal meseleler hakkında içerikler ihtiva eder. Çalışmaları geniş kapsamlı olarak sergilenmiştir. Ayrıca modern sanat dünyasına önemli katkılar sunan başyapıtlar niteliğindedir. Bir sanat formu olarak hiperrealizm, gerçekliğin gerçekçi, ayrıntılı temsillerini yaratmak için ileri teknoloji ve tekniklerin kullanılmasıyla karakterize edilir. Amaç, gerçek olanla olmayan arasındaki çizgiyi bulanıklaştırarak izleyici üzerinde rahatsız edici ve düşündürücü bir etki yaratmaktır.

Hanson, insan bedeninin bazı bozuk kısımlarının gerçeğini olağan karşılayarak bu kişiler üzerine eski giysiler giydirmiştir. Bu amaçla kıyafetlerin kendi dönemine uygun olarak kişiler yaratmıştır. Bu yapay fertlere ilginç saç tasarımları, yüz hatları, anatomik özellikler, izler, lekeler kullanarak hiperrealist formlar yaratmıştır (Şekil 3 ve 4). Bu manada Hanson, 20. yüzyılın en sıra dışı sanatçılarından biri olmuştur.

Heykellerini sıradan balmumu heykellerden ayırmak gerekmektedir. Çünkü daha anlamlı ve gerçekçi figürler meydana getirmiştir. Birçok eseri Londra'daki Saatchi Gallery'de sergilenmektedir (Altaş, 2013). Hanson daha sonra, sivrisinek ısırıkları veya varisli damarlar gibi kesin ayrıntılar ekleyerek, oyuncu figürlerini boyardı. Son olarak, gerektiği gibi aksesuarlar kullanarak heykellerini giydirerek ve aksesuarlarla süslemiştir. Çoğunlukla, gerçek şeylerle gerçek bağlamlarda konumlanmış figürlerle gerçek tablolar veya mini enstalasyonlar yaratmıştır (Wainwright, 2022).

Christopher David White'in sanatsal çalışmalarından örnek vermek gerekirse, White göre, insanlık ayrılmaz bir şekilde doğal dünya ile bağlantılıdır. Biyolojik kalıplarımız, mikrodan makroya, DNA'mızdan kozmosa tüm evrende yankılanır. Yine de kendimiz ve doğa arasında engeller yarattık. Kendimizi, bizi ayakta tutan

Şekil 3.

Kaynak: Christopher David White, "Taç Giymiş" Seramik, akrilik 29,2 x 22,25 x 26,6 cm 2017 (Artaxis, t.y.).

Şekil 4.

Kaynak: Christopher David White, "That Sinking Feeling," Seramik, akrilik, 26 x 36,5 x 23,5 cm, 2017 (White, 2017).

bu dünyayla karşı karşıya getirdik. Bizi biz yapan her şeye yabancı olduk. Şu anki işim doğayla olan ilişkilerimizi ve günlük etkileşimlerimizin insanlık ve çevre arasındaki kırılgan dengeyi nasıl etkilediğini araştırmaktır. Çevremizdeki dünyayla nasıl etkileşime girer ve onu nasıl algılarız? Kalıcı tüketimimizin yansımaları, dengeyi, hayatta kalmamızı tehlikeye atan kasvetli bir geleceğe doğru çeviriyor. Teknolojik ve bilimsel başarılarımızın benzersiz durumu göz önüne alındığında, doğa ile düşünceli ve sürdürülebilir bir ilişkiyi teşvik eden yeni bir denge bulmak sadece mümkün değil, aynı zamanda gereklidir (Artaxis, t.y.).

Baudrillard, çağdaş sanatı bazı noktalarda eleştirir. Sanatın esin kaynağını manasızlık, saçma, absürt görerek asimetrik ve değersiz bulmaktadır. Günümüz sanatını düzensiz ve mantık dışı şeklinde nitelendirerek bu amaçla izleyicilerde sanata yönelik tüm imgelerin yok olduğunu ifade eder. Bazı sanatçıların sanattan anlamadığını boş bir zihne sahip olduklarını anlatır. Birtakım çağdaş sanatçıların anlaşılmaz oldukları için anlatabilecekleri bir şeyleri yokmuş gibi bir boşluğun içinde debelendiklerini vurgular. Baudrillard'a göre günümüz sanatı bir komlodur ve seyircilerde bu sürecin kurbanlarıdır (Bayraktaroğlu ve ark., 2011, s. 15).

Uygur Sanatı

Uygur sanatı, esasen kuzeybatı Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan, öncelikle Türkçe konuşan bir etnik grup olan Uygur halkının geleneksel sanatı ve kültürüdür. Tarihsel olarak Doğu Türkistan olarak bilinen bu bölge, kendine özgü bir müzik, dans, tekstil ve mimari geleneği içeren zengin bir kültürel mirasa sahiptir.

Kafesoğlu'na göre (1988, s. 180) *"Uygur Türkleri Ötüken dolaylarında 745 yılında devlet kurmuş, 840'da Kırgızlar tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra Asya'nın muhtelif yerlerine göç etmek zorunda kalmışlardır. Uygurların bir kolu olan Sarı Uygurlar 847'de Kansu, diğer bir kolu olan Turfan Uygurları yahut Kara Uygurlar ise 856'da Doğu Türkistan'da Turfan bölgesini yurt edinmişlerdir"*. 10. yüzyılın sonlarında Sarı Uygurlar, olarak adlandırılan diğer Uygur kolu siyasi olarak Hitay'ların 1028 yılından sonra da Tangutların, himayesine girmişlerdir. 1226'dan sonra da Moğolların bünyesinde yaşamalarına devam ederek hâlihazırda kuzeybatı Çin'de hayatlarını sürdürmektedirler. Turfan Uygurları ise 1209'da Moğollara bağlanarak 1368'e kadar Moğol hâkimiyetinde varlıklarını idame ettirmişlerdir (Özcan, 2018, s. 126). Uygur sanatı, Orta Asya'daki Uygur Türkleri'nin içeriklerine ait mimari eserleri de temsil etmektedir. Bu mimari eserler, tarih boyunca Uygur Türkleri'nin inançlarını, hayat tarzlarını ve dünya görüşünü yansıtmıştır. Türk sanatı bakımından en önemli özelliği tapınak mimarisinin daha sonra Osmanlı ve Selçuklu külliyelerinin atasını meydana getirmesidir. Doğu Türkistan'da yaygın olarak bir külliye andıran ibadet binaları, tapınaklar Uygur kentlerinde oldukça yoğun bir şekilde kullanılmaktadır (Çoruhlu, 2007, s. 246). Uygurlar, hükümdarın kışlık sarayının merkezi olan Hoço, daha kuzeyinde bulunan Bezeklik, Sengim, Turfan, Murtuk, Sassık Bulak, Yar Hoto, Sorçuk Uygur kentlerinden bazılarıdır (Aslanapa, 2018, s. 23). Tavan ve kubbe süslemelerinde mukarnas (*"Kademeli olarak taşmalar yapacak biçimde, aşırı olarak yan yana ve üst üste gelen, üç boyutlu görünüm veren bir geçiş ve dolgu ögesi"*) (Hasol, 1975) kullanımı, süslü ahşap oymalar ve renkli sır tekniği ile yaratılan çini işçiliği gibi benzersiz özellikleriyle dikkat çekicidir. Son yıllarda, Uygur kültür ve sanatının korunmasına, bu zengin ve çeşitli geleneğin daha iyi anlaşılmasına, takdir edilmesine olan ilgi her geçen gün artmaktadır.

Uygur minyatürleri Uygur topraklarında yapılan kitap sanatının bir parçasıdır. Bu minyatürler, Uygurca yazılmış kitapların sayfalarına yapılmış küçük resimlerdir. Uygur minyatürleri, aynı zamanda mitolojik figürler, hayvan figürleri, geometrik desenler ve manzara resimleri gibi çeşitli konuları ve İslamiyet'e ait temalar gibi çeşitli konuları kapsar. Uygur fresk ve minyatürleri, bugün bile Türk sanatının önemli bir parçası olarak kabul edilir ve ziyaretçiler tarafından Uygur manastırları ve bazı müzelerde görülebilir (Ayırtır, 2018). Bu sanat formları, 9. ve 11. yüzyıllar arasında Çin'in Moğolistan bölgesinde bulunan Uygur devleti döneminde yapılmıştır. Freskler, İslam sanatının etkisi altında olsa da, aynı zamanda Budizm, Maniheizm ve Şamanizm gibi önceki inanç izlerini de taşır. Uygur freskleri, 13. yüzyıla kadar kendini gösteren geleneksel Uygur resim stili ile 15. yüzyıla kadar süren zaman dilimindeki yabancı etkiler ve Lamaist üslup etkileri ile yoğunlaşarak önceki alışkanlıklarını giderek terk eder. Uygur sanatının ilk evresinde Budist Gandara, İran, Tohar üslubu görülmekte ve sonra Çin özellikleri dikkat çekmektedir. Bunlara ek olarak, ilk dönem sanatında Bizans, Greko-Budist gibi kült üsluplarda görülebilmektedir (Diyarbakirli, 1993, s. 155). Uygur resim programının klasik özelliklerine örnek teşkil edecek bir yer olan Kumtura Mabedinde Buda'nın ölümünü betimleyen bir resim ile Sorçuk'ta Kirin Mağarasında yer alan Uygur Prenslerini betimleyen tablo gösterilebilir. Dolayısıyla bu çalışmalara ek olarak Part, Sasani vb. sanatları da erken dönemde Uygur resim sanatına tesir eden sanatsal faktörler arasında görmek mümkündür (Arseven, 1959).

Uygur resim sanatına bakıldığında üç farklı safhada hareket edildiği görülecektir. Bu safhalar üretilen minyatürlerde anatomik açıdan Türk, Hint, Çin tarzı ve yorumu olarak vuku bulduğu dikkat çekmektedir. Uygurlar döneminden kalan resimler çoğunlukla inanç ve toplumsal temalı sahneleri kapsamaktadır. Bu sebeple kendi çağının üslubu, dini inancının baskın etkisi ile yayılım göstermiştir. Bu etkiler, zamanla yaygınlaşarak zenginleşerek sentez hâlinde yeni bir üslup yaratmıştır. Fakat sonraları kendi stilini ortaya koyan Uygur resim sanatı, giderek Türk İslam minyatürünün de temelini oluşturmuştur. "Uygurlu tipi" denilen İslam şehirlerinde de benimsenerek sonraları İspanya'ya kadar uzanmış Hristiyan resim sanatını yerel de olsa etkisi altına almıştır. Uygurlar, etkileşim ve değişim ile zamana karşı kendi sanat tarzlarını yani Avrasya üslubunu unutmamışlar, yarattıkları sanat ürünlerini her dönem sürdürerek sanat tarihi bilimine dair özel bir yer edinmişlerdir (Berkli, 2010). Erken dönem Türk sanatını ihtiva eden badem gözlü, ay yüzlü, zülfülü figürler uzun yıllar boyunca resim ve minyatürlerde yaşatılmıştır. Uygur minyatürlerine esin kaynağı olarak kabul edilen bitkisel içerikli motifler ile raks eden figürlerin yer aldığı sahneler ile Uygur yazıcıları (rahipler, kâtipler) daha sonra Türk İslam minyatür sanatının temel kaynaklarını oluşturur (Altun, 1988, s. 7). Maniheizm ve İslam minyatür ressamlarının, Sogdiana sanatçılarından eserlerinden ve iki boyutlu düzlemi kullanmalarından yararlan-dıkları sanılmaktadır (Bussagli, 1979, s. 51).

Mülayim'e göre (2004), "Uygurlar; Musevîlik, Hristiyanlık Mani, Buda ve İslâm dinlerini benimsemişlerdir. Bu dinler arasında inanç esasları İran kökenli bir düalizme dayanan, Zerdüştlüğün ışık ve karanlık kavramları, gnostik unsurlarla birleşmiş Buda ve İsa'dan alıntılarla yeni bir sistem ortaya çıkartmış olan Mani dini ayrı bir yere sahiptir" (s. 140).

Uygur heykel sanatı, Uygur topraklarına ait bir sanat formudur. Ayrıca günümüzde Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde bulunur. Uygur heykel sanatında dini ve sosyal motivasyonlarını yansıtan çok renkli malzemeler kullanılmıştır. Bunlar arasında ahşap, mermer, bronz veya bakır gibi materyaller bulunur. Uygur heykel sanatı, öncelikle dini motifleri ve sembolleri içerir. Uygur topluluklarında yer alan mitolojik veya tarihi figürler de heykel olarak oluşturulmuştur. Uygur heykel sanatı, Uygur sanatının tarihini ve değerlerini temsil etmektedir. Uygur heykeli, günümüzde hâlâ yaşayan bir sanat türüdür.

Hipergerçekçilik ile Uygur Sanatının Etkileşimi

Uygur sanatçıları çalışmalarını hipergerçeklik olgusu üzerine gerçekleştirmemişlerdir. Bu söz konusu yapıtlarını ilerde çağdaş sanat akımlarının ilkelerine uygun olacak tarzda üretirken, onlar gibi bilinmek amacı da gütmemişlerdir. Ancak Uygur resim ve heykel sanatsal pratikleri incelendiğinde birtakım soyut nitelikli, gerçeküstü özellikte, eserler ortaya koydukları görülmektedir. Bu ilginç örneklerin 8. ve 9. yüzyıllarda üretilmelerinin üzerinden neredeyse bin iki yüz sene geçmesine rağmen günümüz hipergerçekçi sanat faaliyetlerine yakın oranda üslup özellikleri taşıdıkları şaşırtıcıdır. Oysa hipergerçekçi sanatsal örneklerine baktığımızda hem düşünsel manada hem de üretilen içeriklerin metafiziksel anlamlar taşıdıkları bilinmektedir. Doğal olarak sorulacak olunursa, Uygur dönemi sanat anlayışı ile hipergerçekçi sanatta Baudrillard'ın simülak ve simülasyon teorisinin hipergerçeklik kesitinden sanat icra etmek eylemi hangi motivasyonlara ışık tuttuğu fikirleri üzerinde tartışılması ve düşünülmesi gereken konulardır.

Uygurlarda Yunan, Hint, sanatı etkileriyle bir Budist heykel sanat anlayışı yerleşmişti. Bu uygarlıkta o çağlarda kolay kolay görülemeyecek oranda gerçekçi ve yeni heykel eserler ortaya konuluyordu. Bu eserler ilk etapta Göktürk balballarına (heykel) dayandırılıyordu. Kızıl'da bulunan diz çökmüş olarak omzunda yük bulunan 47 cm boyunda at heykel 8. ve 9. yüzyıllara tarihlendirilerek heykel sanatı adına karakteristiktir. Siyah tenli, koyu renk saçlıdır. Sorçuk'da bulunan alçıya alınmış iki hayvan heykeli de ilginç özelliktedir. Bunlardan 27 cm boyunda ve bir at başı canlandıran ciddi ölçüde stilize edilmiş heykelde, yele ve perçemler oldukça gerçekçi bir üslupla ele alınmıştır (Aslanapa, 1992).

Hangi devirde, coğrafyada veya kültürde yetişirse yetişsin işin kaynağında insan unsuru olunca, duygu, fikir, düşsel yeti, inanç, anane ve imgesel özelliklerin farklılıklarına rağmen birbirine yakın oranda veriler ortaya çıkabilmektedir. Zira özellikle Budist, Maniheizt inanç, Orta Asya kültür coğrafyasının göçebe yaşam tarzından yerleşik yaşama geçiş geleneğinin henüz yok olmamış izleri, eğitim düzeyi, gelenekler gibi toplumsal normların yaratmış olduğu kendine has bir Uygur medeniyeti söz konusudur. Baudrillard'ın gerçek olmayan ve kapitalist yaşam modelinin dayatmış olduğu yeni yaşam modelinin yansımalarıyla vücut bulan sanatsal versiyonları, Uygur sanatı içeriklerindeki sıra dışı gerçek ötesi çalışmalarda da rahatlıkla görülebilmektedir. Uygurlu sanatçıların cin diye ifade edilen heykel çalışmalarında ürkütücü, yüz ifadeleri ile metafiziksel mesajlar barındıran eserleriyle sonraki kültürlerin sanatlarını da etkilemişlerdir.

Uygur sanatında cin tasvirleri Uygur Türkleri'nin mitolojik veya dini inançlarının bir parçası olarak görülür ve çeşitli şekillerde tezahür eder. Bunlar genellikle resim, heykel veya süslemeler şeklinde yapılır ve cinlerin güçlerini, kusurlarını veya güzelliklerini korumak için kullanılır. Cin tasvirlerinin birçok farklı şekli vardır ve bu tasvirlerin anlamı da farklı olabilir. Örneğin, bazı cin tasvirleri insanları koruyacak ya da onlara yardım edecek şeyleri simgeleyebilir, diğerleri ise kötü niyetli olarak görülebilir ve insanları tehdit edebilir. Uygur sanatındaki cin tasvirleri, bugün de Uygur Türkleri'nin kültürünün bir parçası olarak korunmakta ve anlatılmaktadır. Bu tasvirler, Uygur Türkleri'nin geçmişlerine ve kültürlerine saygı duyulmasını ve anılmasını sağlamaktadır.

Bir sanat eseri yaratıcısının psikolojisini, tarzını, ideolojisini yaşadığı çağı, hâkimiyetini, üretkenliğini vb. diğer sanatsal niteliklerini gösteren göstergeler içerebilir. Bu konuya örnek verilecek olunursa, Van Gogh'un *Kargalar* adlı çalışması, renk türleri, fırça darbeleri, tercih edilen imgeler, boyaların özelliği ve Van Gogh'un mental yapısı, sanat anlayışı, yeteneği, üslubu ve kendi çağını nüanslarını yansıtır (Eco, 1992, ss. 18–34). Aynı durum Uygur medeniyetinin kendine has sanatsal örneklerini analiz etmeye başlayınca da görülebilmektedir. Uygur resim sanatındaki bazı eserler kendi dönemine ait birçok teknik ve üslupsal emareler uyandırmaktadır. Uygurlar portre sanatında, fresk, kabartma rölyefler gibi yoğun plastik sanat eserleriyle dolu tapınaklar daha çok Budist kaynaklıdır. Minyatür eserlerde ise Maniheizt inancı etkilidir. Hem Orta Çağ Budist Türk sanatının sıra dışı kültür sahasının hem de çağdaş batı sanatının eserleri vasıtasıyla değerlendirilen bu çalışmaların en yakın ilişkisi simülakrdır. İnceleme ile sanat eleştirisi perspektifinden nasıl sonuçlar elde edildiğinin tablosunu sergilemek ilk bakışta ilgisiz görülebilir. İster 8. ve 9. yüzyıllarda olsun ister günümüz sanatsal eylemlerde olsun simülakr kavramı ile bir tema meydana getirme unsurları görülebilmektedir. Hipergerçekçi sanat, kendi felsefesi ile eleştirilerini yapmaktadır. Zira Uygurlar minyatür, heykel, tekstil süsleme vb. formlarında tanrıları, doğayı, şeytan ve cin gibi doğaüstü varlıkları betimlemişlerdir. Buna ek olarak bazı örneklerinde de simule ederek, Hipergerçekçi teorilerle örtüşen semboller yaratmışlardır. Uygurlardan günümüze kadar gerçeklik kavramını yapıbozuma uğratan birçok eser gelebilmiştir.

Yüzleri mavi olarak boyanmış cin betimlemelerinin birinin alın kısmında bir üçüncü göz yer almaktadır (Şekil 5). Bu uygulama Turfan bölgesindeki duvar resimlerinde yer alan şeytani yaratıklara çok benzemektedir (Coq, 1913) (Şekil 6). Buradaki tasvirler çeşitli üsluplarda gerçekleştirilmiş olsalar bile dik saçlar, patlak gözler ve ağızdan dışa taşan sivri dişler ile Uygur resim programının ikonografik ifade tarzıyla benzer olup grotesk özellikler göstermesi bakımından son derece ilginçtir. Bunlara erkek tanrı heykeli adı verilmektedir (Zeren, 2016, s. 743). Bir Uygur çağı rulo karton parçası üzerine mürekkeple işlenmiş 8–9. yüzyıl cin betimlemesi Koço'da bulunmuştur (Şekil 7). Günümüzde Berlin Staatliche Müzesi'nde yer almaktadır (Bussagli, 1979).

Baudrillard, postmodern dünyanın simülakr bir düzlemde cereyan ettiğini ve gerçek olmayan gösterenlerin (objelerin, figürlerin) temsil-lerin olduğunu belirtmektedir. Bütün bu olayların bir simülasyon olduğunu belirterek, yok olma ve nesneleşme estetiği içinde sanatın maddesizleştirildiğini düşünmektedir. Baudrillard sanatın geri dönülemez bir reklamcılık alanı içinde eridiğinin ve simülasyonun gerçek sanatın yerini aldığını dile getirmektedir (Gültekin & Bahadır, 2019, s. 694).

Şekil 5-6.

Cin Tasvirleri Kil Malzeme Heykel Berlin Asya Müzesi, 21, 7 cm. Kaynak: (Zeren, 2015).

Yekler, içkekler denilen şeytani yaratıklar Uygur sanatında karakteristik hatlarıyla görülen diğer semavi varlıklar da metinlerde "yek" veya "içkek" olarak adı geçen ve daha ziyade cehennem sahnelerinde görülmektedir (Şekil 7). Yeraltı tanrısı olan Erklig Han'ın idaresinde olan ve dünya hayatında da insanlara felaketler getiren bu kötü ruhlardan biri de Hint mitolojisinden alınmış olan bir yırtıcı kuş ve çocukları kaçıran Garuda (Karuti, Uygurlarda Kara-kuş)'dır. Bezekhk'de bulunan mücadele sahnelerinden birinde Garuda'nın Uygur alpleri ve tazi tarafından yakalanmış hâli bu sahnenin "Garuda avı" olarak tanınmasını sağlamıştır (Şekil 8) (Esin, 1979, s. 720).

Müziyenler, 10-11. yüzyıl adlı duvar resminde de ilginç yüz ifadeleri olan enstrüman çalan kişiler bulunmaktadır (Şekil 9).

Tavanın ortasında yer alan, dört tarafında birer ejder ile resmedilmiş ejder figürü ve dört lokapala figure mandala şeklinde olup Türk kültüründeki hükümdar ve dört köşe beylerini çağrıştırmaktadır. Burada resmedilen lokapalalar, birebir Turfan duvar resimlerinde gördüğümüz Dhrtarastra (Doğu yönü), Vaişravana (Kuzey yönü), Virudhaka (Güney yönü) ve Virupaksa (Batı) tasvirlerine çok benzer şekilde Ejder hükümdarın insan olarak ve Turfan lokapalarına benzer şekilde diğer bir tasviri de yine Beş Hanedan Dönemi'ne tarihlendirilen 36 No'lu mağarada yer almaktadır (Zeren, 2018, s. 525) (Şekil 10).

Gelenek ile Yeninin Etkileşimi: Uygur Sanatında Görülen Değişimler

Uygurlarda inanılan dinler, sanatsal faaliyetlerin hem esin kaynağı hem de sanata yön veren baskın unsur olmuş, böylece resim, heykel, tezhip, dokuma ve cilt sanatında önemli eserlerin ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. Ortaya konulan bu sanat yapıtları sadece kendi dönemlerini değil, sonraki dönemlerde de Türk, Çin ve İslam ülkeleri olmak üzere pek çok medeniyetin sanatsal üslubuna derin etkiler bırakmıştır (Berkli, 2010, s. 157).

Şekil 7.

(a) Kâğıt üzerine Çizilen Cin Tasviri Bussaglı, 1979. (b) İpek Kumaş Berlin Asya Sanatı Müzesi. Berlin Hint Sanatı Müzesi, Kaynak: (Zeren, 2015).

Uygurlarda Tanrı, insan ve evren ayrıca kendi çağının düşünce yapısında rol oynayan kavramlardandır. Zira dünya ve içindekiler Tanrı tarafından görevlendirilmişti. Doğa, Tanrı'nın insanoğlu için hediyesiydi ve dolayısıyla sanatçılar Tanrı'nın yarattığı güzellikleri taklit eden düşünen canlılardı. Sanat, gerçek dünya ile metafizik boyutta irtibat kurmaktaydı. Sanatçılar maddesel dünyadan manevi soyut aleme köprü olan ayrıcalıklı unsurlardı. Modern çağda ise sanatın aşkın yönü, dünyayı farklı yansıtacak özelliği çağdaş sanatla biçim değiştirmiştir (Baudrillard, 2010, s. 113, akt. Bayraktaroğlu ve ark., 2011, s. 15).

Baudrillard, "imgeler artık gerçekliği yansıtan bir ayna değil, gerçeğin yerini alıp onu hipergerçekliğe dönüştüren unsurlardır" der ve ekler: Yani imge ortada gerçek bir nesne olmadığı için bir mana taşımamakta bizzat kendisi gerçeğin yerine geçerek bir simülasyona dönüşmektedir. Neticede ise çirliçiplak kalan imge sanal bir gerçekliği tüm ayrıntılarıyla yansıtmakta ve düş gücünün yitirilmesine sebep olmaktadır. Böylece gerçeklik de başarılı bir şekilde sistem tarafından yok edilmiş olur" (Baudrillard, 2002, s. 12).

Nesneler dünyası bir gösterge sistemi iken, nesnelerin dilinden ve onun sanattaki temsilinden ve iletişimsel işlevinden söz edebiliriz.

Şekil 8.
Şeytani Yaratık. Tasviri Kayıp Duvar Resmi, Kaynak: (Zeren, 2015).

Şekil 9.
Müzisyenler, 10-11 yy. Tokyo. Ulusal Müze.

Göstergebilimsel yaklaşım, olağan anlamındaki bir nesne ile işaretleme sisteminin bir parçası olarak tasvir edilen nesne arasında bir ayrım yapar. Göstergebilim açısından görsel sanatlarda nesneler dünyası, kendi yapısı, hiyerarşisi, parçaları birleştirme yasaları, özellikleri ve işlevleri, anlamı değiştirme kodlama yeteneği ile bütünlüci bir sistem olarak düşünülebilir. Bu bağlamda nesneler dünyası görsel sanat eserlerinde tasvir edilen maddi dünyanın bir dizi nesnesi olarak tanımlanmaktadır (Grigoryeva, 2016).

Baudrillard şu temel soruyu sormaktadır: “Gerçek dünyayı yok ettiğimize göre, geri kalana ne diyeceğiz?” İşte Baudrillard için hipergerçeklik kavramı, tam da bu sorunun cevabı olarak üretilmiş bir kavramdır. Bu noktada aynı soruyu Uygur sanatçıları sorabiliyor muydu? Ya da bu tür soruları sorma gereksinimini yaratan bir durum söz konusu muydu? Nitekim hipergerçekçi sanatçıların eserleri yoluyla simülakr özellikli bir tema meydana getirmişlerdir. Hipergerçekçi sanat, kendi bilgi düzeyi ve deneyimi ile eleştirilerini yapmaktadır. Baudrillard’ın kendi ifadesiyle, bir öz ya da bir gerçeklikten mahrum hakikatin objeler yoluyla türetilmesi hipergerçeklik ya da simülasyon diye nitelendirilmektedir. Bu kavramın çıkış amacı da, şu an somut olanın yerini sembollerin, imajların ve sanal bir gerçekliğin aldığını ifade etmek istemesidir. İnsanların bu yolla bir bakıma psikolojik tatmin sağlama yoluna tercih etmesidir (Güzel, 2015, s. 68). Bu sebeple Uygur insanları o çağın gerçek dünyasından ötedeki farklı bir boyutta yaşamakta olan cin ya da uhrevi varlıkları eserlerine konu etmek aracılığıyla ne kastetmişlerdi? Günümüz bireylerinin yaratmış oldukları hayatı sorgulamaları neticesinde postmodern çağda ve insan sonrası diye de tabir edilen posthüman çağda evreni yeniden algılama şekillerinin bir çeşidi midir? gibi farklı sorular Orta Çağ Asya dünyasında sanata sirayet eden fikirleri sorgulamaktadır.

Baudrillard, 20. yüzyıldaki dünya konjonktürünün toplumsal, siyasal, teknolojik vb. konularda kendisinde bırakmış olduğu izlenimlerle bir yeni dünya tasavvurunda bulunmuştur. Uluslararası camiada geniş yankı uyandıran fikirlerinin sanat alanında karşılık bulan nüanslarına bakıldığında, soyut, bilinç dışı, ütopyik, mantık ötesi, asimetrik, tutarsız, garip, imgesel yönü yüksek yapıtlarla ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla çok daha eski çağlarda Orta Asya Budist, Maniheizt inancı ile yoğrulan Uygur sanat ürünlerinden birtakım örnekler incelendiğinde Baudrillard’ın düşünce ikliminden türetilen sanat eserleriyle Uygur heykel sanatının garip versiyonlarının altında yatan motivasyon kültürel ve zamansal farklılıklara rağmen benzer sorunlara karşı

Şekil 10.
Mogao Mağarası Duvar Resminden Ejder Hükümdar (Nagaraja) detayı.

bir manifestoyu mu ifade etmekte olduğu sorusu önemli bir ayrıntıdır. Sanat felsefesi perspektifinden yapılandırmak gerekirse birbirinden zamansal, kültürel farklar olmasına nazaran sanatçıların veri ortaya koyma hassasiyeti hangi parametrelere göre şekillenmektedir. Ayrıca bu tür eleştirel ve sorgulayıcı nitelendirmeler, birçok ayrıntıyı yapı sökümüne (deconstruction) uğratabilecektir.

Tartışma

Bu makale, hiperrealizm bağlamından Uygur sanatının sıra dışı figürlerinin yaratılma potansiyeline temas ederek yeni bir tartışma zemininde bulgular öne sürmektedir. Hiperrealizm, Uygur kültürünün ve tarihinin karmaşıklığını ve nüanslarını yakalamak için kullanılabilecek güçlü bir araç olabilir. Ayrıca, hiperrealist sanat ile Uygur kültürünün, tarihinin, zenginliğinin ve çeşitliliğinin sanata yansıyan örneklerinin yakın ilişkisi irdelenmektedir.

Konuyu açık ve öz bir şekilde değerlendirmek ve hiperrealist paradigmanın Uygur sanatına uyarlanan potansiyelini güçlü bir şekilde ortaya koymak gerekmektedir. Bu çalışma, Uygur kültürünün ve tarihinin sanatla vücut bulan tasarımlarının çağdaş sanatla olan benzerliklerini açıklamak gayretindedir.

Hiperrealist sanat, genellikle gerçekçilik ve ayrıntıya önem verir, ancak bu, duygu ve ruhsallık gibi daha soyut kavramları yakalamak için sınırlı olabilir. Bu nedenle, hiperrealist sanatın Uygur kültürünün ve tarihinin tüm yönlerini temsil etmek için diğer sanat formlarıyla birlikte kullanılması önemlidir. Genel olarak, bu makale, hiperrealizm perspektifinden Uygur sanatını anlamının potansiyeli hakkında yeniden düşünmek için özgün bir metin olabilir. Hiperrealizm, Uygur sanatının karmaşıklığını ve nüanslarını yakalamak için kullanılabilecek bir araç olabilir dolayısıyla bu iddiayı destekleyecek argümanlar sunulmaktadır.

Orta Çağ Avrupa sanatından örnek verilecek olunursa, Van Gogh'un *Kargalar* adlı çalışması, sanatçısının eserini yaratırken kullandığı araçlar ve teknik özellikleri açısından beğenisi, estetik yeteneği, çağının fikrî boyutu, sanat anlayışı, üslubu vb. birçok özellik hakkında bilgiler barındırır. Daha önceki çağlara gidilirse Uygur medeniyetinin kendine has sanatsal örneklerine bakıldığında icra ettikleri sanatları göstermektedir ki kendi dönemine ait birçok teknik ve üslupsal pratikle o dönem insanının güncel yaşamı hakkında birçok bilgi ihtiva etmektedir. Özellikle de sanatlarına yön veren yoğun dini inanç verileri (Maniheizm, Budizm) etkilidir. Hem Orta Çağ Budist Türk sanatının sıra dışı kültür sahasının hem de çağdaş batı sanatının eserleri vasıtasıyla değerlendirilen bu çalışmaların en yakın ilişkisi simülakrdır. Ya da günümüz hipergerçekçi sanat örneklerine bakıldığında sanatçının marjinal tekniği ve nihayetinde meydana getirdiği yarattığı, merkezinde insan unsuru olan her sanat oluşumunda zamansal ve kültürel farklılıklara rağmen benzer ürünler ortaya koyabilmenin mümkün olduğu hissi uyandırmaktadır. Burada *benzer* diye ifade edilmesindeki kasıt, kullanılan malzemelerin farklı olmasına rağmen karakterlerin yüz ifadelerinin ve gerçek dünyadaki olağan örneklerinin aksine maddesel farklılıkların yaratmış olduğu tuhaflığın benzerliğidir.

Hiperrealist sanat perspektifini Uygur sanatının simülasyon ve simülakrlarla nasıl ilişkilendirdiğini inceleyerek dikkat çekmeye çalışan bu incelemede, makale başlıklar hâlinde, ana argümanını ve kapsamını açıkça göstermeye çalışmaktadır. Metodoloji bölümünde planlanan ayrıntılı ve analitik yaklaşım ile bu makale, hipergerçekçilik, simülasyon ve simülakrlar gibi karmaşık kavramları ele alarak, Uygur sanatının modern dünyayla olan ilişkisini aydınlatmayı amaçlar.

Yöntem ve algoritma bölümü, bakımından temel yapı taşlarını oluşturulmaya gayret edilmiştir. Bu bölümde, literatür taraması, Uygur sanatının seçimi, görsel ve içerik analizi, hipergerçekçilik ile simülasyon ve simülakrlarla inşa edilen yeni dünya analizi gibi adımlar ayrıntılı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak, "Hipergerçekçilik Perspektifinden Uygur Sanatının Simülasyonu ve Simülakrlarla İnşa Edilen Dünyası" başlıklı makale, hipergerçekçilik, simülasyon ve simülakrlar gibi kavramlar ekseninde Uygur sanatı versiyonlarının modern dünyanın sıra dışı marjinal sanat eserlerinin kültürel, zamansal farklılıklara rağmen izleyicilerde uyandırdığı duygusal sonuçları çözümlemektedir. Bu tür çalışmaların, sanatın karmaşıklığı ve anlam arayışları gibi felsefi zeminde işleyişini merak eden bazı araştırmacılar için farklı bir kaynak olabilir.

Sonuç

Gerçekliğin imgesel simgelerle girift kombinasyonlara sahip olması hipergerçekçi sanatta temel unsurlardandır. Bu özellik 8. ve 9. yüzyıllarda Uygur sanatının resim, heykel, minyatür vb. eserlerindeki bazı örneklerde de rahatlıkla görülebilmektedir. Bir sanat eseri sanatçısının ruh haletini, üslubunu, ait olduğu dönemi, sanattaki yetkinliğini, yaratıcılığını ve diğer sanatsal özelliklerini niteleyen göstergeler içerebilir. Metafiziksel, kavramsal bilişsel olarak üretilebilen soyutlanabilen gerçeklik, ilk söylediği değil, ilk görünen maddi evreni değil, gerçeğin yerini alan simülakrlar (gerçek olarak algılanmak isteyen görüntü) gerçekliği imgeler üzerinden ele alabilir. Zira bu konu yani gerçeküstü (hipergerçeklik) prensibi yıkılmadan simülasyona ulaşamaz. Gerçeğin tüm semptomlarını gösteren, örnek bir konu veya olayla ilgili temel ilkeleri tam anlamıyla ortaya koyma işine simülakr deniliyor. Kısacası kopyanın kopyası şeklinde tasavvur edilmektedir. Örneğin taklit ettiği şahsı tüm özellikleriyle betimleyen kişi simülakr olayını gerçekleştirmiş olur. Simülakra gerçeğin tüm niteliklerini gösteren ancak gerçek olmayan denilebilir.

Baudrillard, medyanın, işaretlerin ve sembollerin kullanımının ve bolluğunun gerçekliğin kendisi, onun göstergelerinden ayrılabilen bir şey olarak kültürümüzü bombaladı demektedir. Gerçekliğin yalnızca yeniden üretildiğinde tanındığı noktaya kadar otantik deneyim simülasyonda hakikat ile gerçeklik, kültürün yapabileceği bir dereceye kadar dolayımınlar ve yorumlanır. Artık gerçeği hayalden ayırmaz. Baudrillard, dolayımlanmışlığın bu bulanıklığını deneyim ve gerçekliği hipergerçeklik diye anımsar. Hipergerçeklik, sembollerin bir araya getirildiği bir süreç olan sistematik simülasyonun bir sonucudur. Gerçek nesnelerin ve deneyimlerin yerini almak için giderek daha fazla kullanılmaktadır.

Uygur sanatı Türk resim ve heykel sanatlarının erken dönemlerdeki en zengin ürünlerini kapsamaktadır. Uygur sanatının başlangıç evresinin en önemli aşamasını Budist Gandara, İran, Tohar stili sezinmekte ve sonra Çin unsurları göze çarpmaktadır. Ayrıca Bizans,

Greko-Budist gibi sanatları da başlangıç evresinde görülebilmektedir. Uygur resim ve heykel uygulamaları incelendiğinde birtakım soyut nitelikli, gerçeküstü özellikte, eserler ortaya koydukları görülmektedir. Bu ilginç örneklerin 8. ve 9. yüzyıllarda üretilmelerinin üzerinden çok uzun zaman geçmesine rağmen günümüz hipergerçekçi sanat örnekleri ile yakın üslup özellikleri taşıdıkları şaşırtıcıdır. Hipergerçekçi sanatsal örneklerine bakıldığında hem düşünsel manada hem de üretilen içeriklerin metafiziksel anlamlar taşıdıkları bilinmektedir. Uygurlarda Buda dinine adanmış heykel ve freskolar yer almaktadır. Birçok sembolik, kozmolojik ve mitolojik anlamların yanı sıra bu heykel ve freskolar sanat tarihi için önemli belgeler mahiyetindedir. Sanat nesnesi olarak da orijinal birer eser özellikleri taşımaktadırlar. Cin tasvirleri farklı üslupta yapılmış olsalar da saçlar dik yuvalarından fırlamış gözler ve ağızdan fırlamış sivri dişler ile Uygur resim sanatının ilginç örneklerindendir. Nitekim hipergerçekçi sanatçılar yaratmış oldukları eserleri yoluyla simulakr kavramı ile bir tema meydana getirmişlerdir. Hipergerçekçi sanat, kendi felsefesi ile eleştirilerini yapmaktadır. Bu vesileyle Uygur sanatçıları gerçeküstü figürler meydana getirirken yine eserlerini vermek istedikleri mesajlara paralel olarak bir araç şeklinde kullanmışlardır. Baudrillard'ın kendi tanımıyla, bir köken ya da bir gerçeklikten yoksun gerçeğin modeller aracılığı ile türetilmesi hipergerçeklik ya da simülasyon diye adlandırmaktadır. Bu kavramın çıkış amacı da, şu an somut olanın yerini sembollerin, imajların ve sanal bir gerçekliğin aldığını ifade etmek istemesidir. İnsanların bu yolla bir bakıma psikolojik tatmin sağlama yoluna gitmelerini tasavvur ettikleri de düşünülebilir.

Çağdaş sanat müze ve sanat mekânları hipergerçekçi çalışmalara zemin hazırlayan alanlar olarak öne çıkmaktadır. Taipei Güzel Sanatlar Müzesi (TFAM), Londra'daki Saatchi Gallery Duane Hanson hipergerçekçi heykellerinin yanı sıra pop art akımının öncülerinden ve hipergerçekliğin de temsilcilerindendir. Danimarka Kopenhag'da Arken sanat galerisi'nde hipergerçekçi insansı heykeller, Gosh temalı olarak büyük bir sergide teşhir edilmiştir. Christopher David White'ın sanatsal çalışmalarından bu manada örnek vermek gerekir.

Baudrillard günümüz yaşamında gerçek dışı rollere bürünen bireylerin "mış gibi yaparak" kurgusal reaksiyonlar göstermelerinin üzerine teori geliştirirken, bu düşüncelerini bazen de sanatçılar aracılığıyla dile getirerek somutlaştırmıştır. Ancak kendilerinden bin yıl öncesinde ve farklı coğrafyalarda yaşamış olan Uygur insanının hipergerçekçi sayılabilecek üslup ve ikonografilere sahip objeler üretmelerinin altında yatan temel güdünün nereden ve hangi kaynaktan faydalandığı gerçeği sadece dönemin heykel, minyatür vb. eserlerinin fiziki boyutuyla değerlendirilebileceğini düşünmek eksik bir perspektif yaratmaktadır. Sanatçılar, mantık ve simülakrlar aracılığıyla Uygur kültürünü yeniden canlandırırken, mevcut gerçeklikten kopmuş bir hissiyatla izleyicileri imgesel manada kışkırtır ve sorgulamaya yönlendirir. Bu bağlamda, Uygur sanatının hipergerçekçi perspektifi, karmaşık bir deneyim sunar ve izleyicileri gerçeklik algılarını sorgulamaya teşvik eder.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author has no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Alfredo, M. P. (2014). *Art and hyperreality. The University of Texas at El Paso* [Master of Arts]. Department of Philosophy.
- Altun, A. (1988). *Orta Çağ Türk mimarisinin anahatları için bir özet*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Altaş, C. (2013). *Hipergerçekliğin vücut bulmuş hali Duane Hanson*. Birgün Bir Yerde, 1(2), 137–148. <https://birgunbiryerde.blogspot.com/2013/05/hipergercekligin-vucut-bulmus-hali.html> (Erişim tarihi: 11 Mayıs 2023).
- ARKEN. (t.y.). <https://uk.arken.dk/about-arken/> (Erişim Tarihi: 18.04.2023).
- Arseven, C. E. (1955–1959). *Türk sanatı tarihi, menşeiinden bugüne kadar mimarı heykel resim, süsleme ve tezyini sanatları*. Maarif Basımevi.
- Artaxis. (t.y.). Erişim Adresi: <https://artaxis.org/artist/christopher-david-white/>
- Artdaily. (t.y.). <https://artdaily.cc/news/93560/Hyperrealistic-humanoid-sculptures-invade-ARKEN-museum-in-Copenhagen#.YJGWhNlzbct>, (Erişim Tarihi: 20.05. 2023).
- Aslanapa, O. (1992). *Türk dünyası el kitabı*. Türk Kültür Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Aslanapa, O. (2018). *Türk sanatı*. Kürşat Yayınevi.
- Ayırtır, G. (2018). *Bezeklik duvar resimlerindeki 9. Tapınak Pranidhi sahnelerinin desen ve tasvir analizi* [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Batu, B. (2014). Sanat yapıtı eleştirisinde karşılaşılan sıkıntılar ve göstergebilimsel çözümleme yöntemi. *Art-e Sanat Dergisi*, 7(13), 114–128. [CrossRef]
- Baudrillard, J. (2002). İllüzyon, yitirilen illüzyon ve estetik. *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, 6(19), 1301–1453.
- Baudrillard, J. (1983). *Fifty key sociologists, the contemporary theorists* (J. Scott, (Ed.). Routhledge.
- Baudrillard, J. (1988). *Simülasyonun hipergerçekçiliği*. Jean Baudrillard: Seçilmiş Yazılar.
- Baudrillard, J. (1993). Hyperreal America (D. Macey, Çev.). *Economy and Society*, 22(2), 243–252. [CrossRef]
- Baudrillard, J. (2018). *Sanat komplosu, yeni sanat düzeni ve çağdaş estetik* (A. Artun, Ed., E. Gen & I. Ergüden, Çev.). İletişim Yayınları.
- Bayraktaroğlu, A., Terli, A., & Fatih, C. A. M. (2011). Baudrillard'ın sanat anlayışı üzerine bir inceleme. *Sanat Dergisi*, 4(7), 1–17.
- Berkli, Y. (2010). Uygur resim sanatının üslup özellikleri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(45), 155–166.
- Bussagli, M. (1979). *Central Asian painting from Afghanistan to Sinkiang*. SkiraRizzoli.
- Çoruhlu, Y. (2007). *Erken devir Türk sanatı*. Kabcacı Yayınları.
- Diyarbakirli, N. (1993). *İslâmiyetten önce Türk kültür tarihi, Başlangıçtan bugüne Türk sanatı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Eco, U. (1992). *Açık yapıt* (Y. Şahan, Çev.). Kabalıcı Yayınları.
- Emel, E. (1979). *Türk Buddhist resim sanatının tarihçesi, I. Milletlerarası Türkoloji kongresi (İstanbul 15–20 ekim 1973) Tebliğler 3* (ss. 696–758). Türk Sanatı Tarihi.
- Gibson, J. J. (1982). Reasons for realism. In E. Reed & R. Jones (Eds.), *Selected essays of James J. Gibson*. Lawrence Erlbaum.
- Gottdiener, M. (2005). *Postmodern göstergeler* (E. Cengiz, H. Gür, & A. Nur, Çev.). İmge Yayınları.
- Grigoryeva, D. A. (2016). Sanatta nesneler dünyasının incelenmesine göstergebilimsel yaklaşım. *Актуальные Проблемы Теории и Истории Искусства*, 6, 755–764.
- Gültekin, T., & Bahadır, A. (2019). Simülasyon algısı ve putlar metaforu bağlamında Jenny Holzer ve Cindy Sherman'in eserlerinde ilişkisel söylem.algısı ve putlar metaforu bağlamında Jenny Holzer ve Cindy Sherman'in eserlerinde ilişkisel söylem. *Ulakbilge Dergisi*, 7(41), 691–702. [CrossRef]
- Günay, V., Parsa, D., & Alev, F. (Eds.). (2012). *Görsel göstergebilim. İmgenin anlamlandırılması*. Es Yayınları.
- Güzel, M. (2015). Gerçeklik ilkesinin yitimi: Baudrillard'ın simülasyon teorisinin temel kavramları. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 65–84.
- Hasol, D. (1975). *Mukarnas. Sanat tarihi mimarlık sözlüğü*. Remzi kitabevi.
- Hassler, M. (1991). Testosterone and artistic talents. *International Journal of Neuroscience*, 56(1–4), 25–38. [CrossRef]
- Heartley, E. (2001). *Movements in modern art –Postmodernism*. Tate Publishing.
- Husserl, E. (2005). Phantasy and image consciousness (1904–1905). In *Phantasy, image consciousness, and memory (1898–1925)* (pp. 1–115). Springer.
- Kafesoğlu, İ. (1988). *İslâm ansiklopedisi içinde Türkler* (ss. 180–182). TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Kamacioğlu, B. (2018). *İnteraktif bir alan olan artırılmış gerçeklik teknolojisi ve uygulama örneği* [Yüksek lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lazutina, T. V., Pupysheva, I. N., Shcherbinin, M. N., Baksheev, V., Patrakova, N., & Galina, V. (2016). Sanat göstergebilimi: Karmaşık bir işaretler sistemi olarak mimarlığın dili. *Uluslararası Çevre ve Bilim Eğitimi Dergisi*, 17(11), 9991–9998.
- Maltaş, Ş. M. (2012). *Nesne resim bağlamında sanatta gerçeklik* [Yayınlanmamış Sanatta Eser Metni]. Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mülayim, S. (2004). *Nakkaşların ustası Mani, sanat ve inanç 2*. Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.
- Özcan, B. Ş. (2018). Uygur minyatürlerinde metin-resim geleneği ve sonrası. *İstem*, 16(31), 125–145.
- Sargazi, M. A. (1392). İran İslam mimari motif ve süslerinin semiotiği. *نقشمايه*, 5(16), 45–52.
- Soylu, R. (2022). *Sanat eseri çözümlemeleriyle göstergebilim*. Pagem Akademi.
- Sutton, A. (2014). *Sanat ve bilinçdışı, resim sürecinin göstergebilimsel bir vaka çalışması*. Lapin Liopistotr Lapland Üniversitesi.
- UNESCO. (2001). <https://www.unesco.org.tr/pages/180/17> (Erişim Tarihi: 27.08.2023).
- Uzunoğlu, M. (2019). Yapıbozumcu çağdaş sanat pratikleri. *Yedi*, 21(21), 21–31. [CrossRef].
- von Le Coq (1913). Albert von Le Coq, Chotscho: Königlich-Preussische Turfan-Expedition.
- Wainwright, L. S. (2022). *Duane Hanson. Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Duane-Hanson> (Erişim tarihi 18 Nisan 2023).
- White, C. D. (2017). That sinking feeling. [Seramik]. Erişim Adresi: <https://artaxis.org/artist/christopher-david-white/>
- Zeren, M. E. (2015). *Maniheizm ve Budizm'in Uygurlar'ın kültür hayatına etkileri, II*. [Doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zeren, M. E. (2018). *Dunhuang Mogao mağaralarında Türk kültürü izleri. XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*.

Redefinition of Englishness in Julian Barnes's *Arthur & George*

Julian Barnes'ın *Artur ve George* Adlı Romanında İngilizliğin Irksal Söylemi

Naghmeh VARGHAIYAN

Department of English Language and Literature, Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Science and Letters, Ağrı, Turkey

Received/Geliş Tarihi: 24.04.2023

Accepted/Kabul Tarihi: 27.09.2023

Publication Date/Yayın Tarihi: 28.12.2023

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Naghmeh VARGHAIYAN
E-mail: nnayebpour@agri.edu.tr,
naghmeh.varghaiyan@gmail.com

Cite this article as: Varghaiyan, N. (2023). Redefinition of Englishness in Julian Barnes's *Arthur & George*. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 91-95.

Atif: Varghaiyan, N. (2023). Julian Barnes'ın *Artur ve George* Adlı Romanında İngilizliğin Irksal Söylemi. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 91-95.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

ABSTRACT

Julian Barnes's *Arthur & George* (2005) presents a fictional world based on real or historical events and characters. Barnes's narrative is a re-examination of a historical case, a century later. The narrative depicts how, unlike all his defenders, including the internationally famous detective fiction writer Arthur Canon Doyle, biracial George strives to protect himself by primarily relying on the authority and superiority of British laws. As a solicitor, he defends law as a shared national asset which has the power to produce justice as well as to create a coherent and equal society. However, as a mixed-raced citizen, George is exposed to unsubstantiated accusations. His trial and imprisonment are not based on what he did but on what the communal mind supposes he did. Thus, as this paper argues, race is presented as an integral property of Englishness in *Arthur & George*. The central problem in this narrative is how the blind pursuit of a racially based understanding of Englishness can drive racial hatred and thus bring about injustice.

Keywords: *Arthur & George*, Englishness, immigrant, Julian Barnes, race prejudice

ÖZ

Julian Barnes'ın *Artur ve George* (2005) adlı romanı gerçek veya tarihsel olaylara ve karakterlere dayanan kurgusal bir dünya sunmaktadır. Barnes'ın anlatısı, bir asır sonra tarihsel bir vakanın yeniden incelenmesidir. Anlatı tüm savunucularının aksine, uluslararası üne sahip dedektif kurgu yazarı Arthur Canon Doyle da dâhil olmak üzere, çift ırklı George'un öncelikle İngiliz yasalarının otoritesine ve üstünlüğüne güvenerek nasıl kendini korumaya çalıştığını anlatmaktadır. Bir avukat olarak, George hukuku adalet üretme ile birlikte tutarlı ve eşit bir toplum yaratma gücüne sahip ortak bir ulusal varlık olarak savunmasına rağmen melez bir vatandaş olarak asılsız suçlamalara maruz kalır. Yargılanması ve hapsedilmesi ne yaptığına değil, toplumsal aklın ne yaptığını zannetmesine bağlıdır. Böylece, bu makalenin savunduğu gibi, ırk, *Artur ve George*'da İngilizliğin ayrılmaz bir özelliği olarak sunulmaktadır. Bu anlatıdaki temel sorun, ırksal temelli bir İngilizlik anlayışının körü körüne peşinde koşmanın nasıl ırksal nefrete ve böylece adaletsizliğe yol açabileceğidir.

Anahtar Kelimeler: *Artur ve George*, İngilizlik, göçmenlik, Julian Barnes, ırk önyargısı

Introduction

Julian Barnes's tenth novel *Arthur & George* (2005) is a historical-biographical narrative which has much in common with his other works. The "blurring of fiction and history," or as Vanessa Guignery (2006) elsewhere terms it, the "generic hybridity – part history, part fiction" (pp. 41 and 61), is a recurring theme in Julian Barnes's oeuvre. The relationship between fiction and historiography in *Arthur & George*, as Christine Berberich (2011) highlights, holds a central place:

Steeped in historical research yet informed by fictional knowledge made possible only by the novelistic imagination, Julian Barnes's *Arthur & George* (2005) moves away from his earlier postmodern historical metafictional works such as *Flaubert's Parrot* (1984) and *A History of the World in 10½ Chapters* (1989) to reinvent the traditional historical novel, as well as its author. Whereas Barnes's early playful and experimental engagement with historical metafiction contributed to shaping high postmodernism, at the beginning of the twenty-first century the author again proves a significant influence on the transformation of our conception of the relationship between the past and the present (p. 117).

Arthur & George represents a historical event in its centenary through, as Sebastian Groes and Peter Childs (2011) argue, “creat[ing] an amalgam of fact and fiction” (p. 9). Thus, the novel, in Venessa Guignery’s (2009) words, “mixes reality and imagination so that the book is part history, part biography and part fiction [...] [It is] a hybrid of fiction and biography” (pp. 129–130). The main purpose of this mixture is to reintroduce a historical event since, as Cornelia Stott (2010) states, Barnes “is very interested in answering questions concerning memory, finding ways of making the past accessible, and dealing with the tendency of wanting to change the view of the past to fit the present” (p. 12). Reiteration of a historical event in Barnes’s narrative, however, is mainly because of the determining role of a cultural factor, both in the story’s temporality and in the contemporary moment of the narration.

Sir Arthur Canon Doyle’s historic involvement in George Edalji’s case is used in the novel as a backdrop to the monolithic concept of Englishness. In his attempt to define Englishness, Ian Baucom (1999) highlights a recent “turn from place to race” as a salient property. According to Baucom: “Over the past century and a half, [...] Englishness has consistently been defined through appeals to the identity-endowing properties of place. [...] in the past few decades a racial narrative of what it means to be English has begun to displace, or has attempted to displace, the localist narrative” (p. 5). Englishness plays a key role in the operation of the storyworld in *Arthur & George*. It is presented as a race-dependent aspect of identity. George, one of the two eponymous protagonists in Barnes’s narrative, does not have the basic quality of Englishness as he is mixed race which exposes him to prejudice and discrimination.

Besides dealing with a historical issue, Barnes also explores a historically debated legal issue in his narrative. Stuart Jeffries (2009) considers Barnes’s familiarity with law to be the main cause of his interest in Edalji–Doyle case. The famous “Dreyfus Affair” in the French context of the early 20th century and Emile Zola’s involvement in it, according to Jeffries account, ignited Barnes’s interest in narrativizing the similar Arthur and George case:

Douglas Johnson, who suggested to Barnes that the Great Wyrley Outrage was the British parallel to the Dreyfus Affair, a miscarriage of justice in the heart of England that equally pointed up the nature of an imperial society shuddering into a new century. Racism, fears of miscegenation, imputations of sexual dysfunction, an establishment cover-up, suspicious footprints – the story had everything (p. 131).

In addition to the historical significance, Barnes’s educational background also played a role in his interest. As Guignery (2009) states, Barnes “studied law at university and passed the bar exams in 1974, but chose at that time the career of a freelance journalist rather than that of a barrister” (p. 129). Such an educational and professional background helped Barnes to critically analyze the role of non-legal, but cultural, actors in British law by relying on George’s case.

Being an immigrant-descendant in Barnes’s narrative is presented as akin to being a life-long object of groundless suspicion. George is a second-generation immigrant. He is not “purely” English but a biracial citizen. His mother is European with ancestors in Scotland, and his father is non-European since his grandparents, by converting to Christianity, migrated from India to England nearly a century before his birth. George’s father is a minister at a Church of England in their small village of Great Wyrley, Staffordshire.

Despite a non-English background, George has most of the native-like properties since he is by birth, education, culture, and even by history an example of a native English citizen. However, to borrow Homi Bhabha’s (1994) terminology, he is subject to “institutional racism” (p. 34). When something goes wrong in his community, he is the prime suspect as he has always been considered a pseudo citizen by the communal eye. In such a situation, how can he protect himself as a descendant of an immigrant family in a world of suspect and doubt? What is his shield against all the poisonous arrows pointed toward him and his family from all sides, even from the respectful side of the law, or from the constitutional polar of law—the police force? Is it his mother’s origin, his father’s profession, his own education, or the principles of the State of Law which is generally supposed to recognize his (racial) identity and protect equality of all sorts for him regardless of his origin and race?

The overall narrative plot in *Arthur & George* revolves around the historical event of Arthur Canon Doyle’s intervention in a racist miscarriage of justice. As a result of being wrongly accused of a ruthless crime based on vague evidence, the Birmingham solicitor of Parsee origin George Edalji (1877–1953) is sentenced to 7 years of imprisonment and is released after 3 years. When he gets out of prison in 1906, he pleads for help by writing a letter in 1906 to the most famous detective writer of the time, whose protagonist Sherlock Holmes submits the perpetrator of any kind of injustice to the law. George’s situation seems immoral and unjust to the internationally famous English writer Arthur Canon Doyle (1859–1930) as he thinks that the injustice should be corrected immediately. Thus, he takes the required action by trying to find the real suspect and culprit. Can he be successful as he is in all his storyworlds? Is George’s case about a factual or a fictional problem? Does the legal system in the real world and society of his time function based on solid evidence and facts, or does it have its own taken-for-granted and biased truth? Despite Canon Doyle’s efforts throughout the story, George’s name is not completely cleared of the accusation by the end of the narrative.

Far from being a work of detective fiction, *Arthur & George* narrates an unusual crime and its consequences. In two phases, from 1892 to the beginning of 1896, and, after a 7-year gap, from 1903 onward, a series of cattle maiming and slaughtering happened in the village of Great Wyrley in Staffordshire, England. Andrew Tate offers a summary of the main plot:

In 1903, George Edalji was found guilty of maiming livestock, and labelled as the lead conspirator of a gang who waged a hate campaign against local farmers in the so-called ‘Great Wyrley Outrages’ and was sentenced to seven years’ hard labour. The case was radically flawed, engendered by racial hatred and the evidence against Edalji never convincing; in fact, the sadistic crimes continued even when the accused was in prison awaiting trial but the case concluded with an innocent man being condemned to seven years penal servitude (p. 63).

Arthur & George is narrated in four parts: first part: “Beginnings” (46 pages); second part, “Beginning with an Ending” (160 pages); third part, “Ending with a Beginning” (115 pages); and the last part “Endings” (35 pages). The story of George’s accusation, trial, and conviction is narrated in part two, and Sir Arthur Canon Doyle’s involvement in the case is mainly narrated in part three.

Race as a Defining Characteristic of Englishness

Arthur & George, according to Guignery (2009), “introduces a new topic which had not been dealt with by the author before: racial prejudice. Several passages are therefore devoted to the ambiguity of what being English means” (p. 131). Race is presented as having the central role in the way George is treated. The plot in *Arthur & George* is based on some fundamental conflicts, as highlighted by Andrew Tate (2011): “Tensions between logic and belief, evidence and instinct, law and justice shape the narrative” (p. 64). The novel, in Peter Childs’s (2011) words: “explores the borderlines of nationality and ethnicity, evidence and imagination, doubt and faith, fact and fiction, endings and beginnings” (p. 139). In his interview with Xesus Fraga (2009), Barnes highlights the significance of Englishness, stating: “At the time of *Arthur & George*, Englishness seemed much more about being inclusive or seeming to be inclusive, and so you would aim to be English, you would aim to conform. [...] I’ve had *Arthur & George* put to me as being in part post-9/11 because it deals with how people with the wrong skin colour are always suspected” (p. 142).

Unlike the communal perspective toward him, George considers himself an Englishman in terms of his thoughts and behavior. When his father tells him about their Parsee race, George corrects him immediately: “But I am not a Parsee, Father.” In George’s head the words come back: “the centre of England, the beating heart of the British Empire, the flowing bloodline that is the Church of England. He is English, he is a student of the laws of England, and one day, God willing, he will marry according to the rites and ceremonies of the Church of England. This is what his parents have taught him from the beginning” (Barnes, 2007, p. 51). As a solicitor, he upholds law and order. He even publishes a legal book in 1901 entitled *Railway Law for the Man in the Train*.

Contrary to his view of himself as an English man, the authorities view him as a mixed-race subject. His barrister Mr. Vachel summarizes his innocence, “There is no evidence that you committed this crime. There is no motive for you committing this crime. And there was no opportunity for you to commit this crime” (Barnes, 2007, pp. 147 and 160). At the trial, the barrister criticizes the police’s baseless accusation: “what have we left after four days here in this courtroom, except the crumbling, crumpled and shattered theories of the police?” (Barnes, 2007, p. 175) Despite the insufficiency of the evidence, the court finally finds George guilty and sentences him to “one of penal servitude for seven years” (Barnes, 2007, p. 179). As the narrator says, “It was not just he who had been sentenced; his family had been too” (Barnes, 2007, p. 181).

As an immigrant family, the communal perspective toward the Edaljis is negative, conservative, and suspicious. For example, what the Inspector calls them represents the police’s perspective; they are a “Strange family” (Barnes, 2007, p. 122). Although “the police had no evidence against him” (Barnes, 2007, p. 133), they request him to “commit” himself (Barnes, 2007, p. 132). Despite his awareness that “the police were blundering away,” he experiences ultimate “relief” with thinking about his “second home, the laws of England,” or by believing in the legal system’s “*lingua franca*” (Barnes, 2007, p. 133). He cannot accept what the police do to him: “Disbelief still burned in him like an ailment” (Barnes, 2007, p. 139). When the court finally sends him to prison, he becomes reluctant to come out because “Everyone knew where he was; every moment of the day he was spied upon and accounted for” (Barnes, 2007, p. 144). His belief in law empowers him to “face his accusers with perfect composure” (Barnes, 2007, p. 163). George believes in what the police and the court system do not.

As narrated in part three of the novel, Arthur Canon Doyle becomes engaged in George Edalji’s case through a letter sent to his office. In Barnes’s fictional world, Arthur does what Sherlock Holmes does in the writer’s detective stories. He endeavors to reveal the truth and, in this way, clear George’s name of false accusations. Despite his success in restoring George’s job and honor, Arthur’s efforts do not end in an “apology” (Barnes, 2007, p. 258) for his incarceration.

Along with highlighting Arthur’s role in changing George’s case into a national one and, hence, to some extent restoring justice, the novel focuses on Arthur’s and George’s similarities and differences, or, as Peter Childs argues, “two figures marked by an overactive and underactive imagination that underlines divergent views of truth and reality” (Barnes, 2007, p. 34). Despite the apparent difference, as Childs holds, Arthur and George share a communal legacy in becoming English:

Both Arthur and George have become English: ‘Irish by ancestry, Scottish by birth, instructed in the faith of Rome by Dutch Jesuits, Arthur became English. English history inspired him; English freedoms made him proud; English cricket made him patriotic [...] for Arthur the root of Englishness lay in the long-gone, long-remembered, long-invented world of chivalry’ [...]; George similarly ‘is English, he is a student of the laws of England, and one day, God willing, he will marry according to the rites and ceremonies of the Church of England. This is what his parents have taught him from the beginning’ [...]. Education, experience, and memory together school the individual in self-fashioning, which at the level of the country is presented simply as a collective ‘heritage’ (Barnes, 2007, p. 111).

The narratorial comment on the relatively equal process of Arthur’s and George’s acquiring Englishness challenges the static understanding of the term based on its institutionalized sense. However, despite their similarities, they are different from each other since, according to Stuart Jeffries: “Arthur is a one-time eye doctor who hopes to correct a misperception (i.e., the case against George), while George is chronically short-sighted though capable of great insights” (Barnes, 2007, p. 132).

The centrality of law is the controlling factor in George’s discussion with Arthur in their first meeting. George has one request from Arthur: “I want my name back again” (Barnes, 2007, p. 261). Arthur’s first impression is the fact that all the legal bodies from the police to the Home Office have made a mistake in wrongly accusing and convicting George. When he implies that his “father’s origins” should

have been the main cause of the ongoing miscarriage of justice against him, George rejects it: “Sir Arthur, I should like to make one thing quite clear. I do not believe that race prejudice has anything to do with my case” (Barnes, 2007, p. 264). In contrast, he highlights the equal state of his own citizenship:

I was brought up as an Englishman. I went to school, I studied the law, I did my articles, I became a solicitor. Did anyone try to hold me back from this progress? On the contrary. My schoolmasters encouraged me, the partners at Sangster, Vickery & Speight took notice of me, my father's congregation uttered words of praise when I qualified. No clients refused my advice at Newhall Street on the grounds of my origin (Barnes, 2007, p. 265).

Having identified the limp of superficiality in George's argument, Sir Arthur tries to make him see the truth. By arguing that “It is not his [George's] fault if he is unable to see what others can,” Arthur tries to persuade him that race has been the most defining factor in his situation. Unlike George, he thinks they are “unofficial Englishmen” (Barnes, 2007, p. 268). Having paid a visit to George's family in Great Wyrley, Arthur again mentions and counts racism as the most important factor in his conviction:

He tried to imagine George Edalji in the village of Great Wyrley, walking the lanes, going to the bootmaker, doing business with Brookes. The young solicitor—well-spoken and well-dressed though he was—would cut a queer figure even in Hindhead, and no doubt a queerer one in the wilds of Staffordshire. He was evidently an admirable fellow, with a lucid brain and a resilient character. But if you merely looked at him—looked at him, moreover, with the eye of an ill-educated farm-hand, a dimwit village policeman, a narrow-minded English juror, or a suspicious chairman of Quarter Sessions—you might not get beyond a brown skin and an ocular peculiarity. He would seem queer. And then, if some queer things started happening, what passed for logic in an unenlightened village would glibly ascribe the events to the person (Barnes, 2007, p. 288).

Arthur's creative imagination helps him to sympathize with the local people in looking at George's “brown skin and an ocular peculiarity.” Thus, he tries to make George understand how he seems “queer” from the communal eye in his context. He encourages him to see the truth about himself. At the end of their conversation, when George asks him “Sir Arthur, [. . .] you think me innocent?” he gives George his ultimate evaluation of the case: “George, I have read your newspaper articles, and now I have met you in person. So my reply is, No, I do not think you are innocent. No, I do not believe you are innocent. I *know* you are innocent” (Barnes, 2007, p. 270, emphasis original).

The factor of race also turns out to be the most defining cause in the police's accusations against George. In his visit to Captain Anson, despite Arthur's statement that George himself denies any relationship between the question of race and his accusation, Anson repeats his strong belief which has its roots in his racial hatred: “try to imagine this instead. Imagine a Parsee father putting loyalty to his Parsee family above loyalty to a land not his own, even if it has given him shelter and encouragement. He wants to save his son's skin, Doyle. Skin” (Barnes, 2007, p. 330). In their second meeting after the publication of Arthur's Articles in *The Telegraph* in favor of George, when he finds out that Arthur, based on the slim evidence similar to that of the police against himself, has come to a conclusion on one Royden Sharp whose brother was George's classmate in the elementary school, George politely disagrees with him:

‘I am aware that you consider race prejudice to be a factor in the case, Sir Arthur. But as I have already said, I cannot agree. Sharp and I do not know one another. To dislike someone you have to know them. And then you find the reason for disliking them. And then, perhaps, if you cannot find a satisfactory reason, you blame your dislike on some oddity of theirs, such as the colour of their skin. But as I say, Sharp does not know me. I have been trying to think of some action of mine that he might have taken as a slight or an injury. Perhaps he is related to someone to whom I gave professional advice...’ Arthur does not comment; he thinks that you can only point out the obvious so many times. ‘And I do not understand why he should wish to maim cattle and horses in this way. Or why anyone should. Do you, Sir Arthur?’ (Barnes, 2007, p. 370).

George's mind is not good at abstract concepts. As a lawyer, he is trained to refer to factual and objective issues. Thus, he cannot accuse somebody of committing a crime based on constructed evidence:

He had read the Statement of the Case against Royden Sharp that Arthur was sending to the Home Office. He had read it several times, naturally. And each time his impression had hardened. His conclusion – his inevitable, professional conclusion – was that it would not help his own position. Further, his judgement – which he would never have dared utter at their meeting – was that Sir Arthur's case against Sharp strangely resembled the Staffordshire Constabulary's case against himself (Barnes, 2007, p. 374).

At the end of his campaign, when Arthur, in George's and Jane's presence, finds out that George is not completely acquitted, rather that he has just been given a free pardon without reparation, he becomes infuriated. He tries to locate in the legal system an institutionalized state of in-between where (non-English) people like George fit:

It means, it means, my darling Jean, that this Home Office, this Government, this country, this England of ours has discovered a new legal concept. In the old days, you were either innocent or guilty. If you were not innocent, you were guilty, and if you were not guilty, you were innocent. A simple enough system, tried and tested down many centuries, grasped by judges, juries and the populace at large. As from today, we have a new concept in English law – guilty *and* innocent. George Edalji is a pioneer in this regard. The only man to be granted a free pardon for a crime he never committed, and yet to be told at the same time that it was quite right he served three years ‘penal servitude’ (Barnes, 2007, p. 382).

To explain his situation in Homi Bhabha's (1994) words, Arthur in the preceding passage highlights “The ambivalent identification of the racist world.” In other words, it is “the otherness” of George's self which is “inscribed in the perverse palimpsest of colonial identity” (p. 44). Thus, what George does not understand is the fact that, in the dominant context of Englishness, his identity is defined according to a different law or palimpsest.

Thus, George is presented as incapable of understanding the subjective issues such as racial hatred. His evaluation of and conclusion about the committee's final decision is based on a similar argument present in Arthur's conclusion about it:

Innocent yet guilty: so said the Gladstone Committee, and so said the British Government through its Home Secretary. Innocent yet guilty. Innocent yet wrong-headed and malicious. Innocent yet indulging in impish mischief. Innocent yet deliberately seeking to interfere with the proper investigations of the police. Innocent yet bringing his troubles upon himself. Innocent yet undeserving of compensation. Innocent yet undeserving of an apology. Innocent yet fully deserving of three years' penal servitude (Barnes, 2007, p. 388).

George's reliability on law is also emphasized at the end of the narrative where the narrator describes him as feeling "protected by his desk and by his knowledge of the law. It was safe here at 79 Borough High Street" (Barnes, 2007, p. 405). In this way, despite the dominance of the race factor in the active discourse of Englishness within the storyworld, it is George's optimistic perspective toward the law as the only guarantor of equal rights to all people which is emphasized throughout. Therefore, more than being against race prejudice, his resistance is to the static characteristics of Englishness since, according to him, whoever follows the laws in his territory is an English citizen who deserves equal legal treatment.

Conclusion

Race is presented as an integral property of Englishness in *Arthur & George*. As a mixed-raced citizen, George is exposed to unsubstantiated accusations. His trial and imprisonment are not based on what he did but on what the communal mind supposes he did. The invisible nature of race prejudice is presented beyond the capacity of George's logical mind. His strong belief in the superiority of law to personal thoughts and emotions, and the centrality of solid and impartial evidence in trials are the two driving forces of George's distinctive mental state in the narrative. In this regard, George is a unique character in the storyworld. The question whether a person like him with hybrid identity can be an Englishman is another conflicting point between George and the others, even his fiery supporter Sir Arthur Canon Doyle. The only uniting power of a multicultural society like Great Britain, as George insists on it, is not and cannot be Englishness but the upholding and enforcing of the law. Such a perspective toward the law is the unique feature in George's character which differentiates him from the others. His objective, modern vision of the peaceful and equal coexistence of different identities and, in this regard, his emphasis on the role and function of law are the main characteristics that make George a unique and tragic character. Nobody is like him. Both in his society and in his own family, George is a lonely character whose ideals of an equal society bring him problems. For example, he does not share his father's perspective toward his Parsee Indian sources and religion. George's case and his practice of the existing law as a solicitor show how the law, not the conventional properties of Englishness, is the ultimate criteria in the fate of a person like him, and how its racial interpretation can lead to miscarriage of justice and violate an innocent person's basic human rights.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author has no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References

- Barnes, J. (2007). *Arthur & George*. Vintage Book Company International.
- Baucom, I. (1999). *Out of place: Englishness, empire, and the locations of identity*. Princeton University Press.
- Berberich, C. (2011). All letters quoted are authentic: The past after postmodern fabulation in Julian Barnes's *Arthur & George*. In S. Groes & P. Childs (Eds.), *Julian Barnes: Contemporary critical perspectives* (pp. 117–128). Continuum.
- Bhabha, H. (1994). *The location of culture*. Routledge.
- Childs, P. (2011). *Julian Barnes*. Manchester University Press.
- Fraga, X. (2009). Interview with Julian Barnes. In V. Guignery & P. Roberts (Eds.), *Conversations with Julian Barnes* (pp. 134–147). The University Press of Mississippi.
- Groes, S., & Childs, P. (2011). Introduction. In S. Groes & P. Childs (Eds.), *Julian Barnes: Contemporary critical perspectives* (pp. 1–10). Continuum.
- Guignery, V. (2006). *The fiction of Julian Barnes*. Palgrave Macmillan.
- Guignery, V., & Roberts, P. (2009). Introduction. In V. Guignery & P. Roberts (Eds.), *Conversations with Julian Barnes* (pp. ix–xv). The University Press of Mississippi.
- Jefferies, S. (2009). It's for Self-Protection. In Guignery & P. Roberts (Eds.), *Conversations with Julian Barnes* (pp. 129–133). The University Press of Mississippi.
- Stott, C. (2010). *The Sound of truth: Constructed and reconstructed lives in English novels since Julian Barnes's Flaubert's parrot*. Tectum Verlag.
- Tate, A. (2011). 'An Ordinary Piece of Magic': Religion in the work of Julian Barnes. In S. Groes & P. Childs (Eds.), *Julian Barnes: Contemporary critical perspectives* (pp. 51–68). Continuum.

Navigating Identity Across Nonheteronormative Borders in Jackie Kay's *Trumpet*

Jackie Kay'ın *Trumpet* Adlı Eserinde Heteronormatif Sınırların Ötesinde Kimlik

Selçuk ŞENTÜRK¹
Mine SEVİNÇ KAYAHAN²

¹Department of English Language and Literature, Kafkas University, Faculty of Science and Letters, Kars, Turkey

²Department of English Language and Literature, Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Science and Letters, Burdur, Turkey

ABSTRACT

This article aims to examine the complexities of identity as a multifaceted social construct, focusing on the potential interactions of gender and queer theories with ethnicity, class, and nationality. Jackie Kay's novel *Trumpet* (1998) explores how gender intersects with various aspects of identity. The novel's main character, Joss Moody, is a Black Scottish trumpeter who faces challenges stemming from social pressures due to his unique sexual orientation and hybrid national identity. A critical reading of the novel through the lens of queer theory strengthens multiple dimensions of Joss's identity and demonstrates how gender interacts with ethnicity and class. This article delves into the intricate dynamics between social structures and marginalized individuals, addressing their quests for identity and efforts to transcend traditional expectations of gender and sexuality. Additionally, the study explores the ways in which media shape societal perceptions and reinforce traditional gender norms, examining Joss's responses to social norms as he challenges them. Focusing on the identity journeys of marginalized characters in the novel, the study concludes that queer characters face challenges related to their social positions based on ethnicity, class, and nationality.

Keywords: Gender, identity, intersectionality, queer theory, *Trumpet*

ÖZ

Bu makale, cinsiyet ve kuir teorilerin etnik köken, sınıf ve milliyetle potansiyel olarak etkileşim biçimlerine odaklanarak, çok yönlü bir sosyal yapı olarak kimliğin karmaşıklıklarını incelemeyi amaçlamaktadır. Jackie Kay'ın *Trumpet* (1998) adlı romanı, cinsiyetin kimliğin farklı yönleriyle nasıl kesiştiğini ele almaktadır. Romanın ana karakteri Joss Moody, deneyimleri, kendine özgü cinsel yönelimleri ve melez ulusal kimliği nedeniyle sosyal baskılardan kaynaklanan zorluklarla karşılaşan bir siyahi İskoç trompetçidir. Romanın kuir teori aracılığıyla eleştirel bir şekilde okunması, Joss'un kimliğinin birçok yönünü güçlendirirken, cinsiyetin etnik köken ve sınıfla nasıl etkileştiğini de gösterir. Bu makale, sosyal yapılar ve marjinalleşmiş bireyler arasındaki karmaşık dinamikleri inceleyerek, bu bireylerin kimlik arayışlarını ve geleneksel cinsiyet ve cinsellik beklentilerinin ötesine geçme çabalarını ele almaktadır. Ayrıca bu çalışma medyanın toplumun algılarını şekillendirme ve geleneksel cinsiyet normlarını güçlendirme yönlerini de ele alarak kimlik arayışındaki Joss'un sosyal normlara meydan okuyan tepkilerini ele alır. Çalışma, marjinal karakterlerin kimlik yolculuklarına odaklanarak, daha geniş sosyal mekanizmaları eleştirme ve toplumsal cinsiyete dair bulgular sunar. Makale, romandan kurgusal örneklerle desteklendiği üzere kuir karakterlerin etnik köken, sınıf ve milliyet kökenli sosyal konumlarıyla ilgili sorunlarla karşı karşıya olduğu sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, kimlik, kesişimsellik, kuir teorisi, *Trumpet*

Introduction

Identity, as a multifaceted social construct, has long been the focus of sociological and literary debates. By comparing multiple components, identity assigns certain agendas and tendencies to humans throughout their lives. Race, ethnicity, class, and nationality are all closely considered intrinsic facets

Received/Geliş Tarihi: 11.07.2023

Accepted/Kabul Tarihi: 25.09.2023

Publication Date/Yayın Tarihi: 28.12.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Selçuk ŞENTÜRK
E-mail: s.senturk36@gmail.com

Cite this article as: Şentürk, S., & Sevinç Kayahan, M. (2023). Navigating identity across nonheteronormative borders in Jackie Kay's *Trumpet*. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 96-100.

Atıf: Şentürk, S., & Sevinç Kayahan, M. (2023). Jackie Kay'ın *Trumpet* Adlı Eserinde Heteronormatif Sınırların Ötesinde Kimlik. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 96-100.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

of identity formation, along with sex and gender. These intersecting factors gain dominance as they cooperate to produce unique constructions of identity, especially in the wake of recent queer movements. This article specifically seeks to explore the conceptions of gender and queer theory as they interact with multiple facets of identity. Various factors contribute to understanding identity from a broader perspective. As Barbara Smith states, “[q]ueer theorists argue that identities are always multiple or at best composites, with an infinite number of ways in which ‘identity-components’ (e.g. sexual orientation, race, class, nationality, gender, age, ableness) can intersect or combine” (Seidman, 1994, p. 173). As Smith highlights, queer activists primarily address “queer” issues, while issues related to racism, sexual oppression, and economic exploitation, despite affecting a significant portion of the queer community, may not fall within their primary focus (Smith, 1993, p. 13). Consequently, it is essential to recognize that people with queer identities do not simply encounter problems for their non-heteronormative orientations but may also encounter problems linked to their social positioning. Therefore, they instinctively seek to transform their identities through their relationships with others.

Jackie Kay's *Trumpet* narrates the after-death revelation of the anatomical sex of Joss Moody, a Black Scottish trumpet player. Joss Moody experiences oppression due to his sexual orientation and his hybrid national identity. Born to a White Scottish mother and a Black African father, Joss feels the need to protect both his Scottish nationality and ancestral bonds. The novel principally shares the experiences of others—his wife Millie, his son Colman, his band mate, the doctor, the undertaker, and the registrar—while Joss's voice is suspended until the end of the novel. In *Trumpet*, the ways Kay skillfully weaves together the complexities of sex, gender, race, ethnicity, and nationality offer a nuanced exploration of the intersections between these facets. Drawing on examples from Jackie Kay's *Trumpet*, this article seeks to uncover the complexities underlying the multiplicity of identity and discover how gender intersects with race, ethnicity, class, and nation.

Navigating Identities

In the intricate tapestry of human identities, the concept of homosexuality may be regarded as a vibrant threat that challenges traditional understandings of gender and sexuality. Within patriarchal societies, where monolithic interpretations often dominate, homosexual identity stands as an intervention into the rigid framework of social norms. Literature is a way of reading these norms to come up with possible solutions for the inherent problems therein. The literary texts having a potential to set the stage for a deeper exploration of social norms both problematize narrow definitions and also explore diverse possibilities for a given problem. In this way, they detail the multifaceted nature of human experiences and the rich tapestry of identities that exist beyond the confines of social expectations. Kay's *Trumpet* fictionalizes and dismantles identity into its various constituents, challenging taken-for-granted assumptions in its formation. In her reading of *Trumpet*, Margaret Homans emphasizes the novel's potential for featuring boundary crossings and nonlinear journeys for expansive human futures. For Homans, the novel contributes to advancing intersectional gender and race theory and challenges normative notions of origins, birth, reproductive lineage, and the identities they underwrite (Homans, 2020).

Homosexual identity is still considered largely as an intervention into “the open mesh of possibilities, gaps, overlaps, dissonances and resonances, lapses, and excesses of meaning when the constituent elements of anyone's gender, of anyone's sexuality are not made (or *cannot* be made) to signify monolithically” (Sedgwick, 1993, p. 8). Queer individuals often experience being misunderstood and a sense of exclusion by the communities they are part of. Kay fictionalizes this problem through the characters of Sophie Stones, a journalist, who aims to make a success out of Joss's life story, and Big Red, Joss's band mate. Stones expresses her amazement after noticing Millie's absolute attachment to “a woman who pretends to be a man” (Kay, 1999, p. 126). She considers Joss to be “a woman who stuffed wet cotton wool into a condom and tied on a couple of walnuts to fake the balls and penis” (Kay, 1999, pp. 126–127). Here, Stones' opinion reveals her prejudice against Joss's purpose and private life, centering on the accusation that he is faking. Thus, Stones is revealed to hold a socially higher position than Joss because of her heteronormative identity as a reflection of the predominance of heteronormative sexuality. In contrast, Big Red, a good friend of Joss, is his staunch defender, raging at and physically assaulting anyone “who said Joss had a baby face” (Kay, 1999, p. 148). Big Red's reaction, while indicating an alliance with Joss, also confirms his firm denial of the privilege of heteronormative sex in society. Here, the interaction of the oppressed and the oppressor in *Trumpet* is intentionally constructed to reveal a “matrix of oppression and resistance,” through which the marginalization and the apparent powerlessness of the oppressed could be challenged (Gwyn & Okazawa-Rey, 2004).

To explore the context of Joss's identity, Kay uses the power of the media and paparazzi to highlight the oppression enacted on Joss's dead body. A journalist is already preparing his biography, as newspapers also interfere with Joss's private life. *Trumpet* offers a counter-argument to newspaper claims that they were “living a lie” with Millie's comment that they were, in fact, “living a life” (Kay, 1999, p. 95). The media has been demonstrated to be in a strong position to have the power to manipulate public opinion. However, queer theory challenges the media's authority over the predominance of heteronormativity by refuting “the status of sexual orientation itself as the authentic and centrally governing category of homosexual practice, thus freeing up queer theory as a way of reconceiving not just the sexual, but the social in general” (Harper, 1997, p. 1). Therefore, the implementation of queer theory in relation to *Trumpet* reinforces multiple facets of Joss's identity by revealing how gender and sexuality intersect with race, ethnicity, class, and nation.

Gender and race have been inseparable in some analyses presented in recent discourse; certainly, both are vital when forging a sense of identity. For centuries, whiteness has been associated with purity, beauty, virginity, and godliness, the claims to which have been implemented to justify colonialist claims of superiority based on skin color. Historically, white skin provided its bearers with the privilege to conquer and colonize the lands and cultures of the peoples of color in Asia, Africa, and the Americas. As Kalpana Seshadri-Crooks (2000) states, “[w]hiteness is a master signifier that establishes a structure of relations, a signifying chain that through a process of inclusions and exclusions constitutes a pattern for organizing human difference” (pp. 3–4). In *Trumpet*, the Black man's position relative to the White man is perpetually questioned. For instance, through how Colman comes to understand the meaning of the White gazes trained on him, the novel addresses the stereotypes about criminality of the Black race. Matt Richardson (2012) argues,

Colman is haunted by the realization that, to the white people who surround him, he is like all the other black men—a criminal. He recalls the imago of the black male “mugger,” observing that “men who look exactly like Colman are always on the news,” identified as “more likely to be muggers” to the racist eye of the police; he recognizes himself as the epitome of criminality in the white mind and, as such, always at risk for some form of racial brutality often symbolized in the spectrum of the incarcerated black man (pp. 368–369). Whereas the identity of the White man is almost always constructed as godly and faultless, the Black man is readily labeled a potential criminal, a trouble to be avoided by the White man. Through the construction of whiteness as godliness and blackness as potentially troublesome, the Black man also accuses himself of his position in this hierarchy and, in return, internalizes the accusations of backwardness and criminality.

The term “queer” serves as an alternative means of identification that places one's identity within a political and cultural context, relative to heterosexuality. In the case of Joss, it is his music and his nuclear family that give him a sense of life, instead of intermingling with society. He only reveals his secret to his wife, and everybody else is excluded from the protected zone. In the public, Joss wraps himself with a cotton cover. Influenced by his friend's experiences with his father, Colman wants to see his father's ‘wee man’ although he could never achieve his wish since “the bedroom door was always shut, tight” (Kay, 1999, p. 55). Nevertheless, “[Joss] unwraps himself with his trumpet. Down at the bottom, face to face with the fact that he is nobody” (Kay, 1999, p. 135). His only way of revealing himself to the public is through his trumpet, with which he “blows his story” to the external world (Kay, 1999, p. 136). With this instrument, he defeats his past and present, his image, and sexual identity. Joss gains confidence through his talent and thus distances himself from a superficial self that can be merely defined by a sexual identity. Not all individuals who identify as lesbian, gay, bisexual, transgender, or questioning necessarily resonate with the term “queer” to articulate their sexual orientation or gender identity (Lanzerotti et al., 2002, p. 57). Instead, some may need additional labels that more strongly reflect their identities. Therefore, for Joss, both generational and racial factors influence the formation of his identity.

When White people fight against oppression based on gender, class, or sexuality without the need to address racism, they can indeed, as Lanzerotti et al. highlights, reflect the ways that could potentially reinforce racism for the sake of their own liberation. *Trumpet* also addresses the issue of race and represents Scotland as “a multi-racial territory despite its comparatively small share of Britain's non-white population and as a sign of the hybridity that is part of Britishness itself” (Clandfield, 2002, p. 4). According to Peter Clandfield, Kay's unifying blackness and Scottishness sets a peculiar example of British hybridity (Clandfield, 2002, p. 4). The novel highlights the notion that “the postcolonial and the queer need to be thought of together” (Fong, 2011, p. 244). Derived from Mark Stein's assertion in 2008 (p. 254) that “we are all hybrid,” the intricate components of hybrid identity find a point of convergence within Kay's narrative. Within Kay's narrative, this phenomenon is exemplified through the portrayal of Joss, whose physical attributes serve as a locus upon which various aspects of hybrid identity are scribbled. Joss's body becomes a repository of intersecting factors, where racial and sexual dimensions intersect, creating a multifaceted representation that would reflect the complexities inherent in modern identity. As Richardson (2012) discusses,

Gender fragility and uncertainty are part of what makes black bodies dead in the Scottish nation. [...] A black man who is ultimately in a feminized position in relation to legitimate patriarchal white masculinity. [...] The revelation that his father was not born with a penis forces Colman into his own painful and terrified recognition of the fragility and social femininity of black manhood (pp. 362–363). Richardson verified the obscurity of the transgender in discourse. Black masculinity is feminized and defeated by White masculinity. The position of the Black man in the text does not occupy massive importance, deferring to Scottish identity. The fantasized power of the black phallus is absent because of the condition of Joss Moody. When Joss's image as a Black male artist is shattered, Colman's faith in his own gender fades away. When the truth is exposed to the public, Joss “falls out of favour with the British public and returns to being an outsider along with other black Scottish people” (Richardson, 2012, p. 363). Kay reveals this fall from grace as a reason for combining gender and nationality as interrelated in this context. Joss simultaneously lost his sexual identity and nationality. Joss's father's death leads to his loss of identity, leading to his embracing of a new gender. Similarly, Joss's death transformed Colman's identity. Colman is terrified by the fragility of his Black manhood and hides his fear under the pride of “his cock [which] seems bigger than his father's death” (Kay, 1999, p. 140). However, Colman experiences a growing concern about the potential loss of his ties to his ancestral roots. The argument that “[l]ong-held views on the human experience of loss have expounded grief as an emotional trajectory from distress to recovery” resonates deeply with Colman's journey as he navigates his own unique experience of loss (Aygan, 2023, p. 56). While traditional perspectives have often depicted grief as a linear progression from pain to eventual healing, Colman's narrative challenges this notion. Rather than following a prescribed trajectory of distress leading to recovery, Colman's emotional landscape takes unexpected turns. His feelings of concern and unease about losing his ties to his ancestral heritage mirror the intricate nature of grief. Just as traditional views of grief are evolving, so too is Colman's understanding of how his connection to his ancestral roots influences his identity and his place in the world.

Family operates as a key detriment in the formation of Black nationalism. Represented in the narrative through the lens of Black Scottish minorities, the tenets of Black nationalism are upheld by strong familial bonds, often under the stewardship of a patriarchal figurehead. Prior to examining the discourse surrounding the role of the family in Black nationalism, it is important to acknowledge the viewpoints expressed by African American intellectuals who argue that the family serves as a crucial foundation for the development of the Black nation. Highlighting the significance of patriarchal power within this perspective, Rushdy (2001) asserts that families symbolizing the race can unite to form a nation:

African American intellectuals espousing black nationalism have long argued that the family represents the site for the development of the black nation. The black nationalist asserts that ‘those families representing the race can form a nation only when [...] patriarchal power is evident’ (pp. 109–110). Regarding this gender-conscious view of nationalism, Kay's depiction of Joss as a father figure who is *present*, but no longer dominant, is more startling than the *absence* of a father. The absence of masculine power—that is, a male

leader—dismantles the notion of completeness for the Black nation. The Black nation's identity is queered by the lack of a patriarch. This leads Kay to associate the death of Joss's father with enabling Josephine's transition into Joss. The disconnection from his Black bloodline and the absence of a strong patriarchy might lead to the queering of Joss.

The marginalization of Black sexuality in a White domain has directed black women to create a defense mechanism to protect their identity as informed by their nationhood. The "salvific wish" of the black community, especially their women, comes out as an "aspiration [...] to save or rescue the black community from white racist accusations of sexual and domestic pathology, through the embrace of conventional bourgeois propriety" (Jenkins, 2002, p. 973). This desire to protect the traditional Black family structure is a defense mechanism to dismantle the disgrace attributed to Black sexuality. Michael Warner (1999) argues, "[I]ike the related stigmas of racial identity or disabilities, it may have nothing to do with acts one has committed. It attaches not to doing, but to being; not to conduct, but to status" (pp. 27–28). The very notion of black color is an irreversible fact determining the cultural position of its bearers. Therefore, the presence of a salvific wish in African American communities becomes inescapable, as justified by their exclusion in White-dominated public sphere. Class could be considered another intersecting field that is directly linked to the construction of homosexual identities. Queer theory focuses on identity that represents a "constraint queer theory attempts to transgress, subvert, and disrupt" (Cover, 1999, p. 2).

Queer theorists mostly stress the element of desire, often ignoring its link with the theory. As stated by Morton, this concept enables a comprehensive explanation of social injustice on a global scale, encompassing not only various geographical regions but also the specific social issues within Western societies. This occurs within a framework of distinct economic and class relationships (Morton, "The Class Politics of Queer Theory," 1996, p. 474). The distribution of resources among Western and non-Western citizens determines the construction of sexuality. In John D'Emilio's *Capitalism and Gay Identity* (1992), the collapse of the free-labor system in the West was given as a reason for the breakdown in family units, affecting the basic economic units, which caused the emergence of social/sexual freedom (p. 5).

In *Trumpet*, Kay also deconstructs the idea that Scotland, a Western stronghold, should be narrated through a White discourse by establishing a Black transgender discourse. The relativity of realities deconstructs the available assumptions about gender, race, and nationality in the novel. The funeral director was shocked to learn that Joss was biologically female, and this brought him to question his understanding of the relationship between biological sex and gender:

All his working life he has assumed that what made a man a man and a woman a woman was the differing sexual organs. Yet today, he had a woman who persuaded him, even dead, that he was a man, once he had his clothes on (Kay, 1999, p. 115). Even his wife Millie questions how Joss, who can "walk like a man, talk like a man, dress like a man, blow his horn like a man," can be biologically female" (Kay, 1999, p. 37). Commonly held views are insufficient to transition Joss into male, although he lives like a man.

Joss's hybridity includes his blackness and Scottishness. As Richardson states, "the novel reminds us how black Scottish people are cast from the boundaries of nationhood, invisible in the past and ambivalently part of the present" (Richardson, 2012, p. 363). After his bond with his blackness is broken, he not only abandons Scotland to be Joss himself but also seeks to regain his Black identity away from his Scottish mother. Joss's statements to his son, "you are Scottish, you were born in Scotland, which makes you Scottish," demonstrate the multifaceted and complex nature of national identity (Kay, 1999, p. 190). Colman challenges his father's views, noting, "But he does not feel Scottish. He doesn't speak with a Scottish accent ... it's all the train's fault ... about crossing a border" (Kay, 1999, p. 190). Considering his foreignness, Colman blames his father for a blurred identity. Like his father, Colman lacks a sense of belonging because no sides of the binary structure constrain him. Similar to queering, gender, race, and nationality were not fixed on a stable ground. Joss clarifies this: "they didn't belong anywhere but to each other. Make up your own bloodline ... and trace it back. Design your own family tree" (Kay, 1999, p. 58). Without a biological attachment, Joss attains a wife and son. Thus, it is possible to identify lives and identities with unstable foundations.

Nationality rests on a complex interplay of social, historical, cultural, and political factors, which collectively influence an individual's sense of belonging to a particular nationality. Within this dynamic interplay, however, there is a conflict between the heteronormative patriarchy and the interests of capitalism. This tension is particularly pronounced in non-Western societies, where different religious, legal, and economic contexts lead to unique constructions of sexuality that diverge from their Western counterparts. The different positions held in diverse religious, legal, or economic spheres in the non-West bring about different constructions of sexuality from their Western counterparts. Desire and need are two different modes expressed in queer theory, the first corresponding to unconscious aspirations and the latter implicating the basic needs of humanity, such as food, clothing, shelter, and education. In his *The Class Politics of Queer Theory*, Morton (1996) asks, "what kind of subject can afford to explain politics and the social world strictly in terms of 'desire' except the subject whose 'needs' are already met?" (pp. 474–475). The quote suggests that there is a visible lack of attention to class, economic, and labor differences between White and non-White communities in the West, with the former holding a more privileged position. In the West, there are market-directed heteronormative sexualities that are given freedom, to the extent that their rules on consumption are obeyed with "devoted consumption" (Cover, 1999, p. 37). This is evident in brand loyalty, which is a response to freedom. However, the problem lies in the different modes of purchase learned from homophobic families. The understanding that lesbian/gay groups are a *market* with ready cash marginalizes non-heterosexual individuals. For instance, Joss's biological sex does not correspond to his gender orientation. He wears masculine "cufflinks, watches, hair grease, suits, buttons, ties" (Kay, 1999, p. 135). Here Joss's outfit hints at the idea that he must wear in a masculine way that would promote his socially enforced gender identity.

In reference to the desire to reveal one's identity, Kay fictionalizes characters who have chosen to reidentify themselves by changing their names due to race, gender, and sexuality. When Joss's father arrives in Scotland, he, like many African immigrants, changes his name. The name he adopts, John Moore, is not the one he originally had when he arrives on the boat. John Moore is accepted at a big house, as a servant polishing his master's boots "till he could see his own dark face" (Kay, 1999, p. 275). As a result of abandoning Africa

for Scotland, John Moore's life is shaped by his new name. His marriage to a White Scottish woman can be seen as a side effect of his new name. The act of renaming the transition between identities is something Joss shares with his father. Joss transforms from Josephine upon disconnection from his maternal land. Josephine Moore's life in Scotland differs from Joss Moody's life in London. Millie becomes the wife of Joss, a queer man. Her marriage and bond with her husband changes Millie's life, and her relabeling from wife to lesbian, after Joss's exposure to the public, functions as a renaming of Millie as well. Colman too had another name; he asserts his belief that if he had kept his old name, William Dunsmore, his life would have been different too: "A William Dunsmore smile would be different from Colman Moody's smile" along with a variant facial expression (Kay, 1999, p. 56). His personal history and identity would have been transformed, and he would not have a Black Scottish trumpet player as an adopted father.

Conclusion

The study has demonstrated the ways in which *Trumpet* can potentially offer a thought-provoking reconsideration of the complex intersections between gender, race, class, sexuality, and nationality. It has illustrated that the characters existing beyond binaries grapple not only with their nonconforming sexual identities but also with the formidable forces of marginalization and silencing, emanating from multifaceted sources of power, including the pervasive influences of media, marketing, and the psychological pressures of society. While queerness may be considered a facet of identity in discussions of non-heteronormativity in close relation to intersectionality, the study also has discovered the ways in which the novel highlights the cracks and contradictions within diverse characterizations. The marginalized characters in *Trumpet* are almost always left in a position to constantly negotiate their identities in relation to others, while they also navigate across the borders of marginalization due to their own internal struggles. The study, having *Trumpet* at its center has exemplified the significance of conducting an intersectional analysis while addressing problems of marginalization and inequality, and thus it has called for the need for a more inclusive and nuanced approach in discussions of gender and identity.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – M.S.K.; S.Ş.; Design – S.Ş.; Supervision – S.Ş.; Resources – M.S.K., S.Ş.; Materials – M.S.K.; Data Collection and/or Processing – M.S.K.; Analysis and/or Interpretation – S.Ş., M.S.K.; Literature Search – M.S.K.; Writing Manuscript – S.Ş., M.S.K.; Critical Review – S.Ş.; Other (Editing) – S.Ş.

Declaration of Interests: The authors declare that they have no competing interests.

Funding: The authors declare that this study had received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – M.S.K.; S.Ş.; Tasarım – S.Ş.; Denetleme – S.Ş.; Kaynaklar – M.S.K., S.Ş.; Malzemeler – M.S.K.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – M.S.K.; Analiz ve/veya Yorum – S.Ş., M.S.K.; Literatür Taraması – M.S.K.; Yazıyı Yazan – S.Ş., M.S.K.; Eleştirel İnceleme – S.Ş.; Düzenleme – S.Ş.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

References

- Aygan, T. (2023). Orpheus and Eurydice revisited: Grief and grieving in Zinnie Harris' meet me at dawn. *Litera*, 33(1), 53–69. [\[CrossRef\]](#)
- Clandfield, P. (2002). 'What Is In My Blood?': Contemporary Black Scottishness and the work of Jackie Kay. In T. Hubel & N. Brooks (Eds.), *Literature and Racial Ambiguity* (Vol. 4). Brill.
- Cover, R. (1999). *Queer with class: Absence of third world sweatshop in lesbian/gay discourse and a rearticulation of materialist queer theory*. Ariel.
- Fong, R. D. (2011). Weaving a different kind of tartan: Musicality, spectrality, and kinship in Jackie Kay's trumpet. In M. Aydemir & J. Geiger (Eds.), *Indiscretions: At the intersection of queer and postcolonial theory* (pp. 243–264). Rodopi. [\[CrossRef\]](#)
- Gwyn, K., & Okazawa-Rey, M. (2004). *Women's lives: Multicultural perspectives*. McGraw-Hill.
- Harper, P. B. (1997). Queer transexions of race, nation and gender. *Social Text*, 95. Duke University Press.
- Homans, M. (2020). Jackie Kay's trumpet: Transnational and transracial adoption, transgender identity, and fictions of transformation. *Tulsa Studies in Women's Literature*, 39(1), 123–150. [\[CrossRef\]](#)
- Jenkins, C. M. (2002). Queering black patriarchy: The salvific wish and masculine possibility in Alice Walker's the Color Purple. *MFS Modern Fiction Studies* (Vol. 48). Johns Hopkins University Press. [\[CrossRef\]](#)
- Kay, J. (1999). *Trumpet*. Picador.
- Lanzerotti, R., Mayer, M., Ormiston, W., & Podwoski, L. (2002). Racism in queer communities: What can white people do? *Race, Gender & Class*, 9(1), 55–71.
- Morton, D., Bersani, L., Blasius, M., Champagne, J., Field, N., & Halperin, D. M. (1996). The class politics of queer theory. *College English*, 58(4), 474–475. [\[CrossRef\]](#)
- Richardson, M. (2012). My father didn't have a dick: Social death and Jackie Kay's trumpet. *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 18, 368–369. [\[CrossRef\]](#)
- Rushdy, A. H. (2001). *Remembering generations: Race and family in contemporary African American fiction*. University of North Carolina P.
- Sedgwick, E. K. (1993). *Tendencies*. Duke UP.
- Seidman, S. (1994). Queer-ing Sociology, Sociologizing queer theory: An introduction. *Sociological Theory*, 12(2), 166–177. [\[CrossRef\]](#)
- Seshadri-Crooks, K. (2000). *Desiring whiteness: A Lacanian analysis of race*. Routledge.
- Smith, B. (1993). Queer politics: Where's the revolution. *The Nation*, 257, 13.
- Warner, M. (1999). *The trouble with normal sex, politics, and the ethics of queer life*. Free Press.

The Prevent Duty Act Through a Teenage Girl in *I Am Thunder*

Genç bir Kız Aracılığıyla *I Am Thunder* Romanında Terörü Önleme Kanunu

Alper TULGAR

Department of Foreign Languages,
Atatürk University, School of
Foreign Languages, Erzurum,
Turkey

ABSTRACT

On July 7 and 21, 2005, the London transport system was attacked by four bombers. The 7/7 attack was the largest terrorist attack in the United Kingdom, resulting in 775 casualties and 52 deaths (four bombers not included). The 7/7 London bombings altered the policy of the United Kingdom's counterterrorism policies radically because it was realized that within the country, those bombers were raised and radicalized. With the implementation of the Prevent Duty Act in 2015, the formal institutions of the government in the United Kingdom particularly educational establishments were asked to get involved to defeat organized terrorist attacks and to prevent young people from being radicalized and brainwashed. It has been shown that the Prevent act has had adverse effects on Muslim students by creating a "new suspect community." Muhammad Khan's novel titled *I Am Thunder* deals with how young Muslim British students are affected by these new precautions. Muslim students are considered to be potential terrorists and ready to be radicalized. The protagonist of *I Am Thunder* is a 15-year-old high-school student who is creative and smart but is constantly oppressed by her parents. Islamophobia is a recurring theme in the novel since Muzna's peers constantly criticize and mock her due to her darker skin and religion. Particularly after various terrorist attacks, Muslims are targeted and blamed of taking part in attacks, even though they are not associated with those attacks. The author aims to show the hypocrisy of people who takes advantage of people's religious beliefs. At the end of the novel, Muzna succeeds in stopping a terrorist attack aiming to kill innocent people. She, in the end, accepts her British identity and learns how to practice Islam regardless of other people's thoughts.

Keywords: Britishness, *I Am Thunder*, Islamophobia, Muslim identity, Prevent Duty

ÖZ

7 ve 21 Temmuz 2005'te Londra ulaşım sistemi dört bombacı saldırgan tarafından saldırıya uğradı. 7/7 saldırısı, Birleşik Krallık'taki en büyük terörist saldırıydı ve 775 yaralı ve 52 ölümle sonuçlandı (dört bombacı saldırgan dâhil değil). 7/7 Londra bombalamaları, Birleşik Krallık'ın terörle mücadele politikalarını kökten değiştirdi; çünkü bu saldırganların ülke içinde büyütüldüğü ve radikalleştirildiği anlaşıldı. 2015 yılında terörle mücadele yasasında yapılan değişikliklerle Terörü Önleme Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte, Birleşik Krallık'taki hükümetin resmi kurumlarının, özellikle eğitim kurumlarının, organize terör saldırılarını durdurmak ve gençlerin radikalleşmesini ve beyinlerinin yıkanmasını önlemek için görev alması istendi. Terörü Önleme Kanunu'nun "yeni bir şüpheli topluluk" yaratarak Müslüman öğrenciler üzerinde olumsuz etkileri olduğu gösterildi. Muhammed Khan'ın *I Am Thunder* adlı romanı, genç Müslüman İngiliz öğrencilerin bu yeni önlemlerden nasıl etkilendiğini ele alır. Müslüman öğrenciler potansiyel terörist ve radikalleşmeye hazır bireyler olarak kabul edilir. *I Am Thunder* romanının başkahramanı, yaratıcı ve zeki ama sürekli olarak ailesi tarafından baskı gören 15 yaşında bir lise öğrencisidir. Muzna'nın yaşadıkları koyu dini ve dini nedeniyle onu sürekli eleştirdikleri ve onunla alay ettikleri için İslamofobi romanda tekrar eden bir temadır. Özellikle çeşitli terör saldırılarından sonra Müslümanlar, bu saldırılarla ilgisi olmasa da saldırılara katılmakla suçlanmakta ve hedef gösterilmektedirler. Yazar, insanların dini inançlarından yararlanan insanların ikiyüzlülüğünü göstermeyi amaçlamaktadır. Romanın sonunda Muzna, masum insanları öldürmeyi amaçlayan bir terör saldırısını durdurmayı başarır. Sonunda İngiliz kimliğini kabul eder ve diğer insanların düşüncelerinden bağımsız olarak İslam'ı nasıl yaşayacağını öğrenir.

Anahtar Kelimeler: İngilizlik, *I Am Thunder*, İslamofobi, Müslüman kimliği, Önleme Yasası

Received/Geliş Tarihi: 24.05.2023

Accepted/Kabul Tarihi: 04.09.2023

Publication Date/Yayın Tarihi: 28.12.2023

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:

Alper TULGAR

E-mail: alper.tulgar@atauni.edu.tr

Cite this article as: Tulgar, A. (2023). The Prevent Duty Act through a teenage girl in *I am Thunder*. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 101-108.

Atif: Tulgar, A. (2023). Genç bir Kız Aracılığıyla *I Am Thunder* Romanında Terörü Önleme Kanunu. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 101-108.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

"Being a brown kid was tough. Being a poor brown kid was way harder" (Khan, 2018, p. 53).

Introduction

Muhammad Khan is a British-born Pakistani. His novel, *I Am Thunder*, narrates the story of Muzna, the protagonist, who is a 15-year-old high-school student under parental pressure to be a doctor. Constantly thinking that she is not a teenager but an innocent girl, her mother expresses disapproval of Muzna due to her unmaidenly desires. Muzna is mocked at school due to her physical appearance, especially her facial hair, the removal of which has been prohibited by her parents. Thus, she is prone to be held up to ridicule and humiliation at school. The offensive and rude remarks about Muzna stem from her ethnicity and religion. Non-Muslim characters humiliate her because of her ethnic background.

Her best friend, Salma, had a strict Pakistani father as well and knows exactly how Muzna feels. As Muzna's only friend, she supports her; however, since Salma does not obey any rules forced on her, Muzna's parents do not condone their friendship. Muzna's father is portrayed as a Muslim with an underpaid salary. Losing his job, he has to work at his brother's restaurant. He condemns the international terrorist organizations believing that he is the victim of racism as a result of their terrorist attacks. Muzna's parents are clearly oppressive, but their despotic power over Muzna is not the result of their religious beliefs. They do not practice their faith or live according to the rules of Islam. However, they are unable to free themselves from the cultural rules imposed upon them in their homeland. Muzna is repressed by her parents not because of their religious beliefs but the fear of the possibility of being targeted by the Islamic community. They struggle to lead their lives in line with a front they have been building to look like proper pious Muslims. The hypocrisy they exhibit is criticized in the novel immensely. Muzna thinks, "being a 'good Pakistani' was everything and being a 'good Muslim' came second. I could belt out Noor Jehan's top five hits in Punjabi, but don't ask me to recite five surahs from the Qur'an" (Khan, 2018, p. 21)¹. Through this extract, it is clear that for Muzna's parents, complying with the societal rules of Pakistan is attached much importance. Living in obedience to the rules of Islam is of secondary importance and sometimes not vital at all. Muzna admits that as a family they are not devoted to the practices of Islam: "With nothing more I could do, I turned to prayer. I don't mean the full-body movements, facing-Mecca type of prayer. We just weren't that sort of family" (41). Muzna's parents feel that being targeted by the government can best be avoided by not practicing Islam.

The Implementation of the Prevent Duty Act at Schools and Counterterrorism

Terrorism is believed not to have a fixed definition that encompasses all sides of it since it can be used subjectively in the case of the Israeli-Palestinian conflict (Richards, 2018, p. 14). Both sides can accuse the other of committing terrorist acts and consider their own fight as an act of freedom. Especially after the 9/11 attacks, terrorism became a subject of interest, and people instantly started conducting research on terrorism and counter-terrorism (Silke, 2018). For the UK, the 7/7 terrorist attacks changed the policy of counter-terrorism completely, and British people faced the reality that those terrorists were radicalized without any foreign associations within the country (Ray, 2022, August 26).

The act to fight against radicalization is called "Prevent" in the UK (Barrett, 2017). It became a counter-terrorism strategy of the UK in 2015 that involved formal government structures including schools to take necessary actions (Lundie, 2019). The aim of Prevent is stated to prevent "vulnerable people" from taking part in any terrorist activities (Home Office, 2018, p. 31). It also enhanced "the mechanisms of surveillance and governance" in the UK (Whiting et al., 2021, p. 531). With the introduction of Prevent Duty, Muslims are negatively and disproportionately impacted, and the trust between academic staff and Muslim university students has been damaged (Abbas et al., 2021). Studies have also demonstrated that Muslims are negatively affected by policies related to counter-terrorism in the UK (Hart, 2021; Heath-Kelly, 2013; Jerome et al., 2019). A study examining the experiences of 25 university students who identified themselves as "British Muslims" showed that the Prevent Duty stigmatizes Muslim students by implying that they are potential terrorists. Due to the prejudice, they avoid practicing Islam for fear that they be labeled as dangerous and radicalized people (Zempi & Tripli, 2022). Pantazis and Pemberton claim that Muslims have been identified as the "new suspect community" because of the legislations introduced to combat terrorism. Muslim communities are under suspicion of carrying out terrorist attacks (2009). The term "new suspect community" refers to the term "suspect community" introduced to literature by Paddy Hillyard (1993). Hillyard's (1993) book focusing on Irish people's experiences after the Prevention of Terrorism Act (PTA) was enacted in 1974 demonstrates how 115 people were arrested in England, Wales, and Scotland between the years 1978 and 1991. He discusses how the PTA affected people's lives and its general effect on the Irish community. Hillyard stresses the exploitation of the Act in the direction of the manipulations of those in power and that the whole Irish community was targeted as with the claim that terror should be stopped. From Paddy's accounts, one can note that various civil and political rights were violated during this era, and the PTA had severe consequences that changed the lives of Irish people irrevocably. Stigmatizing a certain group or community and blaming them for possible acts of terrorism that they are not associated with create a community that is constantly suspected. Hillyard's term "suspect community" is adapted to the experiences of young British Muslims by Pantazis and Pemberton. However, the Prevent Duty is criticized on the grounds that young British Muslims are marginalized with the claim that they are more vulnerable to being radicalized by certain terrorist groups. British Muslims are believed to suffer from acculturation and discrimination (Robinson et al., 2017). The question why some people become radicalized while others do not arises, and it is stated that various social, political, personal, and religious events may trigger the radicalization process (Christmann, 2012). Muslims suffer from being labeled and the effects of being stigmatized (Cherney & Murphy, 2016). Young British Muslims have been suspected to be radicalized due to their assumed vulnerability (Hosseini, 2013; McDonald, 2011).

¹ From now on, only page numbers will be given for the novel *I am Thunder* (2018) by Muhammad Khan.

Muslims in general have been the subject of “criticism, intolerance, and abuse” in the 21st century (Morey, 2018, p. 2). The approach to modernity is criticized because “claims that Muslims and their holy book are ‘backward’ or ‘barbaric’ are always predicated on the assumption that ‘we’ in the West have a monopoly on ‘modernity’ and ‘normality’” (Morey, 2018, p. 16). This false sense of superiority creates arrogance and self-righteousness that both end up with othering Muslims. Madeline-Sophie Abbas addresses how Muslim parents try to raise their children as moderate Muslims according to the instructions of the state. Parents especially want to evade some markers signifying Islam such as the beard, hijab, and the ritual prayers of Islam for fear that they could be labeled as extremists (Abbas, 2019).

The 7 July 2005 London bombings were a turning point for the UK in terms of counterterrorism. Four suicide bombers killed 52 people, and hundreds of people were injured (“7 July London Bombings: What Happened That Day?,” 2015, July 3), and over 72% of the survivors of the bombings suffered from post-traumatic stress disorder (PTSD) which was a predominant diagnosis (Brewin et al., 2008). The July Seven bombings affected people's lives significantly and had long-lasting grave effects. The 11 September 2001 and 7 July 2005 terrorist attacks are marked as “the era of jihadi terrorism, with its global ambitions and disregard for mass civilian casualties, in contrast to the more confined nationalist and ethnic campaigns which predominated before those times” (Walker, 2018, p. 406). The effects of these attacks are frequently portrayed in both fiction and nonfiction such as *Londonstani* by Gautam Malkani, *Out of the Tunnel* by Rachel North, *Black Swan Green* by David Mitchell.

Islamophobia Represented in the Novel *I Am Thunder*

Making a generalization about all Muslims is problematic, and it is shown explicitly in the novel, similar to a white Christian man's actions cannot illustrate the essence of Christianity, those people who call themselves Muslims but do not practice its main principles should not create an image of Islam. The author purposefully places some characters who are prone to violence and intolerance to show that not all Muslims are the same. While making a classification on white Christian people is impossible, the same is not equally valid for Muslims. The author exemplifies this view with a tragic real-life example. Arif reads an article on the bombing of a government building in Norway that killed eight people. Later, it was revealed that the bomber called himself one hundred percent Christian (p. 145). Muzna is aware of the biased reporting of the journal because the perpetrator is referred to as crazy in the journal published in the UK.

The dominant discourse relating to Islam and Muslims is negative and associated primarily with violence and radicalization. Especially post-9/11 fiction represents Muslims as potential attackers to their civilization. The identities of Arabs and Muslims are still assessed in connection with terrorism (Alsultany, 2013). In the works of Hamid, Sahota, Updike, and Coetzee, this prejudice is questioned (Morrison, 2017). The West is glorified as having the power to fight against any potential terrorist attacks while Muslim people are generally categorized into one single group. Islam is depicted as the religion of violence and dictatorship without any hopes to be democratized. According to the dominant discourse, Middle Eastern characters are thus threats that need to be eliminated. If this type of unjust representation is sustained in literary texts and in the media, reality is shaped accordingly upon non-Muslim people's requests. Muzna accepts her parents' oppression because instead of free thought, her perspective on life is formed on the basis of traditions and her parents' uncompromising dogma. She, for instance, thinks: “I was so often reminded: Allah punished kids who disobeyed their parents” (p. 14). In light of this quotation, it can be concluded that however irrational her parents' requests are, total submission is demanded of her. Submissiveness is praised while the protagonist's individuality is dismissed entirely. The most important factor to be considered as a virtuous daughter is to be a quiet and submissive girl obeying without questioning. Muzna's parents wish her to be a doctor since having a job with a high salary is assumed to minimize their daughter's shortcomings. As a teenage girl, she does not have a right to make her voice heard. Despite her dream to be an author, she is forced to be a doctor. The mother is portrayed as an illiterate and highly traditional woman who is strongly attached to her roots. Without questioning, she accepts societal rules that were imposed upon her in Pakistan. She tries to lead a Pakistani life in England. The key elements such as freedom of speech, gender equality, and democracy are ignored by her. The expectations of the Pakistani community are crucial to fulfill regardless of her daughter's wishes to have a free life. She cannot speak English and only speaks Punjabi, an Indo-Aryan language spoken by the Punjabi people in some regions of Pakistan and India. Although she is not a religious woman, she tries to manipulate Muzna by giving references to Islam about how to become a decent woman. A terrifying crime, bride burning, is also mentioned in the novel. Muzna still adamant to become a doctor due to her parents' pressure wants to write a story as a tribute to all those women burned.

Muzna's interactions with men are described as problematic from the beginning of the novel owing to being confined to a life with limited socializing. Muzna becomes friends with a man claiming to be 17 on the Internet. He turns out to be much older, catfishing young girls online. She writes, “How could something like this happen to someone like me? I was too smart, too wise, too careful. I hadn't even been looking for a boyfriend” (p. 25). This first threatening event serves as a foreshadowing in the novel, and it shows that living under constant pressure causes her to make unreasonable decisions that will dramatically change her life. Later in the novel, Muzna gets married to her crush Arif in a mosque at the age of 15. Being catfished online and getting married underage prove in the novel that Muzna's sudden and immature choices backlash against parental and societal pressures.

Born and raised in England, Muzna does not feel attached to Pakistan or its traditions. In the novel, it is stressed that whenever a Pakistani man gets arrested, it is instantly assumed that there needs to be a link with terrorism (p. 38). It is ironic that there is not a proper Muslim character who is both intelligent and open-minded and at the same time follows the pillars of Islam. After every violent terrorist attack targeting innocent people, society loses its religious tolerance and sympathy with immigrants. A large immigrant population is implicated in committing horrific crimes. There are about 3,400,000 Muslims in Great Britain, which makes Islam the second largest religion (*Muslim Population in the UK*, 2018). In the novel, a feeling of insecurity against the Muslim population is stressed especially after a brutal terrorist attack: “Society was waiting for the next brown person to snap and run around screaming ‘Death to infidels!’” (p. 39). Muslim characters are thus suspected of being potential criminals. Anyone who did not conform national, racial, or cultural stereotypes in the past was subject to suspicion and was quickly identified as a possible enemy. However, it is stated that this approach

was before the fluidity of borders (Walker, 2009, p. 123). Neighbor terrorism thus has become a recent phenomenon after September 11 (Walker, 2009). Neighbors thus have become invisible threats, and especially young British Muslims have been suspected.

Muzna is aware of the fact that her parents adopt a course of actions that could potentially change her life; nevertheless, she is unable to defy them for the fear that she be reprimanded. As for Muzna's mother, she is a passive member of the family without any thoughts or dreams. She struggles to maintain societal rules without even considering them. Her father, on the other hand, is overwhelmed with the unwritten rules of his community. He, for fear of being stigmatized by other Pakistanis, dismisses her daughter's wishes and dreams. He does not allow Muzna even to pray. Individual free will is ignored, and accountability is not stressed. According to the father, living according to Islamic teachings is an outdated practice that needs to be abolished:

Dad waited at the zebra crossing for a girl in a hijab to cross. She raised a hand in thanks. "Don't thank me!" Dad seethed. . . . Sometimes I thought Dad should join Britain First. He had major beef with religious types. I'd asked him about it before. Dad insisted it was only the "ignorant" who clung to Islamic teachings. "We live in modern times, so religion must evolve," he'd said. Still couldn't see what that had to do with dissing someone's beard or hijab (p. 49).

Muzna thinks that her father should join a far-right political party because of his intolerance. He turns out to be the most racist character in the novel due to his intolerance for religious freedom. Muzna's father feels that he is being victimized by society and eventually wishes to return to Pakistan: "I have unjustly been given a criminal record, yes. But at least I am still respected in my own community. Do you understand me, *beyta*?" (p. 42). He seems to be protecting his family from discrimination because of their religion; however, he is defined as a Muslim only in appearance due to his motherland. He undoubtedly does not hold any religious beliefs but cannot acknowledge it for fear of being denounced by the Muslim community.

Muzna's father is aware of the fact that the news forms the public opinion on foreigners. The killing of a Western journalist is celebrated by the leader of a terrorist organization on TV, and he instantly senses that this horrendous crime is likely to affect every aspect of their lives. When Muzna protests that they do not represent them, Muzna's father says that the public fails to include every detail before making a judgment about a certain group. Muzna finally realizes that she as a teenage girl has been discriminated multiple times at school: "The scary girl in my tutor group, Sade, was a prime example of what Dad meant. It hurt because she didn't even know me, but judged me all the same" (p. 61). It is worth including to mention that before being introduced to someone else, people already have a formed idea on Muzna's personality. Her outer appearance is enough for people to have fixed ideas about her even though she was born in England and has never left the country. As a native citizen, her right to live in England can easily be dismissed by other people. Although she has never been radicalized and turned into an enemy of the state, she is treated as if she were one of those extremists shown on TV. At the age of 15, she begins realizing how Sade sees her: "My mind turned back to Sade. With one insult, she'd reduced me to a victim" (p. 62). As a creative teenager, her parents restrain her from chasing her dream to be a writer, and some of her peers ostracize her for crimes she has never committed. Sade is the most racist student at school: "So is Sade the only one I have to watch out for then?" I asked. "You mean bullies? Oh there's a few. But if you mean Islamophobia – I think Sade's Queen" (p. 67). As it is clear from the dialog between Muzna and Sarabi, who is Muzna's new best friend, Sade keeps abusing Muslims at school, especially during times when there is a visible increase in Islamophobia because of cruel attacks. Combating racist abuse and remarks is an unaccustomed struggle for the protagonist. The perceived racism has an adverse effect on the health statuses of individuals (Compton, 2021; Kaholokula, et al., 2017), and students from minority ethnic groups are reported to have more racist experiences than those in the majority groups, which leads to higher levels of loneliness (Priest et al., 2014). Muzna clearly exhibits the feeling of loneliness in the novel.

The representation of Muslims in the media is criticized by the narrator on the grounds that Muslims are merely attributed negative connotations and defined in association with terrorism. Muzna says to Sarabi, "You don't hear about Muslims period. Unless it's to do with something bad. The media's got the world believing we're a bloodthirsty cult or something" (p. 69). Sarabi is an Indian Sikh. Their friendship is formed thanks to mutual understanding and respect since they both have similar experiences. The media is accused of being biased while Muslims are chastised for not being able to prevent the latest misrepresentation. Muzna says, "We definitely need to fire whoever's in charge of our PR. I want people to read my books and go, 'You know what? Muslims are all right'" (p. 69). Muzna stands out as a character to defy the status quo instead of maintaining it; however, she tries to work toward a solution rather than merely criticizing it like her father does. She wants their voices to be heard through the media and to have the right to the freedom of religion.

Tallulah, a popular girl at school, makes an insulting remark on Muzna's appearance saying that she looks like a boy because of her facial hair. Having few friends at school, being ashamed of her appearance, and never being complimented by a boy forces her to have poor judgment on Arif, who is the first boy showing an interest in her. Later, it was revealed that Arif was an impostor deceiving teenagers into thinking that he was in love with them. After a religious marriage ceremony, Arif's brother radicalizes and manipulates them to get involved in terrorist attacks. Muzna's innocence is lost with her marriage to an extremist. She even defines herself as "a repressed fifteen-year-old" (p. 85) and a "two-shades-too-dark girl" (p. 85). Arif is portrayed as a boy who is continuously brainwashed and radicalized by his older brother. According to the report of the Home Office, "[f]ew of those who are drawn into terrorism have a deep knowledge of faith" (Home Office, 2018, p. 32). Arif is one of them with limited knowledge of Islam. Arif's extreme views are clear through the dialog between Muzna and him:

"They hate us, Muzna," Arif said, his eyes wide and intense. "Islam proper scares 'em. Teachers here, yeah, all nice to your face and that, but behind closed doors it's a different story. Don't believe me? Google 'Prevent Duty.'" "Is that the anti-radicalization thing?" I asked. "Anti-Islamic, more like!" . . . "The government wants teachers to report students with 'extreme views'. Like if some kid in Year Six says, 'The West is always starting wars in Muslim countries,' teachers are supposed to snake 'em out to the feds" (p. 87).

The Prevent Duty aims to prevent children from being radicalized and taking part in terrorist attacks. To determine those who are vulnerable to the possibility of radicalization, schools and childcare providers are asked to take active part in the act of prevention (Department for Education, 2015, p. 5). Statutory obligations are emphasized to prevent extremist views from spreading among students. Extremism is defined as “vocal or active opposition to fundamental British values, including democracy, the rule of law, individual liberty and mutual respect and tolerance of different faiths and beliefs” (Department for Education, 2015, p. 5). In the novel, the school administration and teachers fail to assess his risk of being radicalized by a terrorist group. It is difficult to understand his extremist views since he manages to hide his true motives. From his behaviors, he is assumed to be a sociable teenager with respect to the fundamental British values. Arif prefers not to talk about his views to a non-Muslim because he is obviously aware of the risk of being exposed. According to him, anti-radicalization means anti-Islamic, and the Prevent Duty is considered to be an act to silence their Muslim identities. He believes that the school is not a safe environment for him to voice his thoughts. Especially teachers are regarded to be their enemies. He tries to promote his idea: “Insult the Prophet or burn a Qur’an, and it gets defended as ‘freedom of speech’” (p. 87). According to Arif, the Prevent Duty specifically aims at identifying Muslims and neutralizing them: “‘But Prevent is all about gagging Muslims. Funny how they get to pick and choose what you can and can’t say’” (p. 87). Arif’s comment is associated closely with Paddy Hillyard’s term “suspect community” (1993). Muslims as a community are under accusations of involving in terrorist attacks. The same prejudice was made for the Irish community with the PTA introduced in 1974. With this act, the whole Irish community was assumed to be criminalized and involved in violent attacks. Individuality at this point was dismissed, and although the key point was to stop violence, the act is thought to have been misused. As Meryem Odabaşı (2022, p. 125) states, PTA was misused by the authorities to take dissidents under control more easily because individual freedom and collective freedom were easily overlooked by the group in power. Such manipulation and the misuse of power are highly risky in terms of liberties because unjust practices can simply turn into common practices. The same misuse is suspected to be implemented since the introduction of the Prevent Duty in 2015. In a lesson, some questions such as the importance of national identity and the true meaning of Britishness are asked to students whether they are still connected to their roots. Muzna finds herself “trying to balance British values with Pakistani ones, especially when racists were always ready to throw words like ‘coconut’ and ‘oreo’ at any Asian or black person with a British accent” (p. 89). Her father does not want her to lose her ancestry. In the novel, the German roots of Queen Elizabeth II, who was the UK’s longest-serving monarch, are given as an example to show that people are not supposed to be born in a country to have commitment to its values and morals. Muzna as a Muslim and Pakistani should be able to live freely without being targeted. Britishness is reflected in the novel as the combination of values rather than being born in a specific territory. The reason Muzna’s father is attached to his Pakistani identity can be based on the partition of India and Pakistan. The partition of leaving one’s environment where their “extended family and community had lived for centuries; witnessing atrocities on neighbors or family members; the terror of what would or could happen to oneself or one’s family, not knowing if anyone would survive” (Roland, 2010, p. 387). Many people have not recovered from the severe traumas the partition caused (Mollan, 2022, August 23). After the partition of India and Pakistan in 1947, about 14 million people were displaced with Muslims in India fleeing to Pakistan and Hindus living in Pakistan fleeing to India (Office of the United Nations High Commissioner for Refugees & Cutts M., 2000, p. 59). It is considered to be “the largest mass migration in human history” (Bates, 2011, March 3). During the partition, 50,000 Muslim women and 33,000 Hindu and Sikh women were abducted in India. Women were sexually abused, raped, and suffered from numerous sexual atrocities. Furthermore, women killed themselves to save the “honour” of their community (Menon, 2012, p. 120). It was “the greatest refugee migration” of the last century (Talbot, 2019, p. 8), and this social displacement had traumatic effects on individuals. The resettlement of refugees, for instance, in Pakistan and India “encouraged ethnic nationalism” (Talbot, 2019, p. 13). That is the reason why Muzna’s father is devoted to his Pakistani roots than his Muslim identity.

Sade is unwilling to be taught about Britishness because she is not a Muslim: “‘Cos if that’s it, well, can’t the Muslims be sent off to learn about it elsewhere? I mean the rest of us would never even think about bombing Britain” (p. 91). As a whole community, Muslims are accused of being potential fighters against the Western society. These hateful remarks demonstrate the fixed and prejudiced stereotype that all Muslims are liable to use violence as a tool to make a point. Islam and violence seem to be intertwined. Sade represents religious intolerance in the novel. Muzna’s father believes that some British people regard Muslims as “their obedient servers” (p. 91). Thus, they are not supposed to voice their thoughts unless they are entitled to. As foreigners, they are assumed to serve and work under conditions that the British are not supposed to work. As an attempt to disparage foreigners especially Muslims, a hate language is used as shown in Sade’s speech. Even for trivial topics, Muslims can be victims of discrimination. Muzna is accused directly in the classroom in front of her peers of unspeakable crimes. It is worth noting that Sade is half-Nigerian. Muzna assumes her to be more tolerant because of her darker skin tone as she is not a Caucasian. Thus, it can be put forward that in the novel rather than somebody’s ethnicity or background, religion is the primary cause to be segregated from the rest of society. However, because of a darker skin tone, a person is thought to be a Muslim as people assume Muzna and her parents to be Muslims instantly due to their physical appearances.

Muzna’s personality change is triggered by a false accusation of sexual assault made against Mr Dunthorpe by a boy. When Mr Dunthorpe touches the boy accidentally not to fall, he accuses the teacher of sexual harassment. Muzna does not keep silent and remonstrates against her teacher’s layoff. She launches a protest movement at school, and students do not attend the lessons. With the success of the protest and Mr Dunthorpe’s getting back to work, Muzna gains self-confidence and realizes the oppression she goes through in her daily life.

Muzna reflects her parents’ sheer hypocrisy by stating that they refuse to take anyone else’s views into consideration and that they use Islam to despise others. It is worth mentioning that Muzna’s parents do not respect other religious practices and beliefs; however, they think that Islam is an outdated religion that needs to be reformed. While they look down on non-Muslim individuals claiming that they do not believe in “true religion,” they ignore their nauseating hypocrisy and ignorance. Muzna criticizes her parents severely:

I hated the way “Honour” was always chucked in my face to stop me from having any fun. Dad had a criminal record, for crying out loud, and Ami was an illiterate stay-at-home mum. What was honourable about that? Believing they were good Muslims was the biggest joke of all. The only time they visited the mosque was at Eid, and the only time they remembered Allah was to look down on others (pp. 117–118). As it is clear from the extract, Muzna’s parents take advantage of certain rules and religious duties to shape their daughter’s life. A religion they do not believe in becomes a tool for them to manipulate Muzna. Muzna admits to Arif that her parents do not pray or fast. Although they know that these are the pillars of Islam, they overlook the obligations claiming that being a Muslim hinders them in their efforts to fit in society. However, the correlation is still not clear. The questions such as, “have they lost their faith owing to being in a minority group in England or have they always been sceptical?” remain to be answered. Blaming a Western country for their lack of faith is problematical, and the author does not seem to convey this message. The author, instead of blaming England for their lack of faith, conveys how difficult it may be to be attached to someone’s religion while being in a religious minority. Criticizing Muzna’s parents for their lack of faith does not mean that being nonpracticing should be condemned. What is reprehended is that despite their impiety, they oppress Muzna based on Islamic teachings. The author’s main aim is clear through the following extract: “It made me sick that they could be so liberal when it came to TV, but would never give their own flesh and blood the same freedom” (p. 128). They want a man and a maid in a TV drama to have a relationship despite the man’s parents’ disapproval. Muzna’s parents criticize the man for not being courageous enough to defy his parents. Their mentality toward nonfamily members is open-minded and understanding; however, they do not show empathy toward their own daughter. With a criminal record, her father tries to set an example for her to lead a moral life while her mother whose knowledge consists of dogmatic claims, unquestioned traditions, and irrational assumptions presumes to be the rightful decision-maker in her daughter’s life. Muzna is justifiably deeply disappointed with the general situation she is in as a teenager. She does not have a role model in her life to guide her and lead a life with good grace. Being exposed to her parents’ immorality, she realizes that she needs to understand the essence of Islam. Muzna is the only character in the novel who is willing to be submissive to the will of God. Other Muslim characters like Arif and his brother, Jameel can be best described in line with their radicalizations. The term “radical Islam,” despite its controversial usage, can be understood through Arif and Jameel’s actions and speeches. According to Jameel, the wars (ended and ongoing) in Palestine, Bosnia, Chechnya, Iraq, Afghanistan, and Syria (p. 133) aimed at destroying the Muslim population. Arif tells Muzna that a black person committing a crime is assumed to be a member of a gang while a white perpetrator is called a lone wolf; however, a Muslim committing a crime is instantly thought to be a terrorist (pp. 135–136). The Charlie Hebdo Attacks in 2015 are condemned in the novel by Muzna. Muzna thinks that the shooting made the image of all the Muslims globally be destroyed. The offices of Charlie Hebdo were targeted by 2 armed men killing 17 people, 11 of whom were journalists (Petrikowski, 2022, January 1). The cause of the attacks was a caricature of the Prophet Muhammad. The visual depiction of the Prophet is prohibited by Islam, which is a part of aniconism. The attacks were carried out by the French Islamist militants in 2015 (Reuters, 2008, August 28). A bombing in Pakistan killing 90 people is not given a place in the newspapers. Arif claims that brown lives do not matter in the world (p. 145).

In terms of communal pressure, it can be noted that Muzna abstains from wearing a hijab. She wants to be a proper Muslim and thinks that wearing a hijab is one of her duties: “My parents freaking out wasn’t the only factor here. I didn’t fancy becoming a hijabi either after all the news stories I’d read about Muslim women getting their scarves ripped off or being spat at” (p. 131). In the novel, women wearing hijabs are targeted. Muzna assumes that even being a Pakistani is enough for students to target and exclude her. Wearing a hijab means more bullying and teasing at school. However, she secretly wears a hijab without her parents’ knowing.

When Muzna recites one of Yeats’ poems, Arif comments that God “puts beautiful thoughts in the dirty minds of the *kuffar*” (p. 149). Arif thinks that disbelievers cannot be trusted. *Kuffar* is a word that is used to define disbelievers, especially those who do not believe in the tenets of Islam. According to Arif, non-Muslims are disbelievers who reject the authority of God and thus not worth being respected. Muzna realizes after Arif’s comment that the intolerance is mutual, and it is highly likely that they are perceived by non-Muslims in a negative way. Muzna protests the fact that after every attack carried out by a terrorist organization, Muslims are blamed without exception: “‘They kill people, we get blamed,’ I explained, refusing to be intimidated. ‘Then haters feel justified taking it out on us’” (p. 178). The prejudice that Islam is closely associated with violence is mentioned in the novel via Sade. She says that there is a verse in the Qur’an commanding that all nonbelievers should be killed (p. 178). Muzna rejects this idea and does a little research on the connection between violence and Islam. She later concludes:

The verse was about a specific time in history when a peace treaty had been violated in Makkah: a time of war, not everyday life. The online translation also used the phrase “strive hard against,” while the printout said “fight.” One sounded like a battle of minds; the other, a call to arms (p. 197). Ms Pawsey, the deputy principal, warns Muzna against the intimidations and manipulations of Arif; however, she trusts him full-heartedly, especially after their marriage. Jameel bans all fictional books saying that the Qur’an is the only book to be read. Later, Muzna realizes that she and Arif were radicalized by Jameel by saying “I’d swapped the prison of my parents’ rules for the prison of Jameel’s radical Islam” (p. 239). Jameel and a group of terrorists have been planning a terror attack on the metro. Muzna finds a tube map on Jameel’s laptop. They are doubtlessly part of a terrorist organization. Jameel, as the head of the organization, takes advantage of innocent young people by brainwashing them. At the age of 8, Arif was sexually abused by his uncle, and his mother died of cancer. Jameel chooses the most vulnerable young people to manipulate. He sees no harm in using his own brother as a tool. Arif becomes the victim of an ideology. Muzna does not want to be used by Arif and Jameel: “Arif and I had been radicalized by Jameel. Jameel was in my brain, making me act and react in ways that weren’t me. A parasite who’d woven twisted ideologies round both our minds, filling our hearts with suspicion and hate” (p. 239). Muzna finally understands that she has been manipulated and turned into a radical opposing the Western world: “Jameel and Arif had me believing the world was ‘Black and White’, ‘Good and Evil’, ‘Muslim and *Kafir*’. But it wasn’t that way at all” (p. 247). She now understands that extremists like Jameel take advantage of vulnerable people by exploiting the religion: “Classic Jameel. Take a story from the Qur’an and twist it to meet your own ends” (p. 268).

At the beginning of the novel, Muzna ends her friendship with Salma because she thinks that Salma tarnished her own reputation by spending the night with a boy. The pressure of the community is clear through the extract: "You've got the community calling you and your mum filthy names! They're boycotting your family and attacking anyone who won't follow their rules" (p. 43). Muzna, as a round character, changes her entire perspective on freedom and equality. While she is in favor of maintaining the status quo at the beginning of the novel, her entire personality changes, and thus she acknowledges Salma to be right. She understands that her views on freedom are in contrast with those of her parents'. She accepts the fact that Britain is her home now: "Britain was my home, and I wasn't about to leave it. Not for those vicious women. Not for my parents either. I was as British as Big Ben" (p. 247). She untethers herself from abusive relationships and states that "extremism was a virus of the mind" (p. 267). Muzna is the only character in the novel who truly wishes to follow her faith: "For me, faith was my way of being a better person. It had helped me find a way to fight Jameel's warped version of Islam" (p. 289). Among other hypocritical characters, she does not lose her true identity.

Conclusion

The 7/7 London bombings changed the policy of the UK's counterterrorism policies dramatically. With the introduction of the Prevent Duty Act in 2015, the government agencies in the UK especially schools and universities were involved in the efforts to fight against terrorism and radicalization. Teachers are expected to take action against students who are vulnerable and prone to manipulation and coercive persuasion. The act, however, resulted in making students feel more uncomfortable and distressed since Muslim students are constantly under surveillance and suspected of being potential terrorists. Despite its adverse effects on Muslim students, the Prevent Duty is still in effect. Muhammad Khan's novel *I Am Thunder* narrates Muzna's experiences as a teenage Muslim girl who is oppressed by her parents' expectations. The fear and prejudice against the religion of Islam are reflected in the novel through the students at Muzna's school. The fact that vulnerable teenagers are manipulated and coerced into organizing terrorist attacks is criticized by the author. At the end of the novel, Muzna stops a terrorist attack aiming to bomb the underground system of London, and she can finally be at peace with her British and Muslim identities. Despite its evident adverse effects on certain vulnerable groups, including Muslim students, the Prevent Duty remains in effect as one of the UK's counterterrorism policies. The novel *I Am Thunder* by Muhammad Khan explores the experiences of Muzna who faces oppression both due to her parents' expectations and predetermined societal rules. The fear to be called a potential offender, prejudice, and suspicion associated with Islam are depicted in the novel through the attitudes and behaviors of students at Muzna's school. The novel also criticizes the manipulation and coercion practiced by certain terrorist groups of vulnerable teenagers into participating in terrorist activities. By highlighting the struggles experienced by Muzna and her eventual intervention and courage to stop a terrorist attack targeting the London underground system, the author wishes to emphasize the importance of countering terrorism and extremism by promoting peace and mutual understanding. Muzna's journey represents a reconciliation of her British and Muslim identities, neither of which should be in conflict with the other, finding peace within herself and her place in society.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author has no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declares that this study had received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References

- 7 July London bombings: What happened that day? (2015). BBC NEWS. <https://www.bbc.com/news/uk-33253598>
- Abbas, M.-S. (2019). 'I grew a beard and my dad flipped out!' Co-option of British Muslim parents in countering 'extremism' within their families in Bradford and Leeds. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(9), 1458–1476. [CrossRef]
- Abbas, T., Awan, I., & Marsden, J. (2021). Pushed to the edge: the consequences of the 'Prevent Duty' in de-radicalising pre-crime thought among British Muslim university students. *Race, Ethnicity and Education*, 26(6), 719–734. [CrossRef]
- Alsultany, E. (2013). Arabs and Muslims in the media after 9/11: Representational strategies for a "post-race" era. In *American Quarterly* (Vol. 65, Issue 1, pp. 161–169). Johns Hopkins University Press, 65(1), 161–169. [CrossRef]
- Barrett, D. (2017). The UK's anti-radicalisation Prevent duty: case notes and commentary. *Nottingham Law Journal*, 26, 110–114. <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/notnghmlj26&i=116>
- Bates, C. (2011). *The hidden story of partition and its legacies*. BBC NEWS. http://www.bbc.co.uk/history/british/modern/partition1947_01.shtml
- Brewin, C. R., Scragg, P., Robertson, M., Thompson, M., d'Ardenne, P., Ehlers, A., & Psychosocial Steering Group, London Bombings Trauma Response Programme (2008). Promoting mental health following the London bombings: A screen and treat approach. *Journal of Traumatic Stress*, 21(1), 3–8. [CrossRef]
- Cherney, A., & Murphy, K. (2016). Being a 'suspect community' in a post 9/11 world – The impact of the war on terror on Muslim communities in Australia. *Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 49(4), 480–496. [CrossRef]
- Christmann, K. (2012). *Preventing religious radicalisation and violent extremism: A systematic review of the research evidence*. Youth Justice Board. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/15426432.2017.1311244?needAccess=true>
- Compton, D. M. (2021). Effects of perceived racism, cultural intelligence, and personality: Student characteristics and views at an Evangelical Christian university. *Psychology*, 12(10), 1642–1677. [CrossRef]

- Department for Education (2015). *The Prevent Duty: Departmental advice for schools and childcare providers*. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/439598/prevent-duty-departmental-advice-v6.pdf
- Hart, N. A. (2021). Reimagining Prevent Duty in schools: How teachers can support students in their liberation from racialised narratives of radicalisation. *Equality, Diversity and Inclusion*, 40(2), 180–198. [CrossRef]
- Heath-Kelly, C. (2013). Counter-terrorism and the counterfactual: Producing the 'radicalisation' discourse and the UK Prevent strategy. *British Journal of Politics and International Relations*, 15(3), 394–415. [CrossRef]
- Hillyard, P. (1993). *Suspect community: People's experience of the prevention of terrorism acts in Britain*. Pluto Press. <https://books.google.com.tr/books?id=dtQSAQAAMAAJ>
- Home Office (2018). *The United Kingdom's strategy for countering terrorism, June 2018*. Stationery Office. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/716907/140618_CCS207_CCS0218929798-1_CONTEST_3.0_WEB.pdf
- Hosseini, S. A. H. (2013). "Political identity" of Muslim youth in Western diaspora: Towards an integrative research agenda. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 33(4), 464–476. [CrossRef]
- Jerome, L., Elwick, A., & Kazim, R. (2019). The impact of the Prevent Duty on schools: A review of the evidence. In *British Educational Research Journal* (Vol. 45, Issue 4, pp. 821–837). Wiley. [CrossRef]
- Kaholokula, J. K., Antonio, M. C., Ing, C. K. T., Hermosura, A., Hall, K. E., Knight, R., & Wills, T. A. (2017). The effects of perceived racism on psychological distress mediated by venting and disengagement coping in Native Hawaiians. *BMC Psychology*, 5(1), 2. [CrossRef]
- Khan, M. (2018). *I Am Thunder*. Pan Macmillan.
- Lundie, D. C. (2019). Building a terrorist house on sand: A critical incident analysis of interprofessionality and the Prevent Duty in schools in England. *Journal of Beliefs and Values*, 40(3), 321–337. [CrossRef]
- Mcdonald, L. Z. (2011). Securing identities, resisting terror: Muslim youth work in the UK and its implications for security. *Religion, State and Society*, 39(2–3), 177–189. [CrossRef]
- Menon, J. (2012). *The performance of nationalism : India, Pakistan, and the memory of partition*. Cambridge University Press.
- Mollan, C. (2022). *Partition: What my grandparents' trauma taught me*. BBC NEWS. <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-62571883>
- Morey, P. (2018). *Islamophobia and the novel*. Columbia University Press. <http://www.jstor.org/stable/10.7312/more17774>
- Morrison, J. (2017). Jihadi fiction: Radicalisation narratives in the contemporary novel. *Textual Practice*, 31(3), 567–584. [CrossRef]
- Mpofu, J. J., Cooper, A. C., Ashley, C., Geda, S., Harding, R. L., Johns, M. M., Spinks-Franklin, A., Njai, R., Moyse, D., & Underwood, J. M. (2022). Perceived Racism and demographic, mental health, and behavioral characteristics among high school students during the COVID-19 pandemic—Adolescent behaviors and experiences survey, United States, January–June 2021. *MMWR Supplements*, 71(3), 22–27. [CrossRef]
- Odabaşı, M. (2022). Muslims as the suspect community in *Home Fire*. In T. Baykara & E. Kaçmaz (Eds.), *Bridging cultures: Representation of minorities in English and American literature* (pp.123–148). Çizgi Yayınevi.
- Office of the United Nations High Commissioner for Refugees, & Cutts M. (2000). *The state of the world's refugees 2000: Fifty years of humanitarian action*. United Nations High Commission for Refugees and Oxford University Press.
- Muslim population in the UK (2018). Office for National Statistics. <https://www.ons.gov.uk/aboutus/transparencyandgovernance/freedomofinformationfoi/muslimpopulationintheuk/>
- Pantazis, C., & Pemberton, S. (2009). From the "old" to the "new" suspect community: Examining the impacts of recent UK counter-terrorist legislation. *British Journal of Criminology*, 49(5), 646–666. [CrossRef]
- Petrikowski, N. P. (2022). *Charlie Hebdo shooting*. Encyclopedia britannica. <https://www.britannica.com/event/Charlie-Hebdo-shooting>
- Priest, N., Perry, R., Ferdinand, A., Paradies, Y., & Kelaher, M. (2014). Experiences of racism, racial/ethnic attitudes, motivated fairness and mental health outcomes among primary and secondary school students. *Journal of Youth and Adolescence*, 43(10), 1672–1687. [CrossRef]
- Ray, M. (2022). *London bombings of 2005*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/event/London-bombings-of-2005>
- Reuters (2008). *Five years on, France to try suspects in Charlie Hebdo killings*. <https://www.reuters.com/article/us-france-charliehebdo-idUSKBN25021W>
- Richards, A. (2018). Defining terrorism. In A. Silke (Ed.), *Routledge handbook of terrorism and counterterrorism* (pp. 13–21). Routledge. [CrossRef]
- Robinson, L., Gardee, R., Chaudhry, F., & Collins, H. (2017). Muslim youth in Britain: Acculturation, radicalization, and implications for social work practice/training. *Journal of Religion and Spirituality in Social Work: Social Thought*, 36(1–2), 266–289. [CrossRef]
- Roland, A. (2010). Trauma and dissociation. *Contemporary Psychoanalysis*, 46(3), 380–394. [CrossRef]
- Silke, A. (2018). The study of Terrorism and counterterrorism. In A. Silke (Ed.), *Routledge handbook of terrorism and counterterrorism* (pp. 1–10). Routledge. [CrossRef]
- Talbot, I. (2019). Legacies of the partition for India and Pakistan. *Politeja*, 16(59), 7–25. [CrossRef]
- Walker, C. (2009). Neighbor terrorism and the all-risks policing of terrorism. *SSRN Electronic Journal*, 121–168. [CrossRef]
- Walker, C. (2018). Anti-terrorism laws: The United Kingdom's unfinished history. In A. Silke (Ed.), *Routledge handbook of terrorism and counterterrorism* (pp. 406–415). Routledge. [CrossRef]
- Whiting, A., Campbell, B., Spiller, K., & Awan, I. (2021). The Prevent Duty in UK higher education: Insights from freedom of information requests. In *British Journal of Politics and International Relations* (Vol. 23, Issue 3, pp. 513–532). SAGE Publications. [CrossRef]
- Zempi, I., & Tripli, A. (2023). Listening to Muslim students' voices on the Prevent Duty in British universities: A qualitative Study. *Education, Citizenship and Social Justice*, 18(2), 230–245. [CrossRef]

Dijital İstifçilik Ölçeği Türkçe Formu'nun Psikometrik Özellikleri

The Psychometric Properties of the Turkish Form of the Digital Hoarding Scale

Çiğdem BERBER ÇELİK¹
Feridun KAYA²

¹Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri
Bölümü, Rize, Türkiye

²Atatürk Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Psikoloji Bölümü,
Erzurum, Türkiye

Geliş Tarihi/Received: 25.05.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 15.06.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 28.12.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Çiğdem BERBER ÇELİK
E-mail: cigdem.berbercelik@erdogan.
edu.tr

Atıf: Berber Çelik, Ç., & Kaya, F. (2023).
Dijital istifçilik ölçeği Türkçe formu'nun
psikometrik özellikleri. *Journal of
Literature and Humanities*, 71, 109-115.

Cite this article as: Berber Çelik, Ç., &
Kaya, F. (2023). The psychometric
properties of the Turkish form of the
digital hoarding scale. *Journal of
Literature and Humanities*, 71, 109-115.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International License.

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Dijital İstifçilik Ölçeği'nin Türk kültürüne uyarlanma çalışmasının yapılmasıdır. Bu amaçla yürütülen araştırmanın çalışma grubunu yaşları 18 ile 38 arasında ($X=21,50$, $Sd=2,67$) bulunan 408'i (%75,5) kadın, 136'sı (%25,5) erkek toplam 544 yetişkin bireyden meydana gelmektedir. Araştırmada ölçüt ölçek geçerlik çalışması kapsamında veri toplama araçları olarak Obsesif Kompulsif Envanteri-Gözden Geçirilmiş Formu, Sürekli Kaygı Envanteri ve Biriktirme Envanteri Gözden Geçirilmiş Formu kullanılmıştır. Araştırmada faktör yapısını doğrulamak amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA), belirlenen ölçütlerle ilişkisini ortaya çıkarmak amacıyla korelasyon analizlerinden yararlanılmıştır. Yürütülen DFA sonucunda Dijital İstifçilik Ölçeği'nin iki boyutlu yapısının Türk örneklem üzerinde doğrulandığı ifade edilebilir ($\chi^2=115,75$, $Sd=34$, $\chi^2/Sd=3,40$, $NFI=0,996$, $CFI=0,997$, $RMSEA=0,066$ ve $SRMR=0,036$). Ölçüt bağıntılı geçerliği için belirlenmesi amacıyla yapılan korelasyon analizi sonucunda dijital istifçiliğin silme zorluğu ve biriktirme boyutları ile biriktirme ve obsesif-kompulsif belirtiler arasında yüksek düzeyde, sürekli kaygı ile orta düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu hesaplanmıştır. Dijital İstifçilik Ölçeği'nin güvenirlik analizleri sonucunda ise iç tutarlık katsayısı silme zorluğu alt boyutu için (α) .92 ve biriktirme alt boyutu için (α) .76 olarak belirlenmiştir. Elde edilen bulgular alan yazın ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijital istifçilik, istifleme bozukluğu, dijitalleşme

ABSTRACT

The aim of this research was to adapt the Digital Hoarding Scale to Turkish culture. The study group of the research conducted for this purpose consists of a total of 544 adult individuals, 408 (75.5%) women and 136 (25.5%) men, aged between 18 and 38 ($X=21.50$, $Df=2.67$). In the research, the Obsessive Compulsive Inventory-Revised Form, Trait Anxiety Inventory, and the Hoarding Inventory Revised Form were used as data collection tools within the scope of the criterion scale validity study. Within the scope of the research, confirmatory factor analysis (CFA) was used to verify the factor structure, and correlation analyses were used to reveal its relationship with the determined criteria. As a result of the CFA, it can be stated that the two-dimensional structure of the Digital Hoarding Scale was confirmed on the Turkish sample [$\chi^2=115.75$, $Df=34$, $\chi^2/Df=3.40$, Normed Fit Index (NFI)=0.996, Comparative Fit Index (CFI)=0.997, Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA)=0.066, and Standardized Root Mean Square Residual (SRMR)=0.036]. Correlation analysis performed to determine criterion-related validity in the study demonstrated that there were high-level positive correlations between digital hoarding's difficulty deleting and hoarding dimensions and between hoarding and obsessive-compulsive symptoms and moderately positive correlations with trait anxiety. According to the reliability analysis of the Digital Hoarding Scale, the internal consistency coefficient was determined as (α) 0.92 for the deletion difficulty sub-dimension and 0.76 for the accumulating sub-dimension. The findings were discussed in the light of the literature.

Keywords: Digital hoarding, hoarding disorder, digitalization

Giriş

Nesnelerin toplanması ve biriktirilmesi, birçok insan için normal bir davranış hatta bir hobi olabilir. Diğer insanların herhangi bir şekilde değer vermedikleri veya değerli görmedikleri nesnelerden kurtulmada

veya onları atmada zorluklar yaşanmaya başlandığında, direnç gösterildiğinde ve bu nesnelerle duygusal bağlar kurulduğunda artık bu davranış normallikten çıkmaya başlamaktadır (Yorulmaz, 2015). Bu aşırı toplama biçimi, önceden obsesif kompulsif bozukluğun (OKB) bir çeşidi olarak ele alınmıştır (Morrison, 2014). Fakat son yıllarda, biriktirme ve OKB'nin birbirinden farklı bilişsel, davranışsal ve biyolojik mekanizmalara göre çalıştığı düşünülmektedir (American Psychiatric Association, 1994). Bu nedenle istifleme (biriktirme) bozukluğu, Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı 5. basım (DSM-5) ile birlikte ilk kez ayrı bir tanı kategorisinde (obsesif- kompulsif bozukluk ve ilişkili bozukluklar kategorisi altında) yer almıştır (APA, 2013). İstifleme (aşırı toplama ve biriktirme), hiçbir değeri olmayan ya da sınırlı değere sahip çok sayıda nesneyi biriktirmek, bu nesneleri atmakta zorlanma ve bu durumdan ötürü işlevsellikte önemli bozulmaların yaşanabildiği bir rahatsızlık olarak ele alınmaktadır (Frost & Hartl, 1996). Biriktirilen eşyaların atılması ya da kaybedilmesi durumunda korku ve endişe duyulmakta, bununla birlikte günlük işlevlerin yerine getirilmesi noktasında da sorunlar yaşanmaktadır (Morein-Zamir ve ark., 2014).

İçinde bulunduğumuz zaman dilimi, internet ve internetle ilişkili diğer teknolojik araçların kullanımlarının çok yoğun olduğu dijital dünyanın hayatlarımızda vazgeçilmez olduğunu göstermektedir. Dijitalleşme ile birlikte birçok kavramda dijitalle doğru evrimleşmektedir. Yukarıda bahsedilen istifçilik, dijital dünya içinde benzer şekillerde yine bir sorun olarak yaşanmakta ve bu durum dijital istifçilik olarak nitelendirilmektedir. Yaşamların dijital hâle geldiği ve benlik gelişiminin dijital varlıklara kadar uzandığı düşünüldüğünde dijital istifleme-nin varlığı şaşırtıcı gelmemektedir (Cushing, 2013).

Dijital istifçilik; dijital dosyaların, sonunda strese ve düzensizliğe neden olan perspektif kaybı noktasına kadar birikmesi şeklinde tanımlanmaktadır (van Bennekom ve ark., 2015). Dijital ortamda istiflemenin çok daha kolay olmasının teknolojinin sunduğu avantajlarla ilişkisi bulunmaktadır (Saxena, 2011). Kişisel ve kurumsal teknolojilerin erişilebilirliği (Ayyagari ve ark., 2011); akıllı telefon, bilgisayar, tablet, sosyal medya gibi teknolojilerle farklı formatlarda dijital içerik elde etme potansiyeli (Luxon ve ark., 2019); sifıra yakın veri depolama maliyetiyle birlikte depolama kapasitesini dikkate almadan dijital içeriği daha fazla edinme, paylaşma ve depolama kolaylığı (Sedera ve ark., 2022) insanların bir yığın belge, fotoğraf, video, e-posta, çeşitli müzik ve film dosyaları biriktirmesi için yeni yollar açmıştır (Neave ve ark., 2019). Edinme kolaylığının insanlara sunulması aslında onları biriktirme davranışına doğru da itmektedir. Bunun yanı sıra, insanlar biriktirdikleri dijital veriye nasıl tepki vereceklerini tam olarak bilemezler. Bu durum, düzensizlik ve stresle sonuçlanabilir ve ileriye görme güçlüğüne yol açabilir, silinme korkusuyla biriktirmeye daha eğilimli hâle gelebilirler (van Bennekom ve ark., 2015).

Dijital istiflemenin fiziksel yaşam alanları üzerindeki etkisine yönelik bir araştırmaya henüz rastlanmamış olmasına rağmen kişisel ve profesyonel yaşam yine de bu tür davranışlardan etkilenebilir (Gormley & Gormley, 2012). Konuyla ilgili yapılan çalışmaların çok az olduğu ve bu çalışmaların da daha çok vaka araştırmaları olduğu bilinmektedir (van Bennekom ve ark., 2015; Sweeten ve ark., 2018; Vitale ve ark., 2018). Literatürdeki ilk çalışma, van Bennekom ve ark. (2015) tarafından dijital fotoğrafların istiflenmesine takıntılı hâle gelen fiziksel bir istifçi vakası olarak bildirilmiştir. İstifçi, birçoğu birbirine benzese de anıları geri getirdikleri için dijital dosyalarını silmekte zorluk çektiğini belirtmiştir. Dijital dosyalarına yüksek düzeyde bağlılık göstermekte ve binlerce görüntüyü organize etmek için harcadığı zaman, günlük işleyişini de olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Yapılan ilk çalışma ve sonrakilerden elde edilen niteliksel veriler, dijital istifleme davranışını doğru bir şekilde belirleme ve ölçme yeteneğinin şu anda eksik olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, mevcut literatür belirli ortamlardaki belirli davranışlara ilişkin iç görüş sağlarken, dijital istifçilik kavramını geniş bir şekilde ele almamaktadır. Bu önerilerden yola çıkarak, Neave ve ark. (2019) dijital istifçilik davranışını ölçmek için iki bölümden oluşan bir anket (Dijital Davranışlar Anketi) tasarlamışlardır. Birinci bölümde, fiziksel biriktirmenin iki temel bileşenini (biriktirme ve atma zorluğu) değerlendiren "Dijital İstifçilik Anketi" ve ikinci bölümde ise işyerlerinde dijital istifçiliğin kapsamını ölçen "İş Yerinde Dijital Davranışlar Anketi" bulunmaktadır. Bu ölçme araçları, bir dizi ortamda ve bir dizi dijital veri türünü kapsayan dijital istiflemenin motivasyonlarını ve potansiyel olumsuz sonuçlarını araştırabilmek adına önemli bir başlangıç noktası sunmaktadır. Dijital istifleme davranışını ve yaygınlığını anlayabilmek adına bu tarz psikometrik ölçme araçlarının farklı kültürlerde de geliştirilmesi ya da uyarlanması önemli ve gereklidir. Bu bilgilerden yola çıkarak araştırmada, Neave ve ark. (2019) tarafından geliştirilen "Dijital Davranışlar Anketi"nin birinci bölümü olan "Dijital İstifçilik Anketi"nin geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılarak ölçüğün Türk kültürüne uyarlanması amaçlanmıştır. Bu şekilde, Türk popülasyonunda aşırı birikim ve dijital verilerin silinmemesi ile ilgili sorunların ne ölçüde mevcut olduğu ölçülebilecektir.

Yöntem

Çalışma Grubu

Çalışmanın katılımcıları, 408'i (%75,5) kadın, 136'sı (%25,5) erkek toplam 544 yetişkin bireyden meydana gelmektedir. Çalışma grubunu oluşturan bireylerin yaşları 18 ile 38 arasında bulunmuştur ($X=21,50$, $S=2,67$). Katılımcıların %64,5'inin (351 kişi) üniversite eğitime devam ettikleri, %35,5'inin (193 kişi) üniversite mezunu oldukları belirlenmiştir. Araştırma formunda yapılacak bir sonraki çalışmaya gönüllü katılım sağlamak isteyen 91 öğrenciye Dijital İstifçilik Ölçeği tekrar uygulanmış, test tekrar test güvenilirliği tespit edilmiştir. Alan yazın incelendiğinde faktör analitik çalışmalarda, ölçülen her bir gösterge değişken için 15 birimlik bireylerden veri elde edilmesinin uygunluğundan söz edilmektedir (Stevens, 2009). Söz konusu kriterler incelendiğinde araştırma kapsamında ulaşılan 544 kişilik araştırma grubunun yapılacak çalışmalar için yeterli olabileceği söylenebilir. Bu çalışma için etik kurul onayı Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi'nden (Tarih: 28.12.2022, Sayı: 2022/312) alınmıştır.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Katılımcıların cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyleri hakkında bilgilerin toplanması amacıyla araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Dijital İstifçilik Ölçeği

Bireylerin dijital dosyaların sonunda strese ve düzensizliğe neden olan perspektif kaybı noktasına kadar biriktirilmesini değerlendirmek amacıyla Neave ve ark. (2019) tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte silme zorluğu alt boyutuna ilişkin altı madde, biriktirme alt boyutuna

ilişkin dört maddeden olmak üzere toplam 10 madde bulunmaktadır. Ölçek 1-hiç ile 7-çok fazla aralığında 7'li Likert tipi şeklinde puanlanmaktadır. Ölçeğin geçerlik çalışmaları için yürütülen faktör analizi sonucunda faktör yük değerleri silme zorluğu alt boyutu için .71 ile .90 aralığında, biriktirme alt boyutu için ise .64 ile .89 aralığında oldukları belirlenmiştir. Ölçeğin güvenirliğine yönelik yürütülen analizler sonucunda silme zorluğu alt boyutu için iç tutarlık katsayısının (α) .95, biriktirme alt boyutu için iç tutarlık katsayısının ise (α) .87 olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin iki boyutu arasındaki ilişki ise ($r=.76$) olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin puanlanması silme zorluğu boyutu için en düşük 6 ile en yüksek 42, biriktirme boyutu için en düşük 4 ile en yüksek 28 puan şeklindedir. Ölçekten alınabilecek yüksek puanlar dijital istifçilik düzeylerinin yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Obsesif Kompulsif Envanteri-Gözden Geçirilmiş Form

Obsesif-kompulsif bozukluğun ana belirti boyutlarıyla ilişkili sıkıntıyı değerlendirmek için geliştirilmiş orijinal aracın 18 maddelik kısaltılmış versiyonudur (Foa ve ark., 2002). Ölçekten elde edilen yüksek toplam puanlar, obsesif-kompulsif semptomlardan daha fazla sıkıntı olduğunu göstermektedir. Ölçek 18 maddeden oluşmakta 5'li Likert olarak değerlendirilmektedir. Ölçek biriktirme, düzen, zihinsel nötrleştirme, obsesyonlar, kontrol ve temizlik olarak ifade edilen altı boyuttan meydana gelmektedir. Ölçeğin üniversite öğrencilerine yönelik uyarlama çalışması Yorulmaz ve ark. (2015) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin güvenirlik analizleri incelendiğinde ölçeğin tamamı için iç tutarlık katsayısının (α) .90 olduğu görülmüştür. Bu araştırma kapsamında katılımcılardan elde edilen verilerde ölçeğin tamamının iç tutarlık katsayısı ise (α) .90 olarak hesaplanmıştır.

Sürekli Kaygı Envanteri

Bireylerin kaygı düzeylerini değerlendirmek amacıyla Spielberger ve ark. (1970) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 20 maddeden oluşmakta ve 4'lü Likert olarak puanlanmaktadır. Ölçme aracından alınan puan yükseldikçe kaygı düzeyi de yükselmektedir. Ölçme aracının Türk kültürüne uyarlama çalışması LeCompte ve Öner (1975) tarafından yapılmıştır. Türk kültüründe uyarlanması yapılan ölçme aracının test tekrar test güvenirlik katsayısı .71 ile .86 arasında olduğu belirtilmiştir. İç tutarlık güvenirliği ise .94 ile 96 arasında bulunmuştur (Öner, 2012). Bu araştırma kapsamında örneklemden toplanan verilerde ölçeğin tamamının iç tutarlık katsayısı ise (α) .89 olarak hesaplanmıştır.

Biriktirme Envanteri Gözden Geçirilmiş Formu

Envanter bireylerin kompulsif biriktirme davranışını değerlendirmek için Frost ve ark. (2004) geliştirilmiştir. Ölçek 5'li Likert tipi, 23 maddelik bir ölçme aracıdır. Ölçek atmada zorluk, edinme/alma ve eşya kalabalığı olarak üç alt faktörden meydana gelmektedir. Ölçme aracının iç tutarlık katsayısı ölçeğin tümü için (α) .94 olarak hesaplanmıştır. Ölçme aracının Türk kültürüne uyarlama çalışması Demirhan ve Yorulmaz (2012) tarafından tamamlanmıştır. Yürütülen çalışmada ölçme aracının iç tutarlık katsayısı ölçeğin tümü için (α) .86 olarak belirtilmiştir. Bu çalışmada ölçeğin toplamı için iç tutarlık katsayısı (α) .93 olarak hesaplanmıştır.

Dijital İstifçilik Ölçeği'nin Türk Kültürüne Uyarlanması

Dijital İstifçilik Ölçeği'nin Türk kültürüne uyarlanma çalışmasının yapılabilmesi amacıyla ilk olarak sorumlu yazar olarak Nick Neave ile iletişime geçilmiştir. Kendisinden yazılı izin alındıktan sonra orijinali İngilizce olan maddelerin Türkçe'ye çevrilme işlemleri planlanmıştır. Bu süreçte ölçek maddeleri, Psikolojik Danışma ve Rehberlik ile Psikoloji alanında doktora unvanına sahip, lisansüstü eğitimlerini yurt dışında tamamlamış beş akademisyen tarafından birbirinden bağımsız olarak Türkçe'ye çevirileri yapılmıştır. Çeviri işlemleri yaklaşık bir hafta sürmüştür. Çeviri işlemleri tamamlandıktan sonra araştırmacılar tamamlanan ölçek maddelerini birbirleri ile karşılaştırmışlardır. Yapılan karşılaştırmalar sonucunda ölçek maddeleri arasında yalnızca iki madde üzerinde bazı kelime öbekleri açısından farklılık olduğu belirlenmiştir. Bu durum için çoğunluğun altını çizdiği durumlar dikkate alınarak ölçeğin Türkçe taslağı oluşturulmuştur. Hazırlanan taslak form; öncelikle Türk diline uygunluğunu tespit edebilmesi için iki Türkçe dil bilgisi uzmanının daha sonrasında ise ölçme ve değerlendirmeye uygunluğu açısından ise bir ölçme ve değerlendirme uzmanına yönlendirilmiştir. Bu aşamada maddeler ile ilgili herhangi bir olumsuz geribildirim olmadığı tespit edildikten sonra ölçeğin Türkçe nihai formu meydana getirilmiştir.

Veri Toplama Süreci

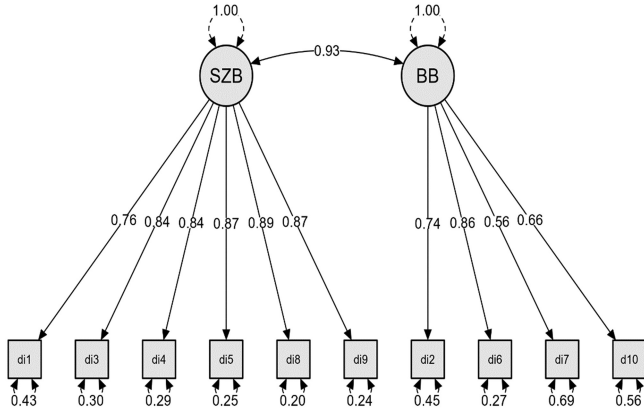
Dijital İstifçilik Ölçeği'nin Türk kültüründe bulunan bireyler üzerinde geçerlik ve güvenirlik analizlerinin yapılmasına başlamadan önce sorumlu yazar olan araştırmacının üniversitesinin etik kurulundan izni alınmıştır. Araştırmacılar çeviri işlemleri tamamlandıktan sonra Dijital İstifçilik Ölçeği'nin Türkçe formu ve diğer ölçme araçlarını çevrimiçi bir form hâline getirmişlerdir. Araştırmada hazırlanan formda araştırma hakkında detaylı bilgiler verilmiş, araştırmaya gönüllü katılım sağlamak isteyenler ilgili alanları doldurması ile araştırmanın soruları katılımcılara açılmıştır. Veri toplama işlemi çevrimiçi formlar aracılığıyla yaklaşık iki ay boyunca devam etmiştir.

Veri Analizi

Türkçeye uyarlanması yapılan Dijital İstifçilik Ölçeği'nin yapı geçerliğini test etmek amacıyla DFA'dan yararlanılmıştır. Dijital İstifçilik Ölçeği'nin ölçüt bağıntılı geçerlik çalışmasında alan yazında genel olarak kullanılan Biriktirme Envanteri Gözden Geçirilmiş Formu, Sürekli Kaygı Envanteri ve Obsesif Kompulsif Envanteri-Gözden Geçirilmiş Formu kullanılmıştır. Araştırmada ölçme aracının güvenirliğinin belirlenmesi amacıyla iç tutarlığı, test tekrar test ve iki yarı güvenirliği hesaplanmıştır. Araştırmada elde edilen korelasyon değerlerinin yorumlanmasında Cohen (1988) önerisi dikkate alınarak .50 ve yukarısı değerlerin büyük, .30 civarında olan ilişkilerin orta, .10 civarında belirlenen ilişkilerin ise düşük düzeyde ilişkiye işaret ettiği şeklinde değerlendirmede bulunulmuştur. Veriler SPSS 21.0 (IBM Corp.; Armonk, NY, USA) ve JASP 0.16.3.0 programları aracılığıyla değerlendirilmiştir.

Bulgular

Dijital İstifçilik Ölçeği'nin Türkçe'ye çeviri işlemleri tamamlandıktan sonra hazırlanan form 544 yetişkin bireye uygulanmıştır. Analizlerin yapılmasına başlamadan önce, veri seti içerisinde yanlış veya hatalı giriş olup olmadıkları kontrol edilmiştir. Daha sonrasında ölçeğin faktör yapısını test etmek amacıyla DFA ve diğer ölçme araçlarıyla ilişkisini ortaya çıkarmak için korelasyon analizi ve güvenirlik hesaplamaları yapılmıştır. Elde edilen bulgular sırasıyla verilmiştir.

Şekil 1

Dijital İstifçilik Ölçeği Tek Düzeyli DFA Sonuçları. Not: SZB: Silme Zorluğu Boyutu, BB: Biriktirme Boyutu.

RMSEA için ise $<.08$ ölçüt olarak alındığı görülmüştür (Hu & Bentler, 1999; Kline, 2016). Dijital İstifçilik Ölçeği'nin tek düzeyli DFA sonuçları Şekil 1'de gösterilmiştir.

Dijital İstifçilik Ölçeği'nin yapı geçerliğinin test edilmesine yönelik yürütülen tek düzeyli DFA sonucunda elde edilen modelin uyum iyiliği değerleri incelenmiştir ($\chi^2=115,75$, $SD=34$, $\chi^2/SD=3,40$, $NFI=0,996$, $CFI=0,997$, $RMSEA=0,066$ ve $SRMR=0,036$). Dijital İstifçilik Ölçeğinin uygulanan örneklem üzerinde tek düzeyli yapısının doğrulanması için yürütülen DFA sonucunda elde edilen modelin uyum indeks değerlerinin alan yazında vurgulanan değerlere göre iyi düzeyde uyum gösterdiği (Kline, 2016; Tabachnick & Fidell, 2014) ifade edilebilir. Şekil 1'de görüldüğü üzere ölçek maddelerine yönelik faktör yük değerlerinin silme zorluğu alt boyutunda .76 ile .89 arasında, biriktirme alt boyutunda ise .58 ile .86 arasında oldukları belirlenmiştir. Ayrıca z değerleri de anlamlı olup 35,039 ile 88,740 arasında değişmektedir ($p < .001$). Bu sonuçlar maddelerin gizil faktörleri yeterince temsil ettiğini göstermektedir. Alan yazın incelendiğinde faktör yük değerlerine ilişkin bir kesme değeri konusunda fikir birliğinin olmadığı görülmektedir. Örneğin, Field (2013) faktör yük değeri olarak .40'dan büyük faktör yük değerlerini önermektedir. Tabachnick ve Fidell (2014) ise faktör yük değerleri olarak .32 (zayıf), .45 (orta), .55 (iyi), .63 (çok iyi) ve .71 (mükemmel) kesme noktalarını önermektedir. Bu öneriler dikkate alındığında faktör yüklerinin oldukça iyi olduğu sonucuna varılmıştır. Sonuç olarak bulgular incelendiğinde Dijital İstifçilik Ölçeği'nin veri elde edilen örneklem üzerinde doğrulandığını ortaya çıkarmıştır. Diğer bir ifade ile 10 madde, iki faktörden oluşan Dijital İstifçilik ölçme aracının iyi bir uyum gösterdiği ve bireylerin dijital istifçilik düzeylerini belirlemede uygulanabilir olduğu ifade edilebilir. Dijital İstifçilik Ölçeği'ne ait standardize edilmiş faktör yük değerleri, maddelere ait varyans değerleri ve orijinal ölçeğe ait faktör yük değerleri Tablo 1'de sunulmaktadır.

Ölçüt-Bağıntılı Geçerlik Çalışması

Dijital İstifçilik Ölçeği, Biriktirme Envanteri Gözden Geçirilmiş Formu, Sürekli Kaygı Envanteri ve Obsesif Kompulsif Envanteri-Gözden Geçirilmiş Formu ölçüt bağıntılı geçerlik çalışmasında kullanılarak bu ölçeklerden elde edilen puanlar arasındaki korelasyonlar incelenmiştir. Bu amaçla ilk olarak veri seti incelenmiş ve değişkenlerin tümünün çarpıklık ve basıklık değerlerinin normal dağılım sergilediği belirlenmiştir. Bu noktada değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analizi ile incelenmiştir. Bu bağlamda değişkenlere ait betimsel değerler, korelasyon sonuçlara Tablo 2'de yer verilmiştir.

Yürütülen korelasyon analizi sonucunda dijital istifçiliğin silme zorluğu boyutu ile biriktirme envanteri toplam puanı ($r=.58$, $p < .01$), obsesif-kompulsif belirtiler toplam puanı ($r=.53$, $p < .01$) ve sürekli kaygı toplam puanı ($r=.38$, $p < .01$) arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı ilişkilerin olduğu görülmüştür. Ayrıca dijital istifçiliğin biriktirme boyutu ile biriktirme envanteri toplam puanı ($r=.52$, $p < .01$), obsesif-kompulsif belirtiler toplam puanı ($r=.47$, $p < .01$) ve sürekli kaygı toplam puanı ($r=.32$, $p < .01$) arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı ilişkilerin olduğu görülmüştür. Söz konusu bulgular, Dijital İstifçilik Ölçeği'nin ölçüt bağıntılı geçerliğine sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Tablo 1.
Dijital İstifçilik Ölçeği'ne Ait Standardize Edilmiş Faktör Yük Değerleri, Maddelere ait Varyans Değerleri ve Orijinal Ölçeğe Ait Faktör Yük Değerleri

Maddeler	λ	R^2	Orijinal Ölçeğe ait Madde Faktör Yük Değerleri
Silme Zorluğu Alt Boyutu			
1. Eski veya kullanılmayan dosyaları silmekte çok zorlanırım.	0,76	,57	0,72
3. Bazı dosyaları silmek, sevilen birini silmek gibidir.	0,84	,70	0,90
4. Bazı dosyaları silersen daha sonra bu konuda endişelenirim.	0,84	,71	0,84
5. Bazı dosyaları silmek zorunda kalmaya fazlasıyla direnirim.	0,87	,75	0,71
8. Bazı dosyaları silmek, bir parçamı kaybetmek gibidir.	0,89	,80	0,88
9. Bazı dosyaları silmeyi düşünmek, beni duygusal açıdan rahatsız ediyor.	0,87	,76	0,88
Biriktirme Alt Boyutu			
2. İşimle doğrudan ilgili olmasa bile dijital dosyalar biriktirme eğilimindeyim.	0,70	,55	0,67
6. Bazı dosyaların bir gün yararlı olabileceğine fazlasıyla inanıyorum.	0,67	,73	0,89
7. Kaç tane dijital dosyaya sahip olduğumu hatırlamıyorum.	0,51	,31	0,86
10. Elimde çok fazla dosya olduğu için bazen bazı dosyaları bulmakta zorlanıyorum.	0,68	,44	0,64

Tablo 2.
Değişkenlere Ait Betimsel İstatistik Değerleri ve Korelasyonlar

Faktör	$\bar{X}$	SS	Çar.	Bas.	1	2	3	4	5	6
SZB	18,87	9,84	0,48	-0,81	1					
BB	13,40	5,88	0,39	-0,56	0,76**	1				
BE	29,11	14,34	0,59	0,45	0,58**	0,52**	0,59**	1		
OKB	38,03	17,73	0,18	-0,51	0,53**	0,47**	0,54**	0,63**	1	
SKE	47,03	9,34	0,28	0,07	0,38**	0,32**	0,38**	0,53**	0,53**	1

Not: ** $p < ,01$, SZB: Silme Zorluğu Boyutu, BB: Biriktirme Boyutu, BE: Biriktirme Envanteri Toplam Puanı, OKB: Obsesif Kompulsif Envanteri Toplam Puanı, SKE: Sürekli Kaygı Envanteri Toplam Puanı

Tablo 3.
Dijital İstifçilik Ölçeğinin İç Tutarlık ve Test Tekrar Test Güvenirliği ve İki Yarı Güvenirlik Katsayıları

Ölçek	İç Tutarlık	İki Yarı Güvenirlik	Test-tekrar Test Güvenirliği
Silme Zorluğu Boyutu	.92	.87	.83
Biriktirme Boyutu	.76	.78	.78

Güvenirlik Çalışmasından Elde Edilen Bulgular

Dijital İstifçilik Ölçeği'nin güvenilirlik çalışmalarına yönelik olarak yürütülen çalışmalar sonucunda iç tutarlık, test tekrar test güvenirliliği ve iki yarı güvenirliliği katsayıları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Yürütülen güvenilirlik analizler sonucunda Dijital İstifçilik Ölçeği'nin silme zorluğu boyutuna ait iç tutarlık katsayısı (α) .92, test-tekrar test güvenirliliği ($r = .83$) ve iki yarı güvenirlilik korelasyon katsayısı ise ($r = .87$) olduğu gözlenmiştir. Dijital İstifçilik Ölçeği'nin biriktirme boyutuna ait iç tutarlık katsayısı (α) .76, test-tekrar test güvenirliliği ($r = .78$) ve son olarak iki yarı güvenirlilik korelasyon katsayısı ise ($r = .78$) olduğu görülmüştür. Alan yazın incelendiğinde iç tutarlık katsayısı değerleri için .70 ve üstü değerlerin uygun olduğu (Kalaycı, 2009; Şencan, 2005), test tekrar test güvenirliliği ve iki yarı güvenirlilik değerleri içinde korelasyon değerlerinin büyük olmasının güvenirliliğin yüksek olduğunu gösterdiğinin ifade edildiği görülmektedir (Field, 2013). Elde edilen bu sonuçlar Dijital İstifçilik Ölçeği'nin iyi düzeyde güvenirliliği bulunduğuna işaret ettiği söylenebilir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmanın amacı, dijital ortamlarda istifleme (biriktirme) davranışının ölçümünde kullanabilmek için araştırmacıların Türk kültüründe kullanabilecekleri, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracının uyarlanmasıdır. Dijital İstifçilik Ölçeği'nin geçerliliğine yönelik yapılan DFA sonucunda, iki boyutlu ve on maddeden meydana gelen orijinal ölçek yapısının Türk kültüründe bulunan yetişkin bireyler örnekleminde doğrulandığını ortaya çıkarmıştır. Yapı geçerliliğini test etmek amacıyla yürütülen DFA sonucuna göre elde edilen modelin uyum indekslerinin tümünün iyi düzeyde olduğu belirlenmiştir (Tabachnick & Fidell, 2014). Neave ve ark. (2019) tarafından Dijital İstifçilik Ölçeği'nin geliştirilme çalışmasında, silme zorluğu alt boyutunu oluşturan maddelerin faktör yük değerlerinin .71 ile .90 arasında, biriktirme alt boyutunu oluşturan maddelerin faktör yük değerlerinin ise .64 ile .89 arasında oldukları görülmüştür. Diğer taraftan araştırmacılar ölçme aracının güvenirliliğine yönelik yürüttükleri analizler sonucunda; silme zorluğu alt boyutu için iç tutarlık katsayısının (α) .95, biriktirme alt boyutu için iç tutarlık katsayısının ise (α) .87 olduğu belirlenmiştir (Neave ve ark., 2019). Mevcut çalışmada kapsamında yürütülen DFA sonucunda silme zorluğu alt boyutuna ilişkin maddelerin faktör yük değerlerinin .76 ile .89 arasında, biriktirme alt boyutuna ilişkin maddelerin faktör yük değerlerinin ise .51 ile .70 arasında oldukları görülmüştür. Diğer taraftan ölçme aracının güvenirliliğine yönelik yürütülen analizler sonucunda; silme zorluğu alt boyutu için iç tutarlık katsayısının (α) .92 ve biriktirme alt boyutu için iç tutarlık katsayısının ise (α) .76 olarak hesaplandığı görülmüştür. Elde edilen hem yapı geçerliliği bulgularının hem de güvenilirlik bulgularının orijinal ölçeğin bulguları ile oldukça benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Dijital İstifçilik Ölçeği'nin Türk kültürüne uyarlama çalışması kapsamında elde edilen bulgular, ölçme aracının Türkçe formunun geçerli ve güvenilir olduğuna işaret etmektedir. Sonuç olarak, araştırmacıların dijital istifçilik davranışlarını belirlemeye yönelik yapılması muhtemel araştırmalarında kullanılacak geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir. Dijital İstifçilik Ölçeği'nin ölçüt bağımlı geçerlik çalışması kapsamında yapılan korelasyon analizi sonucunda silme zorluğu ve biriktirme puanı ile; biriktirme envanteri toplam puanı, obsesif-kompulsif belirtiler toplam puanı ve sürekli kaygı toplam puanı arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu görülmüştür. İlgili alan yazın incelendiğinde bireylerin kaygı düzeyleri arttıkça dijital istifçilik düzeylerinde de artışın olduğu gözlenmiştir (Sedera ve ark., 2022). Diğer bir çalışmada ise bireylerin fiziksel istifçilik, obsesif-kompulsif bozukluk, anksiyete, depresyon ve kararsızlık düzeylerinde görülen artış ile birlikte dijital istifçilik düzeylerinde de artışın olabileceği ortaya çıkmıştır (Thorpe ve ark., 2019). Elde edilen bu sonuçların mevcut araştırma sonuçlarıyla tutarlık gösterdiği ifade edilebilir.

Dijital istifçilik davranışının ölçülmesine yönelik Türkiye'de daha önceden geliştirilmiş bir ölçme aracı bulunmamaktadır. İstifleme bozukluğunun dijital ortama evrildiği bu dönemde özellikle teknolojiyi yoğun kullanan kişilere Türk kültüründe kullanabilecekleri bir ölçme aracı sunmanın konuyla ilgili yapılacak çalışmaların artması yönünde bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca ölçme araçlarında yer alan madde sayılarının fazla olması, katılımcıların sorulara dikkatleri dağılmadan doğru cevap verebilme ve araştırmaya istekli olarak katılma düzeyleri düşebilmektedir. Bu durum da elde edilecek sonuçların geçerlik ve güvenilirlik düzeylerine etkileyebilmektedir. 10 madde gibi az soru barındırıyor olması, bu ölçme aracının araştırmacılara kullanım kolaylığı olarak da katkı sağlayacağı söylenebilir. Elde edilen bulguların yanı sıra çalışmanın bazı sınırlılıkları da mevcuttur. Çalışmanın 18-38 yaş aralığında bulunan yetişkin bireyler ile sınırlı kalmasıdır. Kişisel anlamda dijital ortamlarda aşırı istiflemenin belirlenebilmesi için teknolojiyi yoğun bir şekilde kullanan aktif ve mezun üniversite öğrencilerinden bir örneklem grubu oluşturulmuştur. Fakat verilerin istiflenmesi sadece kişisel anlamda değerlendirilmemelidir. İşyerindeki etkinlik, üretkenlik ve bilgi yönetiminin tümü aşırı veri istiflemenden olumsuz etkilenebileceğinden veri istiflemenin bir işletme üzerindeki etkisi büyük olabilir (Gormley & Gormley, 2012). İleriye dönük yapılacak psikometrik çalışmalarda, işyerindeki dijital istifleme davranış kalıplarını ölçebilmek adına farklı kurum ve işletmelerde çalışanlarla çalışma tekrarlanabilir. Son olarak, teknoloji çağıyla beraber

hayatımıza giren yeni kavramlardan biri olarak dijital istiflemenin Türk kültüründe ve farklı kültürlerde yaygınlığı, istiflemeye neden olabilecek ilişkili değişkenler ve dijital istifleme sonucunda ortaya çıkabilecek psikolojik, davranışsal ya da sosyal etkilerin neler olduğunun araştırılmasına yönelik çalışmaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Etik Kurul Onayı: Bu çalışma için etik kurul onayı Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi'nden (Tarih: 28.12.2022, Sayı: 2022/312) alınmıştır.

Katılım Onamı: Araştırmaya katılan çalışma grubundan yazılı onam alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – Ç.B.Ç.; Denetleme – Ç.B.Ç.; Kaynaklar – Ç.B.Ç., F.K.; Malzemeler – Ç.B.Ç., F.K.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – Ç.B.Ç., F.K.; Analiz ve/veya Yorum – F.K.; Literatür Taraması – Ç.B.Ç.; Yazıyı Yazan – Ç.B.Ç., F.K.; Eleştirel İnceleme – Ç.B.Ç., F.K.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Ethical Committee Approval: Ethics committee approval was received for this study from Recep Tayyip Erdoğan University (Date: 28.12.2022, Number: 2022/312).

Informed Consent: Written consent was obtained from the study group who participated the research.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – Ç.B.Ç.; Supervision – Ç.B.Ç.; Resources – Ç.B.Ç., F.K.; Materials – Ç.B.Ç., F.K.; Data Collection and/or Processing – Ç.B.Ç., F.K.; Analysis and/or Interpretation – F.K.; Literature Search – Ç.B.Ç.; Writing Manuscript – Ç.B.Ç., F.K.; Critical Review – Ç.B.Ç., F.K..

Declaration of Interests: The authors declare that they have no competing interest.

Funding: The authors declare that this study had received no financial support.

Kaynaklar

- American Psychiatric Association [APA] (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-IV)* (4th ed). American Psychiatric Association.
- American Psychiatric Association [APA] (2013). *Diagnosis and statistical manual of mental disorders (DSM-5)* (5th ed). American Psychiatric Association.
- Ayyagari, R., Grover, V., & Purvis, R. (2011). Technostress: Technological antecedents and implications. *MIS Quarterly*, 35(4), 831–858. [CrossRef]
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed). Lawrence Erlbaum Associates.
- Cushing, A. L. (2013). "It's stuff that speaks to me": Exploring the characteristics of digital possessions. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 64(8), 1723–1734. [CrossRef]
- Demirhan, N., & Yorulmaz, O. (2012). Biriktirme Envanteri-Gözden Geçirilmiş Formu'nun Türkçe'ye uyarlanması ve yetişkin örnekleminde psikometrik özelliklerinin incelenmesi (Adaptation of Saving Inventory-Revised Form and examination of its psychometric characteristics in a Turkish community sample). Poster Presentation. 17. National psychology congress, April, 25–28. Istanbul.
- DiStefano, C., & Morgan, G. B. (2014). A comparison of diagonal weighted least squares robust estimation techniques for ordinal data. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 21(3), 425–438. [CrossRef]
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS Statistics* (4th ed). Sage Publications Ltd.
- Foa, E. B., Huppert, J. D., Leiberg, S., Langner, R., Kichic, R., Hajcak, G., & Salkovskis, P. M. (2002). The obsessive-compulsive Inventory: Development and validation of a short version. *Psychological Assessment*, 14(4), 485–496. [CrossRef]
- Frost, R. O., & Hartl, T. L. (1996). A cognitive-behavioral model of compulsive hoarding. *Behaviour Research and Therapy*, 34(4), 341–350. [CrossRef]
- Frost, R. O., Steketee, G., & Grisham, J. (2004). Measurement of compulsive hoarding: Saving inventory revised. *Behaviour Research and Therapy*, 42(10), 1163–1182. [CrossRef]
- Gormley, C. J., & Gormley, S. J. (2012). Data hoarding and information clutter: The impact of cost, life span of data, effectiveness, sharing, productivity and knowledge management culture. *Issues in Information Systems*, 13, 90–95.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cut off criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1–55. [CrossRef]
- Kalaycı, Ş. (2009). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri. Asil Yayınları.
- Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed). Guilford Press.
- LeCompte, A., & Öner, N. (1975). Durumluk-sürekli kaygı envanterinin Türkçe'ye adaptasyon ve standardizasyonu ile ilgili bir çalışma. IX. Milli Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi Çalışmaları, 457–462.
- Li, C. H. (2016). The performance of ML, DWLS, and ULS estimation in structural equation models with ordinal variables. *Psychological Methods*, 21(3), 369–387. [CrossRef]
- Luxon, A. M., Hamilton, C. E., Bates, S., & Chasson, G. S. (2019). Pinning our possessions: Associations between digital hoarding and symptoms of hoarding disorder. *Journal of Obsessive-Compulsive and Related Disorders*, 21, 60–68. [CrossRef]
- Morein-Zamir, S., Papmeyer, M., Pertusa, A., Chamberlain, S. R., Fineberg, N. A., Sahakian, B. J., Mataix-Cols, D., & Robbins, T. W. (2014). The profile of executive function in OCD hoarders and hoarding disorder. *Psychiatry Research*, 215(3), 659–667. [CrossRef]
- Morrison, J. (2014). *DSM-5 made easy the clinician's guide to diagnosis*. Guilford.
- Neave, N., Briggs, P., McKellar, K., & Sillence, E. (2019). Digital hoarding behaviours: Measurement and evaluation. *Computers in Human Behavior*, 96, 72–77. [CrossRef]
- Öner, N. (2012). *Türkiye'de kullanılan psikolojik testlerden örnekler: Bir başvuru kaynağı* (7. bs.). Seçkin Yayınevi.

- Saxena, S. (2011). Pharmacotherapy of compulsive hoarding. *Journal of Clinical Psychology*, 67(5), 477–484. [\[CrossRef\]](#)
- Sedera, D., Lokuge, S., & Grover, V. (2022). Modern-day hoarding: A model for understanding and measuring digital hoarding. *Information and Management*, 59(8), 103700. [\[CrossRef\]](#)
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Seçkin Yayınları..
- Spielberger, C. D., Gorsuch, R. L., & Lushene, R. E. (1970). *The State-Trait Anxiety Inventory (test manual)*. Consulting Psychologists Press..
- Stevens, J. P. (2009). *Applied multivariate statistics for social sciences* (5th ed). Routledge Taylor & Francis Group..
- Sweeten, G., Sillence, E., & Neave, N. (2018). Digital hoarding behaviours: Underlying motivations and potential negative consequences. *Computers in Human Behavior*, 85, 54–60. [\[CrossRef\]](#)
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2014). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Pearson Education.
- Thorpe, S., Bolster, A., & Neave, N.. (2019). Exploring aspects of the cognitive behavioural model of physical hoarding in relation to digital hoarding behaviours. *Digital Health*, 5, 2055207619882172.
- van Bennekom, M. J., Blom, R. M., Vulink, N., & Denys, D. (2015). A case of digital hoarding. *BMJ Case Reports*, 2015. [\[CrossRef\]](#)
- Vitale, F., Janzen, I., & McGrenere, J. (2018). Hoarding and minimalism: Tendencies in digital data preservation. Conference on Human Factors in Computing Systems. Montreal, QC, Canada. [\[CrossRef\]](#).
- Yorulmaz, O. (2015). Obsesif kompulsif ve travma ilişkili bozukluklar. İçinde M. Şahin (Çev.). *Anormal psikoloji* (12. baskı, ss. 201–223). Nobel.

Modern Arap Edebiyatı Yazarlarından Necib El-Kîlânî

Najib Al-Kilani, One of the Authors of Modern
Arabic Literature

Fatma Betül ASLAN

Millî Eğitim Bakanlığı, Türkiye

Öz

Bu çalışmada, 20. yüzyıl Arap edebiyatının öncülerinden birisi olan Necib el-Kîlânî'nin hayatı, eserleri, edebî kişiliği işlenmiştir. Araştırma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü iki kısımdır. Birinci kısımda Arap edebiyatı tarihiyle ilgili kısaca bilgi verilmiştir. İkinci kısımda ise Mısır ile ilgili genel bir bilgi sunulmaktadır. Birinci bölüm yazarın hayatıyla ilgilidir. Bu bölümde, yazarın hayatı Necib el-Kîlânî'ye göre dönemin siyasi olayları, doğumu, ailesi ve çocukluğu, gençliği ve tahsili, edebî hayatı, siyasî hayatı, şahsiyeti ve ölümü başlıkları altında ele alınmıştır. İkinci bölüm, yazarın edebi yönünü içerir. Bu bölümde, el-Kîlânî'nin üslubu, romanının özellikleri, edebi düşünceleri, etkilendiği edebiyatçıları yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise müellifin 20. yüzyıl Arap edebiyatındaki yeri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap edebiyatı, Mısır, Necib el-Kîlânî

ABSTRACT

This study delves into the life, works, and literary character of Najib al-Kilani, a prominent figure in twentieth-century Arabic literature. The research comprises an introductory chapter and three subsequent chapters. The sentence was rewritten to make it more understandable., is studied of the leaders in the twentieth century Arabic literature Najib al-Kilani life, works, literary character. This research consists of an introduction chapter and three other chapters. The introduction chapter is divided into two sections. In the first section of the introduction chapter, there is brief information about the history of the Arabic literature. The general information about Egypt, where the writer is from, is given in the second section of the same chapter. The first chapter is related to the writer's life. In this chapter, the writer's life is mentioned with these subchapters; political events of that period from the perspective of Necib el-Kîlânî, his birth, his family and childhood, his youth and education, his literary life, his character and his death. The second chapter is based on the writer's literary aspects. In this chapter, we explore his writing style, the properties of his novels, his literary aspects, the authors influenced by el-Kilani, and his thoughts on Islamic literature and Islamic writers. The last chapter is about his place among twentieth-century Arabic literature. This chapter consists of the author's position in the literature in the twentieth-century Arabic world and his works.

Keywords: Arabic literature, Egypt, Najib al-Kilani

Giriş

Nüfusunu Müslümanlar, Hristiyanlar, Kiptiler ve Müslümanların oluşturduğu Mısır'ın Modern Arap edebiyatı Mısır'ın Napolyon Bonaparte (1769–1821) tarafından işgali ile başlar. Napolyon Bonaparte işgali sırasında Mısır'a matbaayı getirir, Fransız tiyatro eserlerinin temsili için tiyatro açar, Fransız öğrenciler için okullar kurar, iki gazete açar. Bütün bu gelişmeler Mısır'da modern edebiyatın başlangıcı olarak kabul edilir. Fakat asıl gelişme Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın (1769–1849) Mısır'ı Fransızların işgalinden kurtarmasından sonra başlar. M. Ali Paşa Mısır'ı üst seviyeye ulaştırmak için Mısır'da okullar açar. Bu okullar şunlardır: Medresetu't-Tıb, askere hizmet için 1836 yılında kurulmuştur, Medresetu Elsûn, tercüman yetiştirmek için kurulmuştur (Zeyyât, 1983). Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın Avrupa uygarlığına ilgisi çok kapsamlı bir tercüme hayatını devreye sokar. Teknik ve bilimsel eserlerin yanı sıra, büyük sayıdaki Fransız romanları da halkın zevkine hâkim olmaya başlamıştır.

Geliş Tarihi/Received: 31.08.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 30.3.2022

Yayın Tarihi/Publication Date: 28.12.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Fatma Betül ASLAN

E-mail: beycabetul@gmail.com

Atıf: Aslan, F. B. (2023). Modern Arap edebiyatı yazarlarından Necib El-Kîlânî. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 116-122.

Cite this article as: Aslan, F. B. (2023). Najib Al-Kilani, one of the authors of modern Arabic literature. *Journal of Literature and Humanities*, 71, 116-122.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

ve bu eser Daru'n-Nûr yayınevinde yayınlanmıştır. Fakat Mısır ve Mısır dışında yazdığı makaleler nedeniyle Mısır'da yayınlanmasına izin verilmemiştir. 1954 yılında İhvânü'l Müslimîn grubuna üye olduğu için hapishaneye girmiş ve eğitim hayatı yarıda kalmıştır (el-Kılânî, 1994). İhvânü'l-Müslimîn grubunun önde gelen şahsiyetleri tutuklandığında, (bu dönemlerde bütün bu haksızlıklar ve zulme şahit olduktan sonra) yazar siyaset için şöyle demiştir: "Anladım ki siyasetin ne dini ne de vicdanı var"(el-Kılânî, 1985). On yıl mahkûmiyet cezası ile birlikte ağır işçiliğe mahkûm edilmiş, işkenceye maruz kalmış ve arkadaşlarına yapılan işkenceye şahit olmuştur (el-Kılânî, 1985). Yaşadığı olaylardan esinlenerek siyasî hükümlülere yapılan işkenceyi konu alan hikâyeler yazmıştır. Hapishanede Muna, el-Mesâ adlı kısa hikâyelerini, Leyl ve Kudbân adlı romanını, et-Tariğ ile İttiâdi'l İslâmî, el-İslâmîyye ve'l-Mezahibu'l Edebîyye adlı eserini, Misak'a eleştiri ve asıl adı Hıvâtıru Secîn fî İ'dil Umm olan, ancak el-Umm olarak değiştirilen kasidesini yazmıştır (el-Kılânî, 2006). Hapishanede uzun yıllar kalacakları için İhvânü'l-Müslimîn grubundan arkadaşlarıyla hapishanede birtakım değişiklikler yapmaya karar vermişlerdir. Bu değişiklikleri gerçekleştirmek için bir takım kararlar almışlardır. Aldıkları kararlar şunlardır: Hapishane koşullarının birinin kendilerine ayrılması, ayırdıkları koşulların odalarından birinin kütüphane yapılması, ailelerinden, yasaklı olmayan kitapların istenilmesi ve bunun için güvenilir birinin görevli tayin edilmesi içlerinden birini sözcü olarak seçmek, fıkıh, tefsir, hadis, sosyoloji, psikoloji, siyaset gibi dersler düzenlemek, mahkûmların yakınlarından gelen parayla fon oluşturmak gibi... (el-Kılânî, 1985).

Buradan da anlaşılacağı gibi yazar ve dâhil olduğu İhvânü'l-Müslimîn grubu her koşulda haklarını koruyup, bulundukları ortamı ıslah etmeye çalışmışlardır. Yazar yaklaşık bir sene sonra sağlık nedeniyle serbest bırakılmış, böylece yarıda kalan eğitimini sürdürebilme imkânı bulmuştur (el-Kılânî, 1985). Hapis hayatı yazarı kötü etkilemiştir. 1959 yılında Tıp fakültesinden diplomasını almış, uzmanlığını cerrahlık üzerine yapmış ve doktor olarak göreve başlamıştır. Yazar, sadece edebî alanda değil, felsefe ve kendi alanı olan tıp alanında da yazılar yazmıştır. Tıp fakültesinin senelik çıkardığı dergiye yazar olarak kendisini seçmiştir. Cerrahlık uzmanlığını tamamladıktan sonra karısı ve çocuklarıyla zorunlu hizmetini yapmak üzere köyü Şarşâba'ya gitmiştir. Köyünde kaldığı süre zarfında نو قرت حى نيدلى adlı eserini yazmış ve köydeki görevi sırasındaki tecrübelerini yansıtmıştır (el-Kılânî, 1994).

Necip el-Kılânî, Necip Mahfuz'un başkanlığındaki شى فار حى el-Harâfîş ve بى كى ل داحى ittihadu'l Kutup'un da içinde bulunduğu birçok edebi kulübe üyeydi ve bu kulüplerin toplantılarına düzenli olarak katılıyordu. 1961–1962 yıllarında el-Yevmu'l-Mev'ud ve et-Tariğu't-Ṭavil adlı eserleri hakkında konuşmak üzere devlet okullarından birçok davet almış ve bu okullarda konuşmalar yapmıştır (el-Kılânî, 1994).

1963 yılında el-Yevmu'l-Mev'ud adlı eserinin filmi çekilmiştir. Ayrıca bu eser 1973 yılında radyoda dizi hâlinde yayınlanmıştır. Fi'z-Zâlâm adlı eseri de 1959–1965 yılında Mısır radyosunda dizi olarak yayınlanmıştır

Yazarın oğlu rahatsızlandığında, oğlunun durumundan etkilenerek بى بى ط ل تاي اك ح Hikâyâtü't-Ṭabib adlı kitabını ضى بى ال فط ع ل / el-Mi'tafu'l-Ebyad ve نى ف ن ال / en-Nafîze adlı hikâyelerini yazdı. Bu hikâyelerde, oğlunu, hastaların acılarının görülmesini sağlayan bir pencere olarak görmüştür (el-Kılânî, 1994).

1965 yılında Üstad Yusuf Sibaî'nin Filistinlilere destek vermek amacıyla Gazze'ye düzenlediği geziye katılmıştır. Bu geziye sanat ve edebiyat alanından birçok kişi gelmiştir. Orada mültecilerin Arap ülkelerine duydukları güvenin sarsıldığını görmüştür. Ardu'l-Enbiyâ, 'Omer Yazharu fî Ḳuds, Demun Lifaṭıru sahyûn adlı romanları, Inde'l Rahîl'in bazı kısa hikâyelerini, et-Tariğu't-Ṭavil ve Ramaḍanu'l-Abur romanlarının bir kısmını, Filistin'e yaptığı gezilerde elde ettiği bilgiler neticesinde ortaya çıkmıştır (el-Kılânî, 1994).

5 Ağustos 1967'de İsraililerin açtığı savaş herkes gibi Necib ve ailesini de etkilemişti. Hezimetle sonuçlanan savaş sonunda hayal kırıklığı yaşanmaktadır. Bu sıralarda yazar 'Rihletun ilâllah' adlı eserini yazmıştır. Savaşın sonra 1967 yılında yurtdışına çıkmak için alamadığı izni 1968'de almış ve Kuveyt'e gitmiştir. Oradan Birleşik Arap Emirlikleri'ne gitmiş, doktorluk görevini orada sürdürmüştür (el-Kılânî, 1994). Yazar yaşadığı tecrübeler dolayısıyla Mısır'da düşünce özgürlüğünün olmadığını savunmuş ve dönemin başkanını saygısızlıkla suçlamıştır.

el-Kılânî'nin eserleri, sadece kendi ülkesinde sınırlı kalmamış, eserleri İngilizce, Fransızca, Türkçe, Rusça, Farsça, Çince, ve İtalyanca gibi dillere çevrilmiş ve bu sayede ünü dünyanın büyük bir bölümüne yayılmıştır.

Bütün hayatı mücadele ve direnişle geçen yazar hayatının son günlerinde ölümcül bir hastalığa yakalanmış ve 1995 yılında vefat etmiş, cenazesi Mısır'a defnedilmiştir (en-Nedvî, 2005).

El-Kılânî'nin Edebi Yönü

Yazılarında yetenekli, anlatım sanatlarını iyi kullanan usta bir kalem olan, insanî ve İslâmî değerlere; iyilik, erdem ve hoşgörüye davet eden biri olan Kılânî, kuvvetli bir üsluba sahip ve okuyucunun zevkle takip edeceği bir yöntem kullanmaktadır. Bu kuvvetli üslup yazarın Arap edebiyatı konusunda derin bir kültüre sahip olduğunu gösterir. Yazar, eserlerinde oldukça sade bir dil kullanmıştır. Edebiyat hakkında fazla bilgi sahibi olmayan kişilerin bile rahatlıkla anlayabileceği, zevk alarak takip edeceği akıcı bir üslubu vardır. Özellikle hikâye ve romanlarında betimleme ve tasviri çok iyi kullanarak okuyucunun hayal dünyasına hitap etmektedir. Eserlerinin büyük bir bölümünü fasih Arapça ile yazmış, çok az olmakla beraber eserlerinde lehçe de kullanılmıştır (el-Kılânî, 1994). Edebî dilin lehçe olması gerektiği görüşüne şiddetle karşı çıkmış ve bu düşüncelerin Kur'an-ı Kerim ve İslam düşmanları tarafından ortaya atılan düşünceler olduğunu belirtmiştir. Eserleri mesaj içerikli eserler olduğu için vermek istediği mesajı semboller kullanarak vermeye çalışmıştır. Açıklama yerine göndermeler yapmayı tercih etmiştir.

Yazar, romanlarında abartıdan uzaklaşmış, tasvire yoğunlaşmış, okuyucu ve metin arasındaki etkileşime gönderme yapmıştır. Eserlerindeki ayrıntılı tasviri ancak bölümleri dikkatlice incelediğimizde farkına varmak mümkündür. Fakat yazarın, karakterleri veya olaylardaki merkezi tasviri, eserin ayrıntısında ve genelinde ahenkli bir şekilde sunduğunu görürüz. Yazarın dili basit ama bayağılıktan uzak, ahenkli bir dildir. Bazen tasvirlerinde bazı lehçe (halk Arapçası) terimleri kullandığı görülmektedir.

Yazarın eserlerinde az da olsa nahiv hatalarının var olduğu eleştirmenler tarafından ifade edilmiştir. Dr. Cabir Kamiha el-Vaki'yyetu'l-İslam fî Rivâyâtü Necib el-Kîlânî adlı eserinde konuyla ilgili olarak نقل يلى خاد قالى نكل yerine نقل ايل خاد اقالى olması gerektiği örneğini vermiştir. Çünkü lakinnenin ismi mansuptur.

Yazar Kur'an-ı Kerim ayetlerini yazılarında karşı tarafı ikna ve fikirlerine destek olması için kullanır. Bunun yanı sıra yazılarında hadislere, sahabe ve lider sözlerine, şiirlere, mesel ve hikmetli sözlerle gazete makalelerine yer verir.

Edebî eserlerde mizah edebiyatının kullanılması konusunda herhangi bir beis görmeyip, Peygamber Efendimizin de doğru olmak kaydıyla mizah yaptığını örnek olarak göstermiştir. Yapılan mizahın sorun çözücü ve doğru olması gerektiğini vurgulamıştır (el-Kîlânî, 1987).

Yazarın romanlarını dört türe ayırmak mümkündür. Birinci tür gerçek hayattan alınmış romanlarıdır. Bu tür romanlarında yazar insanların kaygılarını, toplumun hastalıklı yönlerini gözler önüne sermektedir. Bu türe örnek olarak yazmış olduğu romanları şunlardır: et-Tarîku't-Ṭavîl (Uzun Yol), er-Rebiu'l-Âsîf (Esen Bahar), Ellezine Yahterikûn (Yananlar), F'iz-Zâlâm (Karanlıkta), 'Azrau'l-Karye (Yaban Gülü), Hamâmetu's-Selâm (Barış Güvercini), Ṭâlâ'u'l-Fecr (Doğan Güneş), İbtisâmetun fî Ḳalbi Şeytân (Şeytanın Kalbindeki Gülümseme), Leyl ve Kudbân (Gece ve Demir Parmaklık), Hikâyetü Cadâllah (Cadallah'ın Hikâyesi). İkinci türde ise yazarın tarihi romanları yer almaktadır. Bu romanlar Peygamber Efendimizin siretini, genel olarak İslam tarihini içermektedir. Bu romanlarıyla yazar eski medeniyetlerden örnek şahsiyetleri veriyor, hayatın çeşitli yönlerinde atalarının cihadını gözlemliyor, bazen de ümmeti umutsuzluğa, başarısızlığa iten yönleri tedavi ediyor ve yeni nesillere umut tohumları ekmektedir. Yazarın tarihi romanları: Nurullah (İlahi Nur), Ḳatilu Hamza (Hamza'nın Katili), Ardu'l-Enbiyâ (Peygamberler Diyarı Demun li-Faṭîru Sihyon (Yahudinin Kanlı Böreği), Mevakibu'l Ahrâr (Hürlerin Kafileleri), el-Yevmu'l Mev'ud (Vaat Günü), Nidâu Hâlid (Hâlid'in Nidası), Ardu'l-Eşvâḳ (Özlenen Topraklar), Ra'su's-Şeytân (Şeytanın Başı), Omar Yazharu fî Ḳuds'dur (Ömer Kudüs'te). Üçüncü türde yazar romanlarında Arap toprakları dışındaki Müslümanların içinde bulundukları kötü şartları dile getirmektedir. Leyâlî Türkistan (Türkistan Geceleri), ez-Zîllu'l Esved (Kara Gölge), 'Azrâu Cakârta (Cakartalı Kız), Amaliḳātu's-Şimal (Kuzey Kahramanları) bu tür romana örnek verilebilecek en önemli eserlerdir. Yazarın yazdığı roman türlerinden dördüncüsü Realist İslamî roman türü olarak tanımlanabilir. Yazar bu tür romanlarında sosyal sorunlara yer vermiştir. Toplum içindeki noksanlıkları, insanların maruz kaldıkları haksızlıkları işlemiştir. Yazar, sosyal unsurları ve günlük hayatı merkeze alır. Ayrıca satırları arasında yeni neslin olaylara bakış açısını, hürriyet, adalet ve refah kavramlarındaki konumunu ortaya koyar. Bu türe örnek olabilecek önemli romanları: 'İtirafat 'Abdu'l-Mütecellî (Abdulmutecelli'nin İtirafı), İmraetu-'Abdi'l-Mütecellî (Abdulmutecelli'nin Kadını), Ḳadiyyetu Ebi'l-Futûh eş-Şarkâvî (Ebu'l-Futûh eş-Şarkavî Olayı), Meliketu 'İneb'dir (Üzüm Melikesi) (el-Kâud, 1996).

Yazar, mekân olarak aşına olduğu yerleri seçmiştir. Böylece okuyucuda o mekânda yaşıyormuş hissi uyandırmıştır. Kîlânî'nin romanlarında zulmün, kahrın, fesadın sembolü şehirdir. Bunun için köy şehrin karşısındadır. Köy emin, güvenli bir yer iken şehir her türlü fitnenin bulunduğu yerdir. Yazarın romanlarında olay, kısıtlı bir zaman içerisinde geçer. Yazar günün canlı sorunlarını edebî, sanatsal bir dille yansıtır. Romanlarındaki zaman genel olarak aynı dönemi anlatmakla beraber, nadir de olsa geriye dönüşler görülebilir. Bu geriye dönüşlerde geçmiş zaman ile şimdiki zamanın karşılaştırılmasını yaptığını görebiliriz (el-Kâud, 1996).

Yazarın romanlarında hürriyet konusu sık sık işlenmiştir, bunun nedeni hürriyete vermiş olduğu önemden kaynaklanmaktadır. Romanlarında kötülük köklüdür ve bu kötülük geçmişe dayanır. Örneğin Ḳadiyyetu Ebi'l-Futûh eş-Şarkâvî (Ebu'l-Futûh eş-Şarkavî Olayı) 2. Dünya Savaşı yıllarında geçer.

Necib el-Kîlânî'nin romanları toplumdaki yeni olgular ve cüzi gerçeklikle doludur. Hikâyâtü Cadâllah, Et-Tarîku't-Ṭavîl romanlarındaki konular buna örnektir. Yazar eserlerinde hükümeti yeren ifadeler kullanmıştır (el-Kîlânî, 2006). Yazarın romanlarında kendi hayatından izlere rastlandığı görülmektedir (el-Kîlânî, 1994).

Verdiği eser sayısı ve çeşitliliği açısından çağdaş İslamî edebiyatçıların önde gelenlerinden biri olan Kîlânî'nin kitapları incelendiğinde, Müslüman milletlerin ve İslam dünyasının sorunlarıyla ilgilendiği ortaya çıkmaktadır. Yazar, İslamiyet'in sanatla iç içe olması gerektiğini "sanat dinin oğludur" sözüyle açıklamıştır. Bununla ilgili olarak Necib Mahfuz yazar için "Necib el-Kîlânî edebiyat dünyasında önemli bir yer işgal eden, güçlü bakış açısı ve eleştirel yönü olan bir edebiyatçıdır, hikâye ve romanları İslamî bir bakış tarzı arz eder." demiştir.

Aynı zamanda Kîlânî, İslamî edebiyatla ilgili görüşlerini şu şekilde açıklamıştır: 'Sanat, dinin kolları arasında doğmuştur ve din, sanatın bazı hedeflerini içermektedir. Bu bağlantı üç şekilde ispatlanır:

Birincisi: Din insanda fıtrat olarak bulunur

İkincisi: Din hayatın gerçekleriyle bağlantılı ve hayatın tüm canlılığını içine alır.

Üçüncüsü: Din her sanatın içinde bulunması gereken felsefe esaslarını barındırır (el-Kîlânî, 1987).

Yazar, dinin yaşamın bir parçası olduğu için sanatta da yer alması gerektiğini savunmuş, buna delil olarak da şunları söylemiştir: İlk olarak din olgusu insanın fıtratında olduğu için kişinin düşüncelerine etki eder. İkincisi, dinin ilkeleri kişinin hayatıyla ilişkilidir ve ayrılmaz bir bütündür. Üçüncü olarak, din hayatın üslubunu, ilkesini oluşturur. Son olarak, dinin sanatla buluşması, aynı hedefe hizmet etmeleri sonucudur. Din ve sanat birbirleriyle bağdaşmadığı düşünülse bile, sanatın dine hizmet için kullanılması hâlinde, birbiriyle örtüşmektedir. (el-Kîlânî, 2000.). İslamî edebiyatla ilgili yazmış olduğu adlı eseri için; "Bu eser, doğru İslam tasavvuru çerçevesinde şiirler ve hikâyeler yazmamı sağladı" (el-Kîlânî, 1994) demiştir. Bundan dolayı İslam akidesinin edebiyatımızı harekete geçirmesi gerektiğini düşünmüştür (el-Kîlânî, 2000).

Yazar, İslamî gerçekçilik mefhumunu tanıtmak için önemli çaba sarf etmiş ve el- Mezâhibu'l-Edebîyye ve'l-İslamîyye ve Medḥal ilel-edebî'l-İslamî adlı eserlerinde din ve edebiyat arasındaki ilişkiyi açıklamıştır (el-Kâud, 1996).

Yazarın, İslam ve Arap tarihindeki önemli hadiseleri İslamî çerçeve içerisinde işlediği görülmektedir. İslamî edebiyatla ilgili düşünceleri doğrultusunda yazar, İslamî edebiyatın özelliklerini şu şekilde tanımlamaktadır: Edebî eserde estetiğin aranan bir özellik olduğunu, fakat İslamî edebiyatın ilk hedefi olan hakikatin ortaya çıkmasını sağlayan unsurların eseri daha güçlü kılacağı görüşündedir (el-Kılânî, 1994).

Yazarın İslâmî edebiyatla ilgili düşüncelerinden bahsettikten sonra, İslâmî ediple ilgili görüşlerini de beyan etmek gerekmektedir. Bu konudaki görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Müslüman edebiyatçının kendi değerleri konusunda ısrarlı olması, modern asırda sapkınlarla mücadele eden yılmaması, insana İslam tasavvurunda baktığı için prensiplerine bağlı kalması gerektiği görüşündedir. İslâmî edebiyatçının çağa düşman olması veya bir önceki çağa sığınması gibi bir durumun söz konusu olmaması gerektiğini vurgulamış, bu konuyla alakalı "*İslâmî edebiyatçı tarihi bir konuyu ele alırken modern edebiyattan toplumun karşılaştığı olgulardan kaçması mümkün olamaz*" (Elû, h.1416), demiştir. Eserin sabit anlatımla yürümesi gerekir savına da karşı çıkmakta, İslâmî edebiyatın yeniliklere açık olması gerektiği görüşünü savunmaktadır. Aynı zamanda İslâmî edebiyatın Kur'an gölgesinde geliştiğini, Müslüman edibin İslam'a karşı sorumluluğu olduğunu, fakat bu durumun güzellik ve sanat yönünü göz ardı ettiği anlamına gelmediğini ifade etmiş, İslâmî edebiyatı davetin en esaslı vasıtası olarak görmüştür (Nar, 1988). Bu fikirler doğrultusunda et-Şarik ile İttihadi'l-İslâmî adlı eserinin dördüncü bölümünde Müslüman kâlemleri ve medyayı Müslüman âlimlerle irtibata geçmeye ve birliğe davet etmiştir (el-Kılânî, 1962).

Müslüman edibin eserlerinin birbirinin tekrarı olmaması gerektiğini savunur, sürekli araştırma yapması ve yeni şekiller, tasvirler bulmasının doğru olacağı görüşüne sahiptir. Bununla alakalı olarak ‘İslâmî edebiyat kendini yinelemez’ demiştir (el-Kılânî, 1971).

Yazar, edebiyatçıları büyük edip ve tüccar edip olarak ikiye ayırmış, büyük edip ile tüccar edip arasındaki farkı şöyle açıklamıştır: '*Büyük edip yaşadığı toplumu etkileyen güçlü kişidir. Tüccar edip ise kendi iradesini halkın iradesinde eriten kişidir.*' (el-Kîlânî, 1994).

Müslüman edibin edebî eser oluşturmasıyla ilgili olarak, edebî eserlerin sadece sanat kaygısı taşıyarak oluşturulmaması gerektiğini, toplumdaki problemlerin çözümüne katkı sağlaması için mesaj kaygısı taşıması gerektiğine inanmaktadır (el-Kılânî, 1987).

Yazar, karşı cins münasebetlerini konu edinme konusunda edebiyatçının bir sınır çerçevesinde bu konuya eserinde yer verebileceğini savunur. Örneğin Kur'an-ı Kerim'deki Hz. Yusuf kıssasında olduğu gibi... Bu konuyla ilgili Ra'su's-Şeytan, en-Nidâu'l- Hâlid ve er-Rebî'u'l-Âsıf gibi birtakım romanlarında İslâmî terbiye sınırlarını aşmakla itham edilmiştir. el-Kılânî bu konuda: "Bizim karşı cins konusundaki görüşümüz, her şeyin bir edep dairesinde açıkça işlenmesi sır ve gizlilik kalmaması tarzındadır" diyerek kendisini savunmaktadır (Nar, 2002). Nitekim Leyl ve Kudbân adlı eserinde İnyayet Hanım ile Faris arasında yaşanan gayr-ı meşru ilişkiyi konu edinmiş ve aralarındaki ilişkiyi açık bir şekilde tasvir etmiştir.

Edebî ürünlerle ilgili olarak Kılânî, edebiyatçıların, eleştiri, tarih araştırma, makale gibi yeni edebî ürünlerde noksan olduklarını ve bu ürünlere eğilmeleri gerektiğini, kendisinin de bu türlere kapısının açık olduğunu söylemiştir (Tahir, h.1416).

Din, edebiyat ve sanat arasında çıkarılan asılsız husumet konusunda ise bu fikri öne sürenleri İslam düşmanı veya İslam şeriatını anlamayan insanlar olarak görmüştür. İslam'ın sanatla savaşımadığını aksine sanata teşvik ettiğini söylemiştir.

Yazar, edebiyatın çocuk eğitiminde de kullanılması görüşündedir. Çocuğun eğitiminde hikâye, tiyatro, kaside, şiir gibi edebî türlerin etkili olduğunu savunmuş, çocuk din ile ilgili anlatılan hikâyeyi anlamaz savına karşı çıkmıştır. Siret, şiir, nesir kitaplarının çocuk eğitiminin bir uygulaması olarak görmüştür. Buna örnek olarak İbn-i Muğaffa'nın (143/760) Kelile ve Dimne'sini göstererek, bu eserin sadece büyüklere değil küçüklere de hitap ettiğini açıklamıştır. Çocuk edebiyatını oluşturan eğitimcilerin, pedagoğların yöntemlerinin göz ardı edilmemesi gerektiği kanaatindedir. Kullanılan dilin de akıcı, unutmayı en aza indireyecek bir dil olması gerektiğini söyler.

Necip el-Kîlânî'nin 20. Yüzyıla Etkisi

1931 yılı doğumlu olan yazar, Abdurrâhman Şarkâvî (ö. 1987), Yusuf Sıbaî (ö. 1973), Fethi Gânim (ö. 1999), Necib Surûr (ö. 1978) gibi ediplerle aynı nesildendir. Bu dönem Arap hikâye ve romanın gelişmesindeki kök salma dönemi diye isimlendirilen, zirve kabul edilen son dönemdir. Bu dönem ile daha önceki dönemler arasında ara bir zaman dilimi girmiştir. Otuzlu yıllar Arap roman ve hikâyeciliğinin oluşum döneminin sonu, kendi temellerini atma döneminin başlangıcı olmuştur. Arap hikâye ve romancılığı daha önceki dönemlerde görül-meyen çeşitli etkenler neticesinde yeni yönelişleri tercih etmiştir.

1911 yılında doğan Necib Mahfuz (ö. 2006) ve döneminin edipleriyle ortak olaylar yaşandığı için bu nesil ve yazarın nesli arasında bir ilişki söz konusudur. 1952 devrimi hem Kılânî hem de Mahfuz dönemini etkilemiştir. Devrim her iki neslin eserine ve düşünce tarzına etki etmiştir. Bu dönem edipleri devrim öncesini ve sonrasını karşılaştıran eserler vermişlerdir. Kılânî'nin, er-Rebiu'l 'Âsıf'ı, Yusuf Sıbaî'nin Romansi'si, Yusuf İdrîs'in (ö. 1991) el-Haram'ı, Abdurrâhman Şarkâvî'nin el-'Ard adlı eseri buna örnek olarak gösterilebilir. Fakat daha sonra Mahfuz dönemi ve Kılânî dönemi birbirinden ayrılmış, Kılânî ve döneminin edipleri yeni yöneliş ve yöntemlere ağırlık vermişlerdir.

Bu yazarlara "Akademisyenlerin Nesli" denilmiştir. Bunların her birisi üniversite mezunudur. Necib el- Kîlânî tıp fakültesi, Abdülhâmid Cûde es-Sahhâr (ö. 1974) İktisat Fakültesi, Yusuf es-Sıbâî Harp Akademisi ve bu dönem romanın zirvesi Necib Mahfuz Edebiyat Fakültesi mezunudur. Bu romancıların çalışmalarında dikkatleri çeken en önemli nokta, daha önceki dönemlerde görülen sanatsal kusurlardan azami derecede kurtulmalarıdır. Batı kültürü karşısında hayranlıktan, süzgeçten geçirmeksizin, herhangi bir usul belirlemeksizin batıdan ne gelse kabul etme alışkanlığından uzak durmuşlardır.

İsrail karşısındaki 1967 yenilgisi roman ve hikâye alanında çokça gelişme göstermesine vesile olmuştur. Yazarında içinde bulunduğu Necib Mahfuz'dan sonra yetişmiş yeni romancılar, içerik açısından Arap toplumlarında cereyan eden olayları, değişimleri mahalli oluşlarına önem vermeksizin anlamaya, işlemeye çalışmışlardır. Bu yazarlar, hürriyet, özgürlük, siyaset, ulusal ve milli aidiyet, Filistin sorunu, sınıfsal çatışma gibi ortak konuları ve orunları ele almışlardır.

Kılânî ve aynı dönemde yaşayan yazarlar milleti yabancı kuvvetlerden korumada oldukça önemli gördükleri tarihi romanlara eğilmişlerdir. Edebiyatın toplumdaki kanayan yaralara parmak basması gerektiğini düşünüyordular.

Kılânî ve nesli, eserlerinde bir sonraki nesilde kullanılan karmaşık edebî yöntemler kullanmıyorlardı. O dönemde yaygın düşünce olan toplumu şekillendirme düşüncesi Kılânî'de de görülüyordu. Kılânî, eserlerinde toplumdaki haksızlıkları, bozuk olan yönleri tedavi etmeyi hedeflemişti. Fakat roman türlerinin çokluğu bakımından neslinden ayrılıyordu.

et-Ṭarîk't-Ṭavîl, Ṭâlâiu'l-Fecr, Ḳâtîlu Hamza, Nurullah gibi tarihi romanlar kaleme alması, 'Azrau Cakârta, Leyâlî Türkistan gibi kendi memleketi dışındaki Müslümanların durumunu anlatan eserlerinin mevcut olması, (Ebu Ahmed, h.1416,) farklı roman türlerinden eserler yazdığına örnektir.

Yazar İslâm'ın bazı prensiplerini nasihat, hitap gibi yöntemlerini kullanmayıp, vermek istediği mesajı ima yoluyla vermeyi seçmiştir. Örneğin yalan konusunu ele alırsak, yalancı bir şahsı başkahraman olarak seçer, hikâyenin sonunda ilahi adalet tecelli eder, hak yerine gelir ve yalancı zelil olur.

Kılânî, İslami edebiyatın öncülüğünü Muhammet İkbal'in öncülük ettiğini ve döneminde onun gibi kimsenin olmadığını düşünür.

Yazar, tarihten esinlenmeyi, okuyucunun halkın İslâm düşmanlarına karşı daha uyanık olmalarını sağlamak, tarihî mirasına sahip çıkan daha ileri devlet olmalarını sağlamak için işlemiştir.

Neslindeki ediplerden farklı olarak İslâmî edebiyatın dünyanın her köşesindeki Müslümanları kuşatması gerektiğini düşünür. Bunun için sadece kendi memleketindeki Müslümanların sorunlarına değil, kendi memleketi dışındaki Müslümanların sorunlarına da değinir. 'Azrau Cakârta, Leyâlî Türkistan romanları bunun açık delilidir. Fakat dönemin ünlü edipleri Necib Mahfuz, Yusuf Sıbâî, İhsan Abdulkûddus, eserlerinde sadece kendi çevreleri veya kendi ülkeleriyle sınırlı kalmışlardır (Hüseyn, h.1416).

Sonuç

Mısır'ın batı sömürgesi altında olduğu ve İslami düşünce ve yaşayıştan uzak bir dönemde doğan Necîb el-Kılânî küçüklüğünden beri ülkesinde yaşanan haksızlık ve İslâm düşmanlığına karşı sessiz kalmamış ve bu durumu düzeltmek için çalışmayı görev edinmiş entelektüel bir şahsiyettir. Kendisini İslami bir edebiyatçı olarak tanımlamış ve eserleriyle çocukları ve gençleri doğru yönlendirmeyi hedeflemiştir.

Hayatı boyunca bu amaç uğruna çabalayan Necîb el-Kılânî, verdiği eser sayısı ve çeşitliliği açısından çağdaş İslâmî edebiyatçıların önde gelenlerindendir. Öykü, roman, şiir, eleştiri, fikir ve tıp alanlarında 70'den fazla eser vermiştir. Anlatım sanatlarını iyi kullanan usta bir kalem, insanî ve İslâmî değerlerden iyilik, erdem ve hoşgörüye davet eden biridir. Yazarın kitapları incelendiğinde, Müslüman milletlerin ve İslâm dünyasının sorunlarıyla ilgilendiği görülmektedir. Bu özelliklerinden dolayı el-Kılânî 20. yüzyıl Arap edebiyatında önemli bir yer işgal etmektedir. Özellikle kendi ülkesi dışındaki Müslümanların da sorunlarıyla ilgilenmesi bakımından dönemindeki diğer ediplerden ayrılmaktadır.

Yazar birçok ödül almıştır. Aldığı ödüller arasında et-Ṭarîku't Tavîl romanıyla Eğitim Bakanlığı birincilik ödülünü (1957), roman ve kısa hikâye ödülünü (1958), Nâdi'l-kıssa'dan kısa hikâye dalında Tâhâ Hüseyn altın madalya ödülünü (1959), el-Yevmü'l-mev'ûd romanıyla Edebiyat ve Sanatlar Yüksek Konseyi ödülünü (1960), Ḳâtîlu Hamza romanıyla Kahire Arap Dil Kurumu ödülünü (1972), Muhammed İkbâl'le ilgili eseri dolayısıyla Pakistan başkanından altın madalya ödülü (1978), Şevkî fî Rekbi'l-Ḥâlidîn adlı eseriyle Eğitim Bakanlığı "terâcim ve siyer" dalındaki ödülü, roman dalında Fi'z-Zalâm romanıyla Eğitim Bakanlığı ödülünü (1961), el-Müctema'u'l-Marîz adlı eseriyle Eğitim Bakanlığı'ndan psikososyal inceleme dalında ödül almıştır.

El-Kılânî'nin eserleri İngilizce, Fransızca, Türkçe, Rusça, Farsça, Çince ve İtalyanca gibi dillere çevrilmiştir. Bu sayede romanları aracılığıyla vermek istediği mesajları dünyaya duyurmayı başarmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author declares that they have no competing interest.

Funding: The author declares that this study had received no financial support.

Kaynaklar

- 'A'mâl Necib el-Kılânî (1416). *Mecelletu'l-Edebi'l-İslâmî*. sy. 9–10.
 Bediz, D. (1951). Süveyş kanalının önemi. *A.Ü. DTCF Dergisi*, 19(3), 329-352.
 Brockelmann, C. (1966). Prof. Dr. Neşet Çağatay (Çev)., *İslâm ulusları ve devletleri tarihi*. TDK Yayınları.
 Ebu Ahmed, H. (1416). *Necib el-Kılânî Beyne Udebai'l-Asr, Mecelletu'l-Edebu'l-İslam*, 9–10.
 Ebu'l-Hasan en-Nedvî (2005). el-Edibu's-Şâiru'l-Mevhûb Necib el-Kılânî. *İslâm Edebiyatı dergisi*. özel sayısı.
 Ed-Desûki, Ö. (1966). *Fi'l-Edebi'l-Hadîs*.

- El-Kîlânî, N. (1994). *Lemehât min Hayâtî*. c.V. Memleketu'r-Risale.
- El-Kîlânî, N. (1985). *Afaqu'l-Edebi'l-İslamî*. yy.
- El-Kîlânî, N. (1985). *Lemehât min Hayâtî*. c.I. Memleketu'r-Risale.
- El-Kîlânî, N. (1985). *Lemehât min Hayâtî*. c.II. Memleketu'r-Risale.
- El-Kîlânî, N. (1994). *Lemehât min Hayâtî*. c.IV. Memleketu'r-Risale.
- Er, R. (1997). *Modern Mısır romanı*. Hece Yayınları.
- Hüseyn, A. (1416). Şûmuliyyetu fî Kışaşi Necib el-Kîlânî, Edebu'l-İslam, Mecelletu'l-Edebi'l-İslamî, 9–10.
- Ğâud, H. M. (1996). *el-Vaki'yyetu'l-İslamî fî Rivâyâtu Necib el-Kîlânî*.
- Polat, İ. E. (2003). Mehcer edebîyatından iki örnek. *Nüşa Dergisi*, 9, 211-213.
- Şeblû, A. F. (1416). Vağfe Ma' Kitab Tecrübeti Zâtiye fî'l-Kışşati'l-İslâmîyye. *Mecelletu'l- Edebi'l-İslâmî*, 9–10.
- Tasa, M. (2004). 'Necib el-Kîlânî'nin Talâ'i'u'l-Fecr adlı Romanı. *Nüşa dergisi*.

Acknowledgement of Reviewers

Dear Readers,

Our reviewers perform very important and precious role in the evaluation of the scientific articles, make valuable contributions to the increasing quality and the rising at an international level of the Journal of Literature and Humanities.

Editorial Board would like to thank all the reviewers that are listed below for their support Journal of Literature and Humanities in 2023.

Abdülbaki ÇETİN
Adem BALKAYA
Ahmet ŞEN
Ahmet YAVUZ YILMAZ
Ayşe ALTIPARMAK
Ayşegül ÖZCAN VURAL
Ayten BÜLBÜL
Berivan SALTİK
Betül ÇETİN
Bilge ÖZTÜRK
Cüneyt ÖZATA
Dilaver DÜZGÜN
Erdi AKSAKAL
Esra HALICI
Eyüp POLAT
Ferhat DEĞER
Fevziye EKER
Gamze ŞENTÜRK
Gül GEYİK
Gülcan ÇAKIR
Gülhan ATNUR
Gülin YAZICI ÇELEBİ
Gülmira KURUOĞLU
Hamide ÇAKIR SARI

Hasan Hüseyin TAYLAN
Hüseyin AYDOĞDU
Kamil İŞERİ
Kubilay GEÇİKLİ
Meheddin İSPİR
Mehmet DENİZ
Mehmet ZAMAN
Melik BÜLBÜL
Meryem ODABAŞI
Nimet YILDIRIM
Nuray KARACA
Oktay YAĞIZ
Ömer ŞEKERCİ
Savaş YEŞİLYURT
Sedat BAY
Sibel ÇAPAN TEKİN
Şeyda KINCAL
Taner ATMACA
Tuncer YILMAZ
Turgut BAYDAR
Uğur Köksal ODABAŞ
Ümmügülsüm ALBİZ
Yavuz UNAT
Zerrin KÖŞKLÜ

Erratum

In the article authored by ŞENER ERKİRTAY, O, titled "Transferring Turkish Culinary Culture Through Menu Translations," published in the June 2023 issue of the Journal of Literature and Humanities (Journal of Literature and Humanities, 70, 49-58; DOI: 10.5152/AUJFL.2023.23079), an arrangement has been made regarding the placement of figures and tables.

The tables and figures in the article have been repositioned in the PDF to better align with the citation order. The author submitted a request for this correction after the initial publication. The editor thoroughly reviewed the change request and determined that updating the PDF file to reflect the accurate positioning of tables and figures would be more appropriate.

The updated version of the article is accessible through the following link:

<https://literature-ataunipress.org/en/transferring-turkish-culinary-culture-through-menu-translations-16657>

